NORDISK KULTUR

HUVUDLINJER I NORDISK SPRÅKHISTORIA

AV

BENGT HESSELMAN

Andra häftet

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

OSLO
H. ASCHEHOUG & Co.

KØBENHAVN
J. H. SCHULTZ FORLAG

NORDISK KULTUR

SAMLINGSVERK

utgivet med stöd av

CLARA LACHMANNS FOND

för befrämjande av den skandinaviska samkänslan

under redaktion av

NORDISK KULTUR III–IV

HUVUDLINJER I NORDISK SPRÅKHISTORIA

Av

BENGT HESSELMAN †
PROFESSOR VID UPPSALA UNIVERSITET

utgiven under redaktion av

MANNE ERIKSSON
FIL. DR., FÖRSTE ARKIVARIE
UPPSALA

Andra häftet

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

OSLO
H. ASCHEHOUG & Co.

KØBENHAVN
J. H. SCHULTZ FORLAG

UPPSALA 1952
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

FÖRORD.

Professor Bengt Hesselman planerade, såsom framgår av förordet till första häftet av hans 'Huvudlinjer i nordisk språkhistoria', att utge detta arbete i tre delar, omfattande *ljudhistoria*, *formhistoria* och *satshistoria*. Han började med ljudhistorien, som skulle omfatta avdelningarna I: *Ljudförsvagningar*, II: *Ljudväxlingar* och III: *Ljudförskjutningar*. Med andra häftet av arbetet, som nu föreligger i tryck, är den första av dessa avdelningar avslutad. Den tredje delen (häftet) av sitt verk fick han aldrig tillfälle att utarbeta, men han har där tydligen åsyftat att behandla både de ovan nämnda avd. II och III av ljudhistorien och huvuddragen av form- och satshistorien. Stora delar av formhistorien ha emellertid redan blivit behandlade i samband med redogörelserna för ljudförsvagningarna och ändelsernas bortvittrande. Med de nu avslutade båda häftena av verket har också professor Hesselman hunnit framlägga det material, som han själv ansåg vara sitt viktigaste bidrag till den nutida forskningen i nordisk språkhistoria, och en del av fortsättningen kan sägas vara behandlad i hans studie 'Omljud och brytning i de nordiska språken' 1945.

Vid prof. Hesselmans frånfälle den 6 april 1952 förelåg hela det nu utgivna häftet av hans Huvudlinjer i korrektur, och själv hade han medhunnit att läsa sista korrektur på arken 14—19 (s. 203—298) för vilka han givit tryckningstillstånd. Av återstående ark hade han hunnit läsa fyra korrektur på ark 20, tre på arken 21—22 samt två på ark 23 och första korrektur på ark 24. I samband med utarbetandet av litteraturförteckning, register och förkortningslista till hela arbetet har undertecknad ännu en gång före tryckningen granskat arken 14—19 samt slutkorrigerat återstående ark (20—24, s. 299—378.).

Ett sluthäfte av detta arbete, innehållande en för arbetets användning nödvändig utförlig innehållsförteckning samt fullständiga register över behandlade ord, person- och ortnamn jämte förkortningslista och litteraturförteckning, föreligger redan i manuskript och beräknas kunna utgivas under förra hälften av år 1953.

Uppsala i december 1952.

Manne Eriksson.

Kap. 5. Vokalförsvagningen i nynordiska ändelser med hänsyn till de bevarade vokalernas kvalitet. Ofullständig och fullständig vokalförsvagning. Vokalbalans, ofullständig och fullständig. Vokalharmoni.

I det föregående, kap. 1—4, har vokalförsvagningen (och vokalbalansen) behandlats huvudsakligen med hänsyn till vokalbortfallet och stavelsereduktionen. I detta kap. och i det närmast följande åsyftas i första hand en redogörelse för vokalförsvagningen i den mån de ursprungliga vokalerna ha undgått den fullständiga reduktionen: synkopen och apokopen.

I. Ändelsevokalerna i dialekter utan vokalbalans.

Frånvaro av vokalbalans gäller i nutiden för dialekterna i hela Danmark med Bornholm, stora delar av SSverige med Gotland, en stor del av Norge särskilt västerut, nämligen SVTelemarken, hela Agder (utom Bykle i översta Sätersdalen), Rogaland och det övriga Västlandet t.o.m. (större delen av) Romsdalen[1], Nordland i NNorge, Island och Färöarna. Källorna från äldre tid bekräfta i stort sett dialekternas vittnesbörd. Texter från medeltiden i förening med vissa spår och relikter i nutiden synas dock visa, att vokalbalansen på SSveriges fastland, särskilt österut, en gång har sträckt sig längre åt S. än i nutiden. Å andra sidan torde en del fakta möjligen ge vid handen, att smärre enklaver med balansfri dialekt en gång ha existerat inom områden som numera och även tidigare ha haft vokalbalans.

A. Utgångsstadiet.

Det antas allmänt att de normala ändelsevokalerna i den äldsta nynordiskan voro *a*, *i*, *u*. Beträffande *a* är detta utan tvivel riktigt. Beträffande *i*, *u* är det icke lika avgjort, eftersom det ursprungliga stadiet med genomförda *i* och *u* icke med säkerhet föreligger i någon nutida målform. Men det är dock möjligt, att de m.l.m. konsekventa *i* och *u*, som möta i en del ålderdomliga, särskilt västnordiska dialekter och i

[1] Målen med vokalbalans i östra Romsdalen äro dock otillräckligt kända.

några fornvästnordiska och fornsvenska handskrifter, verkligen få anses som vittnesbörd om ett tillstånd med allmänna *i* och *u* som en gång varit rådande över hela Norden. Å andra sidan synas de växlande tillstånden i de nutida dialekterna kanske med minsta svårigheten kunna förklaras ur ett så beskaffat gemensamt utgångsspråk. I detta arbete har jag därför utgått från samnordiska **i* och **u* och konstruerat grundformerna i enlighet därmed. (Utvecklingen kan också förklaras ur urspr. **e* och **o* eller ur **e* och **o* växlande med **i*, **u* inom samma urspråk eller mellan olika dialekter av 'samnordiskan'.)

Nyisländskan har *i*, *u*, vilka allmänt ha uppfattats som direkt nedärvda från samnordisk tid: *biti* m., *furu* obl. f. (; märk *u* också som svarabaktivokal: *munur* m.). Men de äldsta isländska handskrifterna, »Ordförrådets» hss. från m. 1100-t.—c. 1200 ha i regel *e* och *o*: *bite*, *furo* (:*munr*!). Skrivet *i* blir mera vanligt först c. 1200; i början på 1200-t. ha vissa hss. i regel *i* vid sidan av *o*; *i* + *u* som i nyisl. blir vanligt först senare och är allmänt i hss. omkring 1300 och i följande perioder, delvis dock, till långt in i nyare tid, ~ *e*, *o*. Den egendomliga motsättningen mellan de äldsta texterna och det nyare språket har förklarats dels ur dialektväxlingar i gammal tid som senare ha utjämnats (så Neckel), dels har man tänkt sig att texternas växling endast vidkommer skriftspråket, talspråket på ön skulle, »som nu», alltid ha haft *i*, *u* och skriftens *e*, *o* i äldre tid skulle ha inkommit genom litterär påverkan från skriftspråket i Norge (Hægstad, Seip). Båda hypoteserna äro kanske teoretiskt sett möjliga men ingendera är sannolik. Mot dialekthypotesen kunde invändas att förluster av äldre dialektskiftningar i isländskan visserligen i flera fall ha uppvisats eller gjorts sannolika men dock knappast någon av så radikalt slag som den här förutsatta. Å andra sidan kan den speciella isländska hiatusreduktionen icke förlikas med antagandet att isl. *i* och *u* bevarats oförändrade från samnordisk tid, åtminstone i fall det vore fråga om »oförsvagade», distinkt uttalade ljud, fisl. dat. sg. *kné strá mó* förutsätta utan tvivel *knée *stráe *móe, ett äldre *strái skulle säkerligen ha givit *strai̯ som i VAgder (53—56). En svaghet vid den 'litterära påverkningshypotesen' är också (utom annat) att handskrifter med *i*, *o* äro mycket sällsynta i Norge, i varje fall sällsyntare än på Island.

Men vad innebär det i verkligheten att en dialekt har en viss vokal i 'svagton'? T. ex. *-i* i ändelsen i *biti* m. Tydligen att detta *i*, om också flyktigt uttalat i vissa rytmiska lägen, dock identifieras med dialektens *i* — eller en del av dialektens *i* — i stamstavelser. I nyisl. är enligt fonetikerna: Storm, HBuergel-Goodwin, SEinarsson, JÓfeigsson, *i*-ljudet i ändelser ett slags öppet i- eller e-ljud och *u* är ett öppet u l. mellanljud mellan u och ö. Men samma ljud brukas också i stamstavelser för

äldre korta *i och *u. Storm skriver *biti* fonetiskt »*bėtė*», dvs. enligt här använd 'ljudskrift' *bẹ̄tẹ* eller — för SVIsl. — t. o. m. *bēte*, och *fura* skriver han »*füra*» dvs. *fūra*; *fiskur* 'fisk' är hos S. »*fiskür*». HB-G., SE. och JÓ. (i Blöndals Ordbog) ha samma beteckning för stam- och ändelsevokal i *furu* och *munur*, alltså (här) *fūru*, *mūnur*. Urspr. långa i- och u-ljud — och de av gammalt korta framför *ng*, *nk* — uttalas däremot med slutna, rena *i* och *u*, alltså *bīta*, *hūs* — *þing*, *tunga* —, i nyisl. skrift *bíta*, *hús* — förr stundom också *þíng*, *túnga*. I nyisl. är det naturligt att »i, u» i ändelser skrivas med samma tecken som urspr. korta i, u i stammen (bortsett från ljuden framför *ng*, *nk*) dvs. med *i* och *u* — utan aksenttecken. I fisl. på 1100-talet voro, som det framgår av bl. a. den förste grammatikerns uppgifter, de korta vokalerna i stamstavelser ännu kvalitativt identiska med de långa: *far* hade samma ljud som *fár*, *vil* som *víl*, *runar* som *rúnar*. Om nu *i och *u i ändelser 'försvagats' (åtm. i vissa dial. och i vissa fall) liksom samtidigt i Norge och därmed fått det uttal som de ännu ha i nyisl., kunde de på den tiden tydligen icke identifieras med några i- och u-vokaler i stammen, utan det låg då närmare till hands att uppfatta dem som *e*- och *o*-ljud och skriva dem därefter dvs. som i Ordförrådets hss. *bite*, *furo*. Märk att urspr. *i i änd. i enstaka fall t. o. m. skrives *æ* l. "ę" i Ordf. t. ex. *dauþæ* *dauði m. Hom. Öppningen av korta *i och *u i stammen är i isl. som i andra nordiska språk en senare företeelse än försvagningen i ändelser. När den inträdde är obekant då den sällan fick något uttryck i skriften, åtskilligt tyder dock därpå att den uppkommit redan under medeltiden, och så snart den hade inträtt blev det tydligen naturligt att numera skriva den försvagade palatala vokalen med *i* och försvagat *u i änd. med *u* och icke längre med *o* då *o i stammen under tiden kanske också förändrats och i en riktning som gjorde identifikationen av ändelsens *u* med *o* mera långsökt än tidigare. Det är möjligt och t. o. m. i hög grad sannolikt att skrivsättet med *i*, *u* i ändelserna i de fisl. hss. omkring 1300 och därefter beror på denna sekundära förskjutning av stamvokalerna *i, *u och *o snarare än att det härrör från dialekter som ännu icke fått försvagningen i ändelser.

Av det sagda framgår att nyisländskans *i*, *u* icke är lika med utgångsstadiet. Inte heller *i*, *u* från c. 1300 kan med säkerhet anses ursprungligt. Däremot är det troligt att det *i* som brukas i handskrifterna med *i*, *o* från (1100-t. och) b. 1200-talet är det gamla *i. Hss. med *i*, *o* äro visserligen i det hela yngre än *e*-, *o*-hss., men märkligt nog träffas (nästan) konsekvent *i* v. s. a. konsekvent *o* i ett litet stycke av en *e*-, *o*-hs. från 1187, Rímbegla (AM 1812 4°). Stycket är ett utdrag ur Ares Íslendingabók. Två sena men pålitliga hss. av Ísl.-bók (från 1650) ha också kon-

sekvent *i*, *o* och de måste gå tillbaka på en gammal hs. från c. 1200. Rímb. visar alltså att *i*, *o* i Ísl.-bók är äldre än 1187 och kanske är det Ares egen ortografi från tiden c. 1100. Draget *i*, *o* tillhör antingen en särskild dialekt, som existerade samtidigt med *e*-, *o*-dialekten, eller också är det ett äldre dialektdrag, ett föregångsstadium till *e*, *o*, som bevarats i den skriftliga traditionen vid sidan av det yngre draget ännu på 1200-talet — veterligen senast i Codex regius av Eddan från slutet av detta århundrade. Att denna *i*-, *o*-dialekt är isländsk kan icke betvivlas. — Också de strödda skrivningar med *i* och (mera sällan) *u* som förekomma omväxlande med *e*, *o* i nästan alla *e*-, *o*-hss. till b. 1200-t. äro säkerligen bevarade 'samnordiska' *i* och *u*. (Se närmare nedan.)

Nyfäröiskan har också *i*, *u* i skriften. Men fär. *i* i änd. är ett slags öppet *i*- eller *e*-ljud (Storm m. fl.) — åtm. i öppen stavelse, se nedan — och *u* är »icke väsentligt olika det isl. *u*» (Storm), det lyder »som *o* eller en mellemlyd mellom *o*, *ö* och *ø*» (Jakobsen) eller som ett ljud »millom *u*, *ə* och *ö*» (Hægstad). Fär. *i* kan icke identifieras med fär. urspr. långt *í som är diftongiskt och inte heller med förlängt *i som är rent *i*, men väl med kort *i* i t. ex. *fiskur*; *u* synes stå nära flera vokaler i stammen av olika uppkomst.

Ursprungliga äro *i* och *u* i isl. och fär. endast i den meningen, att de två ljuden i regel alltjämt hållas etymologiskt åtskilda. Men i obevakat vardagligt talspråk och i enskilda dialekter synes dock sammanblandning ske och då till förmån för »i» t. ex. i Reykjavík och Tórshavn särskilt framför *-r* eller på Norderöarna (enligt Matras) även i andra fall: »fjøərıgæːrır» (fjörugarður).

Den levande dialekt som i fråga om *i kommer närmast utgångsstadiet är nynorskan i delar av NVTel. (Mo, Fyresd., Nissed.) och inre Agder (Åmlid, Sät., Åseral). Här står i, ofta ett rent spetsigt *i*, både i slutljud och framför kons. I Tel. är *i* identiskt med stammens både *i och *í, som där äro väsentligt lika: *bīti*, *tīmi*, i Agder med *i men icke med *í, som har blivit diftong. Men som vi sett (s. 46 f., 49, jfr också nedan) har den rytmiska försvagningen av *i till *e* (här vanligen *ę*) dock börjat framträda i sina första verkningar även i dessa ålderdomliga mål (minst i Mo?), åtm. i öppen stavelse. Urspr. *u i öppen stavelse är däremot i alla målen (utom möjl. i Mo) genomgående försvagat till *e* (= *e* < *a i öppen st., skilt från *ę* < *i), eller möjligen delvis till »*o*» — jfr det fisl. *i*, *o* i vissa av de äldre hss. — Skrivningar med *i*, *u* äro mycket vanliga i fornnorska handskrifter från (inre) SVNorge utan att dock i någon text vara enarådande (utom möjligen i urkunder av mindre omfång).

Forngutniskan bevarade ännu vid mitten av 1300-talet *a*, *i* och *u* att döma av huvudhs. (A) av Gutalagen. Med sina helt undantagslösa *i*- och *u*-skrivningar står GutaL A så vitt jag vet ensam bland de nordiska handskrifterna från den (i varje land) äldsta litterära perioden. Den ålderdomligaste nygutniskan, Fårömålet, har allmänt *a* för *a och den hade på 1860-, 70-talen ännu i regel (åtm. i urspr. öppen stav.!) *i* för *i, däremot *å* för *u — särskilt i öppen stavelse! Det är ännu en parallell till det alternativa fisl. *i*, *o*. (Uppteckningarna av ä. Fårömål äro dock icke helt pålitliga.) Numera har Fårö ännu stundom *i* men oftast *e* samt *å*, sällan *u*. Huvudön har överallt *e* (*ä*) för *a, längst i NÖ. *i* ~ *e* för *i som på Fårö, i N. och NÖ. stundom *u* för *u, i SÖ. och i S. *å* för *u, f. ö. *e* (*ä*) för *i och trol. också för *u — liksom för *a — alltså allmän försvagning av och sammanfall av fg. *a*, *i*, *u* > ett *e* l. *ä*-ljud — till stor del också i alltjämt sluten stavelse (jfr s. 228 f.). I urspr. änd. *-in med kort *n har Fårö märkligt nog *e*, huvudön (med fallet *n) *i*; i änd. *un Fårö *å* l. *u* (»svårt att skilja på»), huvudön (*n borta) i N. och M. delen *u*, i SÖ. och S. också *u* eller delvis *å*; för änd. *-um har hela Gotl. *um*. Som svarabaktivokal har Fårö liksom Isl. *u* (l. *å*) t. ex. *fa'ldur* 'faller' fg. faldr l. faldir, och övriga Gotl. *a*: *bi'ndar* 'binder'. På större delen av huvudön ha urspr. *a, *i, *u framför *r* sammanfallit med svarab.-vok. i nyg. *a* t. ex. *synar* 'söner', *körkar* 'kyrkor'; Fårö och SGotl. ha *å* (F. även *u*?) för *u i *ur: *körkår*; Fårö tycks åtm. stundom ha *ä* (*e*) för *i: *synär* *synir. — Jfr närmare HGustavson, 2, 1948.

Ändelsevokalerna *i* och *u* ha ännu ett mycket stort utrymme i en del av de äldsta fornsvenska hss. från fastlandet t. ex. i UL (A) och DaL; i den förra inskränkas de i någon mån av vokalharmoni, i den senare av vokalbalans. Också i ÖgL är frekvensen av *i*, *u* mycket stor. Det är knappast något tvivel att dessa skrivningar företräda utgångsstadiet. De nysvenska dialekterna ha i det hela endast i ringa utsträckning bevarat *i*, *u*. När de ha gjort det är det oftast i urspr. sluten (numera delvis öppnad) stavelse. I urspr. öppen st. bevaras *i*, *u* i Sverige endast efter urspr. kort stamstavelse i vissa balansmål. Det bevarade *a* har däremot stor utbredning liksom i Norge och på Atlantöarna. Jfr nedan.

Mera om *a. Enligt förste grammatikern på 1100-talet voro *a*-ljuden i fisl. *far* nt. 'farkost' och *fár* nt. 'olycka etc.' samma vokalljud, det enda som skilde dem åt var uttalstiden; med all sannolikhet var också ändelsevokalen *a* i grammatikerns isländska samma ljud. Detta ursprungliga tillstånd med samtliga *a*-ljud, långa och korta, i stamstavelser och i efterstavelser, väsentligen lika, är i nutiden bevarat endast i det gotländska Fårömålet. I övriga dialekter har en differentiering skett mellan det urspr. långa *á och det urspr. korta *a vanligen så att det förra har blivit *å*, medan det senare (åtm. i flertalet ställningar) fortfarande är ett

a-ljud med troligen samma kvalitet som i fornspråket. Vissa dialekter stå kvar på detta stadium, men i många dialekter har ytterligare en differentiering ägt rum beträffande det urspr. korta *a, t. ex. så att detta dels uppträder som ett mera slutet *a*-ljud när det har förlängts eller i vissa konsonantlägen, dels som ett mera öppet *a*. Allt detta närmast i fråga om stamstavelserna eller huvudstavelserna.

A-vokalen i ändelser kan på sina håll 'försvagas' särskilt i öppen stavelse och ersättas av något annat vokalljud t. ex. *e* eller *ä*. Men den kan också bevaras oförsvagad även i öppen stavelse och motsvaras i så fall vanligen (allmänt) av en *a*-vokal dvs. dialekten är ett s. k. *a*-mål. Sådant *a* i *a*-målen blir, som alltid ändelsevokalerna, identifierat med motsvarande vokal i stammen dvs. i de mål som ha e t t enhetligt *a*-ljud givetvis med detta *a*, i målen med två »a» med ettdera av dem och om det ena är slutet det andra öppet vanligen — men icke alltid — med det öppna (kanske i regel med det mest frekventa). Dialekter av det förra slaget äro väsentligen (jfr kap. 2—4) »*a*-målen» på Island och i M. och I. Sogn, Hord. med Voss och Hard., en mindre del (Dalane) av Rog. samt (nästan) hela VAgd. i Norge och i Sverige (frånsett ev. verkningar av vokalbalansen) M. och Ö. Västml. samt SVUppl. (trol. också en del svenska mål i Finl.). Hit hör också i tillämpliga delar (se Levander I: 86) ett utpräglat vokalbalansmål som Dalm. i OvSiljan. Dialekter av det senare slaget äro väsentligen (jfr kap. 2—4) *a*-målen på Färöarna (där *a i stammen har blivit *äa* när det förlängts, eljest *a*) och i större delen av Rog. på västnordiskt område, samt på östnordiskt område (jfr här särskilt kap. 3: 5 s. 139 ff.) Dalsl. (utom längst i N.), större delen av Boh., hela Vgl., SVÖgl., Smål. (utom N. Kalml.), Hall., Blek., Skåne och Bornh. samt i mellersta Sverige (frånsett ev. verkningar av vokalbalansen) Dalm. i NeSiljan och VDal., Dalbergslagen, Gästr. och Häls. (troligen även vissa svenska dial. i Finl. t. ex. Fasta Ål.). Hit bör också snarast räknas N. och Ö. Uppl., som vanligen har uppfattats som ett försvagningsområde enligt formeln »svagtonigt *a* > *ä*»; området, som har *ą* (*a*) i ändelser, har nämligen liksom grannlandskapen norrut samma a-kvalitet i stor utsträckning också i stamstavelser dels allmänt framför *r*, *ḷ* + kons. dels även, särskilt längre åt öster, också i flera andra ställningar; ett mellanområde omkring Uppsala, som har *ą* (*a*) i stammen endast som kort framför r, eljest *a* (*ɑ*), behandlar *a i ändelser efter samma princip: *takk*, *tąla* : *stąrk*, *tąląr* (jfr SVUppl. *tąla* -*ar*). Av de nämnda målen har flertalet det mera öppna *a*-ljudet i änd., men Leksand, Siljansnäs, Ål, Nedre Dalbergslagen och SVGästr. det mera slutna. Ett särskilt omnämnande förtjäna Stavangermålet (och flera mål) i Rog. i Norge och de svenska stadsdialekterna (riksspråket) i Stockholm, Uppsala m. fl. städer,

vilka konsekvent ha öppet *a* i ändelser och som kort vokal i stammen, slutet *a* när vokalen är lång: *tąkk*, *tałą*.

Bevarat *a i den mening uttrycket här har brukats är som av ovanstående synes betydligt mera spritt i dialekterna — i synnerhet i väster och söder — än de bevarade *i* och *u*. (Om ett urspr. *e l. dyl., v. s. a. *a *i *u, åtm. i en del av Norden s. 242 f.)

B. *Ofullständig, resp. fullständig försvagning i dialekter utan vokalbalans.*

I n d e l n i n g o c h t e r m e r. Med hänsyn tagen blott till *a kunna målen utan vokalbalans indelas i *a*-mål, *e* ~ *a*-mål med ofullständig försvagning och *e*-mål med fullständig försvagning av *a. Därtill komma olika slag av *ä*-mål, *ą*-mål etc. Om som riktigt synes också *i och *u medtagas får man nöja sig med att gruppera målen med både *i och *u fullständigt försvagade till *e* i *a*-:*e*-mål, *e* ~ *a*-:*e*-mål och r e n a *e*-mål med försvagning av alla tre vokalerna.

Den mest utbredda och utan tvivel tidigast uppkomna försvagningsarten i dialekterna utan vokalbalans (liksom också i balansmålen, se nästa avd.) är den ofullständiga försvagningen som innebär att de gamla ändelsevokalerna (helt eller delvis) ha förändrats i öppna slutljudande stavelser och öppna mellanstavelser, men (vanligen alltjämt) bevaras i slutna stavelser. (Jfr ovan s. 33 f., 45 f., 49 f., 88, 120 f., 126 f., 143, 145, 162, 177.)

R y t m i s k f ö r s v a g n i n g. I sina första begynnelser, då försvagningen alltjämt är rytmisk betingad, ha vi redan påträffat den ofullständiga försvagningen 1) beträffande *a i Hornnes i ÖAgd., (delar av) NBoh. och NDalsl., 2) beträffande *i i Åmlid och Sät. i ÖAgd. och i (delar av) NVTel. (s. 46, 49, 206). I Agd. (Sät.) och Tel. är dock (den rytmiska) försvagningen av slutljudande *i väsentligen inskränkt till verbformer, adverb och präpositioner, medan substantiv och adjektiv i regel ha *i*, alltså t. ex. *åtti* ~ *åtte* 'ägde', *drepi* ~ *drepe* *drepit, men: *hani*, *epli*, *den eini* 'den ene', *hägri* 'högre', *störri* 'större' etc., dock -*e* stundom i trestaviga former: NSät. (Valle) *haŋgande* l. vanl. *haŋgandi*, *raskare* (l. *raskar*) komp., SSät. (Austad) *kjåyrande* etc. Åseral i VAgd. har *e* ~ *i* i subst. och vissa adverb: *hane* ~ *hani*, *ute* ~ *uti*, övervägande *i* i bf. *hanin* etc. (sluten stavelse!), konstant *i* efter *kj*, *gj*, men konstant *e* i adj., verb och präp. (i trestaviga ordformer dock vanligen -*ə* l. apokope).

I slutstavelser framför konsonant ha de nämnda målen i Tel. och ÖAgder i regel ingen försvagning av *i vare sig slutkonsonanten står kvar eller har fallit i det nutida målet, t. ex. Sät. (Valle etc.) *ti baitis*

'till betes', *ti skjyggnis* 'på utkik', *avhändis* 'avigt', *Kjetil* msn., *hurin* bpl. 'dörrarna' *hurðirna(r), *sauin* *sauðirni(r), (Austad) *minnist*, *tottist*, (Valle etc.) *saui* *sauði(r), *huri* *hurðir, *opi* adj. nt. 'öppet' — *hu'si* 'huset' —, *rivi* imp. 2. pl. 'riven' *rífið-ir (rytmisk försvagning i sup. av vb och i adv.: *drepi* ~ *-e* *drepit, *etti* ~ *-e* *eptir, *pundi* ~ *-e* *undir), Tel. *hurir*, *sauir*, *opi*. Då *e* står framför *-nn i Sät. Tel. *hanen*, *tussen* bfm. (: obf. *hani*, *tussi* 'troll'), också *ma'nnen* *mann-inn, och i mask. av adj. på *-en*: *open* *opinn, beror det på en allmän sänkning (också i stamstavelser) av främre vokaler framför urspr. nasalkons. och nasalförb. bl. a. *nn*, *nd*, *ng*, som är vanlig i dessa trakter (jfr s. 120). Framför bortfallet kort *n har Tel. med växling från bygd till bygd *-e* (t. ex. Mo), jfr *e* framför *-nn, l. *-i* (jfr NSät. se nedan) l. *-ä*, SSät. och Åseral *-ä*, Åmlid *-a*. NSät. (Bykle, Valle, NHylestad) har en intressant motsättning mellan *-i* eller rättare *-ᵉi* l. *-ei*, med samma kvalitet som av urspr. långt *í, i bsg. fem., bpl. nt., fem. sg. av adj. på *-en* och å andra sidan *-ä* i best. dat. m. och nt. sing. av subst. t. ex. *so'lᵉi*, *hu'sᵉi*, *e'plᵉi*, *o'pᵉi* : (*i*) *hu'sä*, *e'plä*, *fo'tä*, *vä'ddjä* '(i) huset, väggen' etc. Här kommer *so'lᵉi* av *sólin med primär förlust av *n i urspr. slutljud och identifiering av vokalkvaliteten med målets urspr. långa *í, och *hu'sä*, *fo'tä* etc. kommer av *húse-no, *fót-eno(m) med apokope, sekundär *n-förlust och uppenbarligen med en tidigt genomförd försvagning av *i > *e i öppen mellanstavelse (liksom i Sät. *ulöyseleg*, *Espeli* etc.). Jfr. ovan s. 49. På liknande sätt förstås *e* framför *r* i präs. sing. av 3. och 4. kl. sv. verb t. ex. Sät. *dömer*, *kjenner*, där *-er* hör hemma i de talrika situationer där präsensformen i satssammanhanget råkat att stå framför vokal eller *h* och där alltså dels *i skall försvagas till *e* i öppen stavelse, dels slut-*r* fonetiskt behålles framför vokal t. ex. *eg kjenner ä inkji* 'jag känner henne icke', *där håyrer an* 'där hör man'. Till en del kan *e* för *i typen *kjenner* bero på den vanliga rytmiska försvagningen i verbformer, som säkert ingalunda är inskränkt till öppna stavelser. I flertalet hithörande verb har Sät. liksom Tel. normaliserat satsvarianten med behållet *-r* och med försvagning av vokalen. I några få verb, alla mycket vanliga i språket, använder Sät. *r*-lös form (liksom delvis även Tel.) och i sådana verb kan i Sät. *-i* behållas, dock i rytmisk växling med *-e* eller apokope som i andra verbformer: ex. *hevi* (*i* ~ *e* liksom i följ. ex.) 'har' *hefir, *tori* 'törs' *þorir, *haiti* *heitir, *maini* 'menar', *tīkji* 'tycker' *þykkir, (Bygland) *håyri* 'hör' *høyrir. I subst. har Sät. normalt *-i* för -*ir men Tel. *-ir* (se ovan) liksom också (delvis) Hard. Motsättningen *hevi* ~ *-e* : *dömer* i Sät. är på sitt sätt jämförlig med växlingen *-i* : *-e* — i ett substantiv som *heddi* : *heddēri* 'stengrotta' motsvarande Tel. *heddir* : *heddēre* av *hellir m. (*ia*-stam) med ändelsens *-r* alternativt använt som stamslutande *r*, jfr nyisl. *hellir* pl.

hellirar (< fisl. hellir hellar). Också motsättningen i Sät. (åtm. Årdal i SSät.) mellan *Larsdotti* 'Larsdotter', *faisysti moisysti* 'faster moster' : *dotterä* bf. 'dottern', *dotter ass* 'dotter hans', *syste si* 'syster sin' etc. hör hemma i detta sammanhang.

Med hänsyn till urspr. *u synes regelbunden rytmisk försvagning icke vara säkert belagd i någon levande dialekt.

Normaliserad ofullständig, resp. fullständig försvagning i Västra Norden. Nästa steg i utvecklingen är den genomförda försvagningen i öppna slutstavelser vid sidan av bevarade vokaler i slutna stavelser, åtm. om den skyddande konsonanten alltjämt står kvar. Försvagningen i slutstavelser åtföljes regelbundet av försvagning i mellanstavelser i viss utsträckning, men i sådana stavelser är resultatet beroende också av slutstavelsens beskaffenhet så att t. ex. *a i mellanstavelsen > *e* framför *a* i slutstavelsen men icke framför t. ex. *e* etc., allt enligt de regler som framställts förut i kap. 4 om trestaviga ord s. 145 ff. — Denna art av försvagning, här kallad den ofullständiga försvagningen, råder i ett stort antal av de nordiska dialekterna utan vokalbalans, liksom motsättningen öppen : sluten stavelse gör sig gällande också i flertalet mål med vokalbalans (»ofullständig balans») både i Sverige och Norge och i vissa mål med vokalharmoni. Försvagningen kan antingen vara total, då den gäller alla tre vokalerna, eller partiell, då den träffar en eller två av dem t. ex. *i och *u gentemot *a (så vanligen i S. och V. Skandinavien, jfr ovan s. 137). I mera konservativa mål kunna *a, *i, *u ännu trots försvagningen bevaras grammatiskt åtskilda, t. ex. i form av *e*, (*ä*, *ə*), *ę*, *o*, (*å*), i mer avanserade mål kan sammanfall ha ägt rum på olika sätt och i olika grad: 'grammatisk' försvagning. (Särskilda variationer kunna uppstå på grund av särskilda medverkande faktorer: hiatus, den konsonantiska omgivningen, stavelsernas antal och fonetiska förhållande till varandra, som det har redogjorts för i det föreg. i kap. 3, 4, till vilka generellt hänvisas.)

Fnord. *i och *u. Tydligast äro förhållandena vid urspr. *i. Substitution av *i med *e* i öppen stavelse, med eller utan förändring också i sluten stavelse, gäller för samtliga nordiska dialekter utan vokalbalans, med de jämförelsevis obetydliga inskränkningar för vilka nyss förut har redovisats. I ställningen efter lång stamstavelse gäller den också för samtliga mål med vokalbalans och t. o. m. i ställningen efter kort stamstavelse även, åtm. delvis, för många av balansmålen. Förändringen i endast öppen stavelse, alltså efter formeln *-e*, *-eka* : *-ik*, tillhör de äldsta målarterna och är säkerligen den tidigast uppkomna

bland de nynordiska försvagningarna av den palatala vokalen i ändelser (bortsett från hiatus etc.). — Anm. Om en motsvarande förändring redan under en viss sent förlitterär (»yngre urnordisk») period av ett då existerande kort *i i ändelser (som har konsekvenser för i-omljudet) se i det följ. kap. 8.

I det närmaste genomförd är den ofullständiga försvagningen av *i i Åseral, varest dock i anslutning till grannmålen i VAgder en begynnande försvagning också i slutna stavelser framträder. Fullt regelrätt ofullständig försvagning synes finnas i delar av inre SRog. (åtm. i Dalane) men särskilt typisk är den i vissa av de ålderdomliga Hardangermålen i inre Hord. (enligt Vidsteen, Hægstad) med motsättningar som Ullensvang, Eidfjord *ändę* : *ändin*, *kvistęna* bpl. m. *kuistina(r) : *kvistir* ob. pl., *Tårkjil* 'Torkel', (Granvin) *himmidl* 'himmel'; framför bortfallen kons. i sekundärt öppen st. har Hard. -*ę* : *opę* *opit, *äplę* *eplit (= obest. f.), *farę* *farit (*ao'rę* *árit), *bindę* imp. 2 pl. *bindið, *dömę* präs. *dømir, (Kvam) *kvistę* *kuistir, men framför bortfallet *-n däremot -*ä*: *skao'lä* *skálin, *ao'rä* *a'rin, *ä'plä* *eplin; märk paradigmet *opinn*, *opä*, *opę* *opinn -in -it. Samma slags försvagning har också Voss, men endast i heterorgan konsonantisk omgivning (i sluten st.) kvarstår *i*, i homorgan omgivning försvagas (synkoperas) vokalen, jfr ovan s. 121.

Med särskild konsekvens framträder m. h. t. *i motsättningen öppen : sluten stavelse med *ę* i den förra ställningen, *i* i den senare i de nutida målen i Hallingdal och Valdres, oberoende av den i dessa mål eljest — i fråga om *a och delvis *u, *i — rådande vokalbalansen, alltså efter både lång och kort stamstavelse. Ex. från Valdres (ÖSlidre): *harę* : *harin*, *stabbę* : *stabbin*; '*Råynę* gn. 'Røyne' *Røynin *Raunvin : gen. '*Råynis*, *synist syntist* 'synes syntes'; *so'lę* 'solen', *hu'sę* 'husen' (*hu'sö* 'huset'), *hu'sę* dat. nt., *fo'tę* dat. m.; *grisę* *grísir : *grisidn* bpl., *dygdę* : *dygdidn*, *dömę* pr., *dömę* imp. 2. pl., *frösę* nt. 'frusit -et' : *frösin* m. 'frusen'. Sekundärt slutljud behandlas i Valdres, som ex. visa, lika som det primära; framför bortfallet kort *-n i urspr. absolut slutljud står egenartat -*i* i *frösi* etc. fem. och nt. plur. *frosin (240); undantag från regeln om primärt slutljud bildar prät. med *d* och *t* av de svaga verben som visar -*ö* l. -*ə* (Halld. -*ä* l. -*ə*) < *i i *roddö*, *dröymdö*, *syntö*, med samma vokal som av *a (*u) i slutljud, jfr förut s. 124 f. Halld. avviker genom -*i* av *ir i plur. av subst.: *grisi bygdi*, samt *e* i typen *frösę* f., ntpl.; lokalt som det synes också i andra särfall. (Både H. och V. ha i regel -*i* för såväl -*ę* som -*ö* (-*ä*, -*ə*) efter *kj*, *gj* t. ex. ÖSlidre *böyji* 'böja' och 'böjer', *tänkji* 'tänka' och 'tänker'.)

I de berörda målen i övre Agder: Åseral (?), Sät., Åmlid, och i NVTel.: Nissed. och Fyresd., som utan att ha vokalbalans visa en m. l. m. regelrätt 'ofullständig försvagning' av *i, synes också *u ha fått en liknande behandling: *u > *e* (= *e* < *a) i öppen st., bevarat *u* i sluten st. Det torde framgå av motsättningar som Bygl. '*Skåmedal* *Skǫlmudalr, *Graibråkk* 'Greibrok' *-brokke *-brøkku (se nedan), Valle '*Bråkke* 'Brokke' Brøkku, *åskefis* *ǫsku-, Fyresd. *auge* 'ögon' *augu, Sät. *åte* *átu, *sloge* *slógu, *hele* 'höllo' *héldu : Sät. (Austad) *slogust* 'slogos', *helust* 'höllos', (Valle etc.) *visu* *vísur, *visun* *vísurna(r), Tel. (N. o. F.) *visur*, Åseral *stąpul* *stǫpull, Tel. (N. o. F.), Sät. *hąvu* -*ᵉu* *hǫfuð. Framför bortfallen nasal blir *u > *o* (*oᵘ*): *mårgo* -*oᵘ* *morgun, Sät. *månnoᵘ* *mǫnnum. — (Ob. pl. *augu* i Sät., Åseral, Fyresd., Mo, Vinje — i F., M. och V. ~ *auge* — bevisar icke att *u står kvar i öppet slutljud. Ordets dominanta form har, som i allmänhet vid kroppsdelsord, varit best. f., i detta fall best. plur.: fvn. *augun*. Härav ljudhistoriskt regelrätt men morfologiskt — ur de nyare målens synpunkt — högst egenartat *augo* -*oᵘ*, en form som tack vare sin frekvens ändå har stor spridning i målen: Mo, Vinje, Fyresd., Åmlid, Sät. En nyare morfologiskt enklare ersättning blir *augun* l. *augune*, best. plur. till sing. *auga* efter mönster av svaga fem., ännu sälls. i Mo, Vinje, ej angiven för Fyresd. Därtill sekundärt obest. pl. *augur* l. *augu* efter (väsentl.) samma mönster.) — Mo och Vinje ha vokalbalans på *u men balansen är ofullständig dvs. *u* står alltid efter kort stamst. och även efter lång i sluten st. I öppen st. efter lång stam synes *u ha givit *e* (= *e* < *a): *låse* 'läste' pl. *lásu, *grete* *grétu; äldre Momål synes även i detta fall ännu haft *u*: *låsu*, *gretu*. — Också resten av Tel. har ofullständig vokalbalans på *u, delvis i kombination med vokalharmoni; likaså Numed., Hallingd., Valdres, se nedan. Behandlingen av *u i Hardanger, som icke är balansmål, synes svår att bedöma med ledning av föreliggande material. Motsättningar som Ullensvang '*Måge* 'Maage' i Maugu 1347 *Mǫgu, *Brekke* *Brekku : *visur vąggur* tyda på ofullständig försvagning. Åtm. för Eidfjord och delvis för Ullensvang uppgives dock *u* också i öppen st.: E. *drukku jengu* pt. pl., U. '*Åpudal* 'Opedal' i Aupudale 1310 *Ǫpu-, *furuskoᵘg*, *nᵉiu* '9' etc. Vokalen är densamma som målens svarabaktivok., s. k. Vosse-u, »*ů*» t. ex. U. *fudlůr* *fullr. Tillståndet påminner om Färöarna. Voss har delvis Vosse-*ů* både i öppen och sluten st.: '*Gråvů* 'Grove' *Grǫfu, '*Bjårků* 'Bjørke' *Biǫrku, '*Bräkků* 'Brekke' i Brekku BK., *te lukků* 'till lycka', *nᵉiů*, *vᵉisů veků* *vísur *vikur, *ongůdl* m. *ǫngull, men i ställning mellan två dentaler försvagas (synkoperas) vokalen: *vᵉisna byttna* (men: *vekuna*). Jfr ovan om *i.

Övriga mål utan vokalbalans i VNorge ha fullständig försvagning av

*i och *u. Typiska _a-e_-mål äro större delen av VAgder och av Rog. och Hord. samt I. och M. Sogn. YSogn—Romsd. äro _e_ ~ _a-:e_-mål, likaså (men vid kusten delvis i det närmaste rena _e_-mål) SVTel. jämte södra och yttre Agder. Rent _e_-mål är i Norge endast Bergensmålet. Det heter alltså här överallt med _e_ < *i, *u t. ex. Stav. (_kasta_ 'kasta -ar -ade -ad -at', _visa_, _veka_, _idla_ adv. 'illa', _hästar_ :) _viser_, _veker_, _visebok_ *vísu-, _fläkkete_, _dråbe_ 'droppe', _marke_ 'märke', _stönner_ 'stunder' *-ir, _minnes(t)_ präs. *minnis(t), _bede_ 'bitit', _nyggel_ 'nyckel', _ångel_ *ǫngull, MSogn (_kasta_, _veka_, _hästa_, _mötast_ :) _flåte_ 'floti, _vise_ 'visor', _lete_ 'färger' *litir, _mötest_ pr., _vaken_, _drukke_, _långe_ adv. *lǫngu, _veketal_ *viku-, _håve_ 'huvud', _ongedl_ *ǫngull, _lykjedl_ *lykill, Sunnm. _vise_ 'visor' (= _vise_ 'visa'!) etc. Undantag utgöra *i, *u framför bevarade l. bortfallna konsonanter som även eljest bruka utöva en m. l. m. konserverande, ev. en öppnande inverkan på *i, *u och detta även i stamstavelser t. ex. _g_, _k_, _ng_, _nk_ (som i nästan hela Norden utom i delar av SSverige och Danmark), _m_, _n_. Om den troligen sekundära skärpningen till _i_ av _e_ < både *i (e) och *u i YSogn—Romsd. framför de i dessa mål palataliserade _ń_, _ĺ_ < *nn, *ll etc. se förut s. 118, 120. Om *in (*en), *un med kort *n (även *um) se vidare nedan (delvis tillsammans med behandlingen av *a i änd. *an). Som ett särskilt undantag märkes att *u på norra Västlandet i Romsd. (försvagats men) kvarstått på *o-stadiet — och alltså här hålles grammatiskt åtskiljt från _e_ < *i — framför bortfallet slutljudande *r t. ex. _viso_ l. delvis _viså_ *vísur i anslutning till östliga grannmål med vokalbalans i Nordm. och Trondh.

(Målen i Nordmøre och i N. och S. Trøndelagens fylken, flertalet mål i det östan- och sunnanfjällska Norge och målen i N. och Mell. Sverige med Finl. och Estl. äro mål med vokalbalans. Den ofullständiga försvagningen är, i den mån den förekommer, i dessa mål vanligen inskränkt till ställningen efter lång stamstavelse dvs. den är vad som i vanlig svensk terminologi kallas 'ofullständig vokalbalans'. Jfr närmare i det följande.)

Nordland med Troms fylke i NNorge är liksom Västlandet också ett område utan vokalbalans eller med endast svaga spår av balansen. M. h. t. *a synes SNordl. (Vefsen etc.) ha ett _ä_-mål l. _ą_-mål med vissa inslag av åtminstone villkorlig apokope (42 f.) alltså ungefär som N. och Ö. Uppl. i Sverige (208). Målet i MNordl. (Salten, Gimsøy, Bø etc.) är _e_ ~ _a_-mål eller "apokope- ~ _a_-mål". Troms fylke har _a_ i subst. men _e_ i vb., adj., adv.; här finns sammanfallet _visa_ 'visa' = _visa_ 'visan' liksom i S.VAgd. där likaledes substantiven ha _a_. M. h. t. *i gäller överallt fullständig försvagning > _e_, som delvis och särskilt ofta i MNordl. har lett till apokope, också i sekundärt slutljud framför bortfallna *t, *ð, *r (jfr s. 50;

de speciella reglerna växla från bygd till bygd). Också *u synes ha fullständigt försvagats i N. och Mell. Nordl., ev. med apokope i Mell. Nordl. bl. a. framför bortfallet *r t. ex. Salten etc. _vîs_ 'visor' *víse *vísur. Men i SNordl. (t. ex. Vefsen) har *u fått en mera ovanlig behandling: _å_ i sluten stavelse t. ex. _visår_ _visån_ *-ur *-urna(r), _tennår_ m. *þinurr, _ongål_ *ǫngul(l); för behandlingen i urspr. öppen stav. saknas avgörande exempel (här möjl. ytterligare försvagning l. ev. apokope). Utvecklingen av *u > _å_ har viss motsvarighet efter lång stav. i särskilt yttre delar av Trondh. och i Nordm. och efter både lång och kort stav. framför bortfallet *r i Romsd. — Om ändelserna *an, *in (en) och *un i Nordl. se nedan 227, 234 f.

Som det framgår av det föregående utmärkes alltså ett stort språkområde i sydvästra och västra Norge av dialekter utan vokalbalans men med antingen ofullständig försvagning av *i och *u (även blott påbörjad sådan eller delvis genomförd) eller också fullständig försvagning av båda ljuden, till större delen i förening med grammatiskt sammanfall. Den sistnämnda försvagningsarten gäller för huvudparten av de sydvästnorska och västnorska målen, framför allt som vi sett i de yttre bygderna närmare havet. Som vi skola se i ett följande kap. om vokalassimilationer, framgår det dock av vissa egenheter i stamvokalernas behandling att även dessa mål delvis i äldre tid haft ofullständig försvagning.

Liknande förhållanden som i SV. och V. Norge återfinna vi på öarna i Atlanten.

Färöiskan sådan den fixerades av J. Jakobsen i hans försök till fonetisk rättskrivning i början på 1890-talet visade konsekvent _e_, _o_ i öppen st., _i_, _u_ i sluten: '_minne_, _ljome_, _vaislo_ *veizlu, _gjingo_ *gingu, _fingje_ *fingið : _minnist_, _ljómin_, _adlir vejir_ *allir vegir, _sólin_, _vysur_ *vísur, _gøtun_ *gǫtum, _gladdust_ 3 pl. och (i mellanstavelser) _rymona_ asg. *rímuna, _hävenun_ dsg. nt. *hafinu[m], _foldena_ asg f. *foldina, _læggjenir_ *leggi(r)nir. Hægstad finner i sin framställning 1917 ett slappt och lågt ljud i öppen st., men ett »klaarare» _i_-ljud i sluten och han skriver t. ex. '_bœatė_ m. 'bättring' *bati, _bakkjė_ 'bakke', _åttė_ 'ägde' *átti, _kvistė_ ob. dsg. m., _rænnandė_ *rennandi, _hamrėnun_ *hamrinum, _føøjėland_ *føði-, _vinėnir_ *vini(r)nir, _badnė_ *barnit : _skåalin_, _broetin_, _bundin_, _mikjil_, _grannin_ etc. För *u anger han dunkel vokal i båda fallen och skriver t. ex. '_øskü_ och _vøggür_ men i en del dialekter tycker han sig märka en skillnad mellan »_ü_» i _øskü_ och 'klaarare' »_u_» i _vøggur_, _gladdust_, _førjun_. (Om nyaste fär. se vidare s. 206.) Det gamla Shetlandsmålet hade enligt Hægstad 1900 (s. 56 f.) _e_ i absolut slutljud för *i t. ex. _gerde_, _godle_,

vadne och även för *u stundom *e* (~ *o*, *u*) t. ex. *huge* *hǫfuð, *fir sane* *fyrir sǫnnu, men vanl. *i*, *u* i sluten st. t. ex. *commin*.

Nyisländskan bör enligt vad som förut anförts närmast uppfattas som en dialekt med fullständig försvagning av *i, *u, vilken har gett till resultat ett slags öppna *i*- och *u*-ljud identifierade med de urspr. korta senare förlängda eller alltjämt korta *i, *u i stamstavelser men skilda från de urspr. långa *í, *ú.

Om åtminstone begynnande 'grammatiskt sammanfall' av de båda ljuden i nyfäröiskan och nyisländskan se ovan s. 206.

SV. och V. Norge — inkl. Hallingdal och Valdres — utgöra alltså i fråga om *i (*u) tillsammans med Island och de andra Atlantöarna i nutiden ett sammanhängande dialektområde som antingen har fullständig försvagning eller endast ofullständig sådan. Dialektgeografin gör det sannolikt, att den ofullständiga försvagningen, som tillkommer de även i övrigt ålderdomligaste målen (de inre målen i SV. Norge), är en tidigare etapp i utvecklingen, som även de helt försvagande dialekterna en gång ha genomgått (jfr Hultman, Häls.-l. 1, 1908, s. 146). Ett studium av de äldre källorna bekräftar denna uppfattning.

I en fornvästnordisk laghandskrift, Lund 12, som anses vara skriven av en färing och i huvuddragen återge fornfäröiskt språk c. 1300, användes i öppna stavelser *i* ~ *e*, *u* ~ *o* men i slutna stavelser så gott som alltid *i*, *u* (Sørlie 1936 s. 56 f.).

Också isländskan har på ett tidigt stadium haft ofullständig försvagning. De äldsta isländska handskrifterna från 1100-talet och förra delen av 1200-talet äro som vi sett antingen handskrifter med *e*, *o* eller sådana med *i*, *o*. Ovan har gjorts gällande att fisl. *e* och *o* sannolikt äro försvagningsprodukter, jämförliga med de nyisl. »öppna» *i* och *u*, medan *i* och *u* i de äldsta hss. företräda utgångsstadiet. Handskriftsmaterialet styrker detta antagande. Av särskilt intresse är en jämförande översikt av de m. l. m. talrika (i allmänhet fåtaliga) undantagen i hss., d. v. s. skrivningarna med *i* (*u*) i hss. med normalt *e* (*o*) eller med *e* i hss. med *i* (*o*). Det visar sig att t. ex. undantagens *i*, resp. *e* äro proportionsvis vanligast i samma slags situationer som vi i dialekterna ha funnit vara gynsammast för bevarad, resp. försvagad vokal t. ex. att *i* är vanligare i sluten stavelse än i öppen, *e* vanligare i tre- och flerstaviga ord än i tvåstaviga o. s. v. Därjämte märkes att *i* i flera handskrifter är vanligare efter ett *i* (delvis också *ei*) i stamstavelsen (resp. en föreg. st.) än efter andra vokaler. — Som man apriori kan vänta uppträda de bevisande skrivformerna i handskrifterna sällan eller aldrig med samma grad av approximativ regelmässighet som de motsvarande

talformerna i dialekterna; man får i allmänhet nöja sig med en viss övervikt för de väntade fallen, en proportion som vanligen mera klart kommer till synes endast i de större handskrifterna med rikare material.

Kort översikt: 1) Hss. med normalt *e*, *o*. RM 1 och 2 (1 skr. före 1200, kanske långt före, 2 skr. 1204—06) äro alltför obetydliga texter för att medge slutsatser av någon egentlig räckvidd. Det skrives *e* (liksom *o*) utom *en* gång — i sluten stavelse! — *Ketill* msn (i 2). — AM 237 a folio (c. 1150, kanske den äldsta fisl. hs.) har i det korta bevarade fragmentet (c. sex trycksidor) normalt *e* men också *i* 6 ggr i sluten stavelse: *lángviþir* pl., *litillata*, *litillǽte*, *mikil* 2 ggr, *mikit*. (Exemplet *eigi* 8 g. ~ *eige* 1 g. är knappast relevant.) Här tillkommer ett ytterligare moment: exemplen ha *i* i stamstavelsen. Efter föreg. *i* står *i* i sluten stavelse i 6 fall av 19, i öppen stavelse i 0 fall av 33 (*miþle*, *hliue*, *fulltínge* etc.), efter andra vokaler varken i sluten eller öppen stavelse. Den slutna stavelsen och det föreg. *i* synas här alltså båda tillsammans ha förmått att (stundom!) konservera urspr. *i*; ensamma för sig ha de icke kunnat det, åtm. om man får döma av materialet i fragmentet. AM 237 har *litet* : *mikit*; då »Ordförrådets» hss. enl. Larsson 1891 skriva *e* i *lítit i 12 fall av 17, men i *mikit endast i 5 fall av 43, beror det på att *i i det förra har stått mellan två identiska konsonanter och därför har ersatts med *e* genom »haplologisk försvagning»: jfr med haplologisk synkope *litt* < *lítet < *-it 3 ggr i »Ordf.» (se ovan s. 89). — Rímb. från 1187 (s. 1—7 r. 7, 8, r. 7—40) har större frekvens för *i* i sluten stavelse än i öppen: 18 fall av 112 gentemot 23 av 363 (*e* som ingår i förkortning utelämnas). Efter *i* i föreg. st. äro siffrorna för *i*: sluten st. 7 av 16 : öppen st. 6 av 33. Motsättningar att notera äro: *missere* 14 g. : *misseris* 1 g. (*-es* 3 g.), *iamfndøgre* : *iamfndøgris*. R. har ex. på *i* efter de flesta vokaler, flera dock efter *i* och *ei* (13 av 49, resp. 8 av 24) än efter övriga. Exemplen på *i* efter *ý*, *y* väga icke tyngre än motsv. efter *ǿ*, *ø*: 4 av 34 : 3 av 9. — St. Hom.-b. hand A (före 1200) s. 4 r. 22—92 r. 32, 98 r. 32—111 r. 20. Frekvensen av *i* efter *i* är i sluten st. c. 50 %, i öppen c. 17 %. I verkligheten är den i förra fallet t. o. m. ännu högre, då en del av ex. på »sluten st.» med *e* ha vokalen i satssammanhanget i öppen mellanstavelse i trestaviga satstakter: *virþeþ er* : jfr *ovirþiþ mic*; *finneþ ér*, *ér finneþ hann*, *svasem ritet er* : jfr *þá es ér biþit*. I ordgruppen *lítellátr*, *lítellátlegr*, *lítellæte*, med 40 g. *e* mot 5 *i*, bör i uttalet *ll* lätt ha förkortats till *l* enligt regeln ovan s. 92; stavelsen har alltså varit öppen: jfr H. *diofolegr*, 645 4° *hofudúkr!* Belysande motsättningar äro: *vitne* : *forvitnis* s. 20, *hreinlífe* 23 g. : *hreinlífis* 1 g. (*-es* 1 g. i *h.-lífesfogl*), *helvíte* 8 g. : *helvítis* 8 g. (*-es* 2 g.), vanl. *lítet* : *mikit*, jfr *lítil(l)* *-ils*

-ille (*-illi*) 15 g. : *-el*(*l*) *-els* 5 g. Efter andra vok. än *i* (också *ei*, *y*) äro exemplen med *i* fåtaliga och utan relevans; frekvensen är dock även här störst i sluten stavelse. — Plac.-dr. (trol. före 1200). Frekvensen efter olika vok.: sluten st. 34 *i* mot 66 *e* : öppen st. 14 *i* mot 140 *e*, i procent alltså 34 : c. 9. Efter *i*: sluten st. 15 *i* o. 6 *e* : öppen st. 8 *i* o. 17 *e* = c. 75 % : c. 33 %. Andra föreg. vok. än *i* ha föga att betyda. — AM 645 4° (c. 1220?) s. 1—50 (änd. *-er* har icke medtagits). 645 har som föreg. hss. *o* oftare än *u*, men *i* i ändelsen är nästan lika vanligt som *e*. Också här märkes övervikt för sluten st. gentemot öppen m. h. t. *i*-procenten men skillnaden är icke stor: c. 44 % : c. 40½ %. I paradigmen kan motsättningen framträda i enstaka fall t. ex. *reykelse* 4 g. : *reykelsis* 1 g. Stamstavelsens vokal torde däremot vara utan betydelse: efter *i* synes *e* vara minst lika vanligt som efter andra vok. Däremot gör stavelseantalet en stor åtskillnad: *e* i slutet av trestaviga ord är betydligt vanligare än i tvåstaviga: 84 % : 54 %. Det heter normalt *likaþe*, sällan *likaþi*, men *hafþi* o. d. ej sällan v. s. a. *hafþe*. Detta visar att handskriftens *e* verkligen är en försvagning, en novation, *i* däremot ett ursprungligt drag. AM 645 står nära hss. med *i*, *o*. Den visar dock försvagning av *i* — oberoende av föreg. vok. — i trestaviga ord, och ofta även i tvåstaviga, mindre i sluten st. än i öppen st. Jfr en dialekt som t. ex. Åseralmålet.

2) Hss. med *i*, *o*. AM 677 (Gregorius homilier och dialoger) s. 19—150. Undantagen med *e* för *i* utgöra ett försvinnande fåtal. I de trestaviga orden står dock *e* som slutvokal i 26 exempel, i de ojämförligt talrikare tvåstaviga endast i 32 (bortsett från det alltid förkortade *heNe* *henni 24 g.). Stamvokalens kvalitet är likgiltig. Med 677 överensstämma i stort sett flera (kortare) *i*-, *o*-hss. från 1200-t. — Grágás, »Konungsbók», c. 1250. Hand 1 har skrivit början av hs., motsv. (i V. Finsens ed. 1852) I:s. 3—55 r. 12 (partiet är närmast en *i*-, *u*-text), hand 2 hela återstoden, I: 55—250, II: 3—218. Uppgifterna avse hand 2, I: 55—207. Grágás 2 har i detta parti normalt *i*, *o*, men en stor minoritet av undantag visar *e* för *i*, ett fåtal har *u* för *o*. Under förutsättning att *e* är en rytmisk försvagning av *i ställer sig frekvensen av *e* i de olika typerna alldeles så som parallellerna från de nyare nordiska dialekterna ge anledning att vänta. Antalet *e*-skrivningar är minst, ett obetydligt fåtal, i sluten stavelse av de tvåstaviga orden: 56 *e* mot 461 *i*, närmar sig siffran för *i* i de talrika fallen av öppen stavelse i tvåstavingar: 904 mot 1052, för att i samma situation i de enkla trestaviga orden t. o. m. icke obetydligt överträffa *i*: 190 mot 137. Typiska motsättningar (givetvis icke alltid genomförda med full konsekvens) äro: *vætte* : *vættis vættit*, *bøe* : *bøir* (2: 61), *gripe* : *gripir* (2: 168), *heimile* : *heimilis*, *søkiande* : *søkiandinn*, *vegande* : *vegandinn*, *ómage* : *ómaginn*, *bauggilde* : *bauggildis*. Vokalen i föreg. stavelse kan vara vilken som helst (*skipe -i*, *vige -i*), men föreg. *k*, *g* synas ha viss betydelse. Ett förhållande av särskilt intresse är följande: i de tvåstaviga exemplen med e i sluten stavelse står vokalen i 48 fall av 56 i homorgan konsonantisk omgivning (7 ex. visa hiatus: *búet*, *búen*, *náer!*), t. ex. *dróttenn* (hs. *drotteN*), *bóndenn*, *goðenn* (*vegandenn* [hs. *-en*], *sóknarenn*), *þueites*, *lýretr*, *farenn* (*fareN*), *-borenn -borenna*, *látet*, *haldet*, *taleðr talet*, *beresc*, *geresc* etc. De många exemplen med vokalen mellan heterorgana konsonanter visa *i*, oförsvagad vokal: *tekit tekinn*, *drepinn*, *veginn*, *numinn*, *cominn comit*, *grafit*, *vegit*, *hafið*, *gefit*, *hôfiz*, *frialsgiafiN* etc. (Det enda undantaget är *amorgen* 'på morgonen' I s. 78.) Den dialekt som ligger bakom de nämnda skrivningarna i Grágás är tydligen nära släkt med Vossemålet, Granvinmålet i Hardanger och andra nynordiska mål som ha en liknande växling mellan *i* och *e* (l. synkoperad vokal; jfr förut s. 118 ff., också, om Vendsyssel, 109 f.). Voss och Granvin äro övergångsmål mellan Valdres, Hallingdal, Ullensvang och Eidfjord, som alltid ha *i* »när konsonant följer» eljest *e*, och å andra sidan NRog., YHord., ISogn och MSogn, som ha *e* i alla ställningar. På samma sätt står den ifrågavarande dialekten i Grágás, säkerligen en gammal isländsk dialekt, på övergången mellan en fornisländsk dialekt utan försvagning av *i eller med försvagning blott i öppen stavelse och en sådan med fullständig försvagning.

Undantagen med *u* i de berörda hss. med normalt *o* äro sällsynta. Då *u* någon gång förekommer är det oftast framför två eller flera konsonanter t. ex. Grág. 2 *stopull*, *funduzc*, *tíund*.

Som Hægstad har visat i Vestnorske maalføre fyre 1350 framträder övervikten för sluten stavelse med *i* i jämförelse med öppen stavelse som oftare har *e*, dvs. den »ofullständiga försvagningen», oberoende av föreg. stavelses längd eller korthet och till stor del även av vokalkvaliteten i denna st., i ett flertal västnorska medeltida hss., särskilt sådana som torde härröra från SVästlandet. Mera utförliga texter av detta slag äro Strengleikar (hd 2), Elis saga, Thomas saga (också No. Hom. b. 2 och 3). H. har icke tillräckligt framhållit att frekvensen av *e* är betydligt större i slutet av trestaviga ord än i tvåstaviga. Strengleikar hd 2 s. 56—76 har 317 g. *e* i öppen stavelse, därav 134 g. i trestaviga ordformer; trestaviga prät.-former som *syniaðe* visa *e* i 70 ex. mot endast 2 *i*: *lofaði* s. 59, *suaraði* s. 74, jfr i tvåstaviga prät. 135 *e* : 126 *i*. Också den ofullständiga försvagningen av *u > *o* märkes, som H. har iakttagit, i flera texter (1907: 37 f., 62 f., 1915: 104 f.): *o* är vanligt i

»utljod», *u* står oftare i »inljod». Men även övervikten för *o* i tre- eller flerstaviga ord vis à vis tvåstaviga är ofta starkt markerad. Strengl. 56—76 visar i enkla trestavingar på vokal stor övervikt för *o*: 60 *o* mot 8 *u*: *fialleno, unnasto, fagnaðo* : *unnastu, friðaztu* etc.; i de tvåstaviga med öppen slutstavelse uppväga de två vokalerna varandra: 150 : 153; i dem med sluten st. kommer *o* långt efter *u*: 14 : 40: *dottor, snøroz* : *fvnnuz, dottur, røður* etc.

Förändringar av fnord. *a. Försvagning av *a kan det talas om redan i *a*-målen i den mån som ändelsevokalen är öppet a (*ą*), skilt från utgångsstadiets a-ljud, och i så fall om fullständig försvagning då vokalen är *ą* i alla ställningar, ofullständig då den är *ą* i en del fall, något annat a-ljud i vissa andra fall. Vid sidan av a-ljud träffas i en del *a*-mål också *å*, och i *e* ~ *a*-målen (se nedan) bli alternativen än flera. Överhuvud är behandlingen av *a starkare differentierad än av *i, *u. Detta sammanhänger med att *a också i stamstavelser differentierats särskilt starkt.

1) Förekomster av *å* jämte *a*. (Här tages också hänsyn till östnordiska mål utan vokalbalans.) I stammen har *a som vi sett allmänt uppdelats på två ljud, a och å, där å har uppstått genom en 'ljudförskjutning' (s. 15) av långt *á och av urspr. kort *a när det förlängts på ett tidigt stadium. På vägen till *å* från utgångsstadiet, som ungefär kan anses motsvara lmalf. *a* (»europeiskt a-ljud»), har förskjutningen troligen passerat ett mellanstadium med mera sluten a-vokal, i lmalf. ungefär *a*. Det färdiga *å* uppträder på sina håll också i fall där *a säkerligen aldrig förlängts, t. ex. framför *nk, ll, lt*, eller där det förlängts först i ett yngre språkskikt, t. ex. *å* för långt a i Göteborg, Jylland. I en del mål är *å*, långt eller kort, diftongiskt. Långt *á som förkortats före den allmänna förskjutningen uppträder som a-ljud. Förkortat *å* eller från början kort *å* motsvaras däremot vanligen av *å* eller stundom *ɤ* eller andra vokaler. — Det a-ljud åter som aldrig blivit å kan antingen bibehållas som ett enhetligt a-ljud (t. ex. lmalf. *a* eller *a*) eller också kan det i sin tur uppdelas på två ljud, ett mera öppet, det andra mera slutet (t. ex. lmalf. *a* gentemot *a*, l. *a* gentemot *a*). I mera sällsynta fall ersättes stamstavelsens *a av andra vokaler än a-ljud (eller å-ljud).

I svaga eftertakter och taktdelar förflyktigas *a liksom andra vokaler och realiseras som m. l. m. obestämda vokaler vilkas exakta fonetiska kvalitet blir omedveten för de talande och till stor del också undgår forskarens iakttagelser. Vid normaliseringen eller m. a. o. omtolkningen eller översättningen till normalt medvetet språk identifieras det flyktiga *a med stammens normala a och om stamstavelserna ha två slags a-ljud identifieras det mera flyktiga, särskilt i de labila öppna stavelserna, i

regel med det mera öppna av dem men kan också substitueras av andra vokaler t. ex. *e, ä*, som eljest ymnigt förekomma i språket och som kanske redan i många mål blivit vanliga i andra ändelser som motsvarigheter till *i, *u eller uppträda som svarabaktivokaler. Det mindre flyktiga *a t. ex. i de slutna stavelserna och särskilt i de tunga med flera konsonanter efter vokalen, identifieras i regel med det mera slutna a; så sker också vanligen med *a framför en sekundärt bortfallen konsonant, isynnerhet en nasal sådan: *n l. *m. Men i stället för slutet a uppträder också ej sällan *å*. Detta kan bero på att identifieringen har ägt rum redan under en tidig period då stammens *å* ännu befann sig på mellanstadiet »slutet a» (*a*) i den allmänna förskjutningen av vissa a-ljud till *å* då det alltså ännu hette *m*a*l för 'mål' av *mál, eller *sk*a*nk 'skånk' av *skank (ev. *l*a*ng för 'lång'); senare har då ändelsens mera slutna a följt med i förskjutningen till *å*.

Men identifieringen med *å* kan också ha genomförts i långt senare tid. Ännu i våra dagar har i SVVästml. på gränsen till Närke (Geijer-Holmkvist 1929 s. 12—18) ett paradigm *piga* : *piga* 'piga : pigan' i de tidigast gjorda uppteckningarna avlösts av *piga* : *pigå* i den nyaste dialekten; på samma gång har äldre *drängar* 'drängarna' (obest. *drängar*) utbytts mot *drängår*. (Slutvokalen i *piga* 'pigan' i det äldre målet uppges ha varit långt *a* »i synnerhet vid särskilt eftertryck» men det ljudhistoriskt relevanta är att vokalen är sluten gentemot öppen i obest. *piga*. *Drängar* är skrivet med längdtecken för *a*; motsv. former i Närke visa vacklande kvantitet.) — I stamstavelser har SVVästml. rikligt med slutet a-ljud, men det har tydligen legat närmare till hands att uppfatta och återge det traditionella slutna a som *å* i den undanhållna eftertakten än i den fullt upplysta och distinkta huvudtakten; möjligen har också den mera extrema ljudnyansen föredragits för att bättre skilja de två vokalerna som i en del fall ha uttrycksvärde: i 'svagton' förväxlas lätt alltför närstående ljud (inl. s. 26 ff.).

Den helt moderna västmanländska successionen av slutet a > *å* belyser andra förut mera kända och omtalade förekomster av *å* för *a i ändelser, av vilka en del gripa över större områden och troligen äro av relativt tidigt datum.

Alldeles likartad och sannolikt från sen tid är en företeelse i några sockenmål i MellBoh. (Brastad m. fl.) som består i att »artikelvokalen [i *piga*] har en viss dragning åt *a* så att dess kvalitet bör betecknas med typen *ą*» (Janzén 1936 s. 114, jfr s. 93 f.; Modéers framställning 1946, s. 120, är icke tillfyllestgörande). Draget tillhör i Boh. liksom i Västml. en framskjuten del av ett större område med *piga* i best. sg. (NBoh., resp. Närke) nära gränsen till ett område med *piga* i både best. och

obest. sg. (SBoh., resp. MVästml.; 'drängarna' heter i Boh. _drängane_ både norr och söder om gränsen).

Av särskilt intresse är förekomsten av _å_ som ändelsevokal i SVNorge och i synnerhet i VAgder i de övre bygderna. VAgder liksom SV. Västml. och MBoh. är — frånsett fallen med _å_ — i huvudsak ett 'a-mål' dvs. _a_ är det vanliga men försvagning till _e_ (eller stundom bortfall) har inträtt i mellanstavelser av komposita och bortfall (eller stundom försvagning till _e_) i öppna slutstavelser av trestaviga ord (69, 140, 151, jfr 149). Fördelningen mellan _a_ och _å_ liknar den vanliga växlingen vid 'ofullständig försvagning'. Regeln är att _a_ står i urspr. öppen ultima och i sekundärt öppen ultima framför bortfallna *r < urn. *R, *ð och *t samt i urspr. mellanstavelse i trestaviga enkla ord (åtm. framför *i, *u l. *a, som försvagats till _e_ eller fallit bort, i slutstavelsen); däremot står _å_ i sluten ultima framför _r_ < urn. *r (fisl. _r(r)_), _l_ < *l (l), _s_ < *(r) s, _st_ < *(r) st och framför *n som vanligen har fallit. Det heter t. ex. med _a_: _kasta_, _visa_ (men: _soleglā_ *sóla(r)glað, _Hegeland_ *Helgaland, _Refsal_ *Refshala); _kasta_ pr. 'kastar', _arma_ pl. *arma(r), _kleiva_ *kleifar, _kasta_ 'kastad' och 'kastat', _hugna_ *hugnað(r), _auga_ 'ögat' *augað *augat; _kasta_ pt. *kastaða *-i *-u, _fiskar_ m. 'fiskare', _harar_ komp. 'hårdare', _Rjukan_ ortn. *Rjúkandi -a, _Kjaran_ msn. *Hiarrandi, _arman kleivan_ etc. best. pl. närmast < *arman(n)e etc. Däremot med _å_: _summår_ o. d. *sumar nt., _hamår_ (l. _håmår_) *hamar(r) m., _kamår_, _navår_, _kåpår_ *kopar(r), _pipår_, _fänår_ *féna(ð)r, _Einår_ msn. *Einar(r), _Ivår_, _Gunnår_, _Reiår_, _Steinår_, _apål_ m. *apal(l) *apaldr, _asål_ 'oxel', _Harål_ msn., _gamål_ a. (l. _gamåle_ med sekundärt _-e_; l. _gåmål_ o. d.), _vesål(e)_, _vågål(e)_ 'vågsam' *vágal(l), _sytål(e)_ 'jämrande'; (trol.) _Tąmmås_ msn. 'Tomas'; _deirås_ pron. 'deras', _ǫkkås_ 'vår' _dykkås_ 'Er' < *okkars *okkar(r) etc. jfr DN okkors 1406, också _ǫkkå dykkå_ *okkar med *-r < urn. *r undantagsvis bortfallet i upptakt[1]; slutligen _viså_ best. 'visan' etc., (Åseral) _joleptå_ 'julafton' *-aptan (med penultimaförsvagning *a > _e_ enligt s. 192 ff). Vok. _å_ står vidare i lokal- och tids-adverben på *-an, vare sig *n fallit eller icke, samt i deras adverbiella eller adjektiviska komparativer (och superlativer) som återgå på fnord. adverbiella komparativer på *-ar(r) t. ex. fisl. _innar(r)_, _útar(r)_ med ett r-ljud som aldrig varit urn. *R (jfr got. _aftaro_, _undaro_, _undar_) och som icke faller i dialekterna då *r < *R faller: ex. _sīå_ *siðan, _själlå_ *sialdan, _norå(n) noråfǫr norånte_ *norðan(-), _innå(n) innånte innår(e) innårste_, _utår_ (_ątår_ m. fl.), _västår(e)_, _austår(e)_. — Framför _-st_ i passivum har VAgder _a_, troligen genom anslutning till aktivum. —

En del av VAgder har _-å_ också för ä. *-in (-en). I de övre bygderna

---

[1] _å_ i änd. *-al *-ar avlöses längst västerut i Öv. VAgder av _a_ som i Rogaland.

motsvaras *-in av _-ä_ i _by'gdä_, _hu'sä_, _lidä_ o. d. f. *lítin vid sidan av _-å_ i _viså_ *-an. Söderut vid kusten heter det _by'gda_, _lida_ v. s. a. _visa_. Ett mellanområde har _by'gdå_, _lidå_ (stundom), _viså_. Detta kan fattas som morfologisk förenkling framkallad av den målgeografiska situationen. Men på samma gång har man att räkna med en ljudhistorisk förändring, där _å_ förr eller senare har substituerats för vokalljuden i både *-in och *-an vid eller efter nasalens upplösning, liksom _a_ har insatts i båda fallen i kustområdet. — Också yttre ÖAgder och SVTelemarken har _by'gda_, _li'da_ o. d., _vi'sa_ (obest. _vise_) i anslutning till södra Östlandet. I den västligaste delen av yttre VAgder, där obest. form _visa_ behåller sitt slutljudande _a_ i anslutning till SRog., blir best. form = obest. form, ett sammanfall som i denna ordtyp f. ö. icke träffas i Norge annat än i Lærdal och Årdal i ISogn och i Troms fylke (214, 225). Åtminstone i Agder och Sogn är sammanfallet ett tydligt gränsfenomen.

Fördelningen av _a_ och _å_ i övre VAgder har en nära motsvarighet i NBoh. (Sörb. m. fl.) i exempel som _visa_ obest. 'visa', _måļa måļar måļa måļa_, _hästar hästane_ : _såmmår_, _håmmår_, *_Stenår_ msn. (i ortn.), _åbål_ 'apel', _adål_ adj. *atal(l), _myrål_ *mýral(l) m. fl. adj., _jår jåţţ jåre_ l. _dår dåţţ dåres_ pron. 'Eder, Edert etc.' *iðar(r) *iðart, komp. o. sup. av adv.: _innåre innåst(e)_, _väståre_, _öståre_ (även nybildningar som _bagåre bagåste_, _buţţåre_, _mittåre_). En skillnad är dock att Boh. (Sörb.) icke har å, utan slutet a framför bortfallet eller alltjämt kvarstående *n t. ex. _visa_ 'visan', _äfta_ l. _äftan_ 'afton', _sīa_, _inna innafør innante_, _noļa noļavinn noļante_. Det sammanhänger utan tvivel med att målet ofta har _a_ för _å_ också i stamstavelser framför *n och *n-förbindelser t. ex. _mane_ 'måne', _lan_ 'lån', _lang_ 'lång', _stanka_ 'stånka'. — NBoh. är eljest i huvudsak ett 'a-mål' (ungefär som VAgder) med i vissa fall försvagning av *a > _e_, delvis en sådan som ännu står kvar på det rytmiska stadiet (46, 69).

VAgders närmaste granndialekt österut i Norge, Sätersdalen i övre ÖAgder (med Niddalen i ÖAgd. och i NVTel.) är liksom VAgd. och Boh. ett mål utan vokalbalans (bortsett från Bykle sn längst i N. som har vokalbalansen _e_ : _a_) men i olikhet mot VAgd. är det ett _e_-mål eller rättare ett '_e_ ~ _a_-mål' (liksom Vette h. i nordligaste Boh. och sydligaste Östf.) i den meningen att det har generaliserat _e_ för *a huvudsakligen endast i urspr. öppen stavelse i absolut slutljud och i ultiman av sammansättningarnas förleder. I urspr. sluten ultimastavelse står i Sät. vanligen _a_ men vid sidan av _a_ förekommer _å_ på liknande sätt som i VAgd., dock icke framför urspr. slutlj. *n där Sät. har vanligt _a_ i tillnärmning till flertalet mål i ÖNorge. I präs. av sv. vb. i 1 kl. har _-r_ < *R normaliserats i änd. _-ar_ i Sät., Nidd., i obest. pl. av subst. i _-ar_ i Nidd. Växlingen _e_ : _a_ : _å_ framträder i Sät. i t. ex. _kaste_, _vise_, _Bakke_ gn. *Bakka (jfr

Fargebakk *-bakka, s. 149), *hästerygg*, *Flateland* gn. i Flatalandi AB, '*Norenå*, *sunnenat* (jfr ovan och s. 49, 192 ff.) : *kastar*, *kasta* 'kastade -d -t', *hästa fiskara klaiva kjäddiŋga* obest. pl. *hestar etc. (jfr *dage* 'dagar' < ack. *daga, *päniŋg* 'pengar' < ack. *penninga, jfr s. 151), *harar(e)* komp. 'hårdare', *fiskare -i* m. sg., *hästan fiskaran klaivan kjäddiŋgan* best. pl., *låva* dsgm. best. '(i) logen' *lávane *-ano *-anum (jfr 185), *haŋgandi -e* pr. part.; *visa* 'visan', *joläpta* (jfr s. 222), *sīa* adv., *unda*, *fåråtta* 'förutan', *åttati* 'utantill', *nora norafyre norati* ~ (med *å*) *håmåre -i* (med änd.-vok. *-e -i* tillsatt i sen tid, jfr 151) *hamar(r), *åmbåri* 'ämbar' (Hægstad 1915 s. 85) < *ambar(r) m. (se Aasen), *Gunnår(e)* m. fl. msn., *åpåle -i*, *sjukål(e)* a., *vågål(e)* etc., *Tårål(e)* *Þor(v)aldr; *innår* adv. 'längre in l. inne' (Aasen) l. *når* t. ex. *når at bòrä* 'längre in (i stugan) vid bordet' (Norvegia 1902 s. 75; med reduktion av den minst sonora vokalen i upptaktsställning), '*aataar* 'längre ut' (Aasen) *útar(r) (jfr *åttår* o. d. l. *tår* i Mo i NVTel.), *väståre auståre* adj. komp. 'västligare östligare' (Skar 2 s. 5), *åkkå dikkå* (*sikkå*) pers. o. poss. pron. 'oss; vår' etc. *okkar(r), *þykkar(r) etc.

Det kan tänkas att uppdelningen av *a på olika vokaler i VAgder, NBoh. och Sät. har försiggått i två etapper: 1) först har *a i urspr. öppen st. ersatts av *ạ (eller av *ạ i rytmisk växling med *a) men i övrigt bevarats; det är detta tidiga *ạ som senare avlösts av *e* t. ex. i mellanstavelser av komposita i alla målen och till stor del även eljest; 2) det från första etappen kvarstående *a normaliseras som öppet *ạ* l. *a* (lmalf. *a*, *a* l. *a*) i nytillkomna öppna stavelser framför bortfallna *r < R, *t, *ð (i Sät. också *n) samt i vissa mellanstavelser, men som slutet *a* (*a*) l. vanl. *å* i fortfarande slutna ultimastavelser (i VAgder, NBoh. också framför bortfallet *n).

A n m. I Sät., delvis i VAgder, mindre ofta i NBoh. uppgivas efterstavelserna *-år*, *-ål* och i synnerhet *-åre -åri*, *-åle -åli* åtm. alternativt med långt *å*-ljud liksom också långa *i*, *y*, *o*, *u*, *e* i andra stavelsen i Sät., VAgd. för former som *lȳkjil lȳkjili* l. *lȳkjyl* l. *lȳkjyli*, *åŋgoli*, *ståpul(i)*, *hädder(i)*. Förlängningen beror på att de urspr. enkelt trokeiska eller daktyliska takterna av typen *hamår* l. *hamåre* med sina i målen jämförelsevis ovanliga starkt sonora eftertakter sekundärt ha anslutits till de mycket frekventa dipodiska takterna av typen ⩡ ⊥ och i synnerhet typen ⩡ ⊥ ⏑ och grammatiskt sett till de så rytmiserade sammansättningarna och därmed ha fått den i starka och halvstarka stavelser vanliga vokalförlängningen i korta stavelser (»stavelseförlängningen»). Jfr kap. 6! Att förlängningen är av jämförelsevis sent datum framgår av att den också kan inträda i t. ex. *fiskāre -i* eller *hästān(e)*, där *a i den urspr. mellanstavelsen aldrig blivit *å*, och i t. ex. *häddēr(i)* m. *hellir där *e* uppstått genom f ö r s v a g n i n g av *i* i sekundära former med öppen stav. (210 f., jfr NVTel.

häddir ~ *häddēre*, *einir* ~ *einēre einērar*, Ross 1906 s. 21); vidare uppger Storm för Sät. *åŋgoli* och *hädderi* uttal med *ō* och *ē* och icke med $\bar{o}^{u}$ och $\bar{e}^{i}$ som för de urspr. långa *ó och *é och likaså skriva samtliga upptecknare (Storm, Ross, Am. B. Larsen) *ī* och *ȳ* (eller *i*, *y*!) och icke *ei* l. *ui* i andra stavelsen av t. ex. *lȳkjili lȳkjyli*, *ystyli*, *bändili* *bendill. — Man har tidigare antagit att dessa ändelser skulle ha blivit förlängda på ett mycket tidigt stadium och t. o. m. att de en gång ha varit starktoniga vilket skulle förklara det nutida uttalet med *å* i Sät., VAgd. och Boh. Denna uppfattning är helt oantaglig. (Starktonen kan ju i varje fall icke förklara att ett urspr. kort *a blir *å*.) I själva verket ha dessa ändelser behandlats i likhet med andra efterstavelser, de ha fått vokalförsvagningar och vokalsubstitutioner av olika slag, bortfall av slutljudande konsonanter etc. Jfr nedan.

De norska målen V. om VAgder: Rog., Hord., Mell. och I. Sogn, äro *a*-mål i ännu högre grad än VAgder: de ha t. ex. normalt *a* också som 'bindevokal' för ä. *a.[1] Också i detta område finnas exempel på *å* för *a, men här endast i urspr. *-an, icke i *-al och *-ar: det heter alltså t. ex. *apadl* 'apel' o. d. En nyhet är att *å* i flera bygder helt eller delvis ersättes av *o*. Sogn, Hard. och Voss införa de vanligen diftongiska representanterna i dessa mål för slutna å- resp. o-ljud, långa eller korta : a^{u}, o^{u}. Nästan överallt hörs alltså *å* (*o*) i *viså* *vísan. Endast Årdal och Lærdal i innersta Sogn ha i anslutning till Valdres och Hallingdal *visa*. I typen *vísan har *n alltid fallit. — Adverbtypen på *-an: *norðan etc. har *å* (*o*) ~ *a*, bortfallet ~ kvarstående *n*. Den geografiska fördelningen av möjligheterna framgår icke klart av materialet, men så mycket synes tydligt att *å* och bortfallet *n* höra tillsammans, *a* och kvarstående *n*: Stav. *noråvinn*, *synnåvinn*, *siå* 'sedan' (mindre vanl.) : *noranifrå synnante*, *siane* (så vanl.). Detta är en olikhet mot VAgder där *å* står oberoende av kons.-bortfallet: *innå innån innånte*, och där det alltså är troligt att *å* införts redan före *n-förlusten i den då ännu slutna stavelsen, liksom framför *-r* och *-l*. — I Rog.-Sogn är förklaringen till *å* i *viså* etc. med all sannolikhet densamma som i SVVästml. och MBoh. (Brastad etc.) dvs *å* har substituerats för ett slutet a i redan öppnad ultima (mera slutet a än målens vanliga a som är m. l. m. öppet: »Stavanger-a»). Och detta i tämligen sen tid. För sen tid talar också att *å* delvis inkommit också för ä. *en i typerna *by'gdå* 'bygden', *hu'så* 'husen', *o'på* o. d. f. 'öppen' < *open *opin. Också här bör *å* närmast ha efterträtt ett slutet a (t. ex. *a*): Vi ha gott om dialekter i Norden med slutet a i *by'gda* såväl

[1] Försvagning av *a till *e* eller bortfall av *a förekommer endast i särskilda fonetiska och rytmiska situationer: se förut s. 54, 63, 65, 68 f., 73, 77 f., 81 f., 91, 102, 131, 142, 149, 151, 169 f., 184, 190, 193 f., 199.

som i _vi'sa_. Men dessförinnan måste *n ha fallit och *e utbytts mot a genom en av de i nord. dial. så vanliga vokalförändringarna som tydligen äro bundna till ett följande kort _n_ (s. 30, 117, 234 f.). Sidoformerna med _-o_ (_-o_^{u}) förstås naturligt som beroende på en variant av substitutionen _å_ för slutet *a eller rättare som en särskild yngre substitution _o_ för slutet _å_, varvid _å_ har identifierats med målens förut existerande slutna _o_ i stam-stavelser och i efterstavelser t. ex. flerestädes _i julo, stondo_ (~ _-å_) 'stundom', Hard. _hausto_^{u} *-om *-um, _augo_^{u} o. d. *-on < *-un, M. o. delvis I. Sogn _måro_^{u} *morgun, _augo_^{u} *augun etc. Jfr om _o_ i yngre mål för _å_ i äldre mål som ändelsevokaler i Mell. Ö. Uppl. s. 274 anm och om _o_ jämte _å_ vid balans i vissa Dalm. 260.

(_By'gdo, hu'so, opo_ : _viso_ finns i Sokndal i SRog., MJæd., Suld. i NRog. och vanl. i SHord., _by'gdå opå_ : _viso_ i Torrestad och Skåre i NV. Rog., Sveien i SV. SHord., _by'gda opa_ : _viso_ längst i Ö. i Røldal och längst i NV. i Sund och Fjell vid kusten i NHord., _by'gde_ : _viså_ omkring Sirevåg i SRog. och på Utsire utanför NRog., _by'gdä, opä_ : _viså_ i Dalane (utom Lunde och Sokndal) i SRog., i Fitja, Møgster och Austevold i NV. i SHord. och i hela NHord. (utom Sund och Fjell), _by'gdä hu'sä, opä_ : _viso_ (_o_^{u}) i Hard. och Voss, _by'gdei_ (_-i_) _opei_(_i_) : _visa_^{u} i Mell. och V. ISogn, _by'gdei_(_i_), _opei_(_i_) : _visa_ i Årdal och Lærdal i ISogn. Slutligen _by'gdå, opå_ : _viså_ i resten av Rog. och i Ølen och Strandebarm i SHord. (S. är en språkö med _-o_ runtomkring.) Det synes tydligt att (det yngre) skiktet _by'gdå-o_ : _viså-o_ (frånsett Sokndal som ansluter till VAgder) tillhör ett centralområde med _-å_ i mitten omkring staden Stavanger, _-o_ i utkanterna, och att _by'gdä_ (_-e, -i_) : _viså_ (_-o_) bilda en krets utanför _å-o_-området från Dalane i S. till Hard., Voss, NHord. och Sogn i NÖ. och N., slutligen att _-a_ : _-o_ i Sund och Fjell liksom _-i_ : _-a_ i Årdal och Lærdal förmedla övergången dels till YSogn och Fjordane med _-a_ : _-a_, dels till Valdres, Halld. med _-e_ (_-i_) : _-a_.)

I fråga om _viso_^{u} i Hard., Voss kan det vara osäkert om utgångsformen verkligen är nom. *visan och inte snarare ack. *vísun(a), jfr Voss dat. _visne_ *vísunni. Något otvetydigt exempel på »-o» l. »-å» < *-an finns nämligen inte i materialet från H. och V.: H. har _a_ < *an i adv. _själda_, _utan, siane_, V. i _själda, sian, utan_ (*undan som i H. V. heter _unda_^{u} har knappast vitsord då det på många håll synes inta en särställning); fram-för allt märkes i Voss _a_ < *an i dsgm. _bakka_ *bakkanu(m) (där dock _-a_ möjligen beror på särskild behandling i urspr. mellanstavelse?). Jfr däremot i NHord. vanligen _siå -o, sjädlå -o_ o. d., _bakkå_ *bakkanu(m) (~ _bakkä_ — genom anslutning till starkt mask. _sta'vä_ o. d. — och _bakka_!), Sogn _sia_^{u} _mea_^{u}, _nora_^{u}, (Vik) _bakka_^{u}. (Lærdal och Årdal ha, som väntat, _själda, nora_, (L.) _bakka_ — men: _unda_^{u}!)

I de västnorska _e_ ~ _a_-målen f. o. m. YSogn t. o. m. Romsd. gå *vísan och

*bakkanum i regel parallellt med *norðan etc. adv. Det heter alltså i YSogn, Sunnfj. och Nordfj. (utom Stadslandet) _visa, bakka_ liksom _nora_ etc. och i Romsd. (i målen utan vokalbalans!) _viså, bakkå_ liksom _norå_ o. d. Vid sidan därav heter det också med _a_ av *in (*en) _åpa_ adj. fem. *opin, _by'gda_ nasgf. 'bygden' *bygð-en, _sta'va_ dsgm. '(på) staven' *staf-enum, _hu`sa_ dsgnt. '(i) huset' *húsi-nu, _ä`pla_ dsgnt. '(i) äpplet' *epli-nu och vanligen _hu'sa_ ntpl. best. 'husen' *hús-en, _ä`pla_ ntpl. best. 'äpplena' *epli-n. — INordfj., d. v. s. Hornind., Stryn, Innvik, har dock _ä`plå_ ntpl. best. 'äpplena' (men _hu'sa_ — liksom _by'gda_ — och dat. sing. _hu`sa, ä`pla_!) och delar av YNordfj. och ISunnfj. — Selja, Gloppen, Eid, Davik, Holsen mfl. — jämte _ä`plå_ 'äpplena' också _hu'så_ 'husen' (men _by'gda_ 'byden' och dat. sing. _hu`sa, ä`pla_!) tydligen, liksom motsvarande former i delar av ÖvNumed., genom morfologisk ombildning efter best. plur. av de frekventa svaga neutra på *-a t. ex. Nordfj. (allm.) _auå_ 'ögonen' *augun, _nystå_ 'nystanen' etc. : obest. plur. _aue_ etc. 'ögon' *augu.

Sunnmøre (åtminstone SS.) avviker genom _å_ i best. sing. _viså_ 'visan' (: obest. _vise_ 'visa') gentemot _a_ i _nåra_ 'nordan', _syńńa_ etc., _bakka_ *bak-kanum och likaså i _by'gda, hu'sa, ä`pla_, dat. _sta'va, hu`sa, ä`pla_; _åpa_ adj. fem. *opin. Även Stadslandet i Nordfj. har _viså_. Sunnm. _viså_ torde återgå på ack. *vísun(a), jfr Sunnm. _viså_ dat. pl. *vísunu(m), _bö'nå_ best. dsgm. *bónum, _aurå ståda_ *ǫðrum stǫðum (Aasen), _uŋgå_ adj. dat. pl. *ungum, _ijö'nå_ 'igenom', _mårgå_ *morgun; _ålle såmmå_ *ǫll sǫmun (Ross). Då ack. _viså_ *vísun(a) här generaliserats och icke som i YSogn etc. nom. *vísan kan det bero på anslutning till den likalydande formen _viså_ i de nordliga grannmålen i Romsd. t. ex. Tresfjord, vars _-å_ kan komma av såväl *-an som *-una, jfr Tresfj. _nårå, syńńå_ adv., _bakkå_ *bakkanum och å andra sidan Tresfj. _viså_ dat. pl., _bö'nå_ dsg., _myllå_ *myðlum, _mårgå_ *morgun etc. (Ett egenartat fall är Sunnm. best. sing. på _-nå_ till fem. kons.-st. på lång vokal t. ex. _brū'nå_ 'bron', _klō'nå_ 'klon' etc. — av _brū_ 'bro', _klō_ etc. enligt Aasen Snm. Gr.^{2} 1924, 20 — troligen ombildningar av äldre *brū'ne, *klō'ne, regelrätt i S. < fvn. ack. _brúna, klóna_ (144), efter mönster av _viså_, trots aksentskillnaden.) — Liknande förhållanden som i Romsd. återkomma i de — likaledes balansfria — målen i sydligaste Nordl. (214) med _viså, bakkå, nolå_ v. s. a. _so'le_ l. _so'lä_ (_so'la_), _i ha`ve -ä_ (_a_), _lītä_ fem. 'liten', _hu'se -ä_ (_-a_) och _ijönå_ 'igenom', _i huså_ dat. pl. *húsum etc. Längre åt N. t. ex. i Vefsen utbytes som i Mell. Rog. _å_ mot _o_ t. ex. _viso, nolo, i måro_ *morgun etc. (dock icke framför kvarstående kons. t. ex. _nolånifrå_, jfr _o_ ~ _å_ i sv. riksspr., nedan s. 275). Ännu nordligare t. ex. i Lofoten möter _a_ i alla formerna: (Gimsøy) _visa, i mårra_ *morgun, _i jönna, so'la_ etc. — I Nordl. återgår _viså -o_ utan tvivel på *vísan.

2) Förekomster av öppet _a_ eller _ä_, _e_ för fnord. *a. Dessa förändringar äro redan förut omtalade. Försvagning av fnord. *a till öppet _a_ (_ą_), ofullständig eller fullständig, existerar alltjämt eller har säkerligen en gång existerat i flertalet av de västnordiska målen utan vokalbalans; jfr 45 f., 49, 208, 220—227 och ned. 230 f. Om den allmänna 'försvagningen' av *a till _ą_ eller _ä_ i Nordl. s. 214. Försvagning av *a > _e_ förekommer i flera fall i _a_-:_e_-målen, se noten s. 225 m. hänv. Men dess egentliga hemvist är _e_ ~ _a_-:_e_-målen i ÖAgd., SVTel. och NVästlandet, i vilka den är normaliserad som en typisk 'ofullständig' försvagning. Om den rytmiska försvagningen i Hornnes s. 46. — Den fullständiga försvagningen (av alla vokaler) till _e_, alltså rent _e_-mål, finns i Norge endast i stadsspråket i _Bergen_, där försvagningen och det allmänna sammanfallet av ändelsevokalerna tydligen har uppstått under språkblandningen mellan norsktalande stadsbor från olika delar av landet och mellan dem och utlänningarna.

Ofullständig, resp. fullständig försvagning i målen utan vokalbalans i Östra Norden. Hit höra samtliga mål i Danmark och i stort sett de nutida svenska målen i Götaland med Gotl., samt i Mell. och V.Södml., Närke, VVästml. och Värml., av vilka dock flera, särskilt i N. och Ö. — dock icke Gotl. — troligen tidigare ha varit balansmål och i viss mån ännu kunna betraktas som sådana. Jfr avd. II. Behandlingen av *i, *u i dessa mål är densamma som i de mera avanserade sydvästnorska och västnorska dialekterna dvs. den är i stort sett fullständig försvagning med sammanfall av båda ljuden i _e_. (Enligt fonetikerna är detta svenska _e_ inuti satsen oftast en obestämd vokal: ə, ɒ, i starktonigt satsslut och i ordens normalformer ofta _ɑ_, _æ_, _ɵ_, _u_ eller andra vokaler: jfr Swenning, Wigforss, Kruuse, Zetterholm.) Om Fårön och Gotland i N., Ö. och S. s. 207. Undantagen äro desamma som i Norge (214) t. ex. _i_ framför följ. *g, (*k), *ng. Vissa mål ha dock _e_ (spetsigt _ẹ_) framför _ng_ (jfr i Norge och Norrl. stundom _ẹ_ framför *ng, _i_ framför *ngi, *ngi). Också *u kan bevaras som _u_ framför _g_, _ng_ t. ex. ofta på Gotl. och i Närke, men i mer avanserade mål sker sammanfall av *ug och *ig > _i_(_g_) och av *ung och *ing > _ing_, vilket också är en art av försvagning (jfr s. 167). Danska mål och en del sydsvenska visa särskilda förhållanden m. h. t. *i, *u framför *g, *ng. Om skärpningen av det 'försvagade' *e < *i etc. framför _ĺ_, _ń_ i danska mål (jfr Nge, Ål. etc.) s. 106 f. (117 f.); ett exempel på sådan skärpning av urspr. *u är Bornh. _avíl_ m. 'apel' som måste vara *apuld, icke *apald. Framför _m_ uppträder *u allmänt som _u_-, _å_- eller (sällan) _o_-ljud t. ex. Gotl. _lagum_ 'lagom', Nke _jynum_ 'genom', Öl. Blek. _jönåm_, Vgl. _jönụm_, Värml. '_Norəm_ 'Norum';

endast i delar av SVgl. och av SGötal. och Danmark träffas _e_ t. ex. Holslj. _jönem_, SHall. _mällem_ *mällum, da. _gennem_. — Om ändelserna *in (*en), *un, *an — med kort *n! — se nedan sid. 234 f. Om *a, *i, *u i penultimastavelserna av de urspr. trestaviga orden jfr kap. 4.

Mål med ofullständig försvagning av *i och *u synas vara sällsynta inom området. I modernt stadsspråk i inre Södml. har iakttagits en tydligen helt nyuppkommen växling mellan _e_ i öppen stavelse, _i_ i sluten: _slage_ 'slagit', _aldre_ 'aldrig', _jule_ 'juli', _gumme_ 'gummi' : _russin_ 'russin' (jfr sv. rspr. _potatis_ med _i_ < _ä_, _e_) — om en liknande växling i yngre dial. i Uppl. och ÖVästml. se s. 266! Ett särfall är _i_ < *i, *u och *a framför _s_ på SVGotl. (Ejksta m. fl.), där dessa vokaler eljest i regel försvagats till _e_: _fyllis_ 'fylles', _håppis_ 'hoppas', _i mårris_ *morgu(n)s. I NBoh. står i vissa ex. _i_ framför kons.: _häspil_ m. 'garnhärva', _ristil_ 'plogrist', _tistil_ 'tistel'; här har troligen äldre vokalharmoni spelat in, men märk väl en vokalharmoni som endast har verkat på ändelsevokal i sluten stavelse. Jfr sv. rspr. _rännil_, _käril_ o. fl., 266 f. Enstaka reliktexempel där vokalen bevarats i ändelsestavelser av särskilt avvikande byggnad finnas flerestädes (se nedan). Ett vanligt förhållande är det att en stamvokal påverkats av en äldre ändelsevokal som till en tid bevarats genom att försvagningen varit ofullständig. — På visst sätt äro ju alla de ovan anförda allmänna undantagen från försvagningen, i ändelserna _ig_, _um_ etc., lika många exempel på ofullständig försvagning, eftersom vokalen i samtliga står i sluten stavelse.

I de östnordiska handskrifterna från medeltiden framträder frånvaro av vokalbalans — utom i texterna från (det nuvarande) Danmark som visa fullständig försvagning — särskilt i hss. från Skåne och Vgl. t. ex. Cod. runicus av SkL och ÄVgL. Dessa texter äro tydligt präglade av vokalharmoni men också av det förhållandet att bevarat _i_ är vanligare i slutna stavelser än i öppna. Också andra handskrifter utan vokalbalans, som tydligen icke äro danska eller skånska, finnas från medeltiden (t. ex. den s. k. D 4) men de äro ännu icke tillräckligt undersökta eller säkert lokaliserade (med undantag av GutaL, som förut omtalats). En alldeles särskild ställning inom Östra Norden intaga handskrifterna (närmast huvudhandskriften) av Västmannalagen. VmL har en mycket regelbunden ofullständig försvagning av *i > _e_ oberoende av vare sig balans eller harmoni, och vid sidan därav fullständig försvagning av *u > _o_ — alltså ungefär som en del isländska och västnorska hss., som vi förut lärt känna (Grágás 2 etc.): _give_ pr. konj. 3 sg. : _givin_ 3 pl., _skipte_ pt. : _skiptis_ pt. pass., _bonde_ : _bondin_; _gato vikor vikom kirkior_ etc. (Motsättningar som de nämnda mellan _i_ : _e_ finnas givetvis i stort antal i handskrifterna med ofullständig vokalbalans men där endast efter långa stavelser.)

VmLs språk — om det icke är götiskt vilket är möjligt men knappast troligt — har sannolikt hört hemma i en stadsmiljö t. ex. Västerås, där det kanske redan omkring år 1300 utgjort en språklig enklav omgiven av bygdemål med vokalbalans; västmanländskan i Västeråstrakten är i nutiden ett övergångsmål mellan balansmål och ofullständigt försvagande mål, med jämförelsevis svaga spår av en säkerligen i äldre tid mera genomförd balans; huruvida stadsdialekten urspr. någonsin haft balans, kan vara osäkert. På liknande sätt representerar målet i Upplandslagen med sitt nästan genomförda *ä* för *a i ändelsen — men alltid *a* i stammen! — troligen ett äldre snarast sörmländskt färgat stadsspråk med försvagning av *a > *ä* utan vokalbalans (och med spår av vokalharmoni ifråga *i och *u).

Bygdedialekterna i SSverige och Götaland med i nutiden fullständig försvagning av *i (*u) > *e* ha troligen en gång genomlupit ett förberedande skede av ofullständig försvagning — så vida de icke som i de nordliga och östliga delarna av fastlandsområdet haft ofullständig vokalbalans eller på andra håll en m. l. m. genomförd vokalharmoni. På Gotland (jfr Fårö) och i de västsvenska bygder, som visa ännu levande ofullständig försvagning av *a (se nedan), bör i så fall denna ofullständiga försvagning av *i först i jämförelsevis sen tid ha avlösts av det nuvarande tillståndet.

Försvagning av *a. Den typiska ofullständiga försvagningen *a > *e* tillkommer nordligaste Boh. (Vette h.), NÖDalsl. (Tössbo h.) samt delar av SVärml. och i anslutning till dessa västsvenska bygder också Idd, Hvaler och en del av Aremark i Norge i SÖstfold. Dessa mål äro alltså *e* ~ *a*-:*e*-mål liksom de förut omtalade målen av samma slag i västra Norge. I Boh. och Dalsl. f. ö. kvarstår försvagningen av *a i öppen stavelse, som redan nämnts, delvis på det rytmiska stadiet (s. 46 etc.); här kan tilläggas att rytmisk växling *e* : *a* iakttagits i NBoh. också i adjektiven t. ex. Sörb. *skạ jä ta dä smale hälle dä brê bamnet? : ta dä brea!* (Nilén 1879 s. VII). I sluten stavelse åter ha vi i delar av NBoh. funnit ett flertal exempel med *å* av fnord. *a i ändelser.

Frånsett de nämnda inskränkningarna ansluta sig Boh. och Dalsl. till det stora området i SSverige med Bornholm och med nästan hela Skåne, i vilket liksom i Norge i VAgder och på S. och M. Västlandet i stort sett (jfr kap. 1—4) ingen försvagning av *a > *e* har ägt rum (men väl ofta försvagning av *a > *ạ* = lmalf. *a*!, s. 236). De hithörande målen äro alltså *a*-:*e*-mål. (Som förut omtalats har i delar av Götalandskapen bl. a. delar av Vgl. och Smål. en övergång av *a(> *ạ) > *e* inträtt framför vissa allmänt kvarstående ändelsekonsonanter och kons.-förb. t. ex. *r* v. s. a. en likartad övergång av *a > *ạ* l. *ä* framför samma konsonantljud också i

stamstavelser. Denna övergång som alltså tillhör både stam och ändelser är av samma slag som bl. a. övergången *a > *ạ* i Mell. Uppl. framför *r* i stam och ändelser men kan icke jämnställas med de här behandlade vokalförsvagningarna i ändelser; 140 f., 208).

Fullständig försvagning av *a > *e* (som i Bergensmålet) råder inom Östra Norden först och främst i hela Danmark utom Bornholm och i anslutning till Själl. också i Skytts h. med delar av Oxie och VVemmenhög i SVSkåne. Dessutom i två mellansvenska områden, dels ett västligt i mellersta och norra (större delen av) Värml., dels ett östligt i mellersta och östra Ögl., N. och M. Kalml. i Smål., Öl., Gotl. utom Fårö. Dessa mål äro alltså rena *e*-mål. Som exempel med *e* för *a* i ett *e*-mål kunna anföras från Gotl.: *håire* v. 'höra' *høyra, *live* 'leva', *kvade* f. 'kåda', *vike* 'vecka' *vika, *auge* 'öga', *haime* adv. 'hemma', *gammel* 'gammal', *börjen* 'början', *laken* 'lakan', *fjären* adv. 'fjärran', *kustne* 'kostnad', *hundre* *hundrað, *Åule* *Ólafr, *kaste(de)* pt. 'kastade', *kaste* sup 'kastat', *flainskalle* part. adj. flintskallig *fleinskallað, *dages* dep. 'dagas', *rakest rakeste* superl. 'rakast -e', *daires* 'deras', *i haustes* 'i höstas', *i sundes* 'i söndags', *stakkel* 'stackare' *stafkarl, *vammel* 'vadmal', *Jåunes* 'Jonas'. (Om konstant *a* på Gotl. framför *r*, motsv. *a, *i, *u och som svarabaktivokal, se 207; Lau har—å i Sv. f.)

Som en variant till *e*-målet, sannolikt representerande ett äldre stadium, kan man betrakta *ä*-målet i ett mindre område av MellÖgl. (mellan *e*-målet i ÖÖgl. och *a*-målet i SVÖgl.), i NVÖgl., en stor del av Nke samt Södml. (utom i NÖ.). En väsentlig skillnad från *e*-målet är dock att *ä* av *a i *ä*-målet, som det synes, i regel hålles åtskilt från *e* av *i, *u.

I mer begränsade delar av de mellansvenska *e*-målsområdena träffas exempel på bevarat *a* i urspr. sluten stavelse framför kvarstående eller bortfallet *ð, alltså ett utslag av 'ofullständig' försvagning (eller snarare ofullständig vokalbalans, se nedan) näml. i några socknar av ÖÖgl. närmare kusten, på NÖl. (enstaka i NKalml.) samt i delar av det värmländska *e*-området, t. ex. Ögl. (Jonsb., Häradshammar, Kvarsebo etc.) *mål̥ar* 'målad', (Jonsb.) *grisdega* 'grisdiger' *-digað, Öl. (Böda) *mjål̥ka* 'mjölkad', Värml. (Färnebo etc.) *mål̥a*, (Alster) *mål̥ad* 'målad'. Om samma förklaring kan gälla också för prät. *kasta* — icke **kaste* som i inf. och sup. — i delar av ÖÖgl. och för samma form *kasta* — icke **kâst* l. **kasted* — i en sydlig del av MÖl. (Föra—Räppl., Runsten) samt för best. plur. *hästan* l. *hästān* l. *hästăn* i delar av Värml. — med ungefär samma orientering som part. *kasta* 'kastad' i Värml. men med något mera begränsad utbredning — eller om det bevarade *a* i dessa former snarare beror på ställningen i urspr. mellanstavelse framför ett *e* i slut-

stavelsen (kap. 4), må lämnas osagt; avgörandet sammanhänger med den svårbedömda frågan om den inbördes kronologin mellan apokopen av *e och försvagningen av *a > *e*. — I Närke är det åtminstone på vissa håll tydligt att *a försvagats till *ä* (*ạ*) konsekvent i ultima av tvåstaviga takter (utom framför *n) men bevarats som *a* — ofta med sekundär förlängning av samma art som i Sät. se s. 224 anm. — i penultima av trestaviga takter framför *e* i ultima (Borgström 1913, 45, 47 f., 54): *pigä, kastä* inf., pt. o. sup., *gubbär* ob. pl., *kastär* pr., *kastär* part. 'kastad' (*noḷa* 'nordan', *lakan*) : *ṣnikkăre* m., *kḷokăre* komp., *gubbăr* l. *gubbă* best. pl. *-ane(r), *kastă-t* 'kasta (l. kastade l. kastat) det', *kastăr-e* 'kastar det' (~ *kastär-e*), *kastă-ṇ* 'kastar den', *snikkăṇ* 'snickaren', *nästă-n* 'bredvid den (honom)' (: *nästä* präp. 'bredvid') etc. Jfr i Närke med likaledes långa l. halvlånga, oförsvagade ändelsevokaler, ljudhistoriskt — i varje fall för äldsta tid — och »grammatiskt» motsvarande två korta vokaler: *nästă* l. *nästă* (även *nästănạ*?) 'bredvid henne' *nesta hana, och ännu mer egenartade: *ögă* 'ögat' (: ob. *ögä*), *dikẹ̆* 'diket' (: ob. *dike*; jfr *hu's-e* 'huset' till ob. *hus*), *tjörkă* 'kyrkan' (: ob. *tjörkä* l. *tjörkạ* (l. -*ä*?); jfr *so'ḷ-ä* l. *so'ḷ-ă* till ob. *soḷ*), av vilka *ögă*, *dikẹ̆* kunde bedömas som NGbr. *augade*, *dikjẹde* (s. 310; jfr Närke *kastă-t* 'kasta det' ovan!), och *tjörkă* möjligen som Norderhov, Romerike *hară* ~ *haräă* best. pl. till sing. *hară* (l. *furŭă* 'furan' till *furŭ*), se förut 148 f., 136, Skulerud 1926, 39, 97 f., Kolsrud 1932, 8 (jfr ovan 185).

Ur dialektgeografisk synpunkt lägger man märke till att *e* ~ *a*-målen i VNorge (ÖAgder och norra Västlandet) — såsom redan Am. B. Larsen framhållit —, likaså *e* ~ *a*-målen i SVSverige med SÖstf. och *e*- såväl som *ä*-målen i Mell.Sverige tillhöra gränsområden mellan områden med *a*-mål å ena sidan och de stora norska och svenska områdena med dialekter präglade av vokalbalans å andra sidan. — I äldre tid torde vokalbalans av olika gradationer ha rått i åtminstone en stor del av de nuvarande svenska *e*- och *ä*-målsområdena, dock icke på Gotland; se därom och om ännu kvarstående spår av de äldre tillstånden i följande avdelning.

I det föregående, s. 219, har framhållits att åtminstone en fisl. hs., Grágás 2 c. 1250, visar ett särskilt undantag från den i hs. eljest konsekventa 'försvagningen' av *u > *o*: *u* bevaras framför två l. flera kons.: *funduzc* 'funnos', *tíund* 'tionde'. S. 141 f. påvisades den västgötska motsättningen mellan *hammer* med *a > *e* framför ensamt *r* men *annars* med *a* framför *r* + ännu en kons.; likaså s. 144 motsättningen i ÖÖgl. mellan *fö'nster* < fög. *fynstar : *fö'nstart* *fynstar(e)t, jfr. ib. *ä'kker* : *ä'kkarn*

och *va'kker* : *vakkart* < *vakar : *vakart. Den ljudhistoriska förklaringen gavs s. 143 f. (jfr s. 49 o. 17). På liknande sätt möter på Gotl. ett generellt undantag från den här eljest genomförda regeln om försvagning av *a > *e* också i sluten stavelse (jfr ex.-saml. s. 231): *a* står kvar framför mer än en konsonant i ultima: (*gammel* *gamal, men:) *apald* m. 'apel' *apaldr, *gaimald* m. 'kall blåst etc.', *tarald* växtn. 'Silene maritima, S. Cucubalus' trol. *þaraldr (till fisl. *þari* m. 'tång'), *skyndaldar* adj. 'skyndsam, flyktig' *skyndaldr *skyndall, *röiraldar* adj. 'rörlig och rask' *hrøraldr *-all, *Snauvalds* 'Snovalds' (jfr '*Fräiel* sn. 'Fröjel' i Fröale 1300-t. *Frøyial). På Gotl. torde också försvagningarna av *u > *e* och av *i > *e* ha uteblivit i motsvarande fall: *träskuld* l. *traskuld* 'tröskel' *þreskuld(i) m. (jfr *stapel* *stapul), *sannund* f. 'sanning' jfr fg. *sannundum* dpl. (jfr med hiatuskontraktion: *täint* 'tionde' *tíunt *tíund), '*Aimunds* gn. *Eiðmunds (jfr *Jakes* 'Jakobs'), *laikind* l. *laikinn* s. 'lekande, löpögla' *leikind(i) (jfr *vaken* a. *vakin(n), *nykel* m. *nykil(l) etc.; med hiatuskontr. *kväinde* f. 'kviga' *kuíginda). — Det synes sannolikt att samma undantag från den allmänna försvagningsregeln en gång har gällt också i övriga mål med *a, *i, *u > *e*. Men i fortsättningen blev det i dessa mål försvagning också i specialfallet: det vanliga blir *apel* o. d. t. ex. i Ögl. Emellertid voro orden av denna fonetiska byggnad sällsynta inom den rytmiska typ dit de från början hörde: tvåstavingar med trokeisk taktform, och de blevo det alltmera ju mera det gamla ordbildningssystemet nivellerades. (I gutamålet voro de alltjämt jämförelsevis vanliga.) En del av de hithörande exemplen kommo därför tidigt att isoleras från sina ursprungliga gelikar och anslötos i stället till den gamla gruppen av dipodiska tvåstavingar eller, i grammatiskt avseende, sammansättningar (i detta fall endast 'formella' sammansättningar, liksom åtskilliga nyinkomna främmande ord av för nordiska språk ovanlig fonetisk byggnad); härigenom kunde i några enstaka fall *a, *i, *u bevaras oförsvagade liksom i allmänhet i sammansättningarnas efterleder: Öl. *åppåll* l. *åpphåll* 'apel' *apald (med *å* i ultima < *a framför *ld liksom i Öl. *kåll* a. *kald); VBlek. (Lister) *abbull* l. *ăbull* (behandlat som ett sammansatt ord, se Swenning s. 172 med not, jfr 432 f.), sydligaste Hall. (Våxtorp) *abbull* l. (Laholm) *abu'll* (med sekundär aksentförskjutning; i SHall. f. ö. *abel*), Skåne (Åsbo etc.) *abu'll* *apuld, jfr fsv. *apuld* ~ *apald*, Bornh. *avil* *apuld; NÖl. (Böda) *litjinda* fem. bf. (jfr Högby, Källa *littjenn* ob. f., Föra *lettjenda* bf., Alböke *lettjenn* obf., Räppl. *lettjenne* nt. obf., M. o. S. Öl. *likkenne* l. *lekkenne*), ÖSmål. (mest i N.) *letjinde*, *letjinn*, Ögl. (Ydre) '*lekinn* 'lekande (löpögla)' *leikindi-andi f. l. nt. (jfr Gotl. *laikind*-*inn* : VSmål. (Ås) *leken*); Rog. *trạskădl* *trōskădl* m. *trạskăl* f. (med folketymologiska omformningar) 'tröskel' *þreskǫldr, jfr. ä. nysv.

tröskål l. *tröskgål* (SHof), *tröskull* (Bellman). Från dialekter som tidigare haft vokalbalans men numera eljest ha allmän försvagning av *u > *e* efter lång stav. kunna på liknande sätt bedömas: Östf. (Spydeb.) *aksūl* m. '(vagns)axel' *axull, *åtul* m. 'åtel' *átull, NSdml. *aksål*, *åtål*. S. 287 f.

Ändelserna *an, *in (*en), *un med kort *n i målen utan vokalbalans i Östra Norden; jämförelse med andra mål. Om samma ändelser i de västnordiska balansfria målen se exemplen med tillhörande kommentarer i det föreg., i de norska och nordsvenska målen med vokalbalans i det följ. Änd. *an i de östnordiska målen utan balans har redan förut berörts i den mån resultatet har blivit *å*-ljud (220 f.).

Vid bedömningen av vokalbehandlingen i nämnda ändelser måste följande moment tas i betraktande: 1) Stavelsen har i regel varit urspr. sluten; i en del fall urspr. öppen (t. ex. *ina), senare genom apokope sluten. 2) Konsonanten kan falla bort, varigenom stavelsen blir sekundärt öppen. 3) Konsonanten är *n dvs. en kons. som även eljest t. ex. i stamstavelser visar sig ha påverkat föregående vokaler, särskilt genom nasalassimilation: nasala eller naso-orala vokaler förändras ofta annorlunda än orala vokaler, de sammanfalla oftare med varandra och identifieras lättare med andra vokaler i vokalsystemet; så särskilt i undanhållna stavelser (30). De nasala kvaliteterna i ändelserna äro faktiskt belagda i Dalm., Alfta i Häls., Selbu i STrondh. och delvis i Ång. 4) Bortfallet av *n kan delvis antagas ha verkat ersättningsförlängning på den föregående korta vokalen. (Antagandet är dock knappast nödvändigt för att förstå de särskilda förändringar som kunde tänkas bero på en sådan förlängning.) 5) Enklitiska artikelformer med urspr. artikelvokal, här tecknad *e, + kort *n: *en i nfsg., ntpl., *ena i asgf., *enum i dsgm. behandlas delvis annorlunda än efterstavelser med urspr. (vanligt) *i i suffix eller böjningsändelse + kort *n t. ex. *in i fem. av adj. och part., *in i imper. 2 pl., *i-nu i dsgnt., *i-n i bpl. av nt. på *-i, *in och *ini i vin-namn. Se nedan.

De här nämnda momenten äro i stort sett tillräckliga för att förklara de växlande formerna av de ifrågavarande ändelserna i dialekterna, särskilt med hänsyn till den avvikande vokalbehandlingen framför *n i jämförelse med andra ställningar t. ex. framför *t eller i urspr. öppen stavelse i absolut slutljud. Det viktigaste (ej sällan förbisedda) momentet är det första, att vokalerna vanligen från början stått i sluten stavelse och där som oftast, i varje fall på ett tidigare stadium, följt de vanliga reglerna för försvagningen (resp. vokalbalansen) dvs. bevarats oförändrade om försvagningen (balansen) varit ofullständig, förändrats om den varit fullständig. Avvikelserna, de faktiska och slutliga, i flera mål från dessa

regler bero mest på mom. 3, dvs. konsonantens nasalitet och vad därmed sammanhänger.

Analogiska ombildningar och tillrättaläggningar, liksom dialektblandning ha i enskilda fall förekommit. Men att t. ex. utbytet av *en mot *a* i slutartikeln av de starka feminina (*by'gda*), överhuvud eller i någon större utsträckning, skulle bero på analogin från de svaga feminina (*visa*), är en helt osannolik hypotes. Den motsäges bestämt bl. a. av *by'gda* i Sunnm., Romsd., Nordm., en del av Nordfj., delar av Hord., där något *a* i de bestämda svaga femininerna icke existerar, och av att *a* kan stå för *en l. *in också i flera andra kategorier t. ex. fem. av adj. och part. på -en, best. ntplur., best. dsgm., best. dsgnt., 2 plur. imper. (i östn.), vinnamnen — liksom *a* också i åtskilliga fall står för *un. Med analogiteorien skulle man å andra sidan vänta att analogiskt *a* i *en kunde uppträda också i områdena med kvarstående *n (och med bevarat *a). Där lyser det dock med sin frånvaro så när som på *solan*, *husan* etc. i delar av Hall. och Smål. (Blek.) som påtagliga gränsföreteelser mellan nordligare *-a*, sydligare allmänt *-en*. »I *boka:s* södra gränsområde ramar mellanformen *bokan* liksom en bränning in det sydsvenska *boken*-områdets stränder» (K-HDahlstedt). Den enda tydliga motsvarighet härtill jag funnit är imper. 2 pl. *kåmman*, *läggan*, *drekkan* etc. i By i SÖDal. Men också By är ett gränsområde med *sola* i NV., *solen* i S. (Jämtl.-Härj. *kåmman* etc., också en kompromissbildning, har en annan bakgrund; jfr 265; kap. 7). Finl. har allmänt *kămin*, *kallin*, *solen* l. *solin* (*ingun* *ängun) o. d., Skåne-Bornh. *solen*. Med 'ljudlagsteorin' kommer detta väl överens, eftersom n-bortfallet som vi förut berört sannolikt överhuvud har ett samband med nasaleringen, kvarstående *n* däremot (åtm. delvis) med relativt tidigt uppgiven nasalitet hos vokalen (120, 117; 226, kap. 7). Förändringen av solen till sola beror alltså på att e har stått framför kort n, icke av analogin med de svaga femininerna. (En helt annan sak är det att det försvagade *en l. *in (*un) givetvis icke i så stor utsträckning skulle ha fixerats som a-ljud om icke språket redan förut haft ett *a* som en mycket frekvent vokal i ändelser: jfr Wigf. 502 not 3.)

Ändelsen fnord. *an. Om *an i VNorge se förut, i balansmålen i det följ. I vårt område visa sig i de västsvenska 'e ~ a-målen' verkningarna av den ofullständiga försvagningen som ger *e* i öppen stav. men a-ljud i sluten framför *n, dvs. vanligen *ą* men i Vette i NBoh. *a* framför både fallet och kvarstående *n* (liksom *a* där ofta i stamst. framför n): SVärml. *visą* 'visan', Vette *vise* ob.: *visa* best., *nǫla* *nǫlante*. Också de nordliga e- och ä-målen i V. och S. Sveal. och NÖGötal. ha allmänt a för *an, vanligen *ą*, men delvis också *a* (i Nkes *ä*-mål långt l. halvlångt i *visă*, men icke i *nǫla*!, jfr 232). Här kunde det tänkas att

*an försvagats till *en l. *än redan före n-förlusten liksom i Eidsivatingslaget i Norge (258, 261) men för dessa svenska mål är det sannolikare att deras ą l. *a* står kvar från ett skikt med oförsvagat *a framför bevarat *n liksom framför *ð i delar av Ögl. etc. (231). I det stora götiska »a»-måls-området med normalt bortfallet *n uppträder i mera nordliga och ålderdomliga mål ett särskilt slag av ofullständig försvagning, som ger ą i gammal och ny öppen stav. och framför *r* (åtm. < R), *a* (delvis uppgivet som halvlångt l. långt) i äldre sluten stav. framför bortfallet och vanl. även kvarstående *n, näml. i NBoh. (här jämnställt med *å* < *a i sluten stav. i vissa andra fall, se 223), VDalsl., NVgl. (Vadsbo), Nke (i »a»-målen), delar av S. och SV. Ögl. och av NSmål., t. ex. NBoh. etc. *visą*, *kastąr* : *visa* 'visan', NB. *åva* 'ovan', *nǫla nǫlante*, VD. *åva åvante*, *nǫla*, S. (ÖHärad) 1871 *nora noravär unna inna mäa imilla*. Denna målform avlöses efterhand i yngre dial. i vissa ord eller efter rytmisk reglering — t. ex. i ÖHärad c. 1930 (G. Hedström) —, men mera genomfört längre mot söder och mot centrum av mål med fullst. försv. > ą t. ex. *visą* : *visą* (jfr den vanliga fullst. försv. av *i, *u i Götal.), dvs. den måltyp som oinskränkt råder i SBoh., ÖDalsl., Vgl. (utom Vadsbo), N. och M. Hall., NVSmål. Försvagningen med ą : ą och med bortfallet *n är en tydlig övergångsform till ą : ą med kvarstående *n*: *visąn*, *norąn* i SGötaland och Bornholm. I sin tur en övergångsform till den fullständiga försvagningen av *a > *e*: *visen*, *norden* i Danmark. (Måltypen *visą* : best. *visą* l. d. finns också norrut i Sverige i MVästml. och i SÖHäls. med Hamrånge i Gästr.; om motsv. typ i Norge s. 223.) — I det gotländska e-målet (huvudön) väntar man parallellt med *-i*, *-u* < *in, *un, att *-an skulle ge **-a*. Egendomligt nog saknas i det gotländska materialet säkra exempel för *an med bortfallet *n. Fall som Lau *sunne* m. 'sunnanvind' : best. *sunnn̥* tyda snarast på *a > *e* framför kvarstående *n* (231) och därefter (i detta och liknande ex.) nybildning av obest. form efter de svaga maskulinerna. (Fårö *päika* *pikan synes däremot tydligt visa att *an i detta mål blivit *a* efter bortfall av *n.) — Om man bortser från den nämnda tvivelaktiga övergången *an > *e* på Gotl., kan man nu till sist lägga märke till att medan *i (*e) i *in (*en) i bortfallsområdena mycket ofta uppträder som *a*, tydligen efter ett äldre stadium med *ę (se nedan), försvagas *a i *an aldrig till *e* i samma områden framför bortfallet *n (men väl framför andra bortfallna konsonanter). Det måste ha funnits något i själva det nasala uttalet hos dessa vokaler, som har gjort det naturligare att uppfatta nasalerat ę som ett a-ljud än att tvärtom identifiera nasalerat ą med e-ljuden.

I flera mål och i vissa fall uppträder *å* för *a < *an (mera sällan *o* och endast som yngre förändring av redan uppkommet *å*). Jfr 220 f.

och 256 f. Sådant *å* har dels uppstått oberoende av nasaleringen och av n-bortfallet och säkerligen före n-bortfallet — å-ljud för *a finns då också i andra ändelser än *an. Så i många balansmål samt i Övre VAgder i Norge (samma uppkomst gäller för det slutna a i *an i NBoh.). Dock har i andra mål *å* (yngre även *o*) uppstått genom sekundär substitution för *a* (icke *ą*!) i *an, på flera håll säkert, på övriga sannolikt, (långt) efter n-bortfallet och även efter det att ev. kvarstående nasalitet hos vokalen har uppgivits. Så i hela Rog. och Hord. (Hard. och Voss gå för sig) jämte M. och I. Sogn (utom Ård. o. Lærd.), dessutom i flera smärre områden: SVVästml., (en mindre del av) MBoh., Romsd., Nordm., SNordl. (I större delen av Rog. — liksom i ett mellanområde i VAgder — och vanligen i SHord. uppträder sekundärt *å* (*o*) också för *a* < *in, *en. Yngre *o*-ljud för *å* (med olika uppkomst) finns i en större del av Rog. och vanligen i SHord., delar av Nordm. och YTrondh., Ore och ÖvVDal. i Dalm., Mell. ÖRosl. (yngre dial.) — som det synes mest i gränsområden där olika reflexer av *an (*in *en) ha mött varandra.)

Ändelsen fnord. *in. Jfr 210 f., 222 f., 262 f. N-målen visa normalt inga avvikelser från behandlingen av *i i andra fall: Nyl. *bundin gălin* f., *kastin kămin*! imper., SVUppl. *drukkin lŭdin* f., ä. *hälsın*! (mål med ofullständig vokalbalans), Bornh. (106) *rödden* f. 'rutten', Sejerö (108) *mejen* f. 'mycken' (fullständig försvagning). Reflexerna av *in i bortfallsmålen äro 1) dels bevarad palatal vokal: *i*, *į*, *ę*, *e*, *ę*, (*ä* delvis en svårbedömd reflex), stundom också ett mera obestämt ljud (*ə* etc.), 2) dels en a-vokal: *a*, *ą*, *ą* (*ą* delvis svårbedömt). Det förra slaget tillhör särskilt målen med ofullständig försvagning eller ofullständig balans men också överhuvud mål med i allmänhet ålderdomligt ljudsystem, i vilka det kan väntas att ändelsevokalerna, bland dem *i, hållit sig oförändrade till relativt sen tid. Reflexen *a* (och *ą*!) tillhör däremot nästan uteslutande fonetiskt mera avanserade mål, i vilka *i — liksom ofta även *a och *u — i andra ändelser allmänt uppträder som *ə* eller *e* (och troligen har gjort det redan på ett tidigt stadium).

(Ett antagande att *a* gentemot *i*, *e*, *ä* skulle tillhöra dialekter som utmärkas av en långt gången upplösning av det gamla böjningssystemet förliker sig icke med de faktiska förhållandena t. ex. när *a* är vanligt i svenska Norrland, där dativformerna äro väl bevarade, och är ovanligt väl genomfört på norra Västlandet i Norge, där bl. a. i Sunnmøre i Ivar Aasens mål dativen i subst., den gamla genusböjningen i adj. i obest. sing. (i grannmål t. o. m. i plur.) och även pluralen av verben fortlevat till nutiden, medan *i*, resp. *ä* utmärker egentliga Sogn och Hardanger där dativformerna äro nästan utdöda, och *ä* övre VAgder med helt moderna böjningar. — Att å andra sidan en viss relation existerar mellan

ljudförändringarna och formsystemets förenkling, skall icke förnekas. Men frågan om arten av denna relation synes endast kunna lösas i ett större teoretiskt men tillika empiriskt sammanhang, om den överhuvud är möjlig att lösa med tillgängliga hjälpmedel. För språkhistoriens del synes föga vara vunnet genom vissa skolors och trosriktningars väsentligen teoretiserande bemödanden under de senare åren. I en ljudhistorisk framställning över det nordiska språkområdet måste nödvändigtvis de ljudhistoriska — och ljudgeografiska — synpunkterna i första rummet komma till orda.)

Gotländskan har i nutiden fullständig försvagning. Men den är också ett mål med ovanligt ålderdomligt vokalsystem. Det förvånar icke om *i och *u, som i stamstavelser hållit sig ända till våra dagar, också i ändelser varit bevarade ännu i ett sent skede av målets historia. Gotl. (huvudön) har *bundi gali* f., *kledi* 'kläderna' *klæði-n och hade på 1700-t. ännu *pa hästi* (aks. 2!) *hesti-num, *i hånni* *horni-nu, *sulti* ntpl. 'svultna' (*svini järä sulti*). Fårö däremot har *e* i *bunde gale, kleden* (med *-n*!), *kume* imper. *kumin. Med de givna förutsättningarna synes detta enklast förklaras så att Gotl. haft ofullständig försvagning närmast före n-bortfallet, Fårö — där *n kanske fallit senare — fullständig försvagning (liksom Åland). Senare ersattes på Gotl. alla kvarstående *i i ändelser av *e* utom det slutljudande *i* < *in, som alltjämt uppfattades som i-ljud och identifierades med *i* i stammen — och med t. ex. *ĭ* av långt *í i *mĭ dĭ sĭ* (~ *mei dei sei*!) f. *mín etc. — därför att det i språkmedvetandet kommit i motsättning till slutljudande *e* < *i i andra typer t. ex. i primärt slutljud i *bite* 'bete', *hare* etc. < *biti etc. och här på Gotl. även i sekundärt slutljud framför troligen tidigare än *n fallet *t i *gale* *galit, *bite* *bitit etc., f. ö. även t. ex. *e* < *a (delvis äv. *u) i t. ex. *päike* *píka. På samma sätt som på Gotl. kan förstås *i* < *in i genbomålen i Sverige V. om havet i NKalml. och (väsentligen) ÖÖgl. och (sälls.) Södml., men dessutom också i det västnorska Sognemålet med eljest fullständig försvagning som Gotl. men med *gali* l. *galᵉi*, jfr *mĭ dĭ sĭ* ~ *mᵉi* *mín! Att *i i fnord. *in håller sig som *i*-ljud i de norska m. l. m. rena »i-målen» i NSät., (en del av) NVTel., INamd. är givetvis blott vad man kan vänta (jfr 209 f., 265). Likaså i regel efter kort stavelse i balansmålen t. ex. bland sådana med fullständig balans Älvd. (Åsen etc.) *l̦ŭði̦* f. 'luden', *făti̦* dat. nt. *fati-nu, medan samma mål efter lång stavelse normalt fått försvagad vokal t. ex. Älvd. (Åsen) *druttję* f. 'drukken', *bŭärðę* *borði-nu, *öksę* 'yxan' *øxi-n (Evetsb., Våmh., en del av Mora, Skattungbyn i Orsa *bŭärði̦* o. d. förstås som Gotl. *gali* eller genom analogi från de kortstaviga), jfr s. 121, 265. Bevarat *i* efter både lång och kort stav. hör till målen med ofullständig balans (eller ofullständig

försvagning): i Sverige ett stort område i ÖSvealand och NÖGötaland från ÖUppl. (i SÖ. osäkert genom närheten till Stockh.) ned till NKalml. (åtm. med tanke på dessa måls tidigare balans) t. ex. M. ÖRosl. *töfwi* imper. 2 pl. 'töven!' < *-in, *bijdi* 'biden!', *sitti* 'sitten!' Bröll.-d. 1695 med *i* motsvarande nutida *e* som säkerligen uppkommit genom ung försvagning (efter 1700:t.): Häv. *sitte* 'sitten!', Häv. Vätö *ykse* 'yxan' *øksi-n, Väddö *'Jyre* skärn. 'Jyre' *Øyri-n, Vätö *lĭesse gạḷe jesamme* f. 'ledsen galen ensammen' *leiðsin etc. (jfr *russe* 'russin' med *e* < *i < långt í), Södml., ÖÖgl., NKalml. *liti, gaḷi, bruti* etc.

Vokalharmonisk växling *i* : *e* finns i några mål också i *in t. ex. Stod (264) *husi livi* : *årẹ vatnẹ fatẹ* dsgnt. best. och (efter kort stav.) NGbr. (262) *skåtẹ* : *skrĭvi* f. Jfr 278 f. Hit hör troligen ett internt götiskt område i Ö. och S. Vgl. med i nutiden eljest fullständig försvagning men med *i* i flera fall för *in v. s. a. *e* i andra belägg. Vokalharmonin är ju väl känd från fornvästgötskan. Motsättningen *Gingri* : *Nöre, Bree* med *i* : *e* < *in(i) stämmer med harmonin. Likaså *i* i SMark *liti* f. och i de flesta — men icke alla — *i*-beläggen för denna typ från Kind (Holslj.): *vesi* 'vissen' f. *skuti näki trägi gạḷi* etc. Då materialet därjämte visar talrika a (*ạ*) i typen kan det bero på dialektblandning: N. o. V. = större delen av Vgl. har a. Änd. *e* finnes också men de få hittills kända beläggen gå emot t. ex. SMark (sälls.) *lite*, Bröll.-d. 1746 *inge hjelp* *ingin. I typerna *epli-n ntpl. och *komin! imper. 2 pl. står *e*, veterligen aldrig *i*: *äpple* 'äpplena', *äte* 'äten!' (V. o. N. Vgl. *ätạ-a*). Det kan i båda fallen vara yngre uniformering. (Varianter som *äppḷeạ* l. *äppḷiạ* — även *äpplenạ* — ha nytillagd (»kumulerad») artikel efter *hu'sạ, fö'nstrạ* l. *fö'nsterạ* och hiatusförändring av *e* > *i*.) Saken är som materialet f. n. ligger till delvis svårbedömd. Men i varje fall torde det förhållandet att vokalen bevarat sin palatala art höra ihop med den äldre harmonin, som ju bl. a. innebar att ändelsevokalerna voro distinkta ljud. Måltypen är också eljest relativt ålderdomlig i ljudsystemet — liksom delvis i formbyggnaden (verbböjningen!). — Då Gadd 1871 från ÖHärad uppger *liti* (~ *-a*), *ingi* (~ *-e*): *håkke tåkke nve vekke* fem., ser det ut som vokalharmoni. Månne sådan en gång fanns i NSmål. också V. om ÖHärad liksom ännu i Redväg och Kind och i ett sammanhang? Magister Mattias, som sannolikt översatte Moseböckerna för Birgittas räkning, var möjligen född i någon del av dåvarande Linköpings stift, kanske snarast i NSmål. (GCarlsson, Samlaren 1948). Språket i den äldsta handskriften av översättningen var med säkerhet, som den ena av de bevarade avskrifterna klart visar, präglat av vokalharmoni. Men kanske ÖH. *liti* 1871 snarare pekar öster ut, mot Tjust?

Inverkan av *n på vokalens kvalitet märkes i det hittills anförda med säkerhet endast i själva nasaliteten hos Dalmålets *i̦* och *ę*, vilka i övrigt

uttalas som vanliga vokaler. Men då *ę* står för *i i NVTel. i Mo, Vinje *galę* f., *hu'sę* dsg. bf., *snörę* ntpl. bf. 'snörena' *snøri-n, måste *ę* bero på (det bortfallna) *n: jfr *gali* 'galet', (*hu'si* 'huset'), *snöri* sg. 'snöre' *snøri, *snöri* best. sg. 'snöret' *snøri-t, *snöri* obest. pl. 'snören' *snøri (Ross 1906 passim). Det är karaktäristiskt att sådan nasalverkan uppträder i det område av SVNorge där verkningarna på föregående korta eller långa vokaler av *n och *m både i stamstavelser och i ändelser och både framför kvarstående och bortfallen konsonant äro som mest utpräglade. Sådana förekomma f. ö. även eljest i stora delar av särskilt ÖNorge och VSverige, m. l. m. framträdande och med olika resultat (delvis även förkortning av vokalen t. ex. sv. *timme*, NBoh. Sörb. *linn* 'lin' *lín). En monografi vore tacknämlig. För Mo, Vinje jfr *ven* *vín, *temi* *tími, *bron* 'brun', *töne* *týna, *grån* *grǫn (eljest *ą* l. *ɵ* < *ǫ), *kjęnn* *kinn, *tęng* *þing, *fą̈n vänje* med öppet ä (jfr *best velje* med öppet e) etc. Jfr också i fisl. framför bortfallen kons. *lérīpt* *lín-, *þóre* *þunre. Också framför *nn i änd. få Mo, Vinje, Sät. m. fl. *ę* (120, 210) t. ex. i mask. av paradigmet *galęn galę gali* eller i *stabbi* : *stabbęn*, *hani* : *hanęn* etc. — Som i Mo, Vinje förstås troligen också *ę* < *in i fjälldalarna åt Ö. och N. som ha mål med utpräglat ofullständig försvagning av *i (eller delvis kanske ofullständig balans): Tuddal, Hjartdal, Hovin och Tinn i NÖTel., Öv. Numed., Halld., Valdres och (åtm. efter lång stav.) NGbr. t. ex. allm. *snörę* ntpl. best. *snøri-n, ÖvNumed. *litę* f. (Nore enl. Ross), *i mörkrę* *myrkri-nu, Vald. *husę* *húsi-nu, *snörę* *snøri-nu, '*Røinę* gn. *Røynin, *alę* 'aln' *alin (det isolerade *i* i V. *böndi*, *frösi* f. 'bunden' är väl överfört från mask. *böndin*, *frösin*), NGbr. *bolę* dat. *hålę*, *handfällę* f. (262). — Nästan på samma ståndpunkt som Mo, Vinje etc. står NBoh. (Sörb. m. fl.) med *ę* i *äpplę* ntpl. best. 'äpplena', *lidę* f. 'liten' och (i båda stavelserna av) *ęngę* fsg. och ntpl. 'ingen' och 'inga' *ingin (jfr *tęng* 'ting', *vällęng*). Man kunde ha väntat *a* för änd *in som i SBoh. också i NBoh., då målet eljest (olikt M., V.) mest har försvagning av *i > *e* t. ex. *äpple* sg. och pl. obest. *epli, *äpplet*, *ęngen* m. *ęnget* nt. etc., men NBoh. har säkert ganska sent haft distinkta vokaler i s l u t n a ändelser som man kan sluta av enstaka exempel med *i*, som äro spår av äldre 'ofullständig' harmoni (s. 229), och av behandlingen av *a (223, 230 f.).

Utanför och runt omkring de ålderdomliga och interna NSät., NVTel. etc. gör sig inverkan av nasalen kraftigare gällande genom en mera öppen palatal vokal av *in, och allra mest externt löper den linan ut i och med slutreflexen *a*. Vi ha en krets av mål med *ä* i: Fyresd. och Nissed. i MVTel., M. ÖAgd., ÖvVAgd., sydligaste Rog., Hard., Voss, NHord.[1]: t.ex.

[1] Ett *ä*, jämnställt med detta *ä*, möter eljest i Transtr. i ÖvVdal. (efter lång stav.) och möjligen i en del av Jämtl. samt Vefsen m. fl. i SNordl.

opä o. d. f. 'öppen' *opin, Voss, NHord. *husä* dat. best., Voss '*Finnä* 'Finne' *Finnin(i); jfr paradigmet H.,V. *opin opä opę*, NHord. *open opä ope* (M. o. I. Sogn *i* l. *ei* i fem. som NSät.).

Längs efter Otraälven i ÖAgd. märkes en klar ljudgeografisk serie från N. till S.: Valle *i* (*ei*) — Austad *ę* l. *e* — Bygland och Hornnes *ä* — längre åt S. mot utloppet *a*. Den representerar säkert också en ljudhistorisk serie, i varje fall så till vida att den klart visar att *a* icke har framgått direkt ur *i* eller *į* utan ur en m. l. m. öppnad vokal. Det synes också av en motsättning i ett balansmål som Transtr. i ÖVDal. *hɵ'lį* : *gɵ'lvä* dsgnt. best. < *hulį : *golvą l. dyl. Förändring av palatal vokal > a i stamstavelser framför nasal konsonant är veterligen icke säkert belagd i nordiska språk (möjligen Ång., Med. *fangs* v. s. a. *fängs* 'fähus'?). Men öppning av olika grader finns flerestädes (jfr ovan), och från andra språk t. ex. franskan är e(n) > a(n) väl bekant. Det kan icke förvåna om i den undanhållna ändelsen t. ex. ett starkt öppet och nasalerat *ä* sedan nasaleringen uppgivits icke kunnat identifieras med eller attraheras till någon annan nordisk ändelsevokal än *a*.

Kvaliteten för a < in liksom för a < *an, *en är ofta *a*, rent eller slutet *a* (senare genom sekundära substitutioner eller sammanfall stundom *å* eller *o*), i mera ungdomliga mål och även i de ålderdomliga i flerstaviga takter *ą*: jfr ovan och t. ex. VDalsl. *gąla*, Ärtemark *vräa* 'brunstig', om katta (lmalf. *vręąa*), *äppla* 'äpplena', Vadsbo *näka*, *dika*, NSmål. (Askeryd i NVedbo) »äldre» *lita* f.: Askeryd yngre *litą*, Vadsbo *ätą nu* 'äten nu!' (sic!), VVgl. SBoh. etc. *gąlą* f., *täkką* 'täckena', *ätą* 'äten!'. Jfr 236!

Reflexen *a* (*ą*) tillhör, som förut påpekats, i princip målen med fullständig försvagning eller balans, isynnerhet sådana där den vanliga representanten för *i i ändelser är reducerat *e* (*ə*). Det enda egentliga undantaget synes vara Åmlid i SÖ. i ÖAgd., som är ett tämligen rent i-mål, men där det heter t. ex. *opa* f. (*open opa opi*) och *äpla* 'äpplena'. Orsaken är att Åmlid hör till området med särskilt stark nasalverkan i SVNorge; men grannskapet till målen närmast i S. och Ö. med vanligt *a* för *in och starkare försvagning har nog också haft betydelse. Sin största utbredning har *a* i Norge på NVästlandet med eljest allmän i- och u-försvagning och, då *å*, *o* i Rog. etc. bör likställas med *a*, också SVästl. och vidare i kustmålen i S. längre åt Ö. dvs. alla norska kustbygder i V. och S. (även SÖ.?), i Sverige i det stora kärnområdet för vokalernas försvagning omkring Göta älv och Vänern med SBoh., Värml., N. och V. = större delen av Vgl. etc. Reflexen finns också i flera balansmål i Norge och Norrl., i princip blott efter lång stavelse, t. ex. Selbu *hańją* 'hängen!' *hangin (jfr Gbr. *ganję* *gangið!), *vaksą* f. 'vuxen' *vaxin, Härj. *vaksa*, *bälta* 'bältena', Häls., Ång. *ditja* 'dikena'. (I Norrl. behålles *n oftare än vanligt: kap. 7.)

Fnord. *un behandlas väsentligen som *in. Gotl. *iŋgu* f. 'ingen' *engun, jfr *i* < *in; Fårö, SGotl. *iŋgå*. Det viktigaste undantaget är norska Västlandet, där *u eljest > *e* men reflexen av *un dock vanligen är *å*, som säkerligen motsvarar de fornnorska texternas skrivna *o* och kan betraktas som en begynnande försvagning av *u, i målet bevarad framför fallet *n: Sunnm. *mɵrgå* *morgun (227). Om *un i balansmålen österut i Norge och norrut i Östra Norden se i det följ. s. 267 ff., 276 ff. I försvagningsområdena söderut i Östra Norden torde *un i SGötaland och Danmark ge *en* t. ex. da. *morgen*, i Mell. och NGötaland (med Värml.) vanligen *a* l. *ą* t. ex. VDalsl. ä. *mɵra* (*mǫra*), Värml., VVgl. etc. *mɵrą* *morgun, *ögą* obest. pl. 'ögon' *augun, *Håką* *Hákun, Vadsbo *Pä'ṣa* 'Persson' (*pǽṣa*), *öga* (-*a*). Men i ÖVgl. i ungefär samma område som har *e* < *in står *e* också för *un, dvs. *i och *u ha sammanfallit i *e* men hållas åtskilda från *a: Redväg *mɵre*, *Håke*, *öge* best. pl. 'ögonen' *augun (= obest. pl. *öge* *augu l. trol. *augun); jfr Kind alt. *ögią* som *äpplią*. Sådant *e* har också Närke och VVästml., troligen i gammalt sammanhang med ÖVgl.: *mɵre*, *afte*, *halle* 'hallon' etc., *E'rse* 'Ersson', *Isrälse* 'Israelsson'. (Förändringen av *in i Nke är svårbedömd i brist på otvetydigt material.) Det är möjligt att målen med *a* (l. *ą*) i både *mɵra* och *gąla* etc. först ha fått sammanfall av *un och *in > *ę (l. > *ęn) liksom i Redväg etc., senare av *ę och *ą > *a*.

Ändelser med fnord. artikelvokal följd av kort *n. Slutartiklarna med *nn och med *t ha redan förut behandlats. Därvid har det visat sig att dessa slutstavelser i en stor del av Norden, särskilt i inre, nordliga och östliga områden, behandlats på annat sätt än de gamla ändelserna *inn och *it, i ett annat likaledes omfattande, mera yttre, sydligt och västligt område däremot på samma sätt. Förhållandet sammanställdes med skrivsätten i handskrifterna från medeltiden, där det särskilt av Kock och Hægstad har uppvisats att slutartikeln till skillnad från andra ändelser står utanför vokalbalansen, i en del av hss. med vokalharmoni också utanför harmonin och att den i vissa hss. uteslutande skrives med *i*, i flera med *e* och i många med både *i* och *e* utan någon regel. Därav har här ovan dragits den slutsatsen att artikelvokalen ljudhistoriskt sett icke är samma vokal som ändelsevokalen *i, utan någon annan vokal, som här tecknats med *e och som i det nordöstliga området delvis bevarats åtskild från *i, i det södra och västliga tidigt attraherats av *i och följt dess förändringar.

Dialekterna i området med skild behandling visa i nutiden vokalbalans men att balansen icke kan ha något samband med artikelns särställning framgår dels av skrivsättet i handskrifterna, dels därav att artikeln i dialekterna är helt opåverkad av balansen. Men området utmärkes också av en i det hela jämförelsevis ålderdomlig ljudbyggnad särskilt ifråga om

ändelserna såsom i sin mån framgår av just balansens förekomst. Det är därför ingenting otänkbart att dialekterna här till historisk tid hållit isär en gammal vokal *e* l. *ä*, som urspr. förekom under vissa särskilda förutsättningar, från den närmast stående vokalen *i*, med vilken den eljest sammanfallit i enlighet med den vanliga utvecklingen i nordiska språk.

En översikt av slutartikeln *en (*ena etc.) med kort *n i dialekterna visar nu att också *en delvis måste ha hållits åtskild från *in liksom *enn, *et från *inn, *it och till stor del i samma trakter och målgrupper. (Området måste f. ö. av vissa skäl en gång ha varit större än nu och troligen innefattat hela Svealand och delar av Götaland bl. a. hela den östra delen och sannolikt hela östra Norge.) Att artikeln *en kan uppträda t. ex. som *en* (*än*) eller *e* (*ä*) gentemot *in* l. *i* av *in kan konstateras (delvis blott i ä. dial.) för en avsevärd del av det stora östliga svenska område, där *enn eller *et, endera eller båda, hållas isär från *inn, resp. *it: Finl. (större delen), SVUppl., ÖVästml., trol. MUppl. (Skuttunge på 1870-t.) och Gästr., NÖSdml. (Sorunda), SUppl. nära Stockholm, dessutom flera Dalm. (Rättvik, Siljansnäs, NLeksand): SVUppl. etc. *so'len*, *fä'ren*, *hä'len* : *gälin* f., ä. *hälsin*!, Sorunda 1723 *sole* l. -*ä* : *gali* (på flera håll *i*(*n*) efter k, g, ng). För resten av området gäller *a* : *i*: ÖUppl. (*a* allm., i N. *ą* l. (?) *ä*; för *i* i MRosl. se förut — eljest osäkert), Södml., ÖÖgl., NKalml., t. ex. Ögl. *so'la* : *gali*, *ludi*, *liti*. Dessa mål äro eller ha varit mål med ofullständig *i*-balans. De norska målen av samma typ i NGbr.—Tinn ha *ę* < både *en och *in genom nasalverkan. NGbr. har dock efter kort st. *i* ~ *ę* för *in, *ę* alltid för *en. Också i flera andra balansmål torde motsättningen skönjas efter kort, resp. sek. förlängd st. t. ex. Älvd. *ū'älę* *hol-en : *lǭði̧* f. *loðin. I alla mål med fullständig balans har motsättningen efter lång st. (ifall den funnits) upphävts genom att både *en och *in blivit *ę*, resp. *e*, *ę*, *a*, *ą* genom försvagning, resp. inverkan av nasalen.

I det övriga Norden har slutartikeln med kort *n och ändelsen *in i stort sett överallt givit alldeles samma resultat i dialekterna. Ett viktigt undantag är dock det isolerade ålderdomliga området i ÖVgl., där 'solen', 'husen' allmänt heta *so'lą*, *hu'są* medan 'galen' f., 'äpplena', 'kommen!' kunna uppträda med *i* eller *e* av *-in. Det visar att också i en dialekt, som svårligen kan misstänkas för att någonsin ha haft vokalbalans, motsättningen mellan slutartikeln *en och ändelsen *in en gång har förefunnits. Men överallt annorstädes i området har resultatet blivit detsamma t. ex. *en* (i Skåne, Danmark etc.), *i*, *ę* (*e*?), *ä*, *a* (*å*, *o*), *ą*: Gotl. *so'li*, *gä'lvi* ntpl.: *bundi* f., NBoh. *so'lę* : *lidę*, Hard. *so'lä* : *opä*, VDalsl. *ro'ta* : *troga*, ÖD. *ą* : *ą*, Stav. *so'lå* : *opå* etc. (jfr ovan). I dessa trakter har troligen artikelvokalen *e på ett visst tidigare stadium sammanfallit med *i och liksom *i kvarstått som *i* t. ex. på Gotl. och i inre SVNorge (jfr handskrifterna!),

allmänt försvagats till *e* t. ex. i yttre SVNorge och Västl. (se hss!), eller till *e* ~ *i* genom ofullständig försvagning eller vokalharmoni l. dyl. Utvecklingen till *ä*, *a*, *å*, *o* är senare; i jämförelse med *e i artiklarna *enn och *et märkes att *e i *en nästan överallt bättre bevarat sin karaktär av distinkt vokal, icke blivit reducerad vokal eller synkoperats (utom i Danmark — också frånsett övergången *e* > *i* framför ń), säkerligen väsentligen på grund av det följande korta *n och dess tendens till vokalisk upplösning jämte påverkan på vokalen förut.

Vanligen har antagits, att artikelvokalen, som på senare tid oftast synes ha ansatts som fnord. »i», tidigare även delvis som »e», utvecklats annorlunda än *i i ändelsen *in, därför att de artikulerade ordformer där den förekommer allmänt uttalats med aksent 1, gentemot aksent 2 i ordformerna med *in. Därvid har man försummat att förklara varför artikeln i stora områden dock utvecklats lika som ändelsen, oaktat motsättningen mellan aksent 1 och aksent 2 måste ha funnits också i dessa områdens dialekter. Och även i de områden, där utvecklingen i regel blir olika, kan i många enskilda fall ingen åtskillnad konstateras. Det synes metodiskt riktigare att anknyta till de faktiska olikheterna och växlingarna i skrivsättet i de äldsta bevarade handskrifterna. Dessutom ha hittills inga bevisande exempel kunnat uppvisas på att de två aksentarterna haft någon inverkan på vokalbehandlingen i efterstavelserna eller överhuvud på försvagningarna (jfr kapitlen om synkopen). Däremot kan i flera fall visas att en vokal efter aksent 1 i föreg. st., som alltså enligt de gängse meningarna stått i 'levissimus' och borde ha försvagats, i verkligheten har bevarats lika bra som efter aksent 2 (144, 145, 202). Ett förut icke berört fall är Finl., ä. nysv. *skó'nar*, *kó'nar*, *bró'nar* etc., t. ex. i Bib. 1541 *konar*, fsv. *köna* *kø(r)nar, nysv. *skó'rna* etc., behandlade som *hä'star*.

Artikeln är ett ursprungligt självständigt ord, men ett ord som hörde till de redan i urspråket uppträdande s. k. 'atona', av samma slag som relativpronomenet *som*, det 'formella subjektet' *det* etc., ord som alltid äro trycklösa och som icke utan att förändra sin betydelse och egenart kunna antaga aksent. Artikeln kunde ursprungligen stå både proklitiskt och enklitiskt, i båda fallen trycklöst. Sedan den fixerats som en enbart enklitisk efterstavelse, har den genom fast tradition behållit sin egenskap av 'atonon', varigenom flertalet av våra med aksent 1 betonade ordformer ha uppkommit. Om artikeln undantagsvis, som förut berörts, av rytmiska skäl får en biaksent, ändrar den karaktär och uppfattas icke längre som artikel utan som en vanlig ändelse. Förut har omtalats exempel därpå med maskulin artikel t. ex. fàðirenn > fàðerènn varav *fàriń* i Todal, ny'kilèn varav da. *nögle* etc. med aksent 2. Också den feminina artikeln kan undergå sådan omformning. I Häverö har artikeln *en regelbundet

blivit *a* t. ex. *só'ḷa* (243). Däremot har *i-n där *i hör till substantivet blivit *e* t. ex. *ykse* 'yxan' *ø̀xì-n (239). Genom rytmisk aksentöverkastning på *-en har móðìr-en blivit móðir-ȅn vilket gjort att -ȅn har attraherats till orden på gammalt *i-n med biaksent och det har därför ersatt sitt *e med *i: därav i målet *mṑdre*, *dṑtre*, *sy̌stre* 'modern' etc. < sekundära móðirì-n etc. Jfr i många mål *mora* best. l. obest. fem. med grav. Sid. 123 f. med hänvisningar; s. 25.

II. Ändelsevokalerna i dialekterna med vokalbalans.

Vokalbalans kallas det då behandlingen av ändelsevokalerna är beroende av föregående stavelses kvantitet så att reduktion inträder efter lång stavelse (och efter två föregående stavelser[1]) men uteblir efter kort stavelse: *kaste* l. *kast* 'kasta' : *tắḷa* 'tala'. Vokalbalansen som en särskild etapp i slutljudsreduktionen är som förut har framhållits ett ålderdomligt drag. Den hör framför allt hemma i 'kortstavighetsmål' dvs. mål i vilka den korta tvåstavingen, »pyrricken»: *tắḷa*, alltjämt ingår som ett integrerande led i det rytmiska och prosodiska systemet; i andra hand i en del andra mål som tidigare och delvis för icke länge sedan ha varit kortstavighetsmål. I nutiden förekommer den i ett antal internt nordiska mål i östra Norge och i norra och mellersta Sverige med Finland och Estland. (Om förekomster av kortstavighet i en del dialektområden utan vokalbalans se nedan.)

Endast i ett fåtal balansmål är kortstavigheten bevarad i både enstaviga och tvåstaviga ord: så framför allt i Nyl. och delar av Eg. Finl. (Pargas etc.) i Finl. och i NGbr. i Norge; i mindre grad i ÖKalix i Norrb. och i Ragunda i ÖJämtl. Kortstavighet begränsad till tvåstavingarna har större utbredning: Estl., större delen av Finl. och av Norrb., Nordmaling och Bjurholm i SVästerb. (alternativt i ÖvÅng.), OvSiljan med Rättvik i Dal., VUppl. och ÖVästml.; NÖTel. (Tinn, Tuddal och Hovin) i Norge (; alternativt även i andra delar av Ö. och N. Norge och N. Sverige).

Ett typiskt kortstavighetsmål är NGbr. (Vågå). Utmärkande för de korta tvåstavingarna i Vågå är att båda vokalerna uttalas med jämförelsevis stark och ungefär samma tryckstyrka. Båda vokalerna ha kort kvantitet, i varje fall icke den k o n s t a n t a l ä n g d, som normalt tillkommer målets gamla långa vokaler i huvudtryckig stamstavelse: de ha, som Storm uttryckt saken, de gamla korta vokalernas »normale Længde, Tidsenheden, hvoraf de lange er opstaaede ved Forlængelse eller Fordobling» (Lydskr. s. 60). Ex. *lắsắ* inf. 'läsa' med båda vokalerna av samma tidslängd som i *lắs* pt. 'läste', kortare än i *gḷās* 'glas' men unge-

[1] Om vokalbalans i ultima av trestaviga ord se sid. 148.

fär lika lång som i *lass* '(ett) lass' eller möjl. något längre. I de långstaviga *kasta* präs. 'kastar', *kastə* inf. 'kasta' eller *jōlə* pt. 'gjorde' torde däremot ultimavokalen i Vågå i allmänhet vara kortare än den 'normalt korta' vok. i *lăs*, *lăsă*, i varje fall i satssammanhanget (där -ə ev. t. o. m. kan apokoperas, s. 82). Kvaliteten av vokalerna i V.s kortstavingar är i första stavelsen givetvis alltid 'verklig vokal', men normalt också i andra stav., där den kan vara *a*, *å*, *ę*, *o*, *i* l. *u* (säll. *ä*). (Reducerad vokal: ə — som närmar sig *ö* — är den endast i vissa böjningsformer, bl. a. artikelformer, och som svarabakti.) Aksenten är i V. vanligen aks. 2 (grav): *tằlă* 'tala', *hằlę* best. dat. '(i) hålet', *Dằlę* obest. dat. 'Dale', *rằvə* pl. 'rävar' (analogisk nybildning för *räva efter mönster av långstaviga som *hä̀stə* 'hästar' < *hesta ack.), men den kan också vara aks. 1 (akut): *grắnę* best. nasgf. 'granen', *sắnę* best. dsgm. '(åt) sonen', *hắlę* b. plnt. 'hålen', *hắlə* b. nasgnt. 'hålet'; *fŭ́gəl* 'fågel' *fugl. Huvudtrycket faller på den första korta stavelsen (H.Halvorsen, Helga Horne; om komposita se nedan). I andra stavelsen kan vokalen följas av en eller flera konsonanter: *sămăr*, *tăkăst*.

Liknande förhållanden som i Vågå — om också knappast någonstädes i så nära anslutning till fornspråket — träffas i andra kortstavighetsmål. I Nuckö äro som i Vågå vokalerna korta och antalet vokalkvaliteter är begränsat, här endast till *a*, *e* och *u* (lmalf. *o*). Huvudtrycket ligger regelbundet på första stavelsen och aksenten är alltid aks. 1 (akut). I Tinn i NÖTel. äro vokalerna ungefär desamma som i Vågå (dock aldrig ə: det heter *hŏ́lę* 'hålet' och *fu̇́ggəl*! 'fågel'). I prosodiskt avseende ha Tinns kortstavingar »rörlig aksent»: huvudtrycket ligger i satssammanhanget, både inuti satsen och i satsslut, ofta på första stavelsen — »i røyndi kann henda oftast» (Skulerud 1922 s. 125) — och aksenten är då alltid aks. 2; men vid sidan därav förekommer det mycket ofta att orden få huvudtryck på ultiman, oxytonering, jambisk rytm, i synnerhet i satsslut och kanske särskilt när en stark taktdel går omedelbart före: *d(e) ä kje gŏ'tt vĭtă'* 'det är icke gott att veta' (jfr Skulerud 122; ovan s. 16 ff.). Dylik oxytonering finnes också, men där regelbundet genomförd, i ÖMora i Dal. i byarna Färnäs, Nusnäs och Garsås t. ex. F. *fără'* 'fara', *lesă'* 'läsa', *lavi'* 'lave' *lafi, *oli'* dat. '(i) hål(et)', *flugu'* ack. 'fluga' och 'flugan' *flugu(na), *flugu'm* dpl. — Som alternativ har oxytonering i dylika ord, ungefär som i Tinn, uppgivits också för NGbr. av fonetiker, vilka som främlingar kommit till bygden, men iakttagelsens riktighet har förnekats, åtminstone för det centrala Vågå-målet, av infödda språkforskare (Halvorsen, Horne).

— Det synes troligt att den korta tvåstavingen intager samma plats i satsrytmiken i Vågåmålet som i fornisländskan och i det äldre latinet, dvs. de två korta stavelserna äro likvärdiga med en lång stavelse. I den

isländska versen faller i regel den metriska aksenten på en lång stavelse, men den långa stavelsen kan ersättas av ett tvåstavigt kortstavigt ord, s. k. metrisk upplösning. Huvudtrycket faller som alliterationen visar på den första korta stavelsen. I efterstavelsen är vokalen, som normalt i fornspråket, kort (jfr s. 29) men intet hindrar att den (som f. ö. också i långstavingarna) följes av två l. flera kons. t. ex. *konung*: stavelsen räknas ändå som metriskt kort och *kŏnung* som likvärdigt med *tăla*: *konung und hialmi* ◡́◡ | ◡–́◡, *við hunang tuggin* ◡ | ◡́◡–́◡. Följer däremot ytterligare en svag stavelse räknas mellanstavelsen i det trestaviga ordet som lång och får en biaksent: *af konungum* ◡ | ◡́–̀◡, *margs vitandi* –́ | ◡́–̀◡. (I ord med lång första stavelse anses en tung andra stavelse alltid ha haft biaksent.) I äldre latinsk prosodi (Plautus) kan en pyrrick t. ex. *lĕgĕ* ersätta en lång stavelse t. ex. *rēx*. Språkhistoriskt tar sig detta uttryck däri att fyrstaviga ord av typen ◡◡◡◡̱ ännu kunna behålla aksenten på första stavelsen trots den eljest vid denna tid genomförda regeln att aksenten icke kan stå längre tillbaka än på tredje stavelsen från slutet, den s. k. antepenultima-regeln: alltså ä. lat. *fă'cilius*, *sĕ'quiminī*, *că'pitibus*. Också ord som *ă'mō*, *ă'mās*, *ă'mant* räknas som två korta stavelser, men om en ny stavelse kommer till inträder en sekundär aksentförskjutning och huvudtrycket förlägges till den långa mellanstavelsen t. ex. *amā'vi*, *ama'ntur*, den s. k. penultimaregeln. (I lat. verkar penultimaregeln också om första stavelsen är lång: *cantā'mus*.) Paralleller till dessa fornspråkliga prosodiska drag finnas i Vågåmålet. Huvuddelen av Vågåmålets sammansatta ord tillhöra de vanliga typerna –́–̣ och –́–̣◡ med huvudtryckig, lång, enstavig förled, ofta synkoperad av en äldre tvåstavig med lång första stavelse, och med starkt bitryckig, vanligen långstavig efterled: *jū̆lkvä'lí* *iúlakveld (s. 76). Men målet har också ett stort antal sammansättningar med en kort tvåstaving i förleden; kortstavingen, som icke synkoperas (jfr s. 134 f.), har alltid huvudtrycket på den första korta stavelsen (Halvorsen, Horne) och de två korta stavelserna motsvara i prosodiskt avseende helt den långa stavelsen i den vanliga typen. Jfr kortstavingarna i den isländska versen av typen ◡́◡ = –́, och de två första stavelserna i ä. lat. *că'pĭtibus*. Ex. V. *stŭ'gŭtăk* eller *stŭ'gŭtăkĕ*, *klă'vădōrę* 'kammardörren', *skrĭ'ŭsămărę* dsgbf. av *skriðusumar. Märk också V. *Hŏ'-lōngsmårkję* ortn., jfr fisl. (við) *hŭ'năng tuggin*. En annan likhet gäller en mindre grupp två- och trestaviga ord och ordformer i målet, till större delen sammansättningar eller äldre sms., vilka ha kort första stavelse (urspr. kort eller av olika skäl sekundärt förkortad, se i det följ.) och vanligen lång andra stavelse: ◡– och ◡–◡. I dylika ord märkes i det mest relevanta materialet (Kleivens av Halvorsen reviderade texter) en tydlig motsättning mellan tvåstaviga former med huvudtryck på den

första korta stavelsen och trestaviga med tryck på andra stavelsen (Halvorsen s. 343 not). Jfr fisl. *kŏnŭng* : *kŏnúngum*, lat. *ămans* : *ămántis*. Ex. ur Halvorsens texter: *mŏsyst* : *mŏsýstn̥ mŏsýstăm* 'moster etc.', *tĭhöĺl* 'tilhåll' : *tĭfăĺlę* 'tillfälle', *skăjill* a. 'fullgod' (»å dær va mę ein skägjill bukk»): *skăfŏ're* pl. 'väldigt starka', *tvărā* 'tväråar' : *tvărăl̥vę* 'tvärälvar'; *sjŏfŏńń* 'snödriva' (»såm sto ti ei sjöfönn fram-mę bęrgje»), *sjŏdrĕv* 'snöyra', *i vărånn* 3 g. dat. fem. 'i våranden', *mĭnatt* 'midnatt' (utåver kvälln lĭke te mĭnatt: satsslut!), *Gătårm* msn. 'Guttorm' etc. ~ ~ *bŭdei'e* f. 'lagårdspiga', *brŭfăl̥ę* 'bröllopsföljet', *hăfăĺlun* 'gärdsgårdarna', *sjŏsăkke* 'snösockor', *i mĕgăl̥ę* 'i mellangården', *vĕo'nder* 'vidunder', *Skŏby'gdę* ortn. 'Skogbygden', *Vĭλămår* 'Lillehammer' etc. Ex. på typen *budei'e*, *veo'nder* äro talrika: 30 à 40 fall. Däremot finns i hela Kleiven-Halvorsens textmaterial, 336 sidor, endast 2 ex. på oxytonering i tvåstaviga ordformer: *brŭfăl̥* (mött-n̥ ei brŭfăl̥ på Làng-åkrę 'mötte han en 'brudfärd' på Lång-åkern' 176), *sjŏsăkk* (fårutta sjŏsåkk på fotę 199). I de språkliga anmärkningarna nämner H. också *skăgŏ'* och *hŏgĭlt* a. 'sorgsen, bedrövad' — jfr omkvädet »*E æ hogilt*», ⏑⏑́⏑́, i E. Hougens Avskje me Høvringen 1845 (på Selsmål). Det kan antagas att sådana fall nybildats efter böjda former eller bero på normalisering; men det är också möjligt att tryckplaceringen i tvåstavingarna d e l v i s är rytmiskt betingad som i Tinn. Huvudtryck på första stavelsen i trestavingar av denna typ synes vara sällsynt hos K.-H. och exemplen äro kanske osäkra: *brŭfăl̥kåm* (»kå kår gav i skaal̥e åt brŭ-fål̥kåm» 'vad var och en gav i bröllopsgåva' 211), *brŭfăl̥ę* (»å da saag 'n heilė brŭ-færęe» ~ på samma sida »Har du hŏg te å sjaa brŭfæ're» 18) och några till; om ev. förklaring se ovan. Ex. ur andra källor: (Storm) V. *fărăl̥* m. 'slags årder' *forarðr, *skăgått* a. nt. (i Sel!) : *sjŏfŏńńę* best. f., *lĕmăndę* nt. 'lemmel'; (Hess., jfr Ross) Sel *lĕrĕft* 'lärft'; (Horne) V. *smŏrŏssje* f. 'smörask' *smør-øskia, *fŏl̥o'nję* 'fölunge'; *sjŏro'st* m. *skyrostr etc.; (Storm) Sel *skăgŏe* a. pl. (sic!).

Exemplen visa att Vågå har genomfört eller är på väg att genomföra en sekundär tryckförskjutning likartad med den latinska penultima-regeln (men endast då första stavelsen är kort). I typen *brŭfăl̥* har V. alltså exempel på oxytonering i korta tvåstavingar, om också endast alternativt och sällsynt. I den trestaviga typen *bŭdei'e* synes förskjutningen vara i det närmaste fixerad. I båda fallen är tryckplaceringen sekundär och av relativt sent datum, icke som man ej sällan synes ha menat, nedärvd från fornspråken. Det framgår bl. a. av att V. liksom flertalet norska mål tidigt har fått apokope av urspr. slutljudande vokal i trestaviga ordtakter av typen ⏑́⏑⏑ l. ⏑̀⏑⏑ men icke i tvåstaviga som ⏑̀⏑ eller med dem likställda trestaviga som ⏑⏑́⏑ l. ⏑⏑́⏑ (s. 147 ff., s. 145); om förskjutningen ägt rum före apokopen skulle ordformer som V. *vĭkun* dsgf. *vikunni,

var̥t văran 'förblev' *verandi-a, *kåm răkan* 'kom drivande' *rekandi eller Sel, Lom *vĕjĕn* nt. *vegindi, V. '*Rătĕim*[1] 'Rottem' i Rutæime 1367, icke ha förlorat slutvokalen. (Om liknande tryckförskjutningar i andra mål s. 150 f., 197 f.) Naturligtvis är också oxytoneringen i typen Tinn *vĕtă'* 'veta', ÖMora *f̥lugu'* 'flugan', som man stundom synes ha betraktat som fornspråklig eller t. o. m. urgermansk, sekundär och sent uppkommen. Språkhistorien visar ju klart att dessa nu starktoniga stavelser tidigare genomgått den utveckling med försvagningar, kons.-bortfall etc., som eljest brukar inträda i trycksvaga eller trycklösa (icke huvudtryckiga eller starkt bitryckiga) stavelser. Det kan vara nog att här erinra om att en form som Mora (Färnäs) *f̥lugu'* ack. best. f. förutsätter både det allmänna samnordiskt urnordiska och det nyare nordskandinaviska *n*-bortfallet i svagtonigt slutljud. Språkgeografiskt sett visas oxytoneringens ungdom och sekundära natur av att den särskilt tillhör mindre områden i utkanterna av de stora kortstavighetsområdena och gränstrakter mot områden med uteslutande långstavighet. Det gäller för dalmålen och för NGbr., där både typen *brŭfăl̥* och det mera påtagliga trycket på slutstavelsen i typen *lăsă* mest framträder i utkanterna i V. och SÖ. (Lom—Skjåk, resp. Sel—Kvam etc.), minst i det centrala och mera traditionsfasta Vågå; Tinn är ett tämligen litet, isolerat kortstavighetsområde, omgivet av 'långstaviga' områden. Slutbetoningen kan betraktas som en chargering av bitonen i kortstavingarna hos inflyttingar eller av grannarna påverkade ortsbor, för vilka den gamla kortstavigheten blivit m. l. m. främmande. — Däremot torde den mera jämna fördelningen av eftertryck och längd på ordens och stavelsernas olika delar, som framträder i de kortstaviga orden i t. ex. Vågåmålet, i stort sett vara ett ålderdomligt drag. Också en viss större frihet att placera trycket efter rytmens krav. Båda dessa drag torde i äldre tid ha tillkommit också de långstaviga orden.

Anm. 1. Tvåstaviga urspr. sammansatta ord med kort kvantitet i båda stavelserna, vilka förlorat kontakten med sina grundord, behandlas i V. som urspr. enkla korta tvåstaviga och få ingen tryckväxling: *stăbŭr* nt. 'visthusbod' *stafbúr, best. *stăbŭre* dat. *stăbŭrę*, ungefär som *hămăr* m. dat. *hămărę*, likaså *brŭgăm* m., *bŭfăr* f., *dŭgŭl̥* m., *fătĭg* a., *gŏmŏ* 'mormor', *mŏfă* 'morfar' etc. Jfr i det följ. — En särskild ställning intaga ett par grupper av sammansättningar med tvåstavig förled näml. 1) typen *fŭgəl̥-* l. *timbər-*, 2) typen *kjörkjə-* *kyrkio-, *väggjə-* *veggia(r)- i första leden (jfr 76). Dessa jämförelsevis fåtaliga grupper ha blivit isolerade, dels gentemot den vanliga typen *stŭgŭtăk* etc., därför att den grumliga och flyktiga vok. *ə* i andra stavelsen icke är prosodiskt likvärdig med de 'verkliga' vok. *u*, *a*, *i* etc., och dels från det stora flertalet av samman-

[1] Så Halvorsen. Helga Horne: '*Rătĕm*.

sättningarna i målet med lång enstavig förled (*jū̀l̥kväll*), eftersom de icke ha synkoperats och delvis endast med svårighet ha kunnat synkoperas (jfr s. 74 anm.). Att gruppen skulle fortleva som en särskild sammansättningstyp med en alldeles säregen rytmisk byggnad är icke att vänta. Den har därför kommit att anslutas till den i språket mycket vanliga taktföljdstypen med två svaga upptaktsstavelser framför en huvudtryckig stavelse t. ex. *kastə-frámm, brōtɔ-sónn, reistɔ-úpp, gjō̤rdə-frā̆´-se, nă̆grə-mă´nn, ă̆ver-fjă´llə, slĭkɔ-à·rme* 'bryta sönder' etc. och så antagit efterledsbetoning: *fŭgɔl̥reĭ´r, kjörkjɔgā´l̥*. Att gruppen skulle representera ett fornnordiskt uttal med tryck på efterleden, är helt osannolikt, bl. a. därför att man förgäves söker några spår till starkare reduktion av förlederna i dessa sms. än i andra jämförliga ljudföljder med nedärvt huvudtryck. (M. h. t. liknande förskjutningar i en del andra enskilda dialekter jfr bl. a. ex. från Dalsl. s. 152 f. [jfr s. 198 m. hänv.], Am. B. Larsen 1913 s. 41 ff. med ex. från NGbr. och Tyldalen samt — delvis avvikande — från Tryssil och NSunnmøre.)

Anm. 2. Latinska filologer hålla före att ord i det äldre latinet som *lĕ´gĕ, ă´mŏ, ă´mās, sĕ´nĕx* uttalats med en enhetlig exspirationsstöt, »als eine Drucksilbe»: så R. Thurneysen, F. Sommer (se S. 1914 s. 128, 279; jfr Sievers Phonetik[5] § 515 f.); *sĕnĕx* är i varje fall rytmiskt likvärdigt med *rēx*. Om denna åsikt är riktig kunna de två vokalerna i en dylik ljudföljd uppfattas som en slags diftong. Diftongerna kunna som bekant förändras på två olika sätt: genom undanhållande eller undertryckning av den första eller av den andra komponenten (diftongdifferentiering, -dissimilation, resp. -kontraktion); om den första komponenten undanhålles koncentreras eftertrycket och längden på den andra, eller också tvärtom. Det är möjligt att de latinska och de nordiska kortstavingarnas förändringar kunna betraktas ur samma synpunkt.

Vad som anförts om prosodin i några typiska kortstavighetsmål gör det förståeligt att de två prosodiskt skilda ordtyperna, långstavingen och kortstavingen, kunna förhålla sig olika med avseende på försvagningen och synkopen-apokopen. Vi ha förut sett att långstavingen på två stavelser — den mest frekventa av ordtyperna i nord. spr. — då den i satssammanhanget ingår i en trestavig, daktylisk, satstakt eller står som förled i en dipodisk takt (i sms.) tenderar till att sammanfalla med enstavingen genom försvagning och i sista hand bortfall av ultimavokalen, varigenom daktylen anpassas till eller uppgår i trokéen, den mest frekventa taktarten i den nordiska satsrytmen: *huíla sik blir *vīle säj* eller *vīl säj*, *bóndagarðr > *bondegård* l. *bondgård*, *laugardagr > *lördag* (38—45 [40 f., 43], 45 ff. [47 f., 49], 54 ff., 67 ff. [77 f.], 87 ff. [92, 100 f.], 129 ff., 141 ff., 145, 184, 195). För kortstavingen åter är det tydligen inte samma anledning

som för långstavingen att följa just denna tendens, bl. a. därför att dess två stavelser tagna som en helhet kunna vara rytmiskt likvärdiga med *en* lång stavelse, varför en 'daktyl' som *tala við ◡̀◡◡ redan som den är kan gå väl tillsammans med de vanliga trokéerna (–◡) och likaså en dipodi t. ex. *furuskógr ◡̀◡⊥ med eventuella spondéer (⊥̀⊥) och alltså sådana takter äro mindre i behov att rytmiskt förkortas.

Motsättningen mellan långstavighet och kortstavighet är givetvis ett ofrånkomligt villkor för uppkomsten av balansen. Men balans vid försvagningen i ett visst mål är icke någon ofrånkomlig konsekvens av att den nämnda motsättningen är tillstädes.

Lång föregående stavelse är en positiv medverkande faktor vid försvagningen i likhet med ställningen i öppen stavelse, hiatus, homorgan konsonantisk miljö etc.; kort föregående stavelse är en negativ återhållande faktor liksom sluten stavelse, heterorgana konsonanter etc. Men lika väl som lång stavelse ofta följes av bevarad ändelsevokal eller bevarad vokal ofta kan stå i öppen stavelse, lika litet är kort stavelse något oövervinneligt hinder för att vokalen i nästa stavelse försvagas. Jfr behandlingen i sluten stavelse. Också efter kort stavelse är ultiman en icke-huvudtryckig stavelse och i princip är försvagningen i kortstaviga ord av samma art som i långstaviga: två- och flerstaviga ord reduceras i talföljden efter satsrytmikens krav. Skillnaden är endast den att de kortstaviga äro mindre utsatta för reduktionen än de långstaviga, vilket på sina håll men långt ifrån alltid kan leda till kvalitativa differentieringar mellan de två typerna så att vokalen efter kort stavelse identifieras med andra vokaler i målens ljudsystem än efter lång st. t. ex. *a stundom med *å* < *á i stammen — i andra fall åter med *å*-ljudet av urspr. kort *o i stammen, eller med andra vokaler — och i ännu andra fall kan *a identifieras med samma vokal (t. ex. *e*) i båda ställningarna. — Samtliga de anförda fonetiska positionerna äro endast medverkande faktorer, gynnsamma eller ogynnsamma, men underordnade faktorer. Den överordnade faktorn är den rytmiska situationens speciella beskaffenhet, som i första hand befrämjar eller motverkar stavelsens förflyktigande. Men inte ens den gynnsammaste rytmik framkallar med någon slags nödvändighet stavelsens förflyktigande. Fasthet i traditionen kan förhindra eller fördröja försvagningens uppkomst eller i varje fall dess genomförande i det normala språket. —

Exempel på olika särutvecklingar av här åsyftat slag finnas både i dialekterna och i äldre språkperioder. 1) Bevarad vokal efter lång stavelse behöver icke närmare exemplifieras. Av intresse äro exempel ur kortstavighetsmål och mål som eljest ha balans. Något levande mål

med kortstavighet och alla vokaler oförsvagade är icke känt. Ett sådant har väl varit dialekten i Gutalagen och mera osäkert målen i några andra fsv. och fvn. hss. Bevarat *a* efter både lång och kort st. finns i VUppl. och ÖVästml.: *tunga, kasta* : *skăda, låva* och i Senjen i Nordl. i sv. fem.: *tonga* : *fåra* 'fura' (dock ~ *fårra*); uppgives också för YHord. (särsk. Stord): *jänta, kasta* : *hå̆ḷa, gă̆ḷa*. VUppl. har balans på *u och har möjl. haft balans också på *a, men Nordl. och Hord. ha säkerligen aldrig varit balansmål. — Intressant är följande drag från det eljest balansrika Ov-Siljan: SÄlvd. och några bymål i grannskapet ha genomgående hållit på *u*: *kullu kullur, iggu* dsgnt. 'intet', *fūäru* 3 pl. 'foro' : *ḷăðu ḷăður* etc. — 2) Försvagad vokal efter kort stavelse. Redan i förlitterär tid på det sent urnordiska språkstadiet ha de på den tiden korta vokalerna *a *i *u och *e, efter att avsevärt tidigare ha fallit efter lång stavelse, apokoperats och synkoperats också efter kort stavelse, förmodligen sedan de först genomgått ett stadium av försvagning eller förflyktigande. (Försvagningsstadiet bevarades långt fram i tiden i fornengelskan där utvecklingen eljest var väsentligen densamma.) Jfr 33—36, kap. 8. I litterär tid men redan under äldre medeltid (ungefär 1100-t.) ha i ett flertal dialekter på Island och i V. Norge (särskilt i SV. Norge) korta *i och *u i stor utsträckning ersatts av *e* och *o* efter både långa och korta stavelser, alltså oberoende av vokalbalans. Isländskan och västnorskan voro på den tiden utan allt tvivel kortstavighetsmål (förste grammatikern!). I Danmark på öarna och i Jylland försvagades *a *i *u allmänt utan några (säkra) spår av vokalbalans omkring år 1200 till *æ* (*e*); först senare, omkr. 1300, förlängdes de korta rotstavelserna i tvåstaviga ord: utvecklingsgången var alltså: *făra* > *făræ* > *fāre*. Förmodligen var förloppet liknande på Bornh. och i SSverige ifråga om *i *u. (Dessa försvagningar efter ännu kort stavelse i Västra Norden och i Södra Norden ha en motsvarighet i den yngre fornengelskan där försvagningen av alla korta vokaler även efter kort stavelse genomfördes omkring 1100 eller tidigare medan förlängningen av de korta stamvokalerna i öppen stavelse inträdde först omkring 1200, alltså: *făran* > *făren* > *fāre*(*n*), *căra căre cāre*, **bĕri bĕre bēre* etc.; Luick 1, 489 f., 398 f.). — Ex. ur dialekter (med bevarad kortstavighet): Redan förut har nämnts att t. o. m. i våra mest utpräglade kortstavighets- och balansmål finnas ex. på apokope efter kort stavelse i fyr- eller flerstaviga takter t. ex. *Fŭnisbakkan* : *Fŭrunäs* eller infinitiver som *dja, lăt* i Dalm., *lă* 'låta' *leta, *jĕ* 'giva' i NGbr. (134 f.); typen *tăla vid* har hållit sig men t. ex. *låta tăla vid sig* kan ha tidigt reducerats. Ett intressant exempel på försvagning, icke apokope, av liknande slag är Vågå *bărä̆* adv. 'bara', som det synes det enda tvåstaviga ordet i målet som slutar på *-ä̆*: grundformen är *bĕra såsom bevisas av Dalm.

(Äppelbo) *bārä* ~ *bärrä*, (Järna) trycksv. *bărä* ~ tryckst. *bāra̦*, ÖKalix *bĕra*, Gotl. *băra-e*; eljest i Vågå t. ex. *lăsa, băra* inf. Genomgående har V. *e̦* för *i i öppen ultima efter både kort och lång stav. om stamvokalen är *a, o* etc.: *stabbe̦* *stabbi : *skăe̦* *skaði, *bonde̦* *bóndi : *bŏre̦* *borit; efter *u, i* etc. blir det balans: *e̦* ~ *i*; i sluten stav. står alltid *i* (262). Från mål utan balans men med kortstavigheten (åtm. delvis) bevarad kan nämnas att kustmålen i ÖAgder från ÖMoland—Landvik ha allmän försvagning av *a (åtm. i slutljud), *i, *u > *e* (*ə*) även efter kort stav.: *vĭdə* (~ *viddə*) *vita, *sjĭbə* *skipa, *hå̆bə* v. *hopa, *sĭlə* *sili, *hå̆lə* *hola-u, *dăbə* m. *dapi; YHord. (åtm. Stord) har försvagning av *i och trol. *u (icke *a, se ovan) av samma slag: *smălə* m. *smali, *gălə* *galit, *grĕsə* 'glest' *grisit; i IRomsd. (åtm. Tresfjord) ha *a *i (*u?) bl. a. i många verbformer »vorte *e* både etter lange og etter stutte stavingar, endå dei gamle stutte rotstavingar for det meste framleiss held seg stutte»: *kå̆me* *koma, *văre* *vera, *lĕse* *lesit (? *vĕke* *vika-u); Senjen har *e* < *a i ett flertal ofta kortstaviga ordformer bl. a. infinitiver av verb: *tăke* *taka, *lĕve* *lifa (~ *tāke, levve*) — men icke subst., se ovan —; likaså *e* för *i t. ex. *stŏle* *stolit, *bĕte* m. *biti. Kustmålet i ÖAgder kan betraktas som en relikt av ett gammalt fornnorskt kustmål besläktat med fornjutskan på 1200-t.; Stordmålet åter som en kvarleva av det gamla, i texterna väl företrädda, kortstavighetsmålet på Södra Västlandet. — Estland, med väl bevarad kortstavighet och med tidig apokope i öppen ultima efter reglerna för balansen, visar (åtm. på Nuckö och Lilla Rågö) genomgående *e* (icke *ə*) och *o* (*o*) för alla efter apokopen kvarstående *i och *u (Stora Rågö har *i* och *o*) både i sluten och öppen stavelse och oberoende av kvantiteten i föreg. stav.: erinrar om Island och SVNorge enligt vissa texter (St. Rågö om andra fvn. hss. och om VmL). Jfr ovan. — Av särskild vikt äro balansmålen i Nordmaling (med Bjurholm) i SVästerb. och Ragunda (med Hällesjö och Fors) i ÖJämtl. N. har som Estl. bevarat kortstavigheten i tvåstavingar och har fått apokope av alla vokaler i slutljud efter lång stavelse: *kást rṓp* inf., *pī́g* *piga-u, *dī́k* *dike (utan vok.-förlust: *pī̀ga* bf., *pī̀ger, vàrmen, dī̀ke* *díkit) : *tằḷa, sĕ̀la* m. *sila. (Aksenten är som synes akut i enstaviga förkortade former, grav i alltjämt tvåstaviga.) Efter apokopen har så *u och *i (men icke *a) försvagats till *e* (*ɐ*) efter den alltjämt korta stamstavelsen: *lằde* l. *lŏ̀de* 'lada' *hlaðu(-ǫ-), *tjĕ̀re* 'tjära', *trŏ̀ṇe* 'trana' *trǫnu, *smŏ̀ḷe* *smulu, *vĕ̀ke* *viku; *kăkestàpp* *kaku-, *băkefjä̀ḷ*; *hŏ̀ve* 'huvud'; *vŏ̀re* 'varit'. R. har likaså kort stamstavelse och *-e* i t. ex. *hɵ̆̀ke* l. *hå̆̀ke* *hǫku, *smɵ̆̀ḷe, trɵ̆̀ne, skɵ̆̀tebō̆* 'skat(u)bo', *fɵ̆̀re* 'farit'. Området mellan N. och R., i Ång. och längre söderut t. o. m. NHälsl., har också *-e* men stavelsen förut är lång: språkgeografin gör sannolikt att Ång. *smɵ̄ḷe* o. dyl. närmast utgått från former som **smɵ̆ḷe* etc. liknande de i N. och R. ännu levande,

dvs. att också Ång. haft försvagning efter kort stavelse. Men tillståndet i Nordmaling (och Ragunda) — åtm. m.h.t. *i och *u — är säkerligen också förstadiet till den utformning som reduktionen har fått i genbomålet på andra sidan Bottniska viken: SÖsterb. (Närpes m.fl.). Närpes har i regel bortfall av alla vokaler efter både lång och kort stavelse i urspr. öppen ultima, men icke i sluten ultima framför urspr. kons. vare sig denna står kvar eller är förlorad. Kortstavingar som fått apokope ha blivit långa enstavingar. Kvarstående tvåstaviga former bevara väl motsättningen långstavighet : kortstavighet, men vokalbalans kommer icke tillsynes i det nutida målet; viss försvagning i änd. kan äga rum men oberoende av kvantiteten. Aksenten är allmänt akut. Ex. fr. Närpes (jfr närmast Nmal., delvis Rag.): *rōp pīg tāḷ sēl* : *rōpar pīgun pīgår tăḷar sălan*; *lēd* *hlaðu, *'smūḷ, vīk* *viku, *hōk* 'haka' *hǫku, *svōḷ* *suǫlu, *lūk* *lŭku : *lădun lădår smŭḷun smŭḷår vĭkun vĭkår hŏkun hŏkår*; *bŏkspān* *bǫkuspán; *hōv* (med sekundär apokope) nt. *hǫfuð : *hŏve* best. f., *hŏvjäḷ* 'huvudgärd'; (*vÿri* 'varit'). Här låter det teoretiskt tänka sig att apokopen skett i ett slag efter föregående allmän slutljudsförsvagning, 'ofullständig försvagning', i både långstaviga och kortstaviga. Men språkgeografin gör ett annat förlopp övervägande sannolikt: 1) ofullständig försvagning i långstavingar (dvs. 'ofullständig vokalbalans'), 2) apokope i långstavingar, 3) ofullständig försvagning i kortstavingar, 4) apokope i kortstavingar, 5) förlängning av kort stamstavelse (som icke följes av vokal). Denna utvecklingsgång — så när som på mom. 5 — överensstämmer väsentligen med den urnordiska utvecklingen fram t.o.m. den sent samnordiska perioden.

Anm. Också interna indicier bestyrka den tolkning som språkgeografin ger vid handen. Starkt mask. i SÖsterb. *tjäḷ* 'tjäle' (i Malaks, Solv, Replot enl. Ahlbäck 1945 s. 3) bör återgå på **tjăḷe* (< *þiali) sv. m. nsg. obest. form. Apokopen i Närpes *rūd* st. m. '(morgon- l. afton-) rodnad' tyder på ett **rŭde* (< *ruði, jfr Uppl. *rūdi*, ÖvVDal. *rūi* sv. m.) som närmaste utgångsform, vokalkvaliteten åter i *rūd* och i *lūk, smūḷ, vīk* etc. visar på *rŭdi etc. med *i, *u i änd. som förstadium till *rŭde etc., alltså på tidigare former med vokalbalans. En del enklitiska ord bevara undantagsvis äldre tvåstaviga former som undgått apokopen t. ex. *fÿ văḷe* *-varðe; *băre* adv. med försvagning av *a > *e* efter kort stav.; *späńń fÿri ~ späńń fŏ, ūtfÿrĭ ~ ūtfŏ* (*ÿvi* 'över'), ur särskilda rytmiseringar t. ex. emfatiska takter i satsslut och inuti satsen eller olika slag av enkliser eller upptakter: *ga-fÿ́ri* 'gå före!', *jắnk-dĕ-băre* 'packa dig i väg bara!', *nĕ́danfŏ* *niðanfyri, *utfŏ-bắrji* 'utför berget' etc. Jfr rytmväxlingar i Vågåmålet som *sŏ́tẹ̆* 'åt söder' *suðr epti(r), *nĕ́tẹ̆, ŭ́tətẹ̆, ú̀ppətẹ̆ ~ ŭp(p)ətẹ̆́* *upp epti(r), även *ù̀ppĭvĭ, ŭ̀tĭvĭ ~ ŭp(p)ĭvĭ́, ŭtĭvĭ́* *upp yfi(r): Halvorsen

345 n. Jfr ovan s. 17, 18, 44. — En vanlig åsikt har varit att apokopen i kortstavingarna i SÖsterb. skulle bero på analogi från långstavingarna.

I balansmålen blir tydligen behandlingen av ändelsevokalerna ännu rikare varierad än i målen utan balans. I de förra, där motsättningen mellan lång- och kortstavingar har större betydelse för rytmiseringen, förflyktigas vokalen efter lång stavelse oftare och i högre grad än efter kort och den mera flyktiga vokalen kan försvagas (identifieras med andra vokaler) eller helt förstummas, medan kanske samtidigt den mindre flyktiga efter kort stavelse kan bevaras d. v. s. (vid normalisering) alltjämt identifieras med grundvokalen. I andra fall kan också vokalen i kortstavingarna försvagas men i så fall gärna på annat sätt eller på en senare tidpunkt än i långstavingarna (ev. också till sist bortfalla), eftersom även den står i en icke-huvudtryckig stavelse. Det är icke ens uteslutet att vokalen efter kort stav. försvagas samtidigt och på samma sätt som efter lång, men i så fall är målet på *den* punkten icke ett balansmål! Liksom i målen utan balans kan motsättningen mellan öppen och sluten stavelse inverka också i balansmålen med påföljd av s. k. 'ofullständig' eller 'fullständig' balans, dels endast i långstavingarna, dels också men mindre ofta i kortstavingarna (jfr t. ex. om *i ~ ẹ* i NGbr.). Slutligen förekommer det oftare i balansmålen än i de balansfria att ändelsevokalen påverkas av stamvokalen genom progressiv vokalassimilation eller vokalharmoni, liksom tvärtom stamvokalen kan påverkas av ändelsevokalen genom regressiv vokalassimilation eller omljud (fortsatt omljud, även kallat tilljämning). Ändelserna i balansmålen förete alltså en brokig bild. En närmare redogörelse kan vara önskvärd.

Geografisk översikt.

Vokalbalans på *a. I detta fall är växlingen särskilt stor. Skalan har ofta tre steg, beroende på differentiering dels mellan öppen och sluten stavelse, särskilt i långstavingarna, dels mellan långstavingarna och kortstavingarna inbördes. Endast två steg visa Hallingdal och Valdres: 1) *e* (*ɑ, ə, ö*) : 2) *a* : *a* — fördelade efter 1) öppen ultima i långstavingar : 2) sluten ultima (och vissa mellanstavelser) i långstavingar : öppen och sluten stavelse i kortstavingar. Alltså: *kaste* 'kasta' : *kasta* 'kastar, kastad(e), kastad, kastat', *hästa* 'hästar' : *tāḷa* 'tala -ar -ade -ad -at < *tăla etc.[1] Detta är efter svensk terminologi regelrätt ofullständig vokalbalans. Samma växling föreligger dels i vissa sydliga mål i ÖNorge: Västf.,

[1] Om *i* för *e* efter *kj, gj* i Halld. och Vald. s. 212.

NeBusk. och SAkh., här dock ofta i formen *e* : *ạ* (*ä*) : *ạ* (*ä*), dels i Eikisd. i Romsd., ÖHärj., Haverö i VMedelpad; växlingen ligger bakom variationen o (= apokoperad vokal) : *a* : *a* i (delar av) Ndm., Y. och N. Trondh. i Norge samt i flertalet svenska mål i Finl. — Ofullständig balans på *a enligt formeln *æ* : *a* : *a* — där dock de verkliga kvaliteterna äro svårbestämda — har av Beckman påvisats för några fsv. laghss. fr. 1350—1400, vilka av honom lokaliserats till Södml. (jfr möjliga reflexer av ett sådant mål i NÖÖgl., s. 231); spår av samma växling har Hultman funnit i HälsL c. 1350. En förändrad form av denna växling med försvagning också i sluten ultima i långstaviga ord, alltså *e* : *e* : *a* (l. *ä* : *ä* : *a*) — enligt svensk terminologi fullständig vokalbalans — träffas i nutida mål i Med. (utom Haverö), ÖJämtl., Ång. och i formen o : *ä* : *a* i (delar av) Västerb. Från medeltiden är fullständig vokalbalans *æ* : *æ* : *a* (där återigen kvaliteterna äro osäkra) känd från Kopparbergsprivilegierna 1347 och SmålL 1350; spår av den märkas i ett flertal medeltidsnorska texter. — I Halld., Namd. o. fl. assimileras stamstavelsens *o med *a* i änd. > *a*: *lava* *lofa, i NTrondh., Nordm. och YTr. *i, *e > *ä*: *vätta* *vita eller, särskilt i norr (i Namd.) > *a*: *vatta*. — Framför bortfallet *n står i Nordm. (i anslutn. till Romsd.) och YNamd. (som i SHelg.) -*å* (l. -*o*) oberoende av balans: Ndm. *nårrå* l. *nọlå* *norðan, *bakkå* dat. *bakkanum, *fḷåtå* *flotanum; i övriga mål -*a* (~-*å*).

I stället för *a* i de kortstaviga orden uppträder i många mål ett *å*-ljud, genomgående eller delvis. Förekomsten av *å* efter kort stavelse är av samma slag som förekomsten av *å* i sluten stavelse i VAgder m. fl. varom se ovan s. 220 f. Ställningen efter kort stavelse har m. h. t. försvagningen sin närmaste släkting i ställningen i sluten stavelse. Förklaringen är att det mindre flyktiga *a i kortstavingarna på ett tidigare eller senare stadium har anslutits till målens *å* i stamstavelser (och ev. i andra ändelser) och i så fall antingen till det rena *å* som går tillbaka på ä. långt *á, eller ä. kort *a i vissa ställningar, eller också till någon annan velar vokal, t. ex. det vanliga, rena eller oftast grumliga *å*-ljud l. stundom *o*-ljud, som motsvarar ä. *o (u) i både stamstavelser och ändelser (lmalf. *o*, *θ*, *ʚ* etc. —äv. *ɑ*, *o*, *ɵ*). Den förra identifieringen tillhör kanske särskilt en del fonetiskt ålderdomliga mål (Tinn, Älvd., möjl. NGbr.) och har kanske i dem börjat genomföras medan deras numera 'rena *å*' ännu var ett a-ljud men dock redan skiljt från deras 'normala a', t. ex., i lmalf., *a* gentemot *a* l. *ɑ* (med vilket »a» fnord. *a efter lång stavelse redan förut har identifierats eller kanske samtidigt identifieras). Den senare substitutionen (med »å» < *o l. *u) är kanske den mest utbredda. (Ofta är det givetvis svårt att avgöra vilkendera det är som föreligger i ett visst mål — det kan tänkas att ett »*ʚ*» stundom är sekundärt i förh. till ett äldre rent *å.)

I det hela synes balansen med *å*-ljud efter kort stav. ha utbildats i avskiljda och relativt skyddade målområden, dels i ett internt skandinaviskt, tämligen sammanhängande område i ÖNorge och det västligaste NSverige, dels en del periferiska bygder längst österut i Sverige och i Finl.-Estl. — »Övergången av *a* > *å*» vid vokalbalansen beror alltså icke, som man ofta synes ha antagit, på att »a» har varit långt och starktonigt. Det har fastmera varit kort och icke-huvudtryckigt som alla andra fornnordiska ändelsevokaler men också ett kort och icke-huvudtryckigt *a har vid tillfälle kunnat normaliseras som *å*-ljud under fortgången av den nynordiska ändelsereduktionen och som en konsekvens av denna, lika naturlig som »försvagningen av *a* > *e*».

De hithörande målen variera i hög grad inbördes också m. h. t. vokalerna efter lång stavelse och alltefter vokalens ställning i öppen eller sluten stavelse: ofullständig eller fullständig försvagning, samt på grund av förekomsten av vokalharmoni och tilljämning i många mål eller frånvaro därav i andra. Också den mellanstående konsonanten kan ibland spela en roll. En mycket regelrätt skala med tre steg: *e* : *a* : *å*, visar NÖTel. (Tinn etc.) med *e* (*ə*) i öppen stavelse och *a* i sluten stavelse (och i vissa mellanstavelser, se kap. 4) i långstavingar, *å* alltid i kortstavingar: *kaste* 'kasta': *kasta* 'kastar -ade -ad -at', *hästa* 'hästar': *lăgå* 'laga -ar -ade -ad -at', *låvå* 'lova', *lŏsa* 'läsa', *vy̆tå* 'veta'. Märk tilljämning men icke vokalharmoni i formerna med -*å*! En liknande skala med *å*-ljud genomfört i tredje steget, efter kort stavelse, träffas icke på närmare håll i Norge än i inre Trondh. och norra Hedemarken. ITrondh. (som ofta fått apokope i första steget) har i *å*-formerna fullständig tilljämning l. utjämning (= assimilation till samma vokaler i båda stavelserna) och likdaning (= sammanfall av de olika utgångstyperna) men icke vokalharmoni: *fårrå*, *låvvå*, *låsså*, *våttå*. NHed. har dels som ITrondh. utjämning med *å* — *å* (men också *ʚ* — *ʚ*), dels (mera sydligt) *ạ* — *ạ*. Som övergångsformer mellan ytterligheterna Tinn och ITrondh. och på andra sidan målen med *e* : *a* : *a* i väster och söder träffas mål med *å* och *a* fördelade enligt vokalharmoni: först sådana med *å* endast efter *a och *o i stammen ~ *a* efter andra vokaler t. ex. Gbr., SÖTel., Numed. (mellan Tinn och Hallingd.), Stadsbygden och Rissa i Trondh. och Rind. i NÖNordm. (mellan ITrondh. och YTrondh. + resten av Nordm.) t. ex. NGbr. (Vågå) *fåră*, *låvå* : *lăsa*, *vĕta* l. *văta* (tilljämning!); därefter mål med *å* endast efter *o (*u), eljest *a* i Mell. och delvis S. Östl. t. ex. Solør *låvå* : *läsa* l. (sydligare) *låva* etc. (där *å* i stammen tyder på äldre *å* i änd.). Särna i Dal. har allmän försvagning av *a > *e* i slutljud, men stamvokalen i kortstavingarna tyder på äldre balans och tilljämning (ungefär som i Härj.): *tʚḷe* 'tala', *lʚve* 'lova', *lạse* 'läsa', *vạtte* 'veta', *lạve*

'leva'. En märklig avvikelse från skalan i fråga om andra steget möter i ett stort inre område av Östl. omkring Mjösen, sträckande sig i norr upp mot Gbr. och Trondh., österut till svenska gränsen, i väster t. o. m. Hadel. och en del av Ring., söderut ner mot Oslo: Här motsvaras *a framför kons. efter lång stavelse av _e_ (icke _a_): ex. (Elverum etc.) _kaster kaste kaste kaste_ 'kastar -ade -ad -at', _häster_ 'hästar'. (En del ordtyper gå delvis för sig, mest trestavingar med *a i penultima). Denna dialektgrupp — målen i det gamla Eidsivatingslaget — synas alltså ha fullständig balans på *a till skillnad från alla andra norska mål; draget framträder redan på 1200-t. i texter från området. — Härj. visar den egenartade skalan _e_ : _ą_ : _ɐ_ efter *a, ~ _o_ (_u_) efter *o (u), ~ _ą_ efter *e, *ä, *i, t. ex. _kaste_ : _kastą_, _hästą_ : _tɐḷɐ_ *tala ~ _lovvo_ l. _lovvu_ *lofa ~ _ląsą_ *lesa, _ląvą_ *lifa; målet är besläktat med övergångsmålen av NGbrs typ men har ersatt _a_ med _ą_ och visar egendomliga vokalassimilationer. Jämtl. har vanl. 1) apokope för _e_ i Härj.; 2) _e_ (bevarat!) för _ą_ i andra steget; 3) _å_ eller _a_ (äv. _ą_) i kortstaviga, det förra vanl. endast efter *o: _kåst_ : _kaste_ : _låvå_ ~ _fara_ l. _fąrą_. Närmaste förstadium har troligen varit: _e_ : _ą_ : _a_.

I Övre Dalmålet (Älvd. etc.) lever vokalbalansen alltjämt ett rikare liv än i någon annan nordisk dialekt. Den kan här studeras ojämförligt fylligare och framförallt säkrare än i någon som helst handskrift från forntiden (detta icke minst tack vare Levanders utmärkta behandling av målet). Balansen på *i i dess 'fullständiga' form är i Älvd. genomförd med nästan obrottslig konsekvens i alla slags ord och ordformer. Också balansen på *u, likaledes 'fullständig', är rikt utbildad men icke till alla delar lika regelbunden. Balansen på *a är egenartad. Formeln om den skall omfatta alla fall blir invecklad: _a_ (l. bortfall) : _a_ ~ _e_ : _å_ ~ _ä_ (lmalf. _ɑ_ : _ɑ_ ~ _ɑ_ : _o_ ~ _a_). Ex. _kasta_ : _kastað_ 'kastad -at' ~ _kasteð_ 'kastade', _kaster_ pr. 'kastar', _kaller_ 'karlar': _bắkå_, _bắkåð_ 'bakad -at' ~ _bắkäð_ 'bakade', _bắkär_ 'bakar', _grắvär_ pl. 'gravar'. Växlingarna _a_ ~ _e_ i de långstaviga och _å_ ~ _ä_ i kortstavingar skulle kunna förklaras genom en hypotes att *a tidigt, före balansen, blivit *ä framför *r < urn. *R och i penultima av trestavingar framför *i i ultima. Man kunde hänvisa till att Dalm. (Älvd.) även eljest har ovanliga R-omljud t. ex. _twär_ f. '2', _ṭwār_ präs. 'tvättar', och till dess säregna i-omljud av *a, *á i sup. och part. av starka verb: _eldeð_ *haldit, _fellņ_ *fallinn, _fĕrið_ *farit, _grāteð_ *grátit. Hypotesen synes stämma med materialet i Dalm. men har i övrigt inga hållpunkter eller paralleller i andra mål eller i äldre texter. Mera rimligt är att anknyta till den förut berörda växlingen _a_ ~ _å_ i VAgder (och den likartade i Sät. och NBoh.) — som där likvisst är oberoende av balans. Likheten med t. ex. VAgd. _baka_ *bakaR : _hamår_ l. _håmår_ *hamar(r) frapperar. Genom att taga fasta på principen för växlingen i VAgd.:

ofullständig försvagning, kan man uppställa en formel, som är gemensam för både Dalm. och VAgder etc. : Fnord. *a har tidigt — före balansen i Dalm. — 1) ersatts av *a ~ *ạ efter satsrytmens krav i urspr. öppen ultima, 2) av *ạ framför *r < urn. *R (som redan tidigt kunde få bortfall l. icke-bortfall i satsfonetisk växling, 187 f.) samt i penultima av trestavingar framför *i, *u, *a i ultima, 3) bevarats som *a i ultima framför *r < urn. *r, *l, *t, *ð, *s, *n(n) och andra fall av i äldre språket mera konstant sluten ultima samt (i VAgd., NBoh. och Dalm.) framför urspr. slutljudande (senare ev. bortfallet) *n. I ett sådant tillstånd inträder senare som den andra etappen: i VAgder 1) förändringen av *a ~ *ạ > _a_ ~ (bortfall l.) _e_ i urspr. öppen ultima, 2) *ạ och *a > _a_ (öppet a!, se Ross 1909 s. 65) i alla sekundärt öppna ultimastavelser samt i penultima i 3-stav., 3) *a > _å_ i (även sek.) sluten ultima och framför (ev. bortfallet) *n; — i Dalm. (Älvd.) åter 1) *a ~ *ạ > _a_ ~ bortfall (ev. via *e, s. 48, jfr 39, 134 f.), 2) vokalbalans på *ạ som ger _e_ : _ä_, 3) vokalbalans på *a som ger _a_ : _å_ (säll. bortfall). Resultatet blir i VAgd. etc. de förut s. 222 f. anförda exemplen. Och i Dalm. (Älvd.): 1) _kasta_ ~ _kàst_, _kulla_ ~ _kùll_, _ắger_ 'havre' *hagra (39), _ukswånn_ *uxahorn, _ắgerband_ *hagraband (: _fắrå_ *fara etc., se nedan); — 2) (balans _e_ : _ä_) _kaster_ *kastaR : _bắkär_ *bakaR, _kåver_ *kalfaR : _grắvär_ f. *grafaR, (_ĕt_) _kwęnner_ gsgf. '(till) kvarns' *kuernaR : _ḷắtär(ęnde)_ '(ände på) åker' *hlotaR-, _sŭnäkunå_ *sunaRkuna (_fŭäḷir_ nplm., jfr fn. *folaR, är nybildning till _fŭäḷi_ nsgm., jfr _fŭäḷå_ asgplm. *fola); _kasteð_ pt. *kastaði -a -u : _bắkäð_ *bakaði, _wasser_ komp. *hvassaRi-a : _snắrär_ *snaraRi-a, _skradder_ 'skräddare' *skraddari-a : _kŭäḷär_ *kolari, _kåvär_ bfnplm. *kalvạ(n)r *kalvạner *kalfanir (_ä_ och icke *_e_ efter lång stav. torde vara en verkan av *n-förlusten framför *r; jfr 190 f.): _fŭäḷär_ *fola(r)nir, _buðär_ f. *búða(r)nar (d:o) : _grắvär_ *grafa(r)nar; _ắkęnd_ part. pr. *ákandi-a : _wắręnd_ 'varande' (nasalerat *ä uppträder som _ę_), _gắpäld_ m. 'gaphals' *gapaldi-a; — 3) (balans _a_ : _å_) _kasta_ l. _kàst_ etc. se mom. 1 : _fắrå_ *fara (säll. med inre apokope, 39, 135), _bjắrå_ 'bära' *biara, _ḷĕså_ *lesa, _ḷĭvå_ *lifa, _bŭärå_ *bora, _ḷŭvå_ 'lova' *lufa, _fḷŭgå_ f. *fluga, _ĕråull_ 'harull' *hera-, _dắgåmūät_ 'dagjämning' *dagamót, _wắgåstjīḷ_ 'vägskäl' *vegaskil; '_Gunnar_ '_Ivar_ ä. dial. 1700-t. *Gunnar(r) *Ívar(r), '_Ĭvasbūðär_ 'Ivarsbodarna' : _ắmår_ *hamar(r), _nắvår_ 'borr' *nafar(r), _sắmår_ 'sommar' (_pĭḷår_ [!] 'pelare', _pĭpär_ 'peppar', _kŭpär_ 'koppar' äro lånord); _kŭästal_ a. 'besvärlig' *kostal(l) : _gắmål_ l. _gắmåḷ_ *gamal(l), _skrĭðål_ 'som lätt rasar' *skriðall, _tjĭtål_ 'kittlig' *kitall; _wĕnald_ m. 'Venjansbo' *(?)venialdr : _Ắråld(stįenn)_ 'Harald(stjärn)'; _bĕråvdað_ 'barhuvad' *berhǫfðaðr : _ŭgåð_ *hugaðr; _kunnað_ sup. 'kunnat', _wīḷað_ 'velat' *viliat : _wĭtåð_ 'vetat', _dŭgåð_ 'dugat'; _minnas_ inf. : _tŭäråș_ 'töras', _brŭtås_ 'brottas', _fắtås_ 'fattas' (jfr _brŭtäs_ präs., _fắtäs_ präs. liksom _ḷŭvär_ 'lovar', _bắkär_); _argan_ asgm. 'arg'

*argan(n) (181) : *frĕkån* 'snäll' *frekan(n); *uksan* bf. asgm. 'oxen' *uxan(n): *fŭälån* *folan(n); *ęeman* nt. 'hemman' *heiman : *fătån* 'handtag'; *kullą* nsgf. *kullan : *flŭgą̊* *flugan, *uksą* aplm. *uxan *uxana : *fŭälą̊* *folan(a). (Om adv. på *-an t. ex. *norðan se nedan.) — Tilljämning har Älvd. som synes endast av *a framför *å* och *ä*, icke av andra vokaler.

Ersättningen av *ą med *e* (*ä*) efter lång stav. synes tillhöra både OvSiljan (med Siljansnäs; Orsa har *ö*, Rättvik *ɵ*) och ÖvVDal. t. o. m. Nås; *ä* för *ą efter kort stav. hör mest till OvSiljan (även här delvis *e*; NVenjan *å*!) och synes vara främmande för VDal. som har *ɵ* l. *o* (men NeVDal. *ą*).

— Det vore tänkbart att en motsättning liknande den i Dalm. och VAgder, Sät., NBoh., mellan *ą, varav *e* l. *ä*, i t. ex. 1) penultima framför *i* etc., 2) ultima framför *r* < *R och å andra sidan bevarat *a i vissa andra fall, en gång har genomförts på ett tidigt stadium efter lång (eller förlängd) stavelse också i vissa mellanliggande bygder t. ex. (delar av) Värml., Eidsivatingslaget i Norge: märk att *a* på båda hållen bevaras i större omfattning i part. t. ex. *kasta* 'kastad' och kanske även framför *s* i passiva infinitiver än i prät. *kastaði och präs. *kastar; märk också t. ex. Solør *träskal* 'tröskel' > *þreskald. —

Substitutionen med »å»-ljud (åtm. i urspr. slutljud) råder i OvSiljan (delvis i NeSiljan) och i VDal. i Nås—Transtr. OvS. har *å* (Ore dock *o*). I VDal. ha Nås—Malung *ɵ*, Lima och Transtr. *o* efter *a och *e (*ä), *å* efter *i, *u, *o: ex. N.-M. *farɵ*, *läsɵ* (jfr M. *les* pr.), *vägɵ* (: M. *veg*), Äppelbo, M. *bjärɵ* (: M. *bjer*), N.-M. *lävɵ*, N.-Äpp. *bɵrɵ*, *lɵvɵ*, M. *bårɵ*, *låvɵ* (: N.-M. *bɵr* *lɵv* s.); L.-T. *faro*, *ląso* *vągo* *bjąro* (: *läs* *väg* *bjär*) : *levå* *spelå* *bårå* *låvå* (: *bɵr* l. *bör* s. 'borr', *löv* s. 'lov'). Här är alltså delvis tilljämning och likdaning men litet av utjämning.

I ÖSverige finns balans med a- : å-ljud bevarad i några socknar i Mell. ÖRosl., särskilt Häverö men också Väddö och Singö (spår i Vätö). Kvaliteten av a är öppet *ą* (lmalf. *a*), ett ljud som målet ofta har i stammen både för *a och *ä, jfr s. 208. Å-ljudet är *ɵ* (lmalf. *ɵ*), samma vokal som är målets normala reflex av *o (*u) i stammen och av *u i änd. efter lång stamstavelse (273). Framför bortfallet *n brukas rent (slutet) *a* (*a*) och rent *å* (*a*), av vilka *a* ansluter till *a* i stammen icke minst framför n-förbindelser och *å* till målets *å* < *u i änd. framför *n efter lång stavelse (277; om förändringar av *ɵ* och *å* i de yngre generationernas dialekt 274 an.). Ett märkligt undantag är att urspr. kortstavingar med *a* i stammen endast synas uppvisa *ą* l. *a* i ändelsen. Exempel i Häverö[1] 1) med *ą* : *ɵ*: *kastą* 'kasta -ade -at' *kastąr* 'kastar', *bąrgąde* part. 'bärgad', *bąddą* 'badda', *stintą* nsg. 'flicka', *stɵlpą* asgm. 'stolpe'

[1] Mest efter äldre meddelare i Tulka by 1918, 1919 (egna uppt.).

stɵlpąn asgm. best. *stɵlpąr* naplm. obest. : *spelɵ* 'spela -ade -at' *spelɵr* 'spelar', *vöttɵ* 'veta' *vyta *vita, *böttɵ* (*brö*) 'beta sönder (bröd) i bitar' *bita, *lesɵ* *berɵ* *sjierɵ* l. *sjerɵ* *vevɵ* *bɵrɵ* *lɵvvɵ* *pɵttɵ* 'påta' *jörɵ* 'göra', *selɵ* *-ɵn* *-ɵr* asg., pl. obest. 'sele -en -ar', *stegɵ* *-ɵn* *-ɵr*, *pɵssɵ* *-ɵn* *-ɵr* 'påse -en -ar', *nevɵ* *-ɵn* *ɵr* 'näve etc.', *revɵr* *refar, *mąrɵr* 'märrar' *merar, *sɵmmɵr* 'sommar'; — 2) med *a* : *å*: *stinta* nsg. best. *stintan etc., *stɵlpa* mpl. best. 'stolparna' *stolpan(a), *nola* adv. *norðan, *jämma* nt. 'hemman' *heiman : *selå* *stegå* *pɵsså* *mɵsså* *nevå* *spönå* mpl. best. 'selarna, spenarna etc.' *silan(a), *dedå* *edå* *meddå* adv. 'dädan hädan medan' *þeðan etc., *nedå* nt. 'nedan'. Jfr m. h. t. *ɵ*: *Stinɵ* dat. ack. *Stinɵs* gen. 'Stina(s)' *stintɵ* asgf. obest. *stinto *-u *stintɵr* pl. *-ur, och m. h. t. *å*: *stintå* asgbest. *stinton(a), *lingå* *njupå* *örå* etc. 'lingon nypon öron' etc. *lingon *-un etc. Märk med *a* i stammen: *spąrą* *mąlą*, *stąką* (*h*)*ąrą* *mągą* *-ąn* *-ąr* : (*h*)*ara* pl. best. *haran(a), *hammąn* 'hammaren', *gammąl* : *samma* adv. *saman etc. — De finländska öarna Kökar och Houtskär i skärgården mellan Rosl. och Åbo ha en liknande balans som Häverö men endast med *a* : *å* både i slutljud och framför nasal (också efter *a i stammen). Här är *a* målens normala *a*-ljud och *å* deras motsvarighet till äldre *o (*u) och även till äldre *á. — Varken Rosl. eller Ålandsöarna visa tilljämning eller harmoni i kortstavingarna som utsatts för balansen.

Målen i NÖNorrl. i Sverige (NVästerb. och Norrb.) samt målen i Estland ha i sina nutida former *a* i ändelsen men *å* i stammen av kortstavighetsorden med *a, vilket sannolikt tyder på att ändelsen tidigare haft *å*-ljud dvs. målen ha haft balans med *å* efter kort stavelse. I NÖNorrl. har balansen varit fullständig liksom i allmänhet i sv. Norrl., i Estl. ofullständig dvs. formeln är i NÖN. O : *e* : *a*, i E. O : *a* : *a*. Aksenten är i NÖN. i regel aks. 1 ~ aks. 2, akut eller grav, enligt den vanliga fördelningen: akut i av gammalt enstaviga ord, grav i av gammalt tvåstaviga (vanlig grav ~ grav-cirkumflex i de apokoperade formerna). Öv-Kalix i NÖN. och hela E. har endast akut; också i de apokoperade formerna.

I alla balansmål behandlas *a i ultiman *-an i tvåstavingar enligt målens balansregler: Tinn *unda* *undan : *ămå* 'ovan' *oman (*ofan), Selbu *uńdą* : *åvą̊*, Kökar *nōlan* *norðan : *håddån* *huaðan. Det viktigaste undantaget är att *a* uppträder i stf. väntat *e* (*ä*) framför bortfallet *n i målen med fullständig balans enligt skalan *e* : *e* : *å* ~ *a* (samtliga sådana mål ha n-förlust): Norrl., SOpl. etc. *nola* 'nordan' etc., säkerligen som en verkan av n-bortfallet; det kan tänkas att försvagning till *ä (*e) inträtt före bortfallet, såsom antydes av en del skrivningar i fno. hss., varefter nasalerat *ą̈ (*ę) sekundärt > *a*, alltså t. ex. i SOpl. *vísan > *visän > *visa*. I mål med två a-ljud eller två å-ljud i ändelser är kvaliteten

framför bortfallet *n alltid rent (slutet) *a* och rent (slutet) *å* (l. *o*), jfr ovan; så ha t. ex. Dalm. a l l t i d *a* efter lång stavelse: *rōva* 'rovan', delvis gentemot *ạ* i urspr. öppen stavelse: *rovạ* 'rova' — alltså en art av ofullständig försvagning *a > *ạ* (jfr s. 236). Nordmøre (liksom Romsd., s. 227) har som nämnt genomfört *å* för *an, och OvSiljan har märkligt nog alltid *å* i adv. på *an, även i de långstaviga: Älvd. *ięmą* adv. *heiman etc., kanske genom anslutning till de talrika kortstaviga: *wēðą* 'varifrån' *huaðan etc. Slutligen märkes att *a i *an aldrig förstummas genom synkope eller apokope i de tvåstaviga orden. — Jfr 235—237, 258.

Spår av en växling *a* : *o* (l. *a* : *aa*), som kan motsvara de nyare målens *a* : *å* eller *a* : *ɒ* enligt vokalbalansen, har påträffats i ett flertal fsv. hss., som ha lokaliserats till olika landskap: Smål. (?), Ögl., Västml., Uppl., SDal. etc., alltså även sådana där dylik växling numera icke är känd eller i varje fall sällsynt. Det är möjligt att tidigare balansdialekter med a : å eller a : »o» efter hand ha avlösts av mål med genomfört *a* (resp. *ä*, *e* i vissa trakter) under inverkan från det söderifrån framträngande *a*-målet utan balans i SGötal. etc. och med stöd av riksspråket. Jfr härom AKock Ark. 1888 s. 87 f., Ljudh. 4, 1921, s. 193 f., KHKarlsson Ark. 1889 s. 166 f., ENeuman 1918. — Om ä. balans *æ* : *a* s. 256!

V o k a l b a l a n s e n på *i kan vara ofullständig enligt formeln *e* : *i* : *i* eller fullständig, *e* : *e* : *i*. I Norge är balansen på *i ofta kombinerad med vokalharmoni. NGbr. (Vågå) har i sluten stavelse alltid *i* oberoende av balans och harmoni. I urspr. öppen stavelse och i stavelse som i målet blivit öppen genom bortfall av *t, *ð, *n och *r växlar *i* med *ẹ* enligt balansregeln men endast efter stamvokalerna *i, *y, *u, *ä (omljuds-*ä) och möjl. *ǫ; efter kort stamstavelse med *a, *o, *e står *ẹ*, liksom alltid, även på trots av harmonin, efter lång stamstavelse. Formeln blir alltså: *ẹ* : *i* : *i* ~ *ẹ* i öppen stav., *i* i sluten stav. Ex. (Vågå[1]) *stabbẹ timẹ uksẹ bahkjẹ*, *brunnẹ* *brunnit, *gańjẹ* imp. *gangið, *grisẹ* pl. *skåḷẹ*, *bräńńẹ* präs. *fyllẹ*, *fyḷẹ* adj. f. 'skamsen' *fýlin : *stabbin* best. *timin* etc., *brunnin* part. m., *grisin skåḷin*, *mĭnist*, *fyḷin* adj. m., *mĭnist* pr., *tĭstil* m. : *vĭli* m. *gḷĭ(d)i* *gleði, *bĭti tĭkji* *tekit *mўkjy*, *sўni* l. *sўny ōvĭni*, *lĭvi* *lifir *sī* *segir, *skrĭvi* part. f. *skrivin *intĭkji* f. 'bergtagen' *inntekin ~ *vănẹ* m. *skăẹ*, *găḷẹ* adj. nt., *skătẹ* *skotit sup. *drĕpẹ*, *kămẹ* *komið!, *grănẹ* 'granar' *grǫnir *răẹ* *raðir, *skătẹ* part. f. 'skjuten' : *vĭlin* best., *bĭlin* part. m., *sўnin* best. pl., *kjĭtil(ost)* m. *ketil-, *nўkjyl* *lykill ~ *skăin*, *grănin răin*, *găḷin* adj. m., *skătin* part. m.; *ondẹ* *undir : *fĭri* *fyrir *ĭvi* *yvir; ortn. '*Kḷăhpẹ* *Kleppi '*Londẹ* *Lundi, '*Hällẹ* *Hellin '*Lўẹ* *Lýgin '*Krōkjẹ* *Krøkin : '*Rŭi* *Ruði dat. nt., '*Fḷĭti* *Fleti dsgm. obest. av flǫtr m. (s. 148),

[1] Delvis blott i äldre dialekt: Kleiven-Halvorsen 1887—1894.

'*Brĭmi* *Brymin ~ '*Dăḷẹ* *Dali '*Stăẹ* *Staði — '*Sĭråndin* *Strǫndirnar. Dat. nt. *vĕtẹ* *vitinu för väntat *vĭti m. fl. beror på nybildning efter långstavingar och efter kortstavingar med andra vok. än *i etc. i stammen. (Om artikelvokalen och några andra särfall 122 f., 124, 234 f.; märk även adv. *ūtə*, *uppə* *úti jfr 46, 82.) Som synes finns ex. på både nyare *i*-omljud (*i*-tilljämning) och på progressiv vok.-ass. (vokalharmoni), jfr nedan. — Fjällbygderna Valdres, Hallingd., ÖvNumed. och NÖTel. (Tinn) ha som Gbr.(V.) övervägande o f u l l s t ä n d i g försvagning av *i > *ẹ*. Helt regelbunden och utan balans eller harmoni är den i Valdres enligt formeln *ẹ* : *i* dvs. *ẹ* < *i, *i(t), *i(ð), *i(r), *i(n) l. *i(nu) etc. : *i* framför bevarad kons. [alltid *i* efter *kj*, *gj*], jfr 212, 240. H., N., T. ha *-i* för *i(r) i subst., säkert i samband med grannskapet till NeNumed., V. och Mell. Tel. som med *-ir* < *ir höra till det norska mellanbältet med normaliserat *-r* < -*R (s. 188). Balans med harmoni som i G. återkommer i (en del av H.? och) N. och T. med *ẹ* ~ *i* för *i, *i(t), *i(n), och för *i(r) i verb och partiklar; T. avviker med *ẹ* enligt balans-harmonin också framför *-n* < *nn i artikelformer och i adj.-part. (eljest *i* i alltjämt sluten stav.): *hanẹ* best. *hanẹn* etc. För *i(r) i pl. av subst. med dithörande artikelformer har huvuddelen av T. *-i -in* efter lång stav. och efter kort med *i, *y, *u, *ä, däremot *ẹ* : *ẹn* endast efter kort med *a, *e*, o, alltså — endast här i Norge — två drag förenade: 1) ingen balans (eller rättare motsatsen till balans), 2) harmoni inskränkt till kortstaviga: *skåḷi skåḷin sўni sўnin*: *kăsẹ kăsẹn*.

Behandlingen av *i i de övriga balansmålen i SNorge liknar den i NGbr. etc. men är delvis svår att bedöma på grund av nyare morfologiska ombildningar. För *i i urspr. öppen ultima efter lång stav. gäller över allt *e* oberoende av harmoni: *bonde*, *märke*, *minne*, *Telle* gn. *þælli etc. Efter kort stav. märkes i de fåtaliga exemplen harmoni som i NG. i västra delen av området i t. ex. *tyri* nt. 'töre, torrved' *tyri, *Tyri-* i ortn. *Tyri-, *förri* o. d. präp. *fyri, (SÖTel.) *Nisi* gn. *Næsi : '*Daḷẹ* o. d. *Dali, '*Håvẹ* o. d. *Hofi, likaså troligen i SÖ. i IÖstf. *tilli* nt. 'brädgolv' *þili, '*Rödi* gn. 'Rudi' *Ruði (i Trøgst.): '*Svăe* 'Svae' *Suaði (Skiptvet), '*Dăle* 'Dale' a Dale 1395 (Onsø). Ett stort centralt och östligt område synes däremot ha *i* överallt efter kort stav., åtm. finnas inga avgörande exempel på *e* efter *a, *o och *e: allm. *tyri* o. d., Rom. *Fyri* *Fyri ; Solør *vani* oböjt adj. 'van' *vani, *vari* 'uppmärksam' *vari, Akh. Hed. *Kai* gn. *Kaði, Hed. *Stai* *Staði. Hit hör Solør m. fl. *styk(k)jy* nt. *stykki, som i no. balansmål ofta behandlas som en kortstaving. För urspr. *-ir i subst. — som här behålla *r i ob. pl. — brukas likaså genomfört *-er* efter lång st. (analogiskt ofta efter kort) t. ex. *grinner* *grindir; balans men ingen harmoni visa, i Ö., Solør *gränir* l. *granir* *granir, *sönir* (l. *sōnir*) *synir

l. *sønir, Solør, Rom. etc. *skul̦ir* o. d. 'skulor' *skulir; för målen i V. saknar jag relevanta exempel. I andra ändelser med kvarstående konsonant, mest *-inu, *-il(l), står i regel *i*, utom längre åt S. där *e* träder in; *i* kunde delvis bero på att *nn *ll i resp. mål äro eller ha varit palatala. För änd. *in jfr 265, 241. *In i vin-namnen, som växlar mellan *i*, vilket torde vara vanligast, *e* och *a*, kräver särskild utredning. Solør med Odalen och Vinger i Ö. ha genomfört *i* i best. dat. sing. neutr. och i *vin-namn: *husi*, *Disi*, *Oppi*. Ett särskilt slag av balans är det då änd. *in (*ini) i vin-namnen i SOpl., V. och S. Akersh. och SBusk. ger (*e*)*n* efter lång stav. : *i*(*e*) efter kort, jfr ovan s. 129, 183. Den frekventa ändelsen *it med fallet *t i sup. och nt. part. av starka verb och i nt. av adj. visar i V. och möjligen i SÖ. vokalharmoni i (åtminstone) kortstaviga exempel: *böre*, *bröte*, *drepe* : *biti*, medan i de långstaviga *e* synes vara genomfört: *bröste*, *sprönge*, *fönne*. Men ett stort centralt och östligt område med bl. a. Romerike, Solør, Odalen och Vinger har konsekvent *i* för *it oberoende av balans och harmoni, alltså »ofullständig vokalbalans» i likhet med flertalet mål i mellersta Sverige: *fönni*, *greti*, *bröti*, *böri*, *biti*; *gäl̦i*. — Det är troligt att en del av SNorge (särskilt stadsmålen) tidigt haft genomförd vokalharmoni, också efter lång stavelse; reflexer av sådan harmoni framträda i en del ortnamn bl. a. också vin-namn. Men åtminstone för det östligaste området, Solør etc., torde harmonin från början ha varit främmande.

Fylkena norr om Dovrefjäll: Nordmøre och N. och S. Trøndelagen, visa i mycket en liknande bild som södra Norge. Här kan dock *i i urspr. slutljud efter lång stavelse ha fallit genom apokope. Nordligaste Trondheim, åtminstone INamd., synes ha ett *i*-*o*-mål. Men eljest möta vi i V. inom området oftast *e* i nuvarande öppen stavelse t. ex. i de starka supinformerna, *i* i sluten stavelse t. ex. i adj. och part. på -*in*, bf. av sv. mask. etc. I ett mellanområde i Orkladalen och därifrån norrut omkring fjorden gäller harmoni t. ex. i Meld. '*Ry* 'Ry' i Rudi 1310 : '*Håve* 'Hove' af Hofue AB, st. sup. *rivi* : *drepe* etc., och i e t t mål, Stod, längre norrut, är fullt genomförd harmoni (även i långstaviga ord) konstaterad (Hægstad 1902). Men i Ö., särskilt i SÖTrondh., märkes en tämligen regelrätt 'ofullständig balans' utan vokalharmoni, varvid som 'sluten stav.' också räknas *i(t) med numera fallet *t och *i(r), med i Ndm.-Tr. fallet *r, i subst., medan *i(r) i verb är 'öppen stav.', t. ex. Ålen '*Stene* *Steini : '*Håvi* *Hofi, NeStjørd. '*Kål̦* 'Kvaal' af Huale AB *Huáli, '*Hål̦í* af Helle AB : *Mel̦i* 'Mæle' *Meli, '*Håvvi* l. '*Hövvi* 'Hove' af Hofue AB, '*Röddi* 'Rødde' *Ruði; Selbu *okse* m. *uxi, *kjävl̦e* nt. *kefli, *nämne* pr. *nefnir, *lyst* pt. *lýsti : *vani* adj., *mäkji* adv. 'makligt' *maki, *fÿry* l. *fÿri* präp. *fyri, *livi* *gapi* pr. *lifi(r) *gapi(r); *vaksiń* adj. m., *tistil* m., *vaksi* adj. nt., *bundi* *mel̦i*

bryti *biti* *bundit *malit *brutit *bitit, *söi* *sauði(r), *lätti* *liti(r). Änd. *in i vin-namnen (*in *inu *ini etc.) visar växling mellan *e*, *i*, *a* etc. som i SNorge. I best. nt. t. ex. *húsi-nu har Ndm. *a* t. ex. *hū̆sa*, SVTr. *a* i samband med Ndm., Opdal *e* i anslutning till NGbr., sydligaste ÖTr. *a* i anslutning till NHed., bygderna S. om Nidaros *e*, NeStjørd. *a* (l. *i*?), N. och NÖTr. vanl. *i* (l. *e*?); Selbu *i̦* t. ex. *hū̆si̦* : *tä̆kji̦*. Då t. ex. Selbu har *a̦* i *vaksa̦* adj. fem. *vaksin, *hańja̦* imp. 2 pl. *hangin (*dö̆ra̦* f. 'dörren', *grī̆sa̦* dsgm. *grís-enum, 119), '*Nesta̦* 'Nesten' Næstene 1430, '*Välva̦* 'Vevle' trol. *Viflin (l. *Veflin), är det klart att vokalväxlingen i dessa änd. i Ndm.-Tr. måste bero på vokalbalans (med eller utan vokalharmoni) i förening med nasalens inverkan samt på böjningsanalogier, såsom redan Larsen föreslagit (Norvegia 1902, 88, 96 f.). Detsamma måste gälla den motsvarande växlingen S. om Dovrefjäll. Tillståndet i de sunnanfjällska målen belyses av de mera ursprungliga, eljest besläktade, grannmålen i Ö. i sv. Dalarne: Älvd. *bū̆ärðę* : *tä̆tji̦*, ÖvVDal. (Transtr.) *gəl̦vä* : *ta̦tji*, (Lima) *gəlva̦* : *ta̦tji*, *hə̆l̦i* (*huli-nu). För Ndm.-Tr. jfr SHärj. (Lhärd.) *hūsa̦n* : *gra̦ssin* *ta̦ttjin* (: obest. *gräs* *täk*) trol. < ä. dial. **hūsa* : **grăsin* med både vokalisk och konsonantisk balans (se nedan), samt vidare av följande ortnamn från området självt: Ndm. (Sund.) '*Löikja* *Løyk(u)in : '*Håven* 'Hoven' *Hofin *Hof-vin; Tr. (Horg) '*Löre* *Leðr(u)in, '*Tömme* *Tø'min : '*Hövvin* 'Hovin'; (Stod) '*Häjje* *Heggin, '*Five* *Fífin : '*Gūin* trol. *Guðin(i), '*Föl̦en* snarast *Folin(i), (Åfj. Beitst.) '*Staven* *Stafin(i). — Jfr 237—241.

Parallellismen mellan Ndm.-Tr. och SNorge m. h. t. försvagningen av *i är påtaglig: i V. *e* : *in* (etc.) ungefär som i Valdres, i mellanområdet vokalharmoni som i Gbr. etc., i Ö. *i* utan harmoni i 'sluten st.' och i kortstavingar som i Solør etc. Det östliga *i* har tydligt samband med *i* i Mell. NSverige utan harmoni t. ex. i SHärj. Överallt finnas indicier till försvagning i urspr. slutljud (här ofta vidareförd till apokope) efter lång stamstavelse — alltså i det hela en balans av ungefär samma slag som i NGbr.

I Sverige har Dalm. (Älvd.) strängt genomförd fullständig balans på *i — med endast oväsentliga modifikationer, olika i olika byar t. ex. för Åsens vidkommande den som framgår av exempelsamlingen s. 121. Övriga Dalm. ha olika former av balans, i de nedre bygderna — och delvis redan i de övre — med *i* överallt i sluten stav. och i ändelsen *i(t), d. v. s. ofullständig balans, liksom hela SDal. (Dalabergslagen). I fsv. hss. är fullständig balans på *i (dock icke fullt regelbunden) konstaterad i Kopparbergsprivilegierna 1347 (där också på *a och *u) och i flera andra hss. från 1300-t., av vilka de flesta ha lokaliserats till Ögl. Ojämförligt vanligare är i fsv. den o f u l l s t ä n d i g a balansen på *i, som utmärker den stora mängden av fsv. hss. från c. 1350 till reformationen. I nutiden

kunna de uppsvenska målen i Gästr. och, som redan nämnt, SDal., ÖVästml., Uppl. och NÖSödml. samt målen i Finl. (trol. även SÖb., Sat. och Ål. på ett äldre stadium) och Estl. betecknas som mål med ofullständig *i-balans, om också exemplen på i urspr. öppen stav. efter kort stamstav. bevarat *i* äro mycket fåtaliga p. g. a. morfologiska ombildningar eller förluster. Änd. *i(t) räknas som sluten stav. och behåller *i*; också *in l. *i(n) har vanl. *i* kvar men ger på vissa håll *e* (äv. *a*?), 237 f. (För *-i(r) står i de flesta svenska mål vanl. *-er* (l. *-e*) oberoende av vokalbalans, i Estl. dock *-ir*, i några mål i ÖvDal. och Norrl. *-i(r)* ~ *e(r)* enligt balans.) Det enligt reglerna bevarade *i*, har, liksom andra *i* i målet, åtm. i delar av Uppl. och ÖVästml. en tendens att i öppen stav. ersättas av *ẹ* (hos den yngsta generationen av *e* eller t. o. m. *ä*), medan det står kvar i sluten stav.: Fast. *(aftå-)rudẹ* *ruði, *bitẹ* 'bitit', *julẹ* 'juli' : *bitin*, *kittil* 'kittel', Skultuna *bundẹ* *bundi(t) : *bundin*, *drivẹ* : *drivin* (liknande i stadsmål i Södml., ovan 229) — jfr den ofullständiga försvagningen till *e* (*ẹ*) i västnordiska texter och dialekter; i Sala-trakten (Norrby etc.) och däromkring ersättes **i* också i sluten stav. av *ẹ* : *bitẹn* l. *bittẹn*, *rolẹn* 'rolig'. — Stamstavelsens korta *i, *y, *u framför urspr. kort kons. bevaras överallt i området som *i*, *y*, *u* (med samma kvalitet som målens urspr. långa *í, *ý, *ú) framför *i* i ändelsen genom tilljämning-omljud.

Också de 'mellansvenska' målen i S. och V. Södml., Mell. och V. Västml. och Närke och de 'götiska' målen i NÖ. Götaland och trol. i NVärml. torde en gång ha haft balans på *i, antingen ofullständig som Uppl. etc. eller möjl. fullständig som de östgötska hss. på 1300-t., men genom senare ljudsubstitutioner ha de numera fått *e* (l. synkope) framför kvarstående *n* (*nn), *l*, *s*, såvida de icke helt och hållet ha blivit *e*-mål m. h. t. *i som de sydligare 'götiska' målen. I änd. *i(t) bevaras *i* i sup. t. ex. *funni*, *biti*, *bruti* och vanl. nt. av adj. t. ex. *gaḷi* i Södml., Västml., delar av Nke, N. och Ö. Ögl.; för *i(n) i fem. brukas *i* i åtskilliga ex. från Sdml., M. och Ö. Ögl. t. ex. (*ho ä*) *gaḷi*, *bunni* och t. o. m. så långt i S. som i NKalml. och på NÖl. (237 f). — Stammens *i*, *y*, *u* i de kortstaviga orden bevaras som i Uppl. över nästan hela området: Västml. utom längst i V., hela Södml. och Nke, Ögl. utom i SV., N. Kalml., och vittna om **i* i ändelsen i större utsträckning under ett tidigare skede och därmed troligen om äldre vokalbalans.

I överensstämmelse med mellansvenska mål har nysv. riksspråket växlingen *e* ~ *i* enligt balanslagen i motsättningen: *gå man ur huse*, *gammal i gårde* : *i gudi*, *gårdfari(handlare)*; i sluten stavelse brukas i rspr. regelbundet *i* framför *t (i sup.), t. ex. *funnit*, *bitit* etc. — framför andra kons. t. ex. *l* däremot endast i några ord med *ä* i stammen: *fjäril*, *rännil*, *käril*

och *äril* (ä. nysv. även *kättil* l. *kittil*), möjligen som en rest av äldre vokalharmoni.

I Norrland är dialekten i Häls. i sitt nutida skick väsentligen ett *a*-*e*-mål; att den tidigare haft vokalbalans — även på *i — är av många skäl antagligt. Ändelsen i st. sup. är vanl. *e* men också, särskilt i V. och NV., *i*; stamvokalen påverkas vanl. icke av änd.-vok.: *bette* l. *betti*, *skøre* etc. Målen f. o. m. Med.-Härj. och norrut äro utpräglade balansmål, ehuru kortstavigheten vanligen icke är bevarad. Om balansen på *i varit fullständig eller — åtm. på ett tidigare stadium — ofullständig, är svårt att avgöra: i nutiden motsvaras *i oftast av *e* i sluten stav. och i sekundärt öppen, delvis även vid bevarad kortstavighet (Nmal., Rag., se förut 253 f.), i Med., Ång., Jämtl. och Västerb. t. ex. Vemd. i Härj. *funne* l. *funne*, *bette*, *skutte*. St. sup. på *i* finnas i Haverö i Med., i S. och V. Härj., mindre delar av Ång. och ÖJämtl. samt i Västerb. (utom Nmal.) i både långstaviga och kortstaviga t. ex. Haverö *funni*, *betti*, *skutti*, Lhärd. *fuńńi*, *skutti*; VJämtl. och Norrb. ha däremot i denna typ (och i adj.) vanligen *e* ~ *i* efter balansregeln (alltså fullständig balans): NKalix *fånne* : *brŭti*. Stamvokalerna bevara endast mera sällan en sluten kvalitet liknande de gamla långa vokalernas, mest i SHärj., Norrb. (jfr i det följ.). — Änd. *in etc. ger i Norrl. vanl. *a*, *an* l. *en* o. d. t. ex. Ång. *tättja* best. pl. *þekki-n; balans föreligger i best. dat. nt. mellan *ạn* ~ *in* i SHärj. och VJämtl. (155 f., 265), *en* ~ *in* i Norrb. t. ex. ÖKalix *häusen*[1] *húsinu : *tötjin* *þakinu, i imp. 2 pl. mellan *en* ~ *in* åtm. i Norrb. t. ex. ÖK. *hålen* *haldin : *hövin* *hafin, *förin* *farin etc., samt i vin-namn mellan *a* ~ *en* i Ång. t. ex. *Hämra* : *Höven* (T. Bucht NoB. 1944). Jfr 237 f., 265, nedan kap. 7.

Vokalbalansen på *u visar liknande drag som balansen på *i. Bland de västliga fjällbygderna S. om Dovrefjäll har NGbr. (Vågå) i urspr. öppen ultima regelbunden balans med *e* (*ə*) efter lång stavelse: *u* ~ *o* enligt vokalharmoni och med viss tilljämning av stamvokalen efter kort stav.: *'Ähkre* gn. 'Ekre' a Eckru 1333 *Ekru, *långe* adv. *lǫngu, *buhṭe* 'borta' *burtu, ä. dial. *vore bore* pt. pl. 'voro buro' : *vĭku* 'vecka' *viku, *vĭu* l. *vy̆u* 'vidja' *viðiu (jfr anm. s. 271), *fŭru* *furu, *hŭku* *hǫku, *ly̆u* *hlǫðu, *kjy̆ru* *tiǫru, *nĭkju* (Sel) 'näthinna' *nætiu (se anm. s. 271) ~ *rĕko* 'skyffel' *reku, *hŏso* *hosu, *skŏro* *skoru. I sekundärt öppen ultima framför bortfallet *r har Vågå *o* efter lång st. : *u* ~ *o* vokalharmoniskt efter kort: *tongo* *tungur : *vĭku* *vikur ~ *hŏso* *hosur. Framför bortfallet *n står efter kort st. *o* (~ sälls. *u*) i *vĭko* (sällan *-u*) 'veckan' *vikun(a), *hŏso* *hosun(a) etc.; efter lång st. står *å* i *mårgå* 'morgon' *morgun, möjl. genom vok.

[1] ÖK. skiljer inte på aks. 1 och aks. 2.

harm. men jfr bf. _mårgån_ *mårgånen *morguninn (enda ex.; _ɞugo ɞugun_ 'ögon ögonen' är anslutet till plur. av sv. fem.; jfr fvn. _augu augun_). *Hǫfuð heter _hŭgu_ med _u_ i båda stavelserna liksom i Valdres-Num., jfr Tel. (Tinn) _hɞ̆vu_. I alltjämt sluten stavelse brukas vanligen _u_ oberoende av balans och harmoni: _tongun_ dat. *tungunni, _vikun_ *vikunni, _hŏsun_ *hosunni, _tongun vikun hŏsun_ bpl. *tungurnar etc., _ångul_ 'angel' *ǫngull, _stŭpul_ 'stapel' *stǫpull. (Ett fåtal, flertydiga ex. visa _o_ framför _r_ och _l̜_: _ingor_ f. 'ingen', _äñol̜_ f. *ǫnnur, _lĭtol̜_ 'liten'; jfr _nŏgor_ f. : _nŭgun_ m. : _năgå_ nt. 'någon något'.) Balans utan tydliga spår av harmoni tillämpas framför _m_ med växl. _å_ : _u_, framför _g_ med _o_ : _u_ t. ex. _millåm_ adv. *miðlum : _lŭgum_ lagom' *lǫgum; _dristog, händog_ : _vitug, tŭl̜ug_ 'språksam' *tǫlugr, _sŏvjug_ 'sömnig' *syfiugr. (Adj. på *-óttr, långstaviga, visa _å_: _krokåt(e)_ *krókóttr.)

(Anm. Obest. sing. på _-e_ av långstaviga fem. appellativ t. ex. _tonge, vise_ kan som i de flesta balansmål komma av nom. *tunga eller obl. *tungu; best. _tonga_ motsvarar i Gbr. och i många mål (t. ex. Halld.-Tel.) nom. *tungan men kan i många andra mål också gå tillbaka på ack. *tunguna. — Övriga sockenmål i NGbr. överensstämma väsentligen med Vågå; Lom och Skjåk synas i det närmaste ha 'fullständig balans' med *o < *u efter lång stav. också framför *nn åtm. i bdsg. och bnapl. av sv. fem.: _tongåñ_ l. _tongöñ_ l. dyl. (obest. pl. _tongå_) : _vikun_ (_viku_).)

Valdres (ÖSlidre) har i gammal ultima _e_ (_ə, ö_) som Gbr. efter lång st., men efter kort st. har V. genomfört _o_ oberoende av harmoni, men med '_o_-omljud' (_o_-'tilljämning'): '_Åie_ (i Ö.Sl.) 'Øie' i Œyu 1316, '_Jövne_ (i Vang) 'Jevne' *Jǫfnu, _burte_ adv. *burtu, _visebok_ *vísubók, märk: _te kjyrkji_ 'till kyrka' *kirkie *-u, _kjyrkjigal̜_ etc. : _o_ i _veko, foro, hoko, löo, kjöro, vio_. I sekundärt öppen ultima framför bortfallna *r, *n och (här också) *m står regelbundet _o_: _tungo_ 'tungor', _veko_ 'veckor', _veko_ 'veckan', _tungo veko_ dat. pl., _mörgo_ *morgun; framför bevarad kons. däremot, också regelbundet, _u_: _tungun_ dsg., _tungudn_ bpl., _vekudn, jutul_ 'jätte' *iǫtull, _ungul̜_ *ǫngull. (I prät. plur. Valdres _beto, slogo_ etc. är _o_ regelbundet i de urspr. kortstaviga formerna och i de långstaviga i 1. och 2. pers. < *-um, *-uð; formerna ha fixerats av morfologiska skäl. — De nedre bygderna i Valdres närma sig till SOpl., Vangs h. i NV. till Halld. och delvis till ĪSogn.) — Halld. har, parallellt med Vald., _e_ i öppen stav. i '_Eikre_ (Hemsed.) 'Ekre' *Ekru, '_Bräkke_ (Gol) 'Brekke' *Brekku, men eljest vanl. _u_ för både _o_ och _u_ i Vald. t. ex. (Ål) _viku_ 'vecka, veckan, veckor', _tungu_ 'tungor', _huku, håsu_ (dock _o_ i dpl. _-o_ *um och i _mörgo_ *-un). — Num. (NRollag) står nära H. med _e_ i '_Bräkke_ (Rollag) i Brekko 1468, _Gjømle_ (Flesb.) i Gymmblw 1359, _u_ i _viku_ 'vecka', _vikur vikun_ 'veckor veckorna', _tongur-un_ 'tungor-na', _huku, legu, hosu,_ men _o_ för *un i _viko huko hoso_ 'veckan' etc., _ɞugo_ 'ögonen' *augun (~ _ɞugun_ *augurnar). —

NÖTel. (Tinn) har likaledes balansen _e_ : _u_ i urspr. ultima: _Gryte_ gn. *Grýtu, _sväje i vrånge_ '(svälja) få i vrångstrupen' *vrǫngu dsgnt., _långe_ adv. *lǫngu (~ _långo_ trol. av ett sekundärt *lǫngum efter dsgm.) : _viku hɞku hɞsu_ 'vecka' etc.; vidare _u_ i urspr. l. alltjämt sluten st. i t. ex. _viku-un_ 'veckor-na', _tongu-un_ 'tungor-na', _stɞ̆pul, ångul_; _o_ framför bortfallna *n, *m: _viko hɞko hɞso_ 'veckan' etc., _i mɞrgo, Tveito_ gn. *þueitum. (Andra balansmål i ÖvTel. och en del av NeT. synas i huvudsak överensstämma med Tinn, utom att *r står kvar i slutljudet; osäkra rester av bevarat _u_ l. _o_ i gammal öppen ultima efter lång st. finnas i ä. dial. i ÖvTel., bl. a. också i Tinn.)

NGbr.—Tel. (Tinn) visa alltså i gammalt slutljud vokalbalans med _e_ : _u_ (_o_). Efter kort stavelse har Gbr. växling av _u_ ~ _o_ enligt vokalharmoni, Vald. endast _o_, övriga mål endast _u_. Utanför gammalt slutljud har Gbr. i änd. *u(r) balans med _o_ : _u_ efter vissa vok. men efter andra vok. endast _o_ (vokalharmoni efter kort stav.), i änd. *u(n) möjl. endast _o_, i *um balansen _åm_ : _um_, i *ug balansen _o_ : _u_, i övrigt endast _u_, Valdres ofullständig försvagning med _o_ i (sekundärt) öppen st. : _u_ i sluten st., Halld.—Tel. _o_ i änd. *u(m) och — utom H. som här synes ha balansen _o_ : _u_ — i *u(n), i övrigt genomfört _u_, alltså också i *u(r), troligen i samband med närheten till mål med 'kvarstående _-r_' (jfr m. h. t. *i ovan s. 263). Alla målen ha alltså i stort sett ofullständig vokalbalans, Gbr. dock i en övergångsform till fullständig balans. Endast Gbr. visar vokalharmoni — efter kort stavelse i gammalt slutljud och i änd. *u(r), alltså 'ofullständig vokalharmoni'. Ordslutet _-u_ är mest genomfört västerut och allra mest i Halld. Tilljämning förekommer i avtagande skala från N. till S. Överallt märkes inverkan av upplöst nasal.

De övriga balansmålen i SNorge ha säkerligen på ett tidigt stadium väsentligen överensstämt med fjällbygdernas mål, frånsett att de förra f. o. m. Øyer i SGbr. och NÖsterd. vanl. ha normaliserat r < *R i ändelser (188). I urspr. slutljud är växlingen överallt _e_ : _u_ (_o_). Ortnamnsexempel som följande ge klart utslag: Akh. _Bjørke_ Biorku d. (Biork n.) RB, SGbr.—Östf. o. Västf. _Bjørke_ *Biǫrku, Hed. _Skjelve_ *Skiǫlfu d. av *Skiǫlf f., NeBusk. _Strande_ i Strondo 1462, SG. _Laanke_ a Lanko 1429, A. _Laake_ a Lako 1326, NeTel. _Gjømle_ *Gymblu, Västf. '_Håsle_ 'Hasle' i Hoslu RB : Hed. Akh. _Grue_ Grafuu 1321 Grofuu 1335 (jfr Graff 1408—09, H. _Graver-_ *Grafar- g.) < *Grǫfu dsg. av *Grǫf f., Hed. _Fulu_ *Fǫlu, SGbr—Västf. och Östf. _Gutu_ Gatu Gotu Gautu RB *Gǫtu, SG., Öf. _Holoen Holo Holone_ *Holu etc., SVHed. _Roko_ *Røko *Reku, _Vinju_ *Vinju dsg. av *Vin f., NeTel. '_Ǒvju_ l. '_Ĭvju_ 'Evje' *Efiu; likaså appellativa ex.: allm. _bot̜te långe_ adv. : _viku_ l. _vyku, fŭru_ l. _furu_,

huku, *boso* (-*u*) l. *busu* *bosu etc. Efter kort stavelse har ett större område i Ö., omfattande Eidskogen, Vinger, Odalen, Solør och Österd. genomfört *u* (Åmot, St.-Alvd., Rend. dock *u* l. *ʉ*), utan vokalharmoni men med större eller mindre grad av tilljämning, t. ex. Solør *muru*, *sulu*, *kjiru*, *busu*, *hulu*, *ruku* *røku *reku, *viu*, *övju*. Ett stort mellanområde f. o. m. SGbr. i norr över Mjösenbygderna ned t. o. m. NeTel. (Solum, Holla, ÖBamle), Västf. och Östf., i väster till gränsen för fjällmålen, i öster till u-området, visar däremot växling mellan *u* och *o*, enligt vokalharmoni som NGbr., i flera l. färre ex. i de särskilda målen t. ex. Ring. *svipu*, *viu*, *snuru*, *kjyru*, *lyu*; *ivju* l. *ëvju* : *lego*, *roko*, *hoso*, *skoro*, *boso*, *holo*, *smolo*; Akh. '*Römua* älvn. *Rimu, SVHed. Akh. NeBusk. '*Nykjua* *Nætiu : Akh. NeBusk. '*Rötoa* *Rotu. Ordslutet *u* råder alltså i Ö. och längst i V., däremellan gäller harmoni. Det är icke troligt att *u* i t. ex. Solør beror på utjämning efter ett tidigare skede med vokalharmonisk växling, snarare står det östliga *u* i förbindelse med det mellansvenska *u* i kortstaviga ord t. ex. i ÖvVDal; likaså ansluter *u* i Halld. och ÖvTel. till ä. *u* i Voss, Hard. (där i både kort- och långstaviga). — I böjningen ha de kortstaviga på *u*, *o*, som i verkligheten utgöra en mycket liten ordgrupp, anslutit sig till det övervägande normala paradigmet i SÖNorge och antagit änd. -*a* i best. sg. och -*er* i pl., vilka närmast efter mönster av starka fem. på vok. (t. ex. *bru*, *bu*, *hu*, *flo*) direkt tillagts till ordslutet i obest. sg. t. ex. *füruа*, ofta även *füruer* (sällan dat. *füruen*) ungefär som *saga sagaen sagaer* i da.-no. riksspråk. Säkerligen har dock änd. *u(n) efter kort stavelse urspr. givit *o* i SNorge (knappast dock i Solør etc. i Ö.) liksom i flertalet av fjällmålen, en behandling som ännu är bevarad åtminstone i IÖstf. där det kan heta *viku* bf. *viko*, *hoso* bf. *hoso*; efter urspr. lång stav. har *u(n) sannolikt givit -*a*: IÖstf. (Båstad) *ʉua öra* ob. pl. trol. < *augun *øyrun, Oslo *mårra* 'morgon',Ring. etc. *mårå* l. *mårå* (med sekundär kortstavighet, vokalharmoni, och tilljämning som i *bårå* *bora) < *mor(g)a *morgu(n). — I fråga om behandlingen av de slutna ändelserna i de långstaviga orden ha målen i SNorge (med Hed.) till stor del frångått det äldre tillståndet och detta ju mera dess längre söderut, i det att *u ersatts av *e* dvs. *ə* (l. synkope) dels genom senare ljudförändringar — delvis att uppfatta som f u l l s t ä n d i g balans efter skalan *e* : *e* : *u* (*o*), jfr om *a i samma område ovan — dels genom morfologiska ombildningar. Redan i SGbr. (Øyer) ha de nordliga pluralformerna *viso* bf. *visun* utbytts mot *vīser* *vīsn̥* (jfr dsg. *vīsn̥*) — liksom plur. *bäkkję bäkkjin* 'bäckar bäckarna', *älvę älvin* (Valdres *älva älvadn*) mot *bäkkjer-en*, *älver-en* eller präs. *kasta*, *mötę* mot *kaster*, *möter*. Målen i de olika bygderna bilda härutinnan serier av övergångsformer. — Längst i söder avlösas balansmålen små-

ningom av kustbygdernas *e*-mål (= stadsmålen) med reducerad vokal vanligen för både *u och *a, *i, delvis också efter kort stavelse.

A n m. En märklig egenhet för de norska balansmålen söder om Dovrefjäll — med undantag dock av NÖsterd. — är att ord med kort stam vokal följd av kort kons. + *i̯* (*j*) med hänsyn till balansen räknas som kortstaviga och alltså få *a*, *ȧ*, *u* etc. i ändelsen i likhet med typerna *tala, *viku. Ex. Tinn *vÿljȧ* Vågå *vilja* v. 'vilja', T. *sÿkjȧ* V. *sikja* 'sitta' *sitia, T. *viju* V. *viu* l. *vÿu* *viðju, T. *ëvju* l. *övju* V. *ÿvju* o. d. *efiu (även T. *silju* V. *sęlju* 'sälg' *selgiu). I NÖsterd., Nordm. (utom Sund.) och Trondh. behandlas dylika ord i balanshänseende som långstaviga liksom eljest överallt i de nordiska målen med vokalbalans. Jfr s. 148.

Balansområdet i N. i Nordm. och Trondh. är i mycket kongruent med det sydliga. Området har i regel normaliserat *r*-lösa ändelser. I gammalt slutljud ger balansen *e* l. apok. vok. : *u (*o) t. ex. N. (Tod.) *tå hêl* 'i ett stycke' *af heilu : (Sund.) '*Föru* 'Furu' i Furu 1329, T. (Opd.) '*Bjørk* 'Bjørke' af Biærko AB, (Rennebu) '*Lånk* 'Laanke' af Lonko AB, (Selbu) *öye* ob. pl. 'ögon' *augu : (Verd.) '*Vŭku* 'Vuku' *Vǫku. I sluten stavelse och i urspr. sluten (frånsett *u(n) och *um l. *u(m)) är skalan *o : *u (*o), alltså f u l l s t ä n d i g balans ungefär som i Lom och vissa andra delar av SNorge; därvid kan *o efter lång stav. vara *ȧ* (så vanl.), *o* (t. ex. i delar av Nordm. och i Hemne), *ö* (Støren, Singsås), framför *g även *ʉ* och framför palatalt *ń* även *ä* (Selbu) l. i ÖvOrklad. *u* i anslutning till NGbr. (enl. andra källor '*ò* dvs. *ʉ*?). Ex. N. (Tod.) *pipȧ* 'pipor' *pipȧn* 'piporna', *ångål* *ǫngull : *vëku* l. *vekku*[1] *vekuń*, (Rind.) *jötul*, Tr. (Selbu) *visȧ* obpl., *visäń* dsg., *visäń* bpl., (Sparbu) *ångål* *ǫngull, (Selbu) *fałsy* 'färdig' *ferðogr (*fräktnåt* 'fräknig' *freknóttr) : Selbu etc. *vuku vukuń vukuń*, *skukul* m. 'skakel' *skǫkul(l), *sumul* f. 'renko' *simul, *studuy* a. *stǫðugr. I änd. *u(n) torde balansen i väster i Ndm. ge *ȧ*(*o*) : *u* (där *ȧ* icke kan skiljas från *ȧ* < *a(n), jfr 237, 256), i öster i Tr. *a* : *o* t. ex. Tod. *mårgȧ* : *veku* best., Selbu *öyą* bpl. *augun : Selbu *vokǫ*, Opd. *voko* best. *vikun(a). Änd. *u(m) l. *um ger i V. *ȧ* (*o*): Tod. *pipȧ* dpl., *myllȧ* *millum; i Ö. trol. äldst balansen *ȧm* l. d. : *um*: Melhus *ståkkåm* : *luyumt* 'lagom' *lǫgum (jfr NGbr.).

De kortstaviga orden ha i gammalt slutljud och i änd. *u(r) i ett västligt område *ȧ*(*o*) norrut i YNdm. etc. (*o* t. ex. i Hemne) men söderut i INdm. dels enbart *u* t. ex. i Sund., dels vanl. *u* men *ȧ* vid (sekundär!) h i a t u s t. ex. i Rind. och isht Tod., överallt med någon tilljämning men

[1] Stamvok:s resp. kons:s kvantitet noteras i det följ. icke för kortstavighetsorden i Ndm., Tr.

mindre av utjämning: YNdm. (Kvernes, Aure etc. enl. Ross och Reitan) _fårrå_ 'furu', _håkkå_ 'haka', _väkkå mössä håssä flǫgå twōgå_ o. d., Sund. (Larsen) _vöku svölu stögu tjöru_ (_nikju_ *nætiu), Tod. (enl. Moe) _veku legu ruku skuru huku husu_ v. s. a. _löå_ *lǫðu, _tröå_ *troðu, _snjöskröå_ *-skriðu, _atteå_ *-iðu, _fluå, twuå_. Jämför INdm. med de västliga fjällmålen i SNorge från Halld. till Telemarken! Nordligaste Tr. (Namd.) har _o_ med utjämning: _voko_ *viku etc. Ändelsen _u_ från INdm. återkommer genomförd och med vanligen full utjämning och likdaning > _u_ — _u_ (vid hiatus även delvis _u_ — _u_ eller _u_ — _e_ t. ex. _lūu_ l. _lūe_ [även _lū_?], _trūu_ etc.) i ett sydöstligt och östligt område i Tr. som ansluter till Hed. och till Sverige: Selbu _vuku sunu musu, lugu ruku, kjuru, huku trunu, husu luku, flugu furu_ (best. _vokǫ_ etc.). Tyd., Ålen ha vid guttural mellankonsonant _u_ — _u_, vid dental och _l, r_ däremot _ö_ — _u_: _huku_ : _hösu_. I ett mellanområde omkring det inre av Trondheimsfjorden och vidare söderut upp genom Orkladalen och norrut upp mot Namd. råder växling _u_ ~ _o_ enligt vokalharmoni t. ex. i Stod i N.: _vuku udu_ *iðu, _musu, fjuru, sulu_ ~ _hoso holo skoro loko voko_ (undantag finnas; jfr harmonin på *i i Stod också efter lång stav.), Melhus i S.: _vuku udu snuru sluyu_ ~ _boso hoso kolo nåsåboro koto kroto_. Ndm.-Tr. har alltså som SNorge enbart *u, resp. *o i väster, enbart *u i öster, i mellersta delen *u ~ *o enligt vokalharmoni. Det kunde tänkas att harmoni som i Stod en gång gällt för hela området men det är troligare att _u_ i t. ex. Sund. i V. och i Selbu i Ö. representerar det ursprungliga som aldrig undergått förändring. (För det förra alternativet tala möjligen några fall med _o_ — _o_ i Vemd. i Härj.: _bosso, trodo, nessboro_ [jfr _u_ — _u_ i _hukku, snuru, e_ — _u_ i _vekku_] men då Vemd. dels har _o_ — _o_ allmänt för urspr. *o — *a t. ex. _boro_ 'borra', _lovro_ 'lova', _boggo_ m. 'båge' *boga, _mosso_ 'mossa', dels också _u_ — _u_ för *o — *u i _hussu, lukku_, ha de tre exemplen ingen beviskraft.) Genom Orkladalen över Rennebu och Opdal har vokalharmonin i Mell. Tr. förbindelse med den i Mell. SNorge, som når upp i Dovre h. i NGbr.: från Rennebu uppgives _hosso_, _'Rökones_ i Rækonese 1344, _'Rogojäre_ 'Rogogjerdet' och för Opdal är antecknat _hosso, skoro_ (v. s. a. övervägande _vuku_ o. d. med bf. _voko_). Orkladalen—Opdal—Dovre var den gamla huvudleden mellan Trøndelagen och södra Norge. — Jfr ovan om balansen, resp. harmonin på *i i Ndm.—Tr. och S. om Dovre 262—265!

Anm. 1. Melhus _Romol_ gn. Rimul FmS., som synes strida mot vokalharmonin, torde bero på att *i framför nasal m. h. t. harmonin är likvärdigt med *e: jfr Vågå, Sel _sĕno_ *sinu, Sel _sĕmol_ 'renko' *simul f. En parallell är att *ǫ framför _n, m_ i vissa fno. hss. kräver _o_ i ändelsen och icke som eljest _u_, M. Kristensen 1925 s. 29; jfr möjl. Vågå _trŏno_ *trǫnu, ä.dial. _eismol_ f. *einsǫmul, ? _gŏmol_ f. (~ ? _gŭmul_) *gǫmul.

Anm. 2. Varken S. om fjället eller N. därom, icke ens i Stod, är den gamla harmonin på *u efter lång stavelse bevarad som levande princip; den märkes emellertid genom vissa verkningar på föreg. stamvokal. En sekundär form av harmoni efter lång stav. föreligger i SVHed. _Tolo_ 'Tolerud' : _'Sju'lu_ 'Sjulerud', NeBusk. _'Moro_ 'Morud' : _'Buru_ 'Burud'. Jfr med likaledes nyare harmoni (efter kort st.) Akh. _Rovol_ *Refhóla(r) : _Rønjul_ i Ryniolum RB *-hóla(r).

På den svenska sidan råder i allmänhet den fullständiga balansen på *u. Så i Dalm. (Åsen i Älvd.) där den visserligen icke är lika konsekvent som balansen på *i men dock tydlig nog enligt formeln _å_ : _e_ : _u_ t. ex. _kullå_ dasg. obest. 'kullu' *kulla, _sturå_ a. dsgnt. *stóru, _laungå_ adv. *langu, _füärå_ pt. 3 pl. 'foro' : _kulles_ gsg. ob. *kullo-s, _kuller_ pl.ob. *kullor, _et-messer_ gsg. 'till mässan' *messor (dock _kullun(e)_ dsg. best. '(åt) kullan', *kullunn(i), _kullu_ asg. best. *kullun(a), _aksul_ m. *aksul(l)) : _flügu_ dasg. *flugu, _üäsu_ *hosu, _flügur üäsur_ pl., _stäpul_ *stapul(l). Liknande behandling finnes i ett flertal Dalm., även i VDal. Några byar i Älvd. ha _-a_ l. _-ä_ (_-e_) där Åsen har _-å_. Som redan nämnt (s. 252) ha vissa bymål i SÄlvd., Mora etc. _u_ i ändelser även efter lång stavelse, alltså ingen balans alls. Fullständig balans o : u torde också, utom i Dalm., alltjämt vara rådande eller ligga till grund för det nuvarande tillståndet i flertalet av balansmålen i NSverige ned till Mälaren och i Finl. och Estl. (om mål med ofullständig balans se nedan). Oftast har dock i dessa mål det genom balansen uppkomna å- l. o-ljudet efter lång stav. ersatts av reducerad vokal (_e_ l. d.) eller fallit genom apokope-synkope. Bevarat till nutiden som _å_-ljud (sällan _o_; om änd. *un och *um se nedan!) torde det väsentligen endast vara i: 1) Härj. (åtm. Lhärd., i få ex.) som _ə_: _əndər_ m. 'vänster-skida' *ǫndurr (: _mussər_ *mǫsurr); — 2) Mell. ÖUppl. (Häverö etc., jfr 260, 277 an., 274 an.) som _ə_ (sammanfallande med målets _ə_ < *a efter kort st., se 260 f.): _byssə_ obl. 'bössa' (bf. _byssä_ obl. 'bössan', jfr nom. _byssą_ bf. _byssa_) _byssər_ pl. _byssəner_ bpl. (: _flugu flugur_ etc.), _Stinə_ dat. o. ack., _Stinəs_ gen. 'Stina, -as' (jfr nom. _Stina_ 'Stina'); ä. dial. 1695 _langå sien_ *langu; — 3) Finl. i Ål. (åtm. Kökar), Åbol. och Nyl. som rent _å_-ljud (i Kökar identiskt med _å_ < *a efter kort st., s. 261): Ål. (K.) _tongå_ obest. sg., _tongår tongåna_ pl., _sjildår_ a. *skyldugr, (: _gättu -ur -una_ *gatu etc., _städdur_ *staðugr), Pargas _tråskål_ 'tröskel' *þryskuldi (: _skäkul_; jfr _skallåter_ : _blåsuter_ adj.); — 4) SVUppl. och ÖVästml. mellan Sagån och Svartån som rent å-ljud eller — i Västml. norrut — som o-ljud t. ex. _långå_ adv. *langu, _tungår tungåne(n)_, _aksål_ (dock äv. _-ul_) 'axel' *axul(l), _tröskål_ (: _gåtur_ l. _gātur_, _smūlu_ 'smula' etc.). (I Norrb. och Estl. uppträder *u efter lång stavelse i vissa fall

som *a*, säkert genom sekundär förändring av ett äldre å-ljud, jfr om *a efter kort stavelse i samma mål s. 261: Luleå *fäla* 'färdig' *ferðogr *-ugr, Estl. *kråkar* 'kråkor', *aksaḷ* etc.). De kortstavigas *u* är däremot kanske oftast bevarat som *u*-ljud (delvis öppet sådant som t. ex. i Härj., yngre dial. i Uppl.) men har dock även det sekundärt försvagats till *e* i delar av Gästr., i Särna och Idre i Dal., ÖHäls., Med. (utom Haverö), N. och Ö. Jämtl., Ång., SVästerb. (mera sällan — liksom delvis även *u i stamstavelser — ersatts av *å*-ljud t. ex. i delar av MJämtl. och möjl. i Ålands h. utom Kökar). Som förut nämnts har försvagningen till *e* åtminstone i SVästerb. och ÖJämtl. inträtt vid ännu bevarad kortstavighet. I Mell. Uppl. omkring Uppsala och norrut har sådan försvagning (sammanfall av *u* och *e* i änd.) försiggått först under de senare decennierna efter sekelskiftet.

(Anm. I yngre dialekt märkes också i andra delar av Uppl. en tendens till förväxling och sammanblandning av *u* och *e* i den äldre dialekten, särskilt framför *r*, och likaså sammanblandning av båda dessa ljud med *ɤ* < *u, resp. < *a, där sådant finnes. Betr. det rena *å* < *un l. *an i Mell. ÖRosl. var det 1918 och 1919 även i äldre dial. (Häverö) i starkt undanhållna stavelser svårt att avgöra om kvaliteten var *a* eller *o*; i yngre dial. torde det ofta identifieras med *o* (så kanske normalt i Bro). Substitution av *ɤ* < *u l. < *a i slutlj. med *a* (som stundom i Vätö) eller med *o* (? Väddö, Bro) torde däremot bero på morfologiska sammanfall, resp. inverkan från äldre rspr. eller möjligen en äldre, nu utdöd dialekt i SÖUppl. Jfr 260 f., 277 f.)

I balansmålen med sekundär försvagning också av *u efter kort stav. framträder balansen dels i en växling apokoperad vok.: *e* t. ex. i NJämtl., SVästerb., dels väsentligen endast i en säregen kvalitet hos stamvokalen i de kortstaviga orden, beroende på tidigare assimilationer med ändelsens *u, dels också däri att det nya *e* uppträder i andra böjningsformer hos de kortstaviga orden än hos de långstaviga, t. ex. i Med. *fluge* bf. *fluge* pl. *fluger flugen* : *stinte stintą stinter stintąn* (-*ąn* efter mask.), Ång. *buse busen* (-*ęn*) *buser busen* (*ęn*) : *stinte stintą stinter stinten* (-*ęn*), NHäls. (Delsbo) *gąte gąto gąte gąten* : *jäntą jänta jänte jäntan* (-*an* som -*ąn* i Med.).

I SÖHäls. och SÖUppl. (Attundaland) ha de tämligen fåtaliga kortstaviga femininerna helt eller nästan helt antagit de långstavigas böjningsformer (så i flera eller färre ord också i N. och V. Uppl. och Ö. Västml. och särskilt ofta i Gästr.). I sådana mål är det endast stamvokalens kvalitet, som vittnar om det *u*, som en gång stått i ändelsen, och bevisar att målet en gång har haft vokalbalans på *u: Det slutna *u* i t. ex. SÖUppl. *smuḷa* (-*ą*) eller *i* i *vikka* 'vecka' kan endast förstås som resultat

av en assimilation eller tilljämning med *u* i ändelsen i de oblika formerna och i plur.; jfr *vissen* av ä. *visin. Ett mål av detta slag är också det i Stockholm och Uppsala mfl. städer uppkomna svenska riksspråket med ex. som *fura*, *stuga*, *fluga*, *smula* (i äldre tid t. ex. hos Tegnér även *vicka*). I riksspråket framträda emellertid alltjämt flera tydliga spår av den gamla 'fullständiga' balansväxlingen mellan *u och *o i ändelsen i överensstämmelse med folkmålet i t. ex. SVUppl.: *av furu*, *till salu*, *huru*, *tjugu* (~ -*o*), *huvud* (< *hǫfuð med redan ä. fsv. tilljämning), *masur*, *varuhus*, *ladugård*, *gatubelysning*, *Falun*, *Falu gruva*, *falukorv*, *Skuru*, *Vattugatan*, *Furusund* : *å sido*, *i delo*, *för visso*, *i allo*, *nio*, *tio*, *åtminstone*, *kyrkor* -*orna*, *ögon*, *morgon*, *hallon*, *någon*, *något*, *annorlunda*, *gåvo*, *slogo*, *kyrkogång*, *kronoskatt*, *Barbro*, ä. nysv. *Marjo*. Märk att *o* i riksspråket vanligen uttalas med *o* i slutljud, men med *å* framför konsonant, en differentiering vartill veterligen ingen klar motsvarighet har iakttagits i någon nutida svensk dialekt. (Fanns möjligen på 1700-t. i SÖUppl.)

I landskapen S. om Mälaren, i VVästml., Värml. (som dock torde ha spår av balans längst i N. o. V.) och — som framgår av det föregående — också i stora delar av Sverige N. om Mälaren, alltså i nästan hela landet, har *u och det därav uppkomna *o i stort sett i alla ställningar reducerats till *e*-ljud, ett förhållande som i hög grad har påverkat även det nysvenska rikstalspråket och litteraturspråket särskilt i äldre tider t. ex. i uttal, resp. äldre skrivformer som *nie*, *tie*, *tjuge*, *huve*, *någe*, *flicker*, *gater* eller ännu godkända former som *färger*, *gånger*, *axel*, *stapel*, *tröskel* etc. och särskilt ofta i förleder av komposita (där det vanliga dock är synkope, se kap. 3) t. ex. *ottesång*, *äreport*, *ondskefull*, *Mariefred*. Genom överdriven reaktion (hypersvecism) har *o* insatts för ä. *e* < *i i *sådor*, *rosor*, *spånor* etc., eller *a* för *o* t. ex. *borta* *burtu i anslutning till *hemma*; *elva* *ellifu bl. a. efter *fyra*, *åtta*. — Emellertid visa dialekterna i Södml., Närke, (åtm.) större delen av VVästml., Ögl. utom längst i SV. och NKalm. län samma slutna *u*-ljud som SÖUppl. och riksspr. i stamstavelserna av ord av typen *smula*, *fluga*, *fura* (liksom i *luden lude*(*t*), *frusen frusi*(*t*)). Det blir härav troligt att också dessa målområden en gång haft vokalbalans på *u (liksom på *i). Möjligen kan detsamma antagas också för återstoden av Smål. utom västligaste delen och för Öl., vilka visserligen endast sällan ha det slutna *u*-ljudet men i alla fall ha behandlat stamvokalen *u på ett annat sätt i nämnda ordtyp än i sådana där intet *u* (l. *i*) följt i slutstavelsen (Hedström 239). Frågan om arten av den balans som en gång tillkommit dessa östliga svenska mål S. om Mälaren kan icke avgöras av det nutida dialektmaterialet, men då den fullständiga balansen på *u har iakttagits i flera ä. fsv. hss. från Ögl. och då densamma utmärkte de allra flesta fsv.

texter från c. 1350—1526 är det sannolikt denna balans vi få förutsätta för åtminstone flertalet av områdets dialekter dvs. den som också har lämnat spår efter sig i riksspråket. (I VSmål. och de övriga väst- och sydsvenska landskapen och på Gotland har det troligen icke någonsin funnits vokalbalans på *u. Jfr ovan.)

Ofullständig vokalbalans på *u har efter vad Hultman (1939) gjort troligt en gång gällt eller gäller ännu för målen i Österbotten och Satakunda samt på Runö enligt formeln apokope (l. *e*) : *u* : *u* t. ex. Pedersöre (i NÖsterb.) *Käld* gn. Kieldh 1699 *Keldu, *bårt* adv. *burtu, *rei* 'redan' *reiðu, *ågrū'w* 'framstupa' *á grúfu : *vaggur* pl., *andur* m. 'träskoning på medar' *andurr : *füru* 'furu'. I G. Karleby och Nedervetil i NÖsterb. har dock *u i det nutida målet i urspr. eller sekundärt slutljud blivit *å* efter både lång och även efter kort stavelse som i målet alltjämt bevarat sin korta kvantitet: *blodå* 'blodig' blóðugr, *hustrå* 'hustru' : *fūrå* 'fura, furu' *furu. Och i SÖsterb. har som förut nämnts *u i urspr. öppet slutljud efter kort stav. försvagats och apokoperats och i alla slutstavelser som skyddats av kons. (utom *n*) har det ersatts av *å* (s. 254). — Så vitt man kan döma av det tillgängliga materialet av plur.-former som *grytur, pannur* och enstaka ex. som *aksul* m. har ofullständig balans på *u (eller delvis t. o. m. allmänt bevarat *u som i vissa Dalm., s. 252) möjligen också utmärkt en del av SÖDal., någon del av SVGästr., resp. av NV. och NUppl., en större del av Mell. Västml. V. om Svartån och en del av NSödml. — Från fornsvensk tid har sådan *u-balans antagits av A. Noreen 1904 för huvudhs. av Smålandslagens kyrkobalk och av O. Panelius 1940 för Esplunda-hs. av Upplandslagen.

I änd. *u(n) och *u(m) behandlas *u ofta på annat sätt än i andra ställningar, särskilt vid upplösning av nasalen. Änd. *um har i området intet större intresse; den uppträder vanligen som *åm* l. *ɤm*. Ändelserna *u(n) och *u(na) ge i Älvd. (Åsen) efter både lång och kort st. *ų* (jfr *å* : *u* för änd. *u) t. ex. *kullų, mårgų, flŭgų*, i Orsa och Bonäs *o* (*ǫ*), i Soll. med balans *o* : *u*. Svärdsjö-Enviken i NDalb., Hille i NÖGästr., en del av NÖUppl. (åtm. Hållnäs, ÖLövsta) torde ha *o* ungefär som Orsa t. ex. Hållnäs *i mɤuro, hallo, stuggo, maro* (jfr H. *stuggu, maru* obest.). I hela Norrl. (utom en del av Gästr.) råder eller har sannolikt en gång rått balans, dels med *a* : *o* i Häls. (nu åtm. i N. Häls., förr trol. allm.; också i Hamrånge i NÖGästr.) och Härj., t. ex. Delsbo, Ljusd. *i mɤra*, Vemd. *Sima* 'Simon' : D. L. V. *stuggo* 'stugan' (jfr D. *stugge* L. V. *stuggu* 'stuga', D. *stugge* L. *stuggu* V. *stuggur* 'stugor'), dels med *a* : *u* l. *e*, resp. *un* (*uṇ*) l. *en* (*eṇ*) i Med. och Jämtl.—Norrb. t. ex. Norrb. (NKalix) *mårja* adv. 'i morgon' : *vĭku* 'veckan', Ång. (Multrå) *mɤra* : *vekeṇ*, Med. (Ind.) *mɤra* : *vekke* (jfr N. *vĭku* Å. *veke* M. *vekke* obest. sg.). Större delen av

Uppl. (om Hållnäs, ÖLövsta i N. se förut) har balansväxling: 1) Dels vanligen *å* : *u* t. ex. Häverö *mɤrå, ingå* nsgf. 'ingen' *ingun jfr fsv. ängun, *andrå* nsgf. 'annan' jfr fsv. andron, *ögå* 'ögon', *allå* 'hallon' (*Jan-Päṣå* 'Jan Persson'), *byssǻ* asg. best. 'bössan' (jfr *byssɤ* asg. obest. 'bössa', *byssą-a* nsg. 'bössa-an') : *flugu* asg. best. 'flugan' (jfr *flugu* asg. obest. 'fluga', *flugu* l. *-ą* nsg. obest. 'fluga', *flugu* l. *-a* nsg. best. 'flugan'); Vätö *strǻmpå* 'strumporna', ä. Rosl. 1695 *pigå* 'pigorna' *piguna(r); Fast. *mɤrå, allå* 'hallon', Skutt. *mɤrrå, hållån*, F.S. *ögån* (*Jan-Päṣå*) : S. *fluggu* nasg. best. 'flugan' (jfr *fluggu* obest.), *perun* nt. 'potatis' (kortstavigt ord, se Kock Ljudh. 4 : 394), SVUppl. *mårrån* l. *mărån, alån* 'ollon' : *gatun stŭgun* (liksom i Finl. t. ex. Kökar), jfr sv. rspr. *ögon, hallon* : *Falun*; — 2) dels med *o* eller, framför bevarat *n, *ɤ* l. *å* : *u* på Gräsö i NÖUppl.: *mɤrro* 'morgon' *mɤrrɤn* l. *mɤrrån* 'morgonen', *hallo* ~ *hallån* 'hallon' : *perum* (sic!) 'potatis'; *pigo* 'pigan' (sälls.), *'Jällo* ön. 'Ellan' : *gatu* 'gatan', *sjeru* 'skäran', *'Fluttu* skärn. *Flutun(a); *luppo bysso pigo* etc. (även *gato* osv.) bpl. 'lopporna' *luppuna(r) etc. : *sjeru* 'skärorna', *svanu* 'svanorna'; — 3) dels också *a* : *u* l. vanl. *e* i åtm. en del av SÖUppl. (där ex. på *un efter kort st. äro sällsynta därför att kortstaviga sv. fem. där böjas likasom de långstaviga) näml. i några socknar V. och S. om Norrtälje t. ex. Loh. *mɤra, alla* 'hallon', Rådmansö *smultra, inga* f. 'ingen', Blidö *njupa* 'nypon', *andra* f. 'annan' (*Masjänsa* 'Mats Jansson') : Loh. *faṣte* 'farstun' *-stugun(a) (obest. =). S. om Mälaren, där balansväxlingen vanligen är upphävd genom förenklingar i formsystemet, motsvaras *un i Södml. av *o* t. ex. *i måro* o. d., *ögo, hallo* (*Kalpäṣo* 'Karl Persson'), *flikko tungo stugo gato* etc. 'flickorna' *-una(r) etc., i Närke vanl. av *e*: *afte, halle* (*Pärse*), i Ögl. av *a*: *mɤra, halla*. (Reflexen *a* synes också finnas i en del av området med ofullständig balans på *u t. ex. i SDal. etc.). Jfr 234 f., 242.

Anm. I Uppl. är den regelbundna balansen *o : *u, varav *ɤ* l. *å* : *u*, i förening med kasusböjning i sing. (åtm. i långstaviga ord) bevarad hos de svaga femininerna i ä. dial. i Häverö i MRosl. och var det åtm. ännu på 1890-talet i Väddö och Singö: H. nom. *byssą* best. *byssa*, ack. *byssɤ* best. *byssǻ*, jfr ack. *flugu*. I Vätö och Bro längre åt S. vid kusten var på Schagerströms tid (Vätömålet 1882) kasusböjningen upphävd i ord som icke beteckna levande varelser och i samband därmed var den regelbundna vokaliseringen i singularändelserna stadd i upplösning, varvid *å* i sakorden ofta synes ha inträngt för både *ɤ*, *ą* och *a* (*u*) oberoende av kasus- och bestämdhetsböjning och i de appellativa personorden åtm. för *ɤ*, t. ex. *flaskå* best. l. obest. nom. l. ack., *stintå* obest. ack., medan kasusböjningen och de regelbundna ändelsevokalerna ännu voro väl bevarade i de feminina (liksom de maskulina) svagt böjda personnamnen t. ex.

Stinạ nom., *Stinɞ* dat. och ack., *Stinɞs* gen. I hela den återstående delen av Uppl. visa i nutiden de långstaviga femininerna allmänt a-former dvs. i ÖUppl. *ạ*: best. *a* (endast i yngre och av stadsspråk fördärvad eller dåligt iakttagen dialekt *ạ* : *ạ* l. *a* : *a*), i VUppl. *a* : best. *-an*, och spåren av kasusböjning eller av ackusativens *o äro mycket sällsynta; de kortstaviga ha i SÖUppl. likaså vanl. *ạ* : *a* men i NUppl., N. om en linje ung. Hargshamn—Uppsala—Enköping, ha de genomgående eller delvis *u* : best. *u*, likaledes utan spår av kasusböjning (om *e* för *u* i den yngsta dial. och om *o* i best. f. i Hållnäs etc. se ovan). Emellertid visa de uppländska dialektdikterna från 1600- och 1700-talen, att Uppland omkring år 1700 ännu allmänt i nästan hela landskapet, både i Ö. och V., hade dialekter med *å*-former l. stundom '*o*-former' av de långstaviga (delvis med kasusböjning) ungefär som Vätömålet 1882 och *u*-former av de kortstaviga, närmare angivet former med *å*- (l. *ɞ*-)ljud (vanl. skrivet *å*, mindre ofta *o*, mycket sällan *ö*) i obest. f., och med *å* l. *ån* i best. f. samt i ett mindre område i S. (l. SÖ.) Uppl. troligen former med *o*-ljud skr. *o* : best. *o* l. *on*; i de kortstaviga *u* : best. *u* l. *un*. Detta 1700-talets uppländska *-å* l. *-o* förklarar Dalins och Bellmans *Marjo* och nysv. *Barbro*. Sedan 1700-t. har alltså upplandsdialekten utbytt sitt gamla *-å* i de långstaviga svaga femininerna mot det vanliga svenska *-a* med stöd av stadsmålen och i anslutning till grannlandskapen i N., V. och S., vilka samtliga vanligen hade *a*-former redan i förra hälften av 1700-talet enligt bröllopsdikternas vittnesbörd. I NUppl. ha *u*-formerna i de kortstaviga behållits med stöd av bergslagsmålet i SDal. och NÖVästml. Längst i Ö. ha de gamla uppländska *å*-formerna från c. 1700 bäst fortlevat till vår tid i Vätö, Bro, Väddö och Singö och framför allt i Häverö. Det östliga *-å* i Uppl. står tydligen i samband med det vanliga *-å* i SFinland, men det gamla tillståndet är bättre bevarat i Häverö än, såvitt känt, i någon finlandssvensk dialekt.

III. Exkurs om vokalharmonin.

De vokalharmoniska förändringar och växlingar som ha berörts i det föregående skilja sig i viktiga avseenden från de här närmast behandlade försvagningarna. Vokalharmonin är för det första i huvudsak en fornspråklig företeelse men är sällsynt i de nutida dialekterna. Från gammal tid är harmonin känd både från Östra Norden bl. a. genom urkunder från Vgl. och Skåne och från det västnordiska området genom ett stort antal fornnorska, särskilt fornöstnorska handskrifter, som erbjuda ett mycket rikhaltigt och upplysande material och av vilka de viktigaste äro den s.k. legendariska Olafssagan c. 1250 som trol. representerar Tröndelagen och huvudhs. av Barlaams saga c. 1250 trol. från SÖstlandet. I nyare tid

är harmonin i mera genomförd form, som redan nämnt, iakttagen endast i en enstaka dialekt, Stod i Tröndelagen i Norge, nämligen i fråga om *i — harmonin på *u är också i Stod fragmentarisk —, i övrigt märkes den i dialekterna nästan bara i enstaka spår i vissa begränsade fall och huvudsakligen i Norge på Östlandet och i Tröndelagen.

Anm. 1. Vanligast äro harmonin på *i som ger växlingen *i* ~ *e* och harmonin på *u med växlingen *u* ~ *o*. Harmonin på *i är delvis ofullständig dvs. växlingen är inskränkt till öppen stav. medan *i* råder i sluten stav. Huvudregeln blir med ledning av dialekterna och texterna (närmast de föstno.) att *i*, *u* för *i, *u stå efter fvn. *i *í, *y *ý, *u *ú, *æ (omljuds-ä), *ǫ (vare sig det är skrivet *ǫ*, *o* eller *a* l. dyl.), *iǫ (skr. *iǫ*, *io* l. *ia*), *ei, *au, *øy — däremot *e*, *o* efter *e *é, *o *ó, *ø *ǿ, *a (gäller endast *i) *á (*ǫ́), *ǽ, dift. *ia (skr. ia l. iæ; gäller endast *i). Modifikationer märkas i (genetiskt) yngre språkstadier, delvis redan tidigt. Harmoni på *a, som ger växling *a* ~ *ä* (l. *ạ*), även *å* ~ *a*, är mera ovanlig men förekommer både i Norge och Östra Norden i dialekter, resp. texter; regeln blir att *a* (*å*) står efter velara vokaler, *ä* (*ạ*) efter palatala (i östn. stundom endast *y*, *æ*, *ø*); regeln kan tillämpas både efter lång och kort stavelse, men gäller delvis endast för endera ställningen.

Anm. 2. Den mera inskränkta, enbart konserverande form av harmoni, som består i att ett *i som eljest skulle försvagas till *e* t.ex. i urspr. ultima kvarstår som *i* efter identiskt samma vokalkvalitet i föregående stavelse (delvis också efter *ei), förekommer flerstädes även utanför områdena med den egentliga vokalharmonin (jfr 216 f.). Den bör hållas isär från den sistnämnda. Ett särskilt slag, som också finns flerstädes både inom och utom harmoni-miljöerna, är likaledes den labiala harmonin, då ett *y*, resp. *ö* i stammen förändrar ett *i*, resp. *e* till *y*, *ö*, t.ex. Uppl. *mykky* *mykki, ÖHärj. *mötö* *möte. Resultatet blir även här alltid samma vokal i båda stavelserna, aldrig två olika (låt vara besläktade) vokaler.

Att döma av både Stodmålet etc. och medeltidstexterna synes vokalharmonin 1) i stort sett och i princip inträda oberoende av första stavelsens längd eller korthet t.ex. Stod *funni* 'funnit' ~ *broste* 'brustit' : *skri(k)kji* 'skrikit' ~ *frös(s)e* 'frusit'; 2) den kan verka på bestämda slutartikelns vokal (likaledes oberoende av kvantiteten): S. *hu'si* 'huset' ~ *bo'ḷe* 'bordet' (så också i Barl. s. m.fl., men icke i leg. Ol. s. m.fl.; om artikelns vok. se s. 122 f., 118, 242 f.); 3) den framträder i senare sammansättningsleder och i avledningsändelserna *ing(r) och *ung(r): S. *tulling* 'tok' ~ *rareng* 'särling' (jfr ÄVgL *øleng* 'sista smörjelsen') — i vissa mål t.ex. i delar av Agder är den t.o.m. uteslutande belagd i dylika fall t.ex.

Sät. *Gunn*^{e}*uv* *Gunnulfr ~ *No*^{u}*tto*^{u}*v* *Nǫ́ttolfr, Åseral *sumrung* 'sommarföl' *sumrungr ~ *fjō*^{u}*rång* *fiǫrðungr. Ett särskilt anmärkningsvärt förhållande, som framträder undantagslöst i Barl. s. och med strödda ex. i andra hss, är 4) att harmonin också verkar på ett konsonantiskt *i̯ i efterstavelsen: B. s. (med hs:s stavning enl. Unger) *vilia, fylgia, drygia, ekkia, lengia, kueikia, tøygia* ~ *lægea* *lǽgia, *vægea* *vǽgi̯a, *vengea* gpl. 'vingarnas' *vǽngia, *hægea* *hǿgia, *slœgea* *slǿgia, *sœkea* *sǿkia, *rœkea* *rǿkia, *þrængea* *þrøngia (ex. *suelgea* l. *suælgea* *suælgia torde bero på att *ǣ förlängts på östnorskt vis framför apikalt *l̥ (120) + kons., jfr B. s. *hæga* *helga, Tel. *svǟje* 'svälja').

Allt detta tyder på att vokalharmonin är oberoende av ordets prosodiska typ annat än såtillvida att det naturligtvis alltid är fråga om en huvudtryckig och en icke huvudtryckig stavelse. Medan t. ex. förändringen av *i > *e* i urspr. slutljud t. ex. *time* (men *timin*) — den s. k. ofullständiga försvagningen — tydligen får betraktas som ett förstadium till en senare mer vittgående försvagning fram mot apokope, kan detsamma inte med säkerhet sägas om det vokalharmoniska utbytet av *i mot *e* i t. ex. *broste* 'brustit' — märk att sådant *e* i Stod, Vågå, Tinn alltid torde vara spetsigt e: *ę*. I fornskånskan växlade att döma av Skånelagen *a* i ändelser med *ä* efter vokalharmoni, den moderna skånskan utmärkes av väl bevarat *a* i nästan alla ställningar. M. h. t. vokalharmonins ursprung och spridning synes följande uppfattning vara möjlig och trolig på grundval av både det äldre och yngre materialet. I det gamla Danmark har den tillhört ett kulturellt ledande område, i främsta rummet Skåne där den är tidigt och väl belagd (liksom i Norge) men säkerligen också Själland (Brøndum-Nielsen 1, 382 f., 391 f.). I det övriga Norden märkes den likaledes i centrala kulturbygder, i Norge i Viken och omkring Mjösen (Oslo, Hamar) samt i Tröndelagen (Nidaros) och i de mellanliggande bygderna längs efter och i närheten av det stora färdselstråket genom Mjösen-bygderna och Gudbrandsdalen från Oslo-Hamar till Trondheim, i Sverige framför allt i Västergötland omkring Göta älv och Vänern (Lödöse, Skara) men också i Mälartrakten (med dess städer) att döma av dess förekomst i UppL och SödmL, i Finland i Åbotrakten (Jöns Budde). Däremot synes den i både äldre och nyare tid vara främmande för det egentliga västnordiska området: Västlandet, Färöarna och Island. Ett antagande att den en gång skulle ha rått allmänt också på Västlandet och t. o. m. på Atlantöarna finner efter min mening icke stöd i de faktiska förhållandena. Visserligen märkes den i medeltida texter från norra Västlandet men den kan ha kommit in i dem på litterär väg från Nidaros (eller möjligen från Bergen?) och den finnes i c k e i de nutida målen i dessa trakter. Överhuvud synes vokalharmonin saknas i mera avlägsna (från Danmark räknat?) och ålderdomliga bygder sådana som Hardanger, Hallingdal, Valdres, Österdalen och Nordlandet, väsentligen också Sätersdalen i Norge eller i Sverige t. ex. Dalarne och Norrland och de nutida svenskbygderna i Finland och Estland; spåren av den äro mycket svaga eller obefintliga också i ett centralt svenskt, av mer ålderdomlig storbondekultur präglat landskap som Östergötland — där istället vokalbalansen gjorde sig starkt gällande. Det är möjligt att vokalharmonin först har uppstått i Danmark — kanske redan på Knut den stores tid? — och därifrån spritt sig i första hand till Götaälvsområdet och Viken, områden som ju också eljest rönt särskilt starkt inflytande från Danmark, men förr eller senare också till Nidaros (möjligen även Bergen) och till handelscentra vid Mälaren och i sydvästra Finland. Vad beträffar den ljudhistoriska förklaringen skulle ju den alltså urspr. danska vokalharmonin, dvs. förhållandet att svagtoniga vokaler rätta sig efter föregående starktoniga, möjligen kunna tänkas som ett första steg mot den senare allmänna danska försvagningen, men de fakta som förut ha anförts tala icke för denna tolkning. Det sannolika är att vokalharmonin är en omljudsföreteelse dvs. en progressiv vokalassimilation, som icke som sådan har något direkt samband med den satsrytmiska reduktionen av efterstavelser. I varje fall blev den en episod och har senare i regel utplånats genom andra slags omvandlingar av ändelsernas vokaler.

Kap. 6. Efterledsförsvagning. Vokalerna.

Reduktionen i efterleder av sammansatta ord genom synkope-apokope och hiatuskontraktion har behandlats i kap. 1—4 i samband med den motsvarande reduktionen i ändelser. Resultatet av dessa förändringar eller om man så vill målet för dem var det enkla enstaviga eller tvåstaviga ordet. Den begynnande eller förberedande reduktion, som består i förkortning eller kvalitativ förändring av ljuden i efterlederna och ifråga om konsonanterna också ljudens bortfall, kan kallas e f t e r l e d s f ö r s v a g n i n g.[1] Målsättningen för denna är, i varje fall i första hand, det enkla två- eller trestaviga ordet.

Den vokaliska efterledsförsvagningen behandlas här för sig i kap. 6 i anslutning till närmast föreg. kap. om vokalernas försvagning i ändelser, som också i stort sett är en förberedelse till ordförkortningen enligt 1—4. Den konsonantiska efterledsförsvagningen behandlas i kap. 7 tillsammans med konsonanternas förändringar i ändelser.

[1] Hithörande företeelser ha vid tillfälle berörts i kap. 1—4 och exempel ha anförts s. 55, 78, 90 f., 93 f., 102, 104 f., 107, 114, 141—144, 147 f., 167, 169, 192—198; i viss mån (om slutartikeln o. d.) 88, 94 f., 124 f., 242 f.

1. Efterledsförsvagningen. Förberedande anmärkningar.

Vokalförsvagningen i efterleder är av samma slag som i böjningsändelser och avledningsändelser. Det gäller också, som närmare skall beröras i kap. 7, för konsonantförsvagningen, inklusive konsonantbortfallet. En skillnad mellan efterleder och ändelser är självfallet, att antalet ljud och kombinationer i efterledernas utgångsformer är ojämförligt större, eller i princip lika stort som i stamstavelser. Huvudregeln för motsvarigheten mellan utgångsformerna och de yngre formerna är densamma i båda slagen av efterstavelser och gäller för alla dialekter och språkskikt: ljuden och kombinationerna ha anslutits till eller ersatts av de i varje målform mest frekventa ljuden och kombinationerna (31) i de vanliga ändelserna (eller i varje fall till dem bland de mera frekventa som fonetiskt stå närmast utgångsljuden). Därav följer att långa vokaler och konsonanter förkortas, diftonger och konsonantförbindelser förenklas, olika m. l. m. ovanliga ljudkvaliteter utbytas mot den i måltypen normala kvaliteten eller ljudtypen i ändelser eller mot någon av de mera vanliga; o. s. v. Principen är lika över allt, men givetvis kunna de faktiska slutresultaten ställa sig olika allt efter målformernas olika, för var och en utmärkande ljudbehandling eljest i ändelser: Fnord. *þaklá ger i ett *a*-mål som Voss ˈ*Takkla*, i YSogn som är *e*~*a*-mål ˈ*Takkle*, *váðmál blir i *a*-målen Vgl. Hall. Blek. *vammaḷ* o. d., i *e*-målen Värml. Gotl. *vammeḷ*, resp. *vammel*, jfr da. *vadmel*, i vokalbalansmålen Ång. *vạmmaḷ* närmast < *vămal, jfr Å. *gạmmaḷ* *gamal, *dạgar*, Härj. (Vemd.) *vɵmmɵḷ*, jfr *gɵmmɵl*, *dɵgɵr*. Vokalharmoni har bestämt motsättningar som för fnord. *ó: Akh. *Rönjul* : *Rovol* (178), för fnord. *ei: NVTrondh. ˈ*Fińńi* 'Finne' : ˈ*Kåḷvre*, ˈ*Hårvre* (265, 295), Akh. ˈ*Funni* : Östf. ˈ*Ottẹ* *-eið; jfr Akh. ˈ*Jĭsti* 'Gisti' *Geitastígr : Östf. ˈ*Vắḷtẹ* 'Varteig' (264). I mål med ofullständig försvagning (vokalbalans) kan *i, *í, *ei uppträda som *i* i sluten stavelse och undantagsvis också vid fullständig försvagning (så i *e*-målen t. o. m. *a l. *u) genom attraktion till relativt frekventa grupper med allmänt *i* framför palatala *ĺ* och *ń* etc.; i en del mål kan vilken vokal som hälst bli *u* l. d. framför *m*. På liknande sätt förhålla sig konsonanterna.

Efterledsförsvagningen liksom ändelseförsvagningen har uppstått i satsen och beror av satsrytmen.[1] De nordiska sammansättningarna rytmiseras normalt och av gammalt som dipodiska

[1] S. 16 f. Även andra prosodiska och fonetiska faktorer ha haft större eller mindre betydelse. Jfr förut och i det följande.

takter. Den vanligaste typen är den tvåstaviga t. ex. *båthus*, *Stockholm* med taktformen ∸ ⊥. Därjämte förekomma tre- och flerstaviga typer:[1] *gärdesgård*, *Västervik* ∸ ⏑ ⊥, *husbonde*, *Uppsala*, *landshövding*, *Norrköping* ∸ ⊥ ⏑, *kyrkoherde*, *Hedemora* ∸ ⏑ ⊥ ⏑. Flertalet äro substantiv: appellativer och nomina propria (egennamn), men också andra ordklasser äro företrädda.

Då sammansättningarna stå som huvudtakter i satsslut och vid eftertryck inuti satsen, behålles i regel den dipodiska rytmen; efterlederna behandlas i så fall enligt reglerna för enkla ord i starka taktdelar, och efterledsförsvagningen uteblir. »Det här är vårt båthus.» »Ett rödmålat båthus ska vi också ha.» »Tredje klass Stockholm!» »En verklig olycka!»

I andra fall och mycket ofta kunna de sammansatta orden utsättas för rytmens nivellerande och undertryckande verkningar och inuti satsen rytmiseras som trokéer eller daktyler: – ⏑, – ⏑ ⏑, de ojämförligt vanligaste taktarterna i nordiskt tal, eller, om de äro tillräckligt långa, som (fallande) peoner: – ⏑ ⏑ ⏑, den vanligaste fyrstaviga takten. Ex. (där ⏑ utmärker svagt tryck): Lägg på ett vedtră till! Brännvĭn, pilsner och rödvin! Den vägen är en halvmĭl längre. Ett fjärndĕls skålpund. Både vårsă(d) å allt (Södml., TEricsson). Då ble dä allti nån olўcka då mä (Smål., BKarlgren). Då sa min husbŏnne te me (ib., ds.). » . . stadsbŭdet uttrўcket . . flerstădes . . » (hört i radio). Fördĕlar (hört i Stockh.; märk ∸ ⏑ ⏑ l. ∸ ⏑ ⏑̇ !). Distĭngen (så vanl.). Norrkŏping (ANoreen o. fl.). Ångfărtyg (så vanl.). Tur-retur Stockhŏlm—Uppsala! Stockhŏlms stadshus: ∸ ⏑ ∸ ⊥. Uppsăla domkyrka: ∸ ⏑ ⏑ ∸ ⊥ ⏑ (jfr Uppsălavägen, båthŭstaket). Uppsăla är bäst: ∸ ⏑ ⏑̇ ⏑ ∸! Ingebŏrg Lagercrantz: ∸ ⏑ ⏑ ∸ ⏑ ⊥. Västervĭks hamn: ∸ ⏑ ⏑ ∸. Hedemŏra marknad: ∸ ⏑ ⏑ ⏑ ∸ ’. (Jfr 18, 46 f., 100 f., 145 om en motsvarande rytmisk växling också vid de enkla trokeiska och daktyliska orden!) — Omformningen inuti satsen är vanligare och mera framträdande vid typerna ∸ ⊥ och ∸ ⊥ ⏑ än vid ∸ ⏑ ⊥ och ∸ ⏑ ⊥ ⏑, i vilka den trokeiska rytmen (till viss grad) finns med redan från början och där den halvstarka taktdelen icke står omedelbart intill den helstarka (förändringen alltså är mindre behövlig). Om konsekvensen för försvagningen se nedan 286!

Då skalderna i stor utsträckning använda de normalt dipodiska sammansättningarna som enkla takter i versen, är det i en riktig känsla av denna deras vanliga och naturliga rytmisering i talspråket: Wolga mottar i sin famn Oká (Runeberg). Fantastiskt, utländskt, flärdfullt, om du vill (Tegnér). Dämpat solljus bland näckblad skälver (Snoilsky). När Årdala klockor ringa till pingst (ds.). Snöskatan slår kastanjett

[1] Om de trestaviga jfr delvis förut i kap. 4.

från åbrinkens skyhöga alar (Strindberg). Var tallrik hon böd som en ättehög bäddad (Fru Lenngren). Han fick ett ögonblicks rast, han sprang (Runeberg). Skön Ingeborg åker över sitt namn (Tegnér). Til hende stod mine tanker/hver en sommerlys nat (Ibsen). Och läpparna de röra sig så allvarsamma sluga (Fröding). Dit där domarbergets säten stå i ring (Karlfeldt). Också då typen ⏓ ⏊ ⏑ i versen blir ⏓ ⏑ ⏊ l. d. ligger talspråket bakom (jfr ex. ovan): Ty han vid ingången kom av sig (Kellgren). I grunden allvarsam, i umgänget behaglig (Leopold). Movitz skulle bli student;/han Upsala betrakta (Bellman).

Vid sidan av den vanliga rytmiseringen som enkla men starka takter förekommer det också, att de sammansatta orden liksom alla andra ord i språket stundom kunna stå i 'svagton' i satsen dvs. med alla stavelserna m. l. m. undanhållna, m. a. o. i upptakt (proklis) eller eftertakt (enklis): ett skå̆lpŭnd fläsk, ett hălvstŏp brännvin, ănnăndăg jul, rådmăn Andersson, Stŏckhŏlms blodbad, Ŭppsălă högar; jfr ĕftĕr maten, nå̆gŏn enda, ett glăs vatten, ett păr skor, en trăppa upp, lў̆cka till, bărnens dag, dŭmma svenskan, Tŭna backar, Gä̆vle vapen. Sådan rytmisering av de sammansatta orden är dock i det hela förhållandevis ovanlig, och särskilt ovanlig är den av substantiven, vilka liksom substantiv i allmänhet, både appellativer och egennamn, ojämförligt oftast stå i rytmiskt framhävda ställningar (20). I enklis förekomma de nästan icke alls men väl stundom i proklis. (En särställning intager dock i fråga om enklisen i viss mån en del personord, både enkla ord och sammansättningar, appellativer och egennamn, nämligen sådana som kunna användas i tilltal (vokativ) och i så fall ej sällan stå i svagtonig enklis: kom hit, gösse!; men även i denna ordgrupp är den 'starka' rytmiseringen avgjort den övervägande.) En med tanke på dessa förhållanden företagen genomgång av ett urval prosatexter, däribland tillgängliga fonetiska texter med aksentuering, har visat för de substantiviska sammansättningarna, att 'svagtons'formerna utgöra endast en obetydlig minoritet, medan rytmiseringarna som enkla starka takter uppgå till ett relativt högt procenttal av samtliga förekommande fall; undersökningen har också visat, att ortnamnen på intet vis, och inte heller, i varje fall icke i någon avsevärd grad, personorden och personnamnen (för så vitt dessa senare numera äro vittnesgilla) skilja sig i rytmiskt eller prosodiskt hänseende från andra substantiv. Resultatet är väl f. ö. blott vad man kunde vänta. Redan en kort eftertanke över vår egen dagliga språkliga erfarenhet säger oss dock, att ord som Stockholm, Uppsala, Sollentuna, Almunge eller Gustav, kungen, biskopen (201) i första rummet äro starktoniga ord i språket och det t. o. m. i särskilt framträdande grad. (Detta sagt med tanke på en gängse, från bl. a. AKock härrörande förklaringsmetod, som ensidigt

räknar med 'svagton' dvs. proklis eller enklis i dylika ord, hos Kock närmast i personorden, hos senare forskare också i ortnamnen.)

Det är den ovan berörda vanliga rytmiseringen som enkla starka takter, som är huvudförutsättningen för sammansättningarnas förändring till enkla ord och i och därmed för efterledernas övergång till ändelser dvs. efterledsförsvagningen. Naturligtvis kan också den mera radikala men mindre vanliga rytmiseringen 'i svagton' ha haft en viss betydelse. I det stora flertalet fall (även vid personnamnen!) är dock den förra en fullt tillräcklig rytmisk faktor och förklaringsgrund. Endast i vissa pronomina, adverb och småord, t. ex. *någon*, *antingen* (20), synes det vara nödvändigt att förutsätta också den senare och t. o. m. att räkna med den i första rummet.

Den nordiska rytmen i sina väsentliga huvuddrag är gemensam för alla nordiska målarter. Den rytmiska nivelleringen av efterlederna liksom också av ändelserna är också den allmännordisk och har gjort sig gällande från allra äldsta tid. Redan i och för sig innebär den en viss grad av också fonetisk och grammatisk förändring: ljuden förkortas och kunna också på annat sätt förflyktigas; efterleden är icke efterled i en sammansättning på alldeles samma sätt som i den icke-nivellerade formen. Men förändringarna förbli vanligen obeaktade eller uppfattas som oviktiga varianter. Försvagningen är blott villkorlig, enbart rytmiskt betingad. I det medvetna språket är utgångsformen alltjämt efterledens normala huvudform: sammansättningen som sådan står ju kvar oförändrad i satsslutet. En verklig språkändring inträder först då den nya formen normaliseras och helt undantränger den traditionella. Därvid ha en mängd omständigheter inverkat, både språkligt formella och av real eller historisk art. I det anförda materialet ur svenskt riksspråk har normaliseringen fullt genomförts endast i pronominet någon, urspr. en sammansättning (kap. 8), och möjligen i ångfärtyg och distĭngen. Men i äldre språk och dialekter och i annat riksspråksmaterial än det anförda träffas talrika fall, överallt dock sporadiska: enstaka ord eller ordgrupper. Normaliseringen vid efterledsförsvagningen blir aldrig lika regelbunden eller enhetlig som vid ändelseförsvagningen: efterleden är (eller var) till viss grad ett självständigt ord, nära förbundet med sitt enkla grundord och med samma efterled i andra komposita, ett ord med sin egen betydelse, som ofta kan vara starkt specialiserad; ändelsen är ett ordelement med mycket allmän innebörd. Även vid ändelseförsvagningen har f. ö. 'ljudlagarnas undantagslöshet' endast relativ giltighet (31). Vid efterledsförsvagningen växla resultaten i hög grad från fall till fall. (Detta förbises ofta t. ex. då man menar att om *Anu-laibaR i ett fall försvagas till *Ólafr* det inte i ett annat fall kan vara oförsvagat eller *-laibaR allmänt kan stå kvar som *-leifr* i andra namn. Jfr Omlj. 37 f.)

Som allmän regel kan anses gälla att exemplen äro talrikare bland de gamla och fasta sammansättningarna än i nya och tillfälliga. Det hindrar dock icke att även notoriskt sena bildningar hastigt nog kunna få försvagning (147!). Eller tvärtom att gamla bildningar förbli oförsvagade.

Rent formell är den olika mottagligheten för satsrytmens inflytande, som kan finnas redan i ordens prosodiska utgångstyper t. ex. ≚ ◡ ⊥ gentemot ≚ ⊥ eller ≚ ⊥ ◡ etc. (283). Därav motsättningar som Gotl. *'Elling-haim* 'Elinghem', *'Aitlaim* 'Etelhem' *Eitil(h)eim : *'Hainum* *Hein(h)eim, *'Gautum* *Gaut(h)eim, *'Maistaböi* 'Mästerby', *'Aikböi* *Eikiby : *'Mybbis* 'Medebys' *Miðbý(s), Västf. *'Lingeläm* *Lingileim : *'Marom* *Mareim, Akh. *Älgrẹm* *Algareim : *'Vårom* *Váreim, Vgl. (Väne) *'Haḷvesṭër* 'Halvorstorp : *Atter* 'Artorp'. Jfr om namn på *-bo(l)stad* och *-köping* 193, 195 och i allmänhet om tre- och flerstaviga bildningar kap. 4. — Märk att en yngre bildning av den mottagliga typen, ≚ ⊥, som Gotl. *'Aitlaim* har hållit sig (åtminstone tills vidare) medan en äldre som *'Hainum* har försvagats. Formerna måste få tid på sig. På andra håll ha både de yngre och de äldre försvagats t. ex. Hed. *'Älvrom* *Alfareim : *'Ranom* *Raneim.

En formell och språklig sak är det också, att försvagningen lättare slår igenom, när den nya formen utan svårighet kan anslutas till förut existerande typer av enkla ord och normalformen alltså blir ett nytt enkelt ord i stf. den gamla sammansättningen t. ex. sv. *huckle* 'huvudkläde', *förklä* l. *förkle*, Uppl. *jäspe* 'bröllop' i anslutning till de tvåstaviga neutra på *-e*, Södml. *stakkar(e)*, sv. *stackare*, VUppl. *dāḷkär(e)* 'dalkarl', SSverige, Häls. *hannel* 'handtag, »handval»', da. *barsel*, Värml. *blå'bber* 'blåbär', sv. *fattig* *fátøker efter gamla ord på *-are*, *-el*, *'-er* (nt. sg. l. pl., plur. som *nö'tter* etc.), adj. på *-ig* etc. Detta är det vanligaste och s. a. s. normala förloppet. Försvagningen har då åstadkommit vad den förmår, och resultatet är ett färdigt ord, som icke vidare behöver förändras. Ett annat slags, likaledes formell men kompromissartad och ofullgången förändring uppstår stundom, när den nya svaga formen innehåller ljud och kombinationer som äro främmande för de enkla ordens normala fonetik (men kunna erinra om de sammansatta). Normalformen — som k a n bli ett enkelt ord men ett säreget sådant — blir då ofta en ny s. k. 'formell' sammansättning (i stf. den gamla riktiga) med sammansättningens normala prosodi t. ex. ≚ ⊥ och därmed alltid ett långt (sekundärt förlängt) ljud, vokal eller konsonant, i efterleden, som tillika alltid bär spår av (den tidigare eller alltjämt pågående) rytmiska försvagningen inuti satsen. Detta kan kallas halvgjort arbete. Sådan förändring förekommer ofta i skriftspråk och av skriften påverkat talspråk och beror delvis på restitutioner eller folketymologiska omformningar. Ex. 1) med sekundärt förlängd vokal: sv. *'vădmāl* l. *vădmāl* (vanl. *'vădmăl*; det avstickande är förb. *dm*!) jfr 282, *'ēlāk* (äv. *'ēlăk* l. *'ēlakk*) trol. *-lákr, Älvd. *ĭfār* 'dräktig', om får, *ífár; Vgl. *'Kvättāk* 'Kvättak' o. a. gn. på *'-tāk* *-tăgh (*-taiγ-, 376); SOpl. *'Hăsvāḷ* *Hafrsváll, Hed. *'Brańńvāḷ* l. *'Brannvāḷ* m. fl. *-vál, NVUppl. *'Byrrvāḷa* 'Bjurvalla' jfr NÖVästml. *'Ringvăḷa* 'Ringvalla' *-vála, Ögl. (Ydre) *'Mārēk* (l. *'-ĕk*) *Marvík, sv. *'hällvēte* (äv. *'hällvette*, *'hällvĕte*) *hällvíti, sv. *'dāḷkār* *-karl, *'piggvār* *'slätvār* *-huarfr, Tel. *'Bäkkvāḷ* Östf. *Bäkkevār* 'Bækkevar' *Bekkiarhuarf, Nordl. *'Ŭtbjör* 'Utbjør' *-biǫrg, Värml. (Jösse) *'Hsltebër* 'Holteberg' *-berg, Vgl. (Väne) *'Haḷvesṭër* 'Halvorstorp' (286), MHall. *ättendār* 'eftermiddag', Uppl. *'Lōsjāḷ* 'Losgärde' *Lóaskialf, Västf. *'Hannvāḷ* 'Haneval' *Hanavagl. Eller 2) med längden på konsonanten: sv. *'bröllåpp* '(skr.) bröllop, ä. även bröllopp' *brýðhlaup, *skörbjugg* jfr isl. skyrbiúgr, *husbloss* ä. sv. *husblåås*, Ögl. *nāstukk* 'näsduk', Östf. *'Rösäkk* 'Røsæk' i Røydesæik RB., *'Gröttvett* 'Grøttvet' *Griótþueit o. a. no. gn. på *'*tvett*, Tel. *'Vännstöpp* 'Venstøp' i Viinstaupe RB., Ögl. *'Juppvikk* 'Djupvik', sv. *'vässjötte* 'västgöte' STrondh. (Ålen) *vässjytt*, Värml. (Färnebo) *'Heåss* 'Heås', sv. *fingerborr* (ä. även *fingerbår*) 'fingerborg', Blek. Smål. *vītverra* 'vitsippa' *huíthuirfa, Sk. (Åsbo) *nārdill* (äv. *nardĭll* med sekundär aksentförskjutning) 'nederdel', SMöre *vallmall* *vallmann* 'vadmal'. Förändringen med sekundärt införd kons.-längd ger i sydsv. och da. mål, som ha *g*, *b*, *d* för ä. korta *k, *p, *t, nutida former med tonlös explosiva, om den genomförts före *k > *g* etc., tonande konsonant efter övergången t. ex. Hall. etc. *bröllåp(p)* o. d., da. *bryllup* : Boh. ä. dial. *brölöbb* (Uddevalla-tr. 1778 och senare; nu »vanligen» *brullup* 1894), Blek. *Öirek* o. d. 'Erik' Skåne (Albo) *'Erikj* da. *Erik* *Erikk (jfr fsv. bl. a. *Erikker*) *Eiríkr (jfr med försvagning jyll. *Jăriγ* enl. Feilb.), Sk. (A.) *'Kjivikj* 'Kivik' *Kīvikk (jfr Ögl. *'Juppvikk* ovan) möjl. *Kaupvík (jfr ib. *'Vigj* *Vík, da. *vig* med *'gj (dj)*, *g* i stamstavelse), Sk. (Fagerh.) *vārlekk* 'väderlek' : Örkelljunga *vārlegg*, *grōvlegg* 'grovlek' (jfr Fag. *tjåkklīg*, *stōrlīg* med försvagning och sekundär vok.-längd, SÅsbo *vārli*, *stōrli* med försvagning och kons.-upplösning, da. *vejrlig* etc.). Slutljudande Sk. etc. *k*(*k*) (*ttj*, *tj*) visar anslutning till orden med urspr. *k*(*k*) (*ttj*, *tj*) < fnord. *kk t. ex. *-bäkk* (*-bättj*, *-băk*) i efterleder, men också till lånord med urspr. kort *k t. ex. Albo *'Hindrickj*, *'andrikj*, da. *Henrik*, *andrik*. (Om da. gn. på *-trup* se nedan. Källornas beteckning av konsonantkvantiteten i efterleder är delvis icke pålitlig.)

A n m. Liknande förändringar som i *piggvār*, *bröllåpp* etc. kunna undantagsvis förekomma också i urspr. enkla ord, som ha en från det vanliga starkt avvikande ljudform, i efterstavelserna och eljest, och därför blivit uppfattade som 'formella sammansättningar'. Hit hör särskilt ett antal lånord av främmande typ, dels från utländska språk, dels inhemska lån från fornspråken eller i riksspråket från dialekterna: sv. *'biskåpp* (l.

biskăp) 'biskop', da. *biskup*, sv. *ˈJakåpp*, *ˈkajmann*, *bȳrå̄*, *odāl*, *hemūl*, *vädūr*, *ämbār* (vanl. *ˈ-băr*), *biltōg* (l. *-ŏg*), *ˈalvār* nt. 'alvar' (på Öl. och Gotl.) ~*ˈ-ăr* *ˈ-ărr* (*a* torde urspr. vara gotländsk inskottsvokal framför *r*), *ˈmàk-kri̍ll* 'makrill' < *makrēl jfr holl. makreel, Södml. *bēsmann* 'besman' Hall. *bössmall* Boh. *besmāḷ* *besmār* m. fl. former (SAOB), sv. *bò̗ri̍cka* Ögl. *bò̗ri̍kke*, Ögl. *tä̀nnri̍kke* o. d. 'tännlika'. (Efterstavelserna i sådana lånord behandlas i det följande tillsammans med efterlederna i de ursprungliga sammansättningarna.) Också urspr. inhemska enkla ord, som av olika anledningar blivit formellt isolerade från sina tidigare gelikar, kunna behandlas så, t. ex. Hall. *abbuḷḷ*, Södml. *aksåḷ* m. fl. jfr ex. ovan s. 233 f. T. o. m. ett (rent folkligt) ord, där efterstavelsens vokal uppstått genom svarabakti-utveckling, har i ett enstaka fall fått en dylik omformning (delvis beroende på folketymologi): MBoh. *fǟ(ḷ)ṣɘll* l. *fǟṣhɘll* nt. 'stor, anskrämlig varelse l. tingest' (med sekundärt adj. *fǟṣɘll* 'hemsk, avskyvärd'), som kommer av ett **fǽlsl* nt. l. f. eller **fǽlsli* nt., jfr västno. dial. *ˈfælsl* l. *ˈfælsel* nt. (f.) 'Rædsel; noget rædsomt'. Jfr ty. *Mühsāl*, *Scheusāl* med *-sāl* < *-săl *-sl. Se delvis Janzén 1933, 38.

Andra formella moment vid efterledsförsvagningen behandlas i det följande vid redogörelsen för de enskilda ljuden och kombinationerna, särskilt i kap. 7 om konsonanterna.

Viktigare — i varje fall i närvarande sammanhang — är efterledens b e t y d e l s e och vad därmed sammanhänger. Associationen av efterleden med dess grundord eller förlusten av association har otvivelaktigt spelat en roll vid n o r m a l i s e r i n g e n av försvagningen. Levande association har varit en ogynnsam, svag eller förlorad association en gynnsam faktor. För den rytmiska undanhållningen åter som sådan, i det inre av satsen och i upptakter och eftertakter, och den med undanhållningen automatiskt förbundna reduktionen och försvagningen eller tvärtom för den bevarande rytmiseringen i andra fall, där satsrytmiken av sig själv har varit ett skydd för ordelement mot försvagning och bortfall (se bl. a. 286 m. ex. från Gotl. etc., 44 från Älvd. etc.), för dessa företeelser har associationen eller förlusten av den icke haft någon som helst betydelse. De ha försigått i det omedvetna. Associationen och normaliseringen höra till det medvetna språket. Till sist: frågan association eller icke-association »kan icke bringas in under vanliga språkliga regler» (147, 77 anm., Omlj. 35, även 37). Varje ord har där sin egen historia. Det kan finnas likheter i n o m en ordgrupp med gemensam efterled, men de olika ordgrupperna gå var för sig.

Ett namn på *-vik* vid en vik, som alltjämt är en vik på trots av landhöjningen och kanske i dagligt tal kallas »Vika» l. dyl., bibehålles i oförkortad form (Vammarsvik, Västervik, Brevik), men ett *Bergvík i ÖFär-

nebo vid en vik av Dalälven, som för länge sedan är uppgrundad, heter nu *Bärreck*. *Gästre* av *Gestarvík, namn på en stor gammal by i Fjärdhundra, vid en forntida vik av ännu högre ålder, »dit vägar ledde från alla fyra väderstrecken» (Schagerström NoB. 1934), har fått ännu starkare, förmodligen också tidigare förkortning (305). Det heter allmänt *julöl* men ofta *barsel* och ej sällan *gravel* l.d. i st. för *barnsöl*, *gravöl*; i *julöl* har efterledens innebörd stått klarare för medvetandet.[1] Frånvaro av association är dock icke med nödvändighet en anledning till försvagning: t. o. m. då grundordet är utdött som enkelt ord finner man oförsvagad efterled i t. ex. sv. *allmoge*, *grundval*, *ˈvillkār*, *mullvad*, *ormslå*, *handsöl*, *tordyvel*, Ögl. *hånnvāḷ*, *hannloge*, *ormslå* — som det ser ut dock mest i skriftspråksord eller där folketymologi varit med; och i ovanliga ord! Å andra sidan är association intet ofrånkomligt hinder för förkortning. Man har svårt att tänka sig att värmländingar, som börjat lära sig att säga *bḷå̄bbɘr*, vid blåbärsplockningen i skogen inte varje ögonblick hade klart för sig att det var *bär* de insamlade, de bara inte gav sig tid att varje gång uttrycka det så tydligt. Man kan betrakta *-bɘr* som ett suffix för bärnamn; det säger i sak detsamma som *bär* men kortare och lättare (och givetvis i en ny f o r m som inte alldeles är utan konsekvenser också för betydelsen — i mera vidsträckt mening.) Vi ha fått en ändelse i stället för ett 'ord', liksom *ˈ-rɘ* 'litet ställe' för '-rud' i NDalsl.: *ˈBjörklunskere* 'Björklundskans lilla ställe' (193), eller allmänt *-dɘ* för *dig*: *stå på̀-dɘ* (där betydelsen är i varje fall lika 'bestämd' som i *dig*!) Likaså i efterleder som *-dă* i måndă, tisdă, »det är helgdă i dāg», eller i räkneord — där betydelsen är viktig nog — t. ex. trettĭ, femtĭ, nittĭ. — Här möter ett nytt moment: o r d e n s f r e k v e n s.[2]

Det är icke frånvaron av association eller enbart den som är grunden till VUppl. etc. *jȫlpron* < jordpäron (194, 147), eftersom 'potatis' i Uppl. också allmänt kallas *päron*, i V. ~*jȫlpron* — medan 'päron' kan kallas *äppelpäron* eller *pärenäpplen*, *päronäpplon*. Men för detta nya, viktiga och snart mycket vanliga begrepp kunde det från tyskan och danskan införda *jȯ̀rdpäron* (Erdbirne) kännas som ett långt och besvärligt uttryck — medan *päron* kanske var tvetydigt —, och så snart ett kortare (och tydligare!) uttryck osökt erbjöd sig i en nyuppkommen rytmisk satsvariant (regelbunden enligt kap. 4,2 B s. 192 f. i dessa mål utan n-bortfall!), tog man tacksamt upp det nya: den rytmiska biformen »kreeras» till normalform »och den gamla normen har upphört att existera» (19). Överhuvud kännes det enkla ordet som det naturligare och bättre uttrycket för vanliga, livligt uppmärksammade och ständigt omtalade begrepp. Tar man en överblick över de appellativa orden med efterledsreduktion

[1] Jfr om sådana 'reala' moment vid språkliga associationer Omlj. 35. [2] Jfr 77.

inom språkområdet finner man att det är idel v a n l i g a o r d, som förekomma i nästan alla dialekter eller i alla danska, resp. norska eller svenska dialekter och ofta även upptagits i riksspråken, eller sådana som finnas i mindre delar av området och som där ha mycket stor användning i vardagstalet särskilt inom den trängre språkmiljön: bröllop, brudgum, hustru, vadmal, fattig, stackare, tinning, femti, barsel, torden och åskan, jonsok, kammers, måndag, husbonden, brännvin, e l l e r: grytsked (78), borddisk (128), *matgerð (366), härbre, vedlidret, båthuset, sexring och åttring, gästbud, midsommar, olsmäss. Det är vid sådana ord som nya normalformer bildas av satsvarianterna och därmed nya enkla ord, välkomna och ofta välbehövliga tillskott till språkets tidigare förråd av grundord och stamord, lätthanterliga och tydliga nog, fastän etymologiskt ogenomskinliga, då de säga vad som skall sägas men heller icke mer, utan sammansättningarnas något pedantiska och ofta besvärande utförlighet. (Jfr moderna mer konstmässiga produkter som rek, bil, ÖB, LO o. dyl.: skillnaden är att i äldre och naturlig språkhistoria det nya vanligen skapas av material som t a l e t av sig självt erbjuder, icke genom att stryka så och så många bokstäver i s k r i f t formen.)

Ortnamnen ha en mycket hög frekvens i talspråket inom den trängre miljö där de höra hemma. Behovet av förkortning är uppenbar, risken för missförstånd i regel obefintlig. Frekvensen är huvudorsaken till att efterledsförsvagningen blivit särskilt ofta normaliserad i ortnamnen, oftare än i appellativerna. Därtill kommer att för appellativerna språkbruket i den enskilda bygden är mera beroende av språket i omgivande bygder. Appellativerna ingå i större sammanhang. En lokal kortform har svårare att slå igenom om den icke vinner stöd i granndialekterna. Men för ortnamnsskicket i en bygd bestämmer i första rummet bygden själv.

På liknande sätt som ortnamnen förhålla sig personnamnen. Också personnamnen ha en mycket hög 'talfrekvens' i familjen och i den enskilda kretsen. Behovet av korta namn är lika starkt och gör sig gällande överallt. En skillnad är att vid personnamnen materialet i större utsträckning är gemensamt för ett flertal språkmiljöer. Till stor del är det allmänt nordiskt. En förkortad namnform som slagit igenom i en viss bygd har lätt att vinna anklang också i andra bygder (även genom släktförbindelser, ombyte av hemort etc.). Normalisering av den rytmiska efterledsförsvagningen i de sammansatta personnamnen är vanlig i alla dialekter och språkarter och har genomförts i alla språkperioder t. ex. i den äldsta nynordiska tiden i *Þorkil* o. d., *Eirikr Eirekr*, i urnordisk tid i *Ólafr*, *Þórarr* — liksom i appellativer som *herað*, *forað*, *nafarr*, ortnamn som fsv. *Wätagh*! (Behovet av lätthanterliga former har vid personnamnen tillgodosetts också genom den s. k. hypokoristiska kortnamns- eller smeknamnsbildningen, en företeelse av delvis elliptisk karaktär (16) som

i denna ordgrupp har urgamla anor: *Benne*, *Sigga* etc. — ofta med en karaktäristisk konsonantfördubbling. I nyisländskan, där de gamla sammansatta namnen från släktsagornas tid i regel bevarats oförsvagade i normalspråket tack vare detta språks osedvanligt fasta tradition, har 'kortnamnstypen' (gælunöfn) i talspråket en tillsynes ännu starkare frekvens än eljest i Norden: *Addi* 'Arnór', *Tobba* 'Þorbjörg', *Simbi* 'Sigmundur'.)

De sammansatta egennamnen: ortnamnen och personnamnen, behandlas alltså efter alldeles samma principer som de sammansatta appellativerna. Efterledsförsvagningen uppstår som eljest i satsen och beror väsentligen på rytmiseringen av de dipodiska sammansättningarna som enkla men starka takter. Gestaltningen av normalformen blir sedan en sak för sig men betingar icke heller den någon principiell åtskillnad. (Att rytmisering som upptakter och enkliser, 'i svagton', skulle haft väsentlig eller avgörande betydelse och inneburit en särställning för egennamnen, kan som förut berörts icke vara riktigt. I så fall skulle ju f. ö. motsvarande särställning också tillkomma de e n k l a egennamnen — jfr. Tŭnă backar lika väl som Ŭppsälă högar (286) — men någon sådan är icke känd. — Däremot finner man en från det normala i resp. dialekter avvikande behandling hos vissa egennamn på grund av vanlig förekomst i mångstaviga takter (som ju försvagas mer än andra). Så särskilt sockennamn på grund av ännu bevarad eller förr vanlig förbindelse med ett följande enklitiskt 'socken': Västf. *Nykkersånn* 'Nykirke sogn', Bornh. *Bolskersen*, Vgl. *Åsbräcka* Asabreckä soghen 1486, se 91, 71, jfr 73, 78. Men inte heller detta gör någon skillnad i princip. Motsvarande avvikelser under liknande förutsättningar kunna tänkas och förekomma faktiskt också hos appellativerna.)

*

En språklig traditionsändring av det slag som här berörts, införandet av en tidigare variantform på normalformens plats, beror alltid ytterst på en individuell impuls i någon enskild miljö eller på flera (samtidiga) impulser inom samma miljö eller i närstående miljöer. Nybildningen kan sedan fort nog, om den synes fylla ett behov, bli allmän i den trängre bygden, varpå kan följa efterbildning i grannbygderna och sedan i allt vidare kretsar. Särskilt i fråga om appellativerna tycker man sig märka att språkbruket i dialekterna beror på utifrån kommande impulser. Det är till stor del s a m m a ord som uppträda i kortformer och det är v a n l i g a ord som tillhöra dialekternas och även riksspråkens gemensamma ordförråd: *bröllop*, *brudgum*, *fattig* etc. (se ovan). Det synes troligt att vissa konservativa mål knappast av sig själva skulle ha genomfört efterledsförsvagningen i t. ex. *fátøkr om icke kortformen fattig o. d. redan tidigt

vunnit burskap i de tongivande dialekterna i betydelsen 'pauper'. (*Fåtök* i olika betydelser — icke 'fattig' — finns uppgivet från flera skilda håll.) *Váðmál 'vadmal' har troligen spritt sig i kortformen *văðmăl från något forntida centrum, snarast en stadsmiljö (Malmö?), där den har uppstått så tidigt som före övergången av *ā* > *å* i äldre medeltid och sedan nått ut över nästan hela det östnordiska området; endast övre Dalarne synes alltjämt förhålla sig avvisande: Älvd. *warrmąl* (dock med kort å i vissa böjda former: best. dat. *warrmąli*), Lima *vannmąl*.

Flera hithörande novationer ha tydligen sitt spridningscentrum inom Norden i sydliga delar av området. Det kan — till en del — sammanhänga med den där tidigare och livligare beröringen med språksamfunden utanför Norden. Reduktionen av -hus i slutstavelser t. ex. i *bryggers, kammers, stegers* hör särskilt hemma i Danmark; *kammers* har i denna form spritt sig till S. och V. Sverige och Norge; *stegers* 'kök' *steikar(ah)ús har, som det synes, möjligen i formen *ste(g)r(e)s l. *ste(k)r(e)s (349), kommit söderifrån till stora delar av Sverige, som *ste(g)rūs, med u bevarat men förkortat, till Norge samt västliga och nordliga bygder i Sverige. Den nordiska försvagningen av -hus har motsvarigheter — kanske förebilder? — i Tyskland: lågty. baks 'Backhaus', brubs 'Brauhaus'. Försvagningen av -full till *-fəl* finns på gammalt danskt språkområde, i Skåne etc. t. ex. *skefəl, håmfəl, momfəl, afəl* (Vends., *armfull) 'skedfull' etc., jfr ty. (dock icke lty.?) Hampfl, Mompfl, Arfl. Väsentligen sydnordisk är också förkortningen av *-del* i *fjärndel, fördel, över- nederdel*; den har tydliga förebilder i tyskan: Viertel, Verdel, Vordel.

Men den övervägande sydnordiska orienteringen hindrar icke, att liknande novationer också ha genomförts i mera avskilda områden norrut och i det inre. Så Finl. *bătŭs, fărŭs*, SDal. och Mell. ÖSverige *båtse* l. *båts* o. d., Ögl. *fårse, fäjs*, VNorge (NHord.: Hamre) *ydls* 'eldhus' (Hægst. 1915, 152), SÖDal. *buffra* 'boföra', *skimpa, mjömla, jolprån, mas(säc)ken* och många andra exempel (164, 200), NSverige *ok(un)nug* (194), *härbre*, sv. *hybble, åskan* (200), VNorge Fär. Isl. *seksăring seksring åttring* o. d., Isl. *dåltið, bleikălött*r (192 f.), fisl. *endimi, ørna* gpl. (170), Norge *bor(ddi)sken, jonsok, eins(a)mal* (128, 151, 194). O. s. v. Också för dessa novationer uppträda beläggen till större delen i geografiskt sammanhängande målgrupper och kunna bero på impulser, som först ha givits i någon mer betydande bygd eller samhälle inom dessa områden. I vad mån initiativen där ha varit helt spontana eller i sin tur berott på impulser utifrån vare sig s. a. s. på långdistans eller med till orten inflyttade främlingar, kan svårligen avgöras. Det senare är kanske mest sannolikt? En förmodan i fråga om den starka anhopningen av exempel i Dalabergslagen har givits förut s. 200. — Det är möjligt att också kort-

formerna av vissa vanliga efterleder i ortnamn t. ex. -hem och -torp ha blivit gängse i många bygder till en del därför att detsamma redan tidigare har skett i grannbygderna: »om våra grannar kan säga så, kan vi också göra det». Det bör dock erinras, att förutsättningen för förändringen, den rytmiska förkortningen i satssammanhanget, har existerat överallt. Fall som no. *Våkstel* *Vágsþauli, *Hannval* *Hanavagl, *Santer* *Sandtoðra, *Björkomp* *Birkikaupangr eller det alldeles isolerade torpnamnet i VAgder *Flåttår* *Flǫtuþorp ge ett starkt intryck av att vara rent lokala och helt självständiga novationer. Men kan man vara alldeles säker?

2. Vokalerna i efterleder.

Vokalerna i fornnordiska efterleder äro utom de även i ändelser vanliga *a, i, u*, också *e* (urg. *e*), *æ* (omljuds-*a*), *o, ǫ, y, ø*; *á, ǽ, é, í, ó, ǫ́, ú, ý, ǿ*, och diftongerna *ei, øy, au*. Kort vokal fanns i efterlederna endast i sluten stavelse. Försvagning inträder över allt under förutsättning att sammansättningen förenklas etc. (mom. 1). Som allmän regel gäller att labiala vokaler förlora sin labialitet: labial vokal i ändelse är främmande för nordiska dialekter (utom på sina håll vid assimilation med en labial vokal i stammen). Ex. på delabialisering möta redan tidigt i texterna och finnas även i ålderdomliga dialekter: fsv. *Haghbi* 1200-t., fda. *Signi* c. 1250, fno. *Sighni* 1330, fisl. *endimi endeme* *eindǿmi; nyare: sv. *Signe* *Signý (*-ní?), NVUppl. *'Nörrbe* 'Norrby', Akh. *'Dåppi* Dottoby RB., Hed. *'Svänbi* *Sueinabý, jfr Östf. *'Sybby* *Sǽbý, Hord. *'Näspe* *Nesbǿ. Hit hör Fär. *'Froəba 'Sumba 'Kvalba* 'Froðba Sumba Kvalba' *Fróðbǿ *Sundbǿ *Hualbǿ med *ǿ delabialiserat till *ǽ > Fär. *äa* som förkortat ger *ă*, jfr samma förändring i *'fåatăkur* *fátǿkr. I mål med ofullständig försvagning kan *ǿ framför kons. ge *i* t. ex. Vald. (ÖSlidre: Hegge s.) *'Mällbis* gen. (: *'Mällbę* n. i medall Bœ 1357), Busk. (Åd.) *västrin vustrin* 'västlig östlig' *vestrǿnn *austrǿnn, i andra mål *e* l. d. jfr fsv. *norin -en -æn* 'norrön'; framför palatal kons. allmänt *i* i t. ex. sv. *fattig*, fsv. *fatiker* *fátǿkr, i anslutning till adj. på -ig. Diftongen *øy i efterleden *-øy '-ö' delabialiseras till *ei* (så möjl. fsv. *Munzei* 'Munsö' år 1200), som sammanfaller med *ei* < *-eið och i några fall bevarats genom kvardröjande association t. ex. Rog. *Øigrei* *Eikarøy, Sunnm. *'Hörei* 'Herø' men vanl. försvagats till *e* i Sv., Da. och i Nge åtm. i Östf. och vanl. Västf., stundom ÖAgd., samt Nordl. eller till *i* i mål som även eljest ha *i* i ändelser t. ex. fsv., fno., fda. *Skane* 1200-t., fsv. *Skani* sl. 1200-t., nynord. allm. *Skåne*, fsv. *Ase* b. 1300-t. 'Åsö', fda. *Calue* 1200-t. 'Kalø', Uppl. Södml. *'Ide* 'Idö', Bornh. *'Najse* 'Nexø', Östf. *'Sanne* 'Sandø', Västf. *'Bjärke* 'Bjerkø',

VAgd. '_Åkse_ 'Oksø', Nordl. '_Härre_ *Herøy; NÖUppl. '_Vaḷi_ l. _Vaḷe_ 'Valö', Finl. (Åbol.) '_Kăpri_ 'Kopparö', '_Gröyti_ 'Grötö', NTrondh. _Øfsti_, _Ysti_ af øffsta Øy, (resp.) yzsto Øyio AB samt i flera ex. i YVAgd. och där trol. delvis gm anslutning till orden på _-i_ framför ä. *g, *k t. ex. namnen på *-vík (liksom i *eið-namnen i samma trakt): '_Revi_ 'Rævø', '_Skarvi_ 'Skarvø', '_Böri_ 'Børø' jfr '_Hăsvi_ 'Hollevig', '_Hausvi_ *-vík mfl. Färöiskan visar _e_ (_i_) i slutljud: '_Fōgle_ '_Sande_ '_Kālse_ *Fugløy etc., men _i_ l. _j_ i hiatusställning: gen. '_Fogliar_ l. '_Fogljar_, '_Sandiar_, '_Kalsiar_ — jfr Fär. '_Förjar_ plur. *Færøyiar, Boh. '_Rise_, '_Älje_ 'Risö, Älgö' : '_Lövja_ 'Lövön', '_Värjane_ 'Väderöarna' (54 ff., 164, 192; om _e_ < *øy i öppen penultima framför kons. i Hord. 169). Labial vokal har ersatts av icke-labial också i den vanliga försvagningen av namn på _-sjö_ > _-sje_, _-sji_, _-se_, _-si_ (_-sen_) etc., säkert i regel < *-siō̃ < fn. *-sió(r), icke *-sær: Nke '_Dunnsje_ 'Dunsjö', Akh. '_Mössje_ 'Midsjø', Dalm. (Älvd.) '_Rannsi_ 'Rannsjön', Södml. '_Hisse_ 'Hissjö', Vgl. '_Löfse_ 'Lövsjö', NTrondh. '_Gḷase_ 'Gladsjø' Gladesio AB, SDal. _Bjursen_ 'Bjursjön', Vald. '_Ättensen_ 'Etnsjøen'. — Fnord. *ǫ, som i stamstavelser vanl. ger _ö_- l. _å_-ljud (då det ej ersättes av _a_), kan i försvagade efterleder redan i fspr. sammanfalla med *o (*u) i änd. och delar dess behandling (vanl. > _e_ i öppen st., _u_ (_o_, _å_) l. _e_ i sluten): fisl. _hundroð_ pl. *hundrǫð, nyisl. _hundruð_, fisl. *_óskop_ 'olycka', vartill Eddans _Óskopnir_ m. 'Olycksfältet', nyisl. _óskup_, nyisl. _gustuk_ f. 'barmhärtighet' *guðsþǫkk, Fär. _Saksun_ *Saxhǫfn, nyno. _Gunnur Gunner_ m. fl. kvn. *Gunnvǫr. Fn. *stǫð f. 'landningsplats' ger som efterled i VNge sällan _-stå_, vanl. _-e_ (l. _ẹ_): Hard. (Ullensvang) '_Sannstå_ 'Sandstø', (Vikør) '_Steinstẹ_ 'Steinstø', '_Tällstẹ_ 'Telstø', (Herlø) '_Kjällstẹ_ 'Tjelstø'. På liknande sätt förstås växlingen i *-staðir-namnen i Hard.-Voss, där _-stå_ och _-ste_ båda komma av *-stǫð(-) med *ǫ förallmänligat ur dpl. *-stǫðum (tolkningen av *-ste ur npl. *-sta(ð)ir är helt osannolik):Ull. '_Järstå_, '_Kambastå_, Voss '_Raustå_, '_Uddlestå_ : Ulvik '_Hakastẹ_ — jfr Voss '_Bjårkạ̊_ 'Bjørke' Biarka BK. *Biǫrku, '_Bräkkạ̊_ 'Brekke' i Brekku BK. (kvaliteten av _-ạ̊_ osäker liksom i Ull. etc. _-stå_) : Ulvik '_Lindebräkke_, Vikør '_Björke_ a Biorku 1324 (jfr ovan s. 213 f.).

Fnord. *í *i, *é *e, *ǽ *æ kunna försvagas i fornspråket eller senare och sammanfalla med *i (*e) i ändelser, alltså vanligen till _e_ i öppen stavelse, _i_ eller _e_ i sluten beroende på målets typ: ÖAgd. _Åsni_ l. _Åsne_ kvn. *A'sní (l. *A'sný?), Ögl. '_Ullve_ 'Ullevid' *Ullarví, '_Brinnve_ 'Vrinnevi' *Vrindarví (Franzén 1937, 93 f.); SOpl. _Biri_ *Biríð *Berhíð (Bugge) med _i_ i ändelsen genom vokalbalans och vokalharmoni och med _i_ i första stavelsen genom i-omljud; sv. no. _Siri Ingri_ no. _Astri Randi_ < *Sigríð(r) etc. med _i_ genom ofullständig försvagning, Hed. '_Amḷi_ l. '_Amḷe_ *Almhlíð, Östf. '_Söle_ 'Sørle' Saurliid RB., fvn. fön. _Eirekr Eirikr_ nyn. _Erik_ (_i_ framför palatal) *-ríkr, YAgd. '_Hållvi_ *-vík (do); fvn. _andlet andlit_ *-lit, Närke

'_Kåve_ 'Kåvö' *Kuáðovið(i) (Sahlgren NoB 1923, 110 f.), Östf., Voss '_Mörkve_ *Myrkvið(i); fisl. _Hamðir -er_ *-þér, _eyvit_ *-vétt, no. sv. _Sölve_ *Sǫlvér, Ögl. _rökkne_ 'rödknä' (Polygonum-arter) *rauðkné, NGbr. etc. _Nări_ 'Norge' *Norðvegr (_i_ framför *g); sv. _förkle_ etc. *-klæði, Isl. _misseri -e_ l. _missiri_ 'halvår' *missǽri; fvn. _Erlendr Erlindr_ *-lændr l. *-ændr, Akh. '_Ullring_ 'Ullreng' *Ullareng Östf. _Lilling_ Vgl. '_Aḷing_ 'Aläng' SJyll. _Jäjsəng_ 'Jejsing' Exing 1282 *Eikisæng m. fl. namn på *-æng med försvagning av *æ > _i_ vanligen framför palatal kons., > _e_ (ə) delvis i Da. — jfr redan fisl. etc. *æ > _i_ i penultima framför *ng t. ex. _foringi_ 'anförare' *forgængi *-gangian-, _væringi_, fno. fsv. _unningi undingi_ 'förrymd träl' m. fl. (Bugge Ark. 2), liksom även i _heilindi_ l. _heilendi_ 'helsa' *-(u̯)ændi, _gørsimi_ l. _gørsemi_ 'kostbarhet' *-sæmi till _gørsamr_ adj., _aðili aðilia_ 'huvudman' *aðæli *aðalian-. (Exemplen med fnord. _i_ framför _ng_ visa att avledningarna på _-ing -ingr -ingi_ i fornnordiskan i regel icke rytmiserats som dipodiska takter med _i_ i (halv)stark taktdel som sammansättningarna; jfr 167, 143 f., 228 f.). — Diftongen _ei_ < *æi (i sin tur < *ai som undgått den urnordiska försvagningen av *ai > *ĕ — varav senare _a_, resp. _i_ (_e_) l. _u_ (_o_) — jfr 369, 376 f.) försvagas till _i_ (_e_) och sammanfaller så med *í *i, *é *e, *ǽ *æ: Vgl. (Ale) '_Rese_ 'Rished' *Hrísheið; Busk. '_Horne_ *Horneið : Akh. '_Stavi_ *Stăfeið (_e_ : _i_ troligen på grund av sekundär vokalbalans); VAgd. '_Spangri_ 'Spangereid', '_Listi_ 'Listeid' (_i_ troligen i anslutning till orden på _-i_ < *-vík), NTrondh. '_Fińńi_ 'Finneid' m. fl. ex. på *-eið s. 282, Hall. VSmål. _gryssje_ o. d. f. 'grytsked' (78), VSmål. _rössje_ f. 'redskap att snida träskor' *-skeið; fno. _A'sgir-er_ *-geirr, fön. _Holgir-er_ *Holmgeirr; NGbr. _Tåstin Eĭstin_ (ofullständig försvagning) : Rog. etc. _Tåsten Östen_ (fullständig försvagning); NTrondh. '_Vĕktil_ 'Vigtil' : Rog. '_Vīgdel_ 'Vigdel' *Vígdeild (ofullständig, resp. fullständig försvagning); nyno. c. 1740 ofta _Gullik Hellik_ etc. *Guðleikr *Herleikr (_i_ framför palatal), NGbr. _Tårjer_ *Þorgeirr (_e_ sekundärt framför bevarat _r_).

— Framför _v_ (_f_) kunna *ei (< *æi < *ai som undgått den urnordiska försvagningen, se ovan) och av *ei kontraherat *ĕ tidigt labialiseras till _øy_, _ø_, som i sin tur vid försvagning framför kvarstående eller fallet _v_ i delar av Sverige (söderut) och av Norge samt i Danmark kunna sammanfalla med *o, *u > _o_ (_å_), _u_ och till sist även _e_ (ə), alltså t. ex. *-leiv -lēv, -løyv -lø̄v -lø̆v, -lov -luv -lu -le(v): så nysv. _Olov_, _Elov_, ä. sv. även _Oluf_ etc., fno. _Eileif Eløyf_ : _Eløff Eyloff Eluff_ (_Eleff_) o. d., _Oleif Oløyf_ : _Olof Oluf_ (_Olef_), nyno. Västf. _Olumstad Frellumstad_ *Óleifs-, *Friðleifs-, nyda. _Oluf Herluf Ole_, fda. och ä. da. _Elef Eløf_ : _Elof Eluf_ (_Elef_), _Ellw_ (Skåne 1582). (Jfr om _Ólafr_, sv. dial. _Ola_ etc. kap. 8 s. 376 f.). Alldeles parallell är i Södra Sverige och Danmark växlingen i ortnamnen på _-lev -löv_ (_-løv_) < *leif f. < *-laibu — vilka i fornnordiskan synbarligen icke fått *-lof etc.

i efterleden som kvinnonamnen av typen *Ólof, antagligen på grund av association i förlitterär tid med appellativet leif f. 'kvarleva, arvedel' — t. ex. NÖSjäll. *Gerleff Gerløff Gerdloff Gerluff* 1400-t. nu 'Gerlev', Jyll. (Viborg) *Rosleff Rosløff Roslwff* 1400-t *Roslof* 1581 'Roslev', Skåne '*Svalu* 'Svalöv' Swaleff 1423, '*Vällu Wäthlöf* 1390, nu skr. *Välluv*, '*Äsle* 'Eslöv' Häslef 1145, Hall. '*Hasle* 'Hasslöv' *Hersloff* 1470 trol. *Haðarsleif, NBoh. '*Jvlle*, skr. *i Jarlæifw* RB. *Jørleff* 1594 *Jörlöff* 1650 *Jörloff* 1650 *Jörluf* 1685 nu *Jörlov*, < *Jarl(a)leif (Sohlberg 1943, s. 44). —

Fnord. *ó och *o, *ú och *u samt diftongen *au kunna redan i fornspråklig tid eller senare försvagas och sammanfalla med *u (*o) i ändelser, som därefter kan bli *e*, *u* etc. allt efter målets typ: Västf. *Borre* *Borró, Fyn *trajske* 'träsko' (jfr SSverige *träskŏ*), fsv. *Arus* *A'rós, Tel. '*Bäkkjŭs* 'Bækhus' *Bekki(ar)ós, Skåne '*Sömres* *Simbrós (78), Värml. (Gillb.) '*Värmske* 'Värmskog', Östf. *Tose* *þórshof, Uppl. *jäspe* l. *jäspv* 'bröllop' *gestboð, sv. *arsel* *arshol', Hord. '*Santer* 'Sandtorr' i Sandtoðru BK.; Ögl. *hustre* 'hustru', Värml. (Östmark) *fygges* 'fähus', Hord. (*a*-*e*-mål) '*Skåssen* 'Skotsund'; Hall. *aven(sjuk)* 'avundsjuk' (fullständig u-försvagning), da. *avind* 'avund' (likaså, men *e* > *i* framför palatalt *ń; fda. även *avund*, *avænd*), jfr Bornh. *avíl*, Hall. *abel* (även *abbull* o. d. s. 287 f.) < *apuld (icke *apald; s. 106 f, 233); fvn. *valrof* 'byte' *valrauf, fno. *A'sgotr* *-gautr, *Algoter -guter*, fda. *þorgot-gut*, fsv. *bruþlop* etc. *-hlaup sv. *bröllop* etc. NÖSjäll. *brullep* Ång. *te brvlles* 'till bröllops', Hed. '*Nasu* 'Nashaug' : Östf. '*Kase* Kashaug RB., NTrondh. '*Oksur* af Vglasaurom AB. : Västf. '*Jyllser* 'Gylteser' i Gyltosaur RB. *-saur(ar) 'smuts', Hord. '*Våkstel* *-þauli (147). — Om försvagning i namn på *-rud*, *-hult* se förut, *-torp* s. 196 och nedan, i appellativer på *-full* s. 292. Om nyuppkommen vokalharmonisk växling *o* ~ *u* s. 272 anm. 2.

Fnord. *á förkortas i äldre tid till *ă, senare, efter förskjutningen av *á > *å*, till *å*, *v*, *e* (ə). Förkortningen till *ă bevisas av uttalsformer med *a* i de nyare målen; de äldre texterna kunna ingenting upplysa, då de icke alls eller mycket sällan göra säker åtskillnad på *á och *a. Ex. på *a*: sv. *vadmal* etc. *váðmál (282, 286 f.), trol. *elak* *-lákr, *spilta* f. *-tá nt. 'trampad mark, golv', Dalm. (Älvd.) *ĭfār* (287), *ŭäðāḷ* m. 'kornbrodd' *-ál jfr fvn. áll m. '(korn)brodd', Uppl. (ä. dial.) *gusslan gussla* o. d. 'gudslån, gudsgåvor', Vald. (Hedal) *selar* nt. Tel. (Lunde) *seral* Härj. (Sveg) Häls. (Delsbo) *sellạr* 'hårsil (vid mjölkning)' *sílhár, sv. no. dial. *-tan* '-ton' i räkneord t. ex. Vgl. etc. *sjuttan*, *attan*, Sogn *ātjan*, *sautjan*, Fär. *átjan*, *seytjan* *-tán, *-tián; Dalsl. '*Vässna* '*Össna* 'Västanå Östanå' *-á f., Voss '*Takkla* *-lá f. (282), VAgd. '*Vännesla* (l. *-lā*) 'Vennesla' *Vendilslá, Busk. (Ål) SOpl. (Gran) '*Bjälla* 'Bjella' av *biár-*býar- o. *-lár fpl. (icke *-lá fsg.) jfr a Biarlaam 1310 (Ål), SOpl. (Lunner) '*Fḷāṣḷa* 'Flatla' *-lár (d:o), VAgd.

Kjö'ssva 'Tjørsvaag' Ång. '*Tjöṇṣa* 'Könsa' Kønungxuagh 1413 *-vágr, VAgd. *Åseral* *-áll; Hed. *Brandval* sn. etc. *-vál(-), Värml. '*Glạva* 'Glava sn.' *-văḷ *Glaða(r)vál(-) jfr 287, 301. Förkortning (och försvagning) efter *á > *å* visa: sv. '*trättån* '*fjōṭån* etc. 'tretton etc.' ÖUppl. *trättå-o*, sv. *gudslån* SöDal. (By) *Güsslvn*, Vgl. etc. *he'mmvt fra'mmvt* etc. l. *he'mmet* etc. 'hemåt', Hord. '*Kråkes* 'Kraakaas' *-ăs *-áss, Värml. '*Hēăs* 'Hedås', nyisl. '*þrähtaŭn* (kort diftong!) *þrettán o. s. v. Det av *á förkortade *a i efterleder liksom det urspr. korta *a kan försvagas till *e* (*ä* etc.) i öppen stav. i *e* ~ *a*-mål, i både öppen och sluten i *e*-mål (*ä*-mål), utsättas för vokalbalans och vokalharmoni osv. (282): YSogn '*Takkle* (ib.), Värml. *Älje* 'Älgå' Elgha soken 1400 *Elgá, Värml. *vammeḷ* etc. (se förut), Gotl. *atten* o. d. '18' da. *atten* (Bornh. *attan*). — Stad-namnen ha *e* (*ä*) i Med., Södml. (*ä*), ÖÖgl., Danmark etc. t. ex. Vikbol. '*Fūṣṭe* 'Furingstad', Södml. *Hāṣṭä* 'Haresta'. Då *e*-målet i Värml. allmänt har *a* t. ex. *Kallsta* 'Karlstad' beror det väl på länge fortlevande association eller på ofullständig försvagning framför bortfallet *ð jfr V. (delvis) *måḷa* 'målad' (också andra förklaringar äro möjliga). I MBoh. kan *a* växla med *e* satsrytmiskt: *Haṣṭa* : '*Haṣṭe såkken* 'Harestad. Dag-namnen synas ha *e* (*ä*) i slutljud endast i *e*-mål (*ä*-mål): Fyn *sönde* 'söndag', Skytts h. *frede*, Gotl. *midde* (Södml. *middä*); jfr s. 143. Andra *e*-målsformer äro Gotl. *Åule* *Ólafr, Skytts h. *Ole*, Gotl. *stakkel* da. *stakkel* (Bornh. *stakkal*) Öl. *stakke(r)*, Jyll. *kalger* 'kålgård' (SMöre '*kallgarr*), Bergen '*Nýger* 'Nygård', *kjärrger* 'körgård', Värml. *bḷagger* l. *bḷaggern* NSjäll. *blårgen* 'sv. blaggärn', Jyll. (Vejle) *Stjănvĕ* 'Stenvad' (ÖÖgl. '*Stĕnsvă*, M. Uppl. '*Uḷvă* 'Ulva' *Ulfavað), '*Brēdĕḷ* 'Bredal' (Vgl. '*Bjöḍḍăḷ* 'Björdal').

(Om vokalerna i penultima, resp. ultima i tvåstaviga efterleder av (urspr.) trestaviga sammansättningar se förut kap. 4.)

*

Det första steget i reduktionen har givetvis varit förkortning av vokalen eller kons. till halvlängd eller full korthet med behållen kvalitet. Sådan försvagning har säkerligen förekommit överallt som rytmisk variant till uttalet med långa ljud (jfr 77). I uppteckningarna från vissa trakter synas dylika former vara särskilt vanliga t. ex. från Värml. (Fryksd.), Ögl., VDanmark. Ingenstädes synes dock växlingen lång vokal i grundordet : kort i sammansättningens efterled ha fixerats som regelbunden grammatisk motsättning (vid bevarad association) såsom i fråga om grundord : förled i vissa mål t. ex. Island, Vgl. (jfr i det följande). Starka ansatser till dylik fixering tyckas dock kunna skönjas i en del danska mål t. ex. Fyn och Vendsyssel, där dock snarast som ett skikt bakom det nuvarande tillståndet, i vilket regelmässigheten till stor del har störts

genom den långt gångna särutvecklingen av de långa starktoniga vokalerna (ungefär som i färöiskan i fråga om grundord : förled, se nedan).

De urspr. kortstaviga orden ha i kortstavighetsmålen helt naturligt kort kvantitet också i efterlederna t. ex. NGbr. *kūmŏk* 'kodynga' *kúmyk jfr *mŏk* *myk, ÖNyl. *bjärkvĭd* 'björkved' eller, i mål med partiell kortstavighet, VUppl. *mātpăsa* 'matpåse' jfr *păsa* 'påse', *kastrăka* 'kastskovel'. I mål med stavelseförlängning i de enkla orden bli kortstavingarna normalt förlängda också i efterlederna t. ex. sv. *mātpåse*. Men i enstaka fall kan vid svag association eller då känslan av sammansättning ej är levande kortheten i efterleden (under satsrytmens inflytande) bevaras också i sådana mål: ÖUppl. (Fast.) *ąṣṣĕḷ* 'podex', Södml. *bāṣŏḷ*, *häṣkŭp*, Mell. Uppl. *ĕnstăka* 'enstaka'. Stundom kan ett sådant ord på nytt uppfattas som sammansatt och få efterleden förlängd men i så fall genom 'sekundär' stavelseförlängning, som delvis skiljer sig från den primära genom förlängning av kons. i st. f. vok. och därmed upplyser om att ordet är ett undantagsfall från den första förlängningen. Ett sådant ord är sv. '*bārbakka* 'barbacka' < *barbăka till *băk urspr. 'rygg'. Från sv. dial. hör hit t. ex. Smål. *witalskka* l. *witalskk* (~*-lĕka*, *-lĕk*) 'vitsippa' < *huítalok(a), se vFriesen Nysv. Stud. 20, 1940, 68 f., 77 f. I andra fall kan vokalens kvalitet upplysa om förloppet: Wigf. 188—212 (191, 206!). Jfr vidare nedan om 'Stavelseförlängning'; också ovan s. 286 f. (Oriktigt om *barbacka* ANoreen, Sv. Et. 31, med åberopande av AKock, Ark. 8 172 not; så senare också handbokslitteraturen. "Ljudlagen" om förlängning av kort konsonant i 'semifortis' saknar reell grund.)

Kap. 7. Konsonantförsvagning i ändelser och efterleder.

Som 'försvagning' räknas här också bortfallet (281).

De eftervokaliska och slutljudande, resp. inljudande konsonanter och konsonantförbindelser, som förekommo i fornnordiska ändelser, till en del blott i avledningsändelser, voro (29) fnord. *ð*, *f* (dvs. *v*; sällsynt), *g* (dvs. *γ*), *k*, *l*, *m*, *n*, *p* (i avledningsändelsen *-skapr*), *r*, *s*, *t*; *fl* (i *-yfli*), *ld*, *li̯* (i *aðilia*), *nd*, *ng*, *ngi̯* (i *hǫfðingia* etc.), *ni̯* (i *-ynia*), *rn* (*akarn*, *faðerni* etc.), *sk*, *sl* (i *-isli*), *st*, *ts* (skr. *z*). Av dessa föranleda *p*, *li̯*, *ngi̯*, *sk*, *st* här intet närmare omnämnande (*ngi̯* endast i samband med *ng*; om *p* s. 305, *st* s. 337). Fnord. *f* (*v*), *fl*, *ni̯*, *rn*, *sl* funnos oftare i efterleder. Långa konsonanter voro *ll*, *nn*, *rr*, och *tt* i avledningsändelsen *-óttr*; äldre

*tt i andra fall och genomgående *ss, *mm, delvis också *nn voro redan i förlitterär tid (tidigare eller senare) förkortade till *t*, *s*, *m*, *n*.

Alla de nämnda möjligheterna funnos också i ursprungliga efterleder och dessutom många andra eller i princip lika många som i stamstavelser. Den ljudhistoriska huvudregeln för korrespondensen mellan fornnordiskan och nynordiskan i fråga om konsonanterna i både ändelser och efterleder är given redan förut s. 282.

A. Konsonanter och konsonantförbindelser, som i fornnordiskan voro vanliga i både ändelser och efterleder.

De långa ändelsekonsonanterna *ll*, *nn* och *rr*, grammatiskt åtskilda från *l*, *n*, *r*, voro relativt frekventa i fnord. men förekommo — liksom en del andra kombinationer — endast då en begynnande konsonant i en böjningsändelse sammanträffat med och ev. assimilerats med en slutkonsonant i en avledningsändelse: *lykill* nom. *-lR : *lykil* ack., *kristinn* adj. nsgm. *-nR : *kristin* f., *hamarr* nom. *-rR : *hamar* ack. I det hela var dock långa kons. i änd. en ovanlighet i det nordiska fornspråket i jämförelse med vissa andra språk t. ex. finskan (21 f.). I en del fall ha långa kons. i denna ställning förkortats redan förlitterärt: fisl. *bundit* part. nt. *bunditt *bundint, *kǫllum* pr. pass. 1 sg. *kǫllumm *-mR, *Auðun* msn. *Auðunn *-nR, *Halfdan* *-danR etc. I de nyare språkarterna har genomgående inträtt förkortning: nyisl. '*kristin* m. och f. (skr. *kristinn* m., *kristin* f.), *hamar* n. och a. sg., fär. *aldutur* 'gropig' (om sjö) *aldóttr, nyno. *krokute krokete* o. d. *krókóttr. Några upptecknare ange visserligen för en del mål lång kvantitet i vissa fall, men ingenstädes framgår det klart att sådan 'lång' kons. i änd. verkligen är lika lång som en motsvarande lång kons. i stamst. i stark taktdel, och framför allt är ingenstädes det förhållandet med säkerhet konstaterat att ett nutida mål förmår att endast genom kvantiteten åtskilja etymologiskt långa och korta konsonanter i ändelserna. Däremot är det tydligt att skillnaden åtminstone mellan *nn och *n och sannolikt också mellan *ll och *l ändock på något sätt måste ha upprätthållits i många mål ännu relativt sent, nämligen i varje fall till tiden för bortfallet av kort slutljudande *n i en stor del av Norden. Numera äro reflexerna av *nn och *n (vid bevarat *n) och *ll och *l på många håll kvalitativt i st. f. kvantitativt åtskilda och de nya kvaliteterna ha ännu delvis samma funktioner som de gamla kvantitetsgraderna: Ål. (Kökar) *bakkań* 'backen' *bakkann : *gamagrimån* 'grimman' *grímun(a), Bornh. *röddiń* m. : *rödden* f. 'rutten', *gama-*
ĺer m. : *gammel* f., Dalm. (Klitten i Älvd.) *gămål* : *gămål̦*, NGbr. *gămäl*
o. d. : *gŏmol̦*, nyisl. '*litil* nsgm. '*litili* dsgf. : '*litil* nsgf. (med kort implo-

sivt *l̇* : kort vanligt *l*, enligt HBuergel Goodwin SvLm 1908, 99 f.; i skrift: *lítill lítilli* : *lítil*). Jfr ovan om målen med palatala *ń* och *ĺ* < *nn, *ll (106 f., 117 f.). — I flera da. mål och några finl.-sv. kan palatalt *ń* < *nn upplösas och falla efter vokal (a. st.); åtminstone i sydsv. och da. mål behandlas *tt i änd. *-óttr som urspr. kort *t i änd. dvs. det ersättes av *d*, *ð*, *r* eller faller. — I försvagade efterleder förkortas långa konsonanter liksom i ändelser.

De korta slutkonsonanterna förflyktigas liksom vokalerna i talföljden dels på grund av den rytmiska undanhållningen och dels genom de ofta besvärliga fonetiska kontakterna med begynnelsekonsonanterna i följande ord (31). De bli därför ofta svåra att identifiera och utsättas för substitutioner och sammanblandningar med närstående ljud eller för bortfall. I allmänhet bevaras de tydligen ojämförligt bättre framför vokal i nästa ord (möjligen också delvis framför paus) än om konsonant följer. Genom bortfallet av slutkonsonanterna bli orden anslutna till det stora flertalet av språkets två- och flerstaviga ord: sådana som sluta på vokal.

Fnord. *l och *s. Förändringarna av konsonanterna i slutstavelserna bli som man kan vänta i stort sett desamma som i mellanstavelser i komposita (i typen *gärdesgård* s. 90 f.). De två konsonanter som hålla sig bäst bli här liksom där *l och *s, vilka praktiskt taget överallt bevaras i slutstavelserna. Bortfall av *l finns dock i ett fåtal ex. i Norge, men som det synes endast i trakter där *l brukar falla också i stamstavelser framför vissa kons. t. ex. Sät. *gåmo*ᵘ f. *gǫmul, *aisemo*ᵘ f. 'ensam' *einsǫmul eller i försvagade efterleder av sms. VTel. (Fyresd.) *'Öi'sä̃* 'Öisæ' i Øyæsæl 1493 *Øyiarsel, VAgd. *'Abåse* 'Apaasæ' *Apaldrasel, *'Röinesta* *Røynisdal, jfr Sät. etc. *sjåv* 'själv' o. d. Sporadiskt kan *l falla också på andra håll på grund av fjärrdissimilation med ett föregående *l* t. ex. STrondh. *'Naḷo* 'Nardo' *Niarð(ar)hól, NBoh. *'Tā̆ḷbo* 'Tavlebord', eller ersättas av *r*: Östf. *'Ällōr* 'Eldor' *Eldhól, NGbr. (Lesja) *Tŏḷor* 'Torhol' (trol.) *þórð(ar)hól. Om *s någon gång har avlägsnats beror det på att det missuppfattats som genitiv-s eller på dissimilation: Västf. *'Kḷäppere* 'Klepperaas', Värml. *'Kḷakse* 'Klaxås'; VAgd. *'Austru* 'Austrhus'. — Att *s så väl bevarats har tydligen både morfologiska och fonetiska orsaker; bevarandet av *l har väl väsentligen fonetisk grund.

Övriga konsonanter äro mera utsatta för reduktion.

Fnord. *m. Bortfall av *m tillhör ett väst-nordligt ytterområde som går i en halvcirkel f. o. m. norska Västlandet efter kusten upp till Nordl. och i Sverige omfattar Norrb., i Finl. GKarleby och Nedervetil, de två nordligaste svensktalande socknarna i Österb.: Sogn *ijö'no* 'igenom' *í gǫgnum, *'Vēo* 'Veum' *Viðum, Hord. *'Solei* 'Soleim', GKby *stundo* 'stundom'. Bredast är området i SNorge där *m-bortfallet tränger in i fjällbygderna Ö. om högfjället t. ex. Vald. (VSlidre) *'Fugglei* 'Fugleim' (enstaka ex. t. o. m. i Egged. och Sigd. i VBusk. och i sv. Norrl. söder om Norrb.). I ultima av trestavingar har *m-bortfallet ännu vidare utbredning (185 f.). Ett förstadium till bortfallet är tydligen substitutionen av *m med *n* i Fär.: *fiskun* o. d. dpl. *fiskum. — Vi ha här att göra med en novation av gammalgermansk typ som utgör en fortsättning av redan urgermanska ljudtendenser och vartill motsvarigheter f. ö. endast träffas i de sydligaste kontinentalgermanska dialekterna t. ex. i SBaden *'Mülle* 'Müllheim'. — Genom dissimilation kan *m bli *n*, t. ex. Västf. *'Färmen* 'Farmen' i Farmeimum 1361, eller genom haplologi sammansmälta med föreg. *m* t. ex. NHall. *Hjälm* *Hialmeim (104), och i tvåstaviga pro- och enklitika kan det genom 'metates' byta plats med ett föreg. *n* (i svag taktdel) t. ex. mångenstädes *jöm(m)en* 'genom', *hɵm(m)en* o. d. 'honom' eller — ännu oftare — assimileras med sådant *n* > *m(m)* t. ex. *jöm*, *hɵm* l. *ham* o. d. (97, jfr 185) — dvs. de ovanliga ljudföljderna m-m och n-m utbytas mot den mera vanliga *m-n* eller mot det ännu vanligare *m*.

Fnord. *n. Bortfall av slutljudande *n är vanligt i Norge, större delen av N. och Mell. Sveriges fastland ned till en ungefärlig linje Varberg—Värnamo—Kalmar, Öl., Gotl. och Estl. Fn. *n står vanligen kvar i nästan hela Finl. samt i VUppl. (i Ö. till trakten av Uppsala), ÖVästml. (i V. till Svartån), SÖDal. (By), S. och M. Gästr., SGötal., Danm., Fär. och Isl. (Om balans på *n i övre ÖNorrl. se nedan.) Bortfallet där det förekommer är fonetiskt och delvis rytmiskt motiverat. I ett visst samband torde bortfallet ha stått till förekomsten i dialekterna på något äldre stadium av nasalerad vokal framför *n; åtskilligt synes tyda på att sådan nasalering varit mindre vanlig i t. ex. Finl., Uppl. och (delar av) SNorden än i bortfallsområdena.[1] Men också beskaffenheten av ljudet närmast efter *n har haft betydelse. Den ursprungliga huvudregeln torde ha varit den som framgår av exemplen med *n i mellanstavelser av sammansättningar: *n faller framför likvidor och frikativor men står kvar framför explosivor och vokaler (90 f. jfr 49). Ex. som *noḷante* o. d. 'nordantill', *åvanpå* l. *åvampå*, *åvenat* 'ovanåt', *Östanå* l. *Östenå*, *hemmanet* o. dyl. (och i anslutning därtill *hemman* etc., stundom *noḷan* o. d.) förekomma mångenstädes inom bortfallsområdena (särskilt i gränsbygder till områdena med kvarstående *n* — men också eljest!). — Orienteringen för bortfallet är som

[1] Märk bl. a. att förkortningen av lång vok. t. ex. *í framför *m med åtföljande förlängning av *m, en företeelse som också säkerligen har samband med vokalens nasalering, har stor utbredning i områdena med n-bortfall i Norge och NSverige: *timme* *timi, men i stort sett saknas eller är ovanlig i n-områdena: Uppl., Finl. *tīme*, da *time*. Jfr ovan s. 120, 117, 235 f. (240).

synes nordlig och mellanskandinavisk. — I försvagade efterleder kan *n falla överallt där det faller i ändelser: Rog. *'Kvälbei* 'Kvalbein', Östf. *'Fäste* 'Feste' *Féstein, Södml. *'Sikto* 'Sigtuna', *gråbo* *gråbuna (159, 157). Många exempel i vin-namn.

Fnord *g (dvs. frikativan *γ), i avledningsändelser och f. d. efterleder, faller (l. försvagas) i de flesta mål (ungefär som frikativan *ð): Vgl. *toki tokia* 'tokig tokiga', sv. *månda* 'måndag', Värml. *'Sunsa* 'Sundshaga', NHord. *'Fismа* 'Fismen' Fiskmaghastrond BK. *Fiskmaga, Östf. *'Valte* 'Varteig', SOpl. *Undeli* *-lægi (295). I vissa mer ålderdomliga mål kan det dock (liksom *ð) bevaras men i så fall vanligen som explosivt *g* och särskilt mellan två korta vokaler: ÖUppl. *duktig duktiga*; ÖSödml. *dåli* : *dåliga*, SVUppl. *toku* : *tokuga* etc.

Fnord. *k fanns som ändelsekonsonant i adj. och pron. på -liker -lik etc., eljest, i undanhållna stavelser, blott i pro- och enklitiska småord samt i efterleder av komposita. Exempel på försvagning av *k > *g*, resp. > bortfall, finnas i hela området (icke blott i SVNge, SSv. och Da., där *k > *g* allm. efter vok.). Den vanliga uppfattningen är: *k > *g* i svagton, efter vokal och mellan vokaler. Bevisande ex. på försvagning av *k mellan vokaler ha emellertid icke påvisats. Materialet visar att *k > *g* l. > bortfall gäller för *k framför (viss) konsonant och mest för *k i ordslut framför (viss) kons. i början på nästföljande ord i satssammanhanget. Förändringen är icke inskränkt till svaga taktdelar men den inträder givetvis lättare och oftare i rytmiskt sett svaga lägen. Upplysande är Vgl., som oftare än andra mål bevarat det urspr. *k men som därjämte visar försvagning. I texter från bl. a. Skånings h. träffas för *mik *sik *þik i regel *k*-former framför vok., former utan *k vanl. framför kons.: *di ga säk å, lägga mäk i-t* : *bevare mä väl, fərstå-sä på-t.* Belfrage 1871 säger att *mä, dä, sä* brukas »då ett direkt objekt följer omedelbart efter dessa ord», eljest *mäk* etc., och ger exemplen : *ge mä dä* 'giv mig det', *jak ga dä dum i går* 'jag gav dig dem i går'. Texter från Gällared i ÖHall., som har västgötskt Marks-mål, visa regelbundet *mek, sek, dek* framför vok. (och framför paus) : *me* etc. före kons. Laske och Skånings härader (SLampa, HDahlgren) ha utan undantag *k* i 'någon' *nokon i fem. sg. *nəka mjəlk, nəka rå, nəka stonn* och i plur. *nəka dar, nəka doner* (*nokon ntpl.) gentemot k-förlust i sg. mask. *nənn* l. *nən* o. d., nt. *nət* (l. *nə*) 'något'; andra härader ha fem. *nər* *nokor och plur. *nəra*; det heter alltid i Vgl. *nənsin* o.d., *nəngång, nənting, nərstäs* o.d. Parallell med motsättningen i Laske-Skåning är i NHall. (Fjäre) växlingen mellan *g* : o (Hall. *g* = Vgl. *k*) i *nəgi* fem. sg. : *nən nəd* (l. *nə*), pl. *nəra*, likaså i *mögi* f. 'mycken' : *mönn* m. *möd* (*mö*) nt.

Växling *k* : *g* enligt samma princip finns i *taka v. i Tel. (Tinn) *tăkå tāk tōk* : *hə mўkjy tā́g-du, tōg-bo̍rt*, i 'någon' i Busk. (Norderhov) ä. *nŏko* nt. : ä. och y. *non* (l. *no*) mfnt., SVald. (Hedalen) *nŏkon nŏkor nŏko* : ä. *någre* pl. Med Hedalen överensstämmer SkåneL B 76 c. 1300 *nokar -är nokat -ät* 33 g. : *noghre* 1 g. (~ *nokre* o. d. 4 g.). Ä. isl. texter (icke de allra äldsta) ha *þik, mik, sik* ~ *þig* etc., *miok* ~ *miog, ok* ~ *og, ek* ~ *eg*, men texternas skriftspråk medger inga klara slutsatser om den satsfonetiska fördelningen; detsamma gäller en del fsv. texter som också ha *tagha, noghen, myghit* etc. v. s. a. *taka* etc.

Vgl. *nənn* i *nənn dräng, nən gång, nənsin, nənting* beror på synkope (heterorgan synkope), dels i upptakt och dels i penultima av trestavig enkel stark takt med ultima på kons. (71, 78, 102, 200; jfr 194—197, 166), samt på regeln att första konsonanten kan falla i trekonsonantism och där i både stark och svag taktdel, särskilt om kons. är en muta och närmast följes av en mera sonor kons.: likvida l. nasal etc. Se nedan och jfr 74 anm., 201 f. (180 f., 178) och även Modéer NoB 1949 s. 11 f. Sådan synkope och konsonantisk reduktion kan förutsättas också för Vgl. *nər* f., *nəra* pl., Vald. (Hed.) *någre* (jfr ovan) och redan för SkåneLs exempel : *ärä þär noghre þe män är han wiliä röctä.* På liknande sätt har *t försvagats och fallit i fda. *bær frem* 'bättre fram', Vgl. (SvHof) *Gu bäre uss* *betri — jfr *Gu bevars* —, Vends. *gu bē(r) de* 'Gud bättre dig', Vgl. 1746 *bäre lått* 'bättre lott', Norge (Östl. etc.) *bär, bäre* o. d. t. ex. Opdal i STrondh. *'dess be̍'r for hi̍nna* 'dess bättre för henne'. I svag taktdel reduceras *k framför likvida l. nasal också där förb. följes av vokal l. paus. Jfr nedan. Vgl. *nənting* o. d. (*nənn dräng* etc.) kommer alltså av *nognting < *noknting. Här har trol. *k först i det utsatta läget (31) utbytts mot (försvagats till) *g, som senare vanligen fallit. Därpå tyda ex. med *g* i vissa mål i Vgl. och i många sv. och no. mål: *någon* etc., eller ett mera ovanligt *nungen* 'någon' < *nugn i Ålen i STrondh. (jfr i samma mål *falengne* pl. 'farliga' < *farlegne med *n urspr. från asgm., 181 f.). Härmed stämmer också helt växlingen *k* : *g* l. bortfall < *k i några förenklade, urspr. sammansatta ortnamn på *-taka 'intaga, täkt' i SVärml.: i uttalet t. ex. *'Järpta* < *Järptag < *-tak *-take *-taku jfr fsv. in Järpataku 1397, *'La̍ngsta, 'Bjö̆tta, 'Å̍tta, 'Gə̍mpta* < obest. sg. *-taku eller *'Fə̍tan, Stĕ̍nstan, 'Ä̍sketan* etc. ~ *'Galtane, 'Svĭnstane* < best. dat. sg. *-takunni v. s. a. *'Rå̍tăka, 'Rĭ̍staka* < best. nasg. *-takan *-takun(a)—jfr äldre skriftformer som Artitak, Gunnetak, Myötach; Gunnetagh, Gumpetagh, Långsta(d), Smidztadh; Biurtagenn, Företagen, Eskestagen, Galtetagen etc. v. s. a. Esketakan, Råtakan, Företakan, Eskiltakan etc. — alltså försvagning eller bortfall av *k i slutljud efter apokope (151 f.) och framför *n* efter penultimasynkope (161 f.) med eller utan apokope (jfr det icke sam-

mansatta SVärml. (Näs) '_Tākne_ 'Takene' *Takunni), bevarat _k_ endast framför vokal som alltjämt står kvar i målet. (De nu gällande skriftspråksformerna — ljudhistoriskt värdelösa! — äro resp. Järpetan, Långstad, Björtan, Årtan, Gumpetan, Furtan, Stensta(d) l. Stenstan, Äsketan, Galtane, Svinstane, Råtakan, Ristakan, Gunnita, Mjöttan, Smedstad.) — Efter detta borde urspr. *Suārīke 'Sverige', där viss reduktion givetvis kan väntas, vid mellansvensk apokope (157 f.) ha givit *Svärig, jfr fsv. _Swärik_ RK 1 o. 2, _Swärigh_ Dipl. 1500; därav snarast genom restitution eller med nytt tillägg av dativens e-ändelse *Svärige varav senare med *g-bortfall och vanlig hiatusbehandling nysv. '_Svärje_. (Skriftspråksformerna ge för detta namn som väntat föga ledning; dialektformerna äro påverkade av riksspråksuttalet.) Motsättningen _Swärik_ : _Närke_ förstås 1) av att _Närke_ äldst är ett substantiverat adj. med trol. urspr. stark böjning och 2) enligt reglerna för stavelsereduktion i trestavingar (kap. 4): ultima-apokope (åtm. alt.) i vokalföljden _i(e)—e_, om ultima urspr. slutar med vokalen, penultimasynkope i följden _i(e)—a_, i sht om ultimavokalen urspr. följts av kons.: alltså _Swärike_ > _Swärik_ : fsv. _Närikiar_ > fsv. _Närkia(r)_ (sekundärt fsv. _När(i)kiu_, _Närke_), jfr 166 f., 200 f. (I övrigt om *k i efterleder och vid tidig penultima-synkope se nedan.)

I åtskilliga fall t. ex. i vissa mål i Vgl. och i flera andra svenska och en del norska mål har försvagningsprodukten _g_ införts också framför vokal i stället för det äldre _k_ i flera hithörande ord. Vi få då ofta en växling _g_ : o av det slag vi lärt känna. Så i Älvd. _tågå_ 'taga', _tåg-ūndå_ 'taga undan', _tåg-aút_ : _tār_ pr. *tagr *takr, _tå-ðáit_ 'taga dit', _tå-ni'ðe_ 'ta ner', _tō-ðĭ(g)_ 'tog dig', _tō-ða'it_. Likaså Älvd. _ĭ'g å ðū'_ 'jag och du', _ĭg ä'rer int_ 'jag hör inte' : _ĭ' fā ðå int da'it_ 'jag far då inte dit'. Uppl. (större delen, i sht. i V.) har _nån_ o. d., m. f. : _någå någe_ nt., SGbr. (Øyer) _nån_ m. _når_ f. : _någå_ nt. Ännu vanligare är kanske genomfört bortfall : Östf. etc. _non no_ o. d., (delar av) Ögl. och Smål. _ta_, _tar to_ (_tatt_ l. _taet_), Härj. (Vemd.) _tɘ_ (äv. _tɘgɘ_) _tä to ti_ 'taga tager tog tagit'.

En särställning inta adj. på -liker, -lik. De ha i västnordiskan allmänt och redan förlitterärt _g_ < *k: _daglegr_, _dagleg_ o. d., i äldre östnordiska däremot ännu _k_: _daghliker_, _daghlik_. Motsättningen kan bero på att ä. vn. ännu icke fått svarabakti-vokal före _r_, i nsgm. stod *k alltså framför (likvida) kons. och från denna form och andra liknande former och positioner har _g_ förallmänligats. (Viss anslutning till adj. på _-igr -egr_ har trol. också spelat in, förmedlad av likheten i ntsg: _daglikt_, _auðikt_. En etymologi som fisl. _elligar_ adv. = got. _aljaleikōs_, som verkar helt 'ljudlagsenlig', låter möjl. förmoda, att *k > _g_ också framför vok. — i penultima framför urspr. tung ultima: kap. 4, 192 ff.) I yngre ön. möter _gh_ < *k: _daghligher_ etc. Materialet hos Sdw. synes tyda på att _gh_ är

vanligare i slutljud (framför kons. i sandhi) och i nasgm. _rädhelighen_, _smälighen_ o. d. än i andra fall. Många sv. och östno. mål ha _-lin_ l. _-len_, Ne. Tel. (Ross) _-legen_ (säkerl. i satsen ~ *-legn), Värml. (Jösse m. fl.) _lên_ l. _len_. Möjligen så: *-likan > *-leken o. d. > *-legn l. *-len, som förutsättas av mera allmänna bsg., ob. pl. _-lengne_ etc. i no. mål., _-lene -line -lena_ i t. ex. Värml. (VNy, Dalby) _rolen rolena_ etc.

I efterleder av sms. är _g_ (l. bortfall) < *k i det hela rätt ovanligt i den del av NSkand. som i stammen efter vok. behåller _k_. Allmänt är det i adj. _fattig_ < *fátøkr 'pauper', som anslutits till adj. på -ig (286). Bland subst. ha redan berörts _Sverige_ och den värmländska typen '_Järpta_ 'Järpetan' < *-taku etc. Från VTel. och Voss uppges _Aslag_ *Áslakr. Namnen på -vik i NSkand. ha i allmänhet behållit k genom naturlig association med grundordet och den verklighet det betecknat fram till nutiden (288 f.) t. ex. sv. '_Stōrvīk_ 'Storvik', eller åtm. till relativt sen tid : SVGästr. _Bärreck_ *Bergvík, vid en äldre i vår tid försvunnen vik, Ögl. (Vikb.) _Brevik_ (_-ik_), (Ydre) _Marek_ *Marvík, Häls. '_Hudik_ 'Hudiksvall' *Hǫfuðvík, Sogn '_Aspīkadn_ 'Aspvik'. Försvagning och bortfall har dock ägt rum i VUppl. _Gästre_ gn. Gestereke sl. 1400-t. Gestrikby 1528 trol. *Gestarvík, vid en förhistorisk vik av Mälaren, NTrondh. '_Sevvi_ 'Sevik' Syuiick 1563, på visst avstånd från en havsvik. I delar av SNorden, som ha _g_ för *k i stammen, inträder _g_ < *k vanl. också i efterleder, och sådant _g_ kan behandlas som urspr. *g i efterleder och ändelser: YAgd. '_Tolla(g)_ *Þorlakr, '_Tollei(g)_ _Tolli_ *Þorleikr, '_Röirvi_ '_Juvi_ 'Røirvig Djubvig', '_Skåmra_ 'Skomrag' *Skǫmmurák, ('_Glåmså_ 'Glomsaag' trol. *Glúmsakr), Boh. (V. Hising) '_Nǫlvi_ 'Nolvik'; M. o. S. Hall. (_böge_ nt. *bøki o. d. men:) _ōrtöjj_ (~ _ōrtōg_) 'ordstäv' *orðtøki, '_Åurnabö_ gn. *Arnabøki, '_Mörkaväja_ 'Mörkaveka' *-vika (Wigf. 442), '_Askarbö_ 'Askarbygget' *Askarbøki, '_Frö'bbie_ 'Fröböke', '_Jyltie_ 'Gyltige' *Gylteiki, '_Tjörsīa_ (~'_Tjörsvēga_) 'Körsveka' *Þyrnisvika, '_Asie_ 'Asige' (167) Asaka 1231 *Ás(h)aka (SOH); Skåne _vārli_ 'väderlek' (287), da. _bolig_, M. ÖJyll. _Følle_ gn. Følwik 1313. — En likartad förändring av fnord. *p synes ha ägt rum i NVSkåne _Pålsjö_ ä. Povelskiöp < *-kaup (Sahlgren Hälsb. ortn. 138).

Anm. 1. Synkope av föregående vokal kan komma i vägen för försvagningen. Vid tidig (jylländsk) heterorgan ultimasynkope i tvåstavingar (113 f.) har k bevarats i förb. rk, jk i N. VJyll. _Hjerk_ *-vík, möjl. *Hiarnvík, _Frøjk_ Frøydewigh 1418. Vid vanlig penultimasynkope i trestaving framför ultima på kons. (192 f.) har *k i nyuppkommet *lk skyddats i sv. da. _hvilken_, sv. dial. _vikken_ l. _håkken_ o. d., _tåkken_ o. d. När sådan synkope inträtt först efter *k > _g_ eller när den uteblivit, få vi som i Finl. (Kökar m. fl.) _hālin hālen hāle_ mfnt. 'vilken', _tālin tālen tāle_ 'tocken' (pl. _hālna tālna_ l. _hālga tālga!_) < *holighen resp. *holghen etc., jfr y. fsv. hwligith

(Västml. 1371), resp. hulghen hulghom etc. (Södml. b. 1400-t.), eller som i Skåne (VGöinge) *ti'llen* m. *ti'lled* nt. *ti'lga* pl., (Albo etc.) *ti'lliär ti'llit ti'llia* jfr ä. da. *thilligh thëligh thelligh* etc. Jfr nedan s. 328 anm. 1. Om *Närke* se förut s. 304.

Anm. 2. I sv. *argbigga*, ä. även *argbigge*, dial. *etterbigga, etterbigge* ingå som efterleder äldre appellativer *bigga* och *bigge*, urspr. bildade av namnen *Bigga*, resp. *Bigge*, som äro 'kortnamn' till de vanliga namnen *Birgitta* och *Birger* — med s. k. expressiv konsonantgemination (16, 290 f.) liksom det gamla namnet *Gubbe* (varav appellativet *gubbe*) till *Gudbjörn, Gudbrand* m. fl. Orden kunna alltså icke, som stundom skett, anföras som exempel på försvagning av *kk (i *bikkia* f. 'hynda') till *gg »i svagton».

*

Fnord. *t och *ð. I fråga om behandlingen av *t och *ð synes Norden vara uppdelat på två stora huvudområden, ett nordligt och ett sydligt, det första i stort sett omfattande nästan hela Västra Norden och av Östra Norden Norrland och Svealand, med Finl., Estl. och Gotl., det senare Götaland i Sverige och hela Danmark: bortfallsområdet och konsonantområdet.

Beträffande t märkes att fnord. *t i ändelser endast fanns i slutljud, icke mellan vokaler, om man bortser från t i avl.-änd. *-óttr i vissa böjda former som åtm. urspr. hade långt t. Ändelser som *-ata *atan etc. voro från början främmande för nordiska språk. Fnord. *ð i ändelser fanns däremot både i slutljud och mellan vokaler. I efterleder av sms. fanns både *t och *ð och så väl i slutljud som mellan vokaler; likaså i upptaktsstavelser. Framställningen i det följande berör i första partiet *t och *ð i ändelser; därefter *t, *ð i efterleder.

Det nordliga bortfallsområdet.

Här har *t vanl. överallt och mycket tidigt ersatts av *ð, och *ð av både *t och urspr. *ð har vanligen fallit. Ex. på *t > *ð mellan vokaler och bortfall av sådant *ð saknas, se ovan. Island och Dalm. (Älvd. etc.) höra endast oegentligt till bortfallsområdet, då *ð där (av olika uppkomst) i det normala språket vanl. står kvar ända till nutiden. Fär. har bortfall.

Det heter alltså i bortfallsområdet i allmänhet *hu'se* o. d. *húsið *húsit l. d., *bundi* *bundit, *måna* *mánað, *kalla* *kallaði.

Dalm. (Älvd. etc.) ger viktiga upplysningar. Älvd. har normalt bevarat

ð: *au'seð* 'huset'. Men i det inre av satsen kan *ð falla — eller stå kvar. Exemplen stå väsentligen i följ. tre rytmiska lägen: 1) proklis, 2) enklis, 3) trokeiska förleder i dipodiska takter. Så Älvd. 1) *e-wä'r* 'det var' : *eð-ī'r* 'det är', *e-war-A`ndis* : *eð-ir-A`ndis, a-mī'g* 'åt mig' : *að-ŭ'äss* 'åt oss', *at-wi-wä'gg* 'bak vid vägg(en)' *aptr við : *up-wið-ā'rað* 'uppe vid örat', *wið-ē'ð* 'vid det', *an-a-ŭärte-frī'* 'han har blivit fri' *u̯ortit : *am-ĭetið-u'pp* '(vi) har ätit upp'; 2) *ḷŭ`vå ku`llum* 'lovat flickorna' : *skå`ffað-åm* 'skaffat honom', *fū'ätje kwĕ`ðå* 'folket säger' : *fū'ätjeð-åvå- sa'kt* 'folket har sakt'; 3) *wäkse-stū'r* 'växt (sig) stor' : *wä`kseð* 'växt' [framför paus], *ùndra-krū`äner* (äv. *u`ndra krū`äner*) '100 kronor' : *u`ndrað, brī`ewi-prū`ä-stam* 'bredvid prosten' : *brī`ewið*, jfr Mora *ǻ`vu-ḷangn* 'huvudlag' : *ǻ`vud*; — i ändelser som *-aðe l. *-aðen etc. kan *ð falla om det genom apokope-synkope kommit framför kons.: *an-tå`kke-diem* 'han takkade dem' : *tå`k-keð* (ä. *tåkkeðe*) 'tackade', *mǻnān̥* 'månaden' : *mǻnaðim* best. dsg.; märk slutligen (framför paus): (hur mycket) *kŭ`äster-eð?* 'kostar det?', *ba`iði ḷī`teð så-irum-wi̯-rī`eðḁ̊* 'vänten litet så äro vi färdiga'. Exemplen visa att *ð faller i sandhi (dvs. i talföljden) framför konsonant, men icke framför vokal och icke heller i satsslut framför paus, troligen icke heller framför paus inuti satsen (sista ex.). I ex. med bortfall har *ð < *t, *ð stått i trycksvag taktdel (efter vokal), i synnerhet i prokliserna, men aksentlösheten kan icke vara den väsentliga faktorn, eftersom *ð kan stå kvar även vid allra svagaste tryck framför vokal. Jfr å andra sidan att i Älvd. *ð < fnord. *ð kan falla också i stark taktdel framför kons.: *bū'ä så-dū'g* 'bud som duger' : *bū'äð* 'bud', *ḷat-lī`e-sig* 'låta leda sig' : *ḷī`eða* 'leda'. Endast i två ex., båda i proklis, har jag funnit bortfall framför vok.: *e-i-su`mmu* 'det är samma (sak)', *e-i-ðan-ī`end gaúng* 'det är den enda gången (som···)'. Bortfallet i Älvd. är alltså väsentligen av satsfonetisk natur, endast i mindre grad beroende av satsrytmen (liksom bortfallet av *-r i Älvd. och i fsv.). Satsfonetisk växling mellan *ð* : bortfall av samma slag som i Älvd. framträder också i nyisl. (t. ex. i Bergsveinssons texter med c. 30 ex. mot c. 5) och i strödda, i det hela fåtaliga och ofta svårbedömda fall i ä. och y. fisl. liksom fno. och fsv. skriftspråkstexter.

Det är tydligt att formerna utan *ð* i svag taktdel i Älvd. ha större frekvens i talet än *ð*-formerna. Normalisering av de *ð*-lösa formerna, särskilt av proklitiska ord, och fortsatt verkan av satsrytmen (aksentlösheten), tydligare märkbar än i Älvd., har ledt till att *ð i ändelser efter vokal är starkt på retur redan i 'yngre', sydligare Dalm. i OvSiljan och att det i regel helt eller nästan helt har försvunnit i NeSiljan och i övriga Dalm., Uppl., Finl., Fär., och i allmänhet i det nordskandinaviska området.

Också den tidiga förändringen av *t > ð i änd. efter vok., som före-

gått ð-bortfallet, torde ha varit beroende av sandhi. Här torde dock satsrytmen haft större betydelse, eftersom *t i stark taktdel efter vokal allmänt står kvar som *t* i hela det nordliga området t. ex. *fot* *fót asg., *ut* *út; (om vissa undantag särskilt i en del kons.-förb. se i det följ.). Tyvärr saknas ex. på *t i änd. framför vokal, men vissa fall av *t* i urspr. efterleder och i en del prokliser torde tyda på att *t även i svag taktdel behållits som *t* framför vokal (härom i det följ.). Förändringen till *ð torde alltså ha berott på en gång av ställning framför kons. i sandhi och ställning i svag taktdel (satsrytmen). Utan ettdera av vilkoren blir intet bortfall. — Om detta är riktigt, kan det bevarade *t* på det nordliga området i adj. på *-óttr t. ex. *skallot* förklaras icke av kons:s ursprungliga längd, som säkert snart förkortades, utan av de många böjningsformerna med vokal efter *t*, i sht som dessa adj. i nutiden mycket ofta, t. ex. i Norge, förallmänligat trestaviga former på vokal t. ex. *skallete* o. d.

(Beträffande *ð < urspr. *ð märkes att det i det nordliga området vanligen faller också i starka taktdelar men att det i dem dock kan bevaras (oftast som *d*) i många mål, näml. dels både i slutljud och mellan vokaler i OvSiljan (som *d* eller *ð*), Rättvik, Leksand, Lhärd. i SHärj., ÖUppl. med Finl., Estl. och Gotl., Sunnmøre (i S. S. som *ð*), Nordfj. och (som *ð*) Isl., dels åtm. mellan vokaler i Järna i VDal., MUppl., Ö. Södml. (och NÖGötal.), dessutom i kortstaviga ord i flera andra mål, se nedan; i Norrb., närmast i ÖvKalix, har *ð i starkton ersatts av *r* i kortstaviga ord och framför vok. i långstaviga ord, eljest fallit, se Carin Pihl i SvLm 1948 s. 44—78.)

Av stort intresse äro undantagen från den vanliga behandlingen i bortfallsområdet dvs. dels undantag med bevarad kons. i stället för bortfall, dels sådana med bevarat urspr. *t* i stället för försvagning till *ð* (*d*) eller bortfall.

I flera fall bevaras *ð som *d* eller stundom som *t*, då det står eller då det en gång, före apokope enligt kap. 4, har stått mellan två korta vokaler: Dalm. (Våmh. etc.) *băkäd* o. d. l. *-ät* pt. *bakaði, *kasted* l. *-et* pt. *kastaði, 1. pl. *băkädum* l. *băkätum* etc. *bakaðum : *băkå kasta* sup. *bakat *kastat, (NVenjan) *băkåt kastät* pt. : *băkå kasta* part. m. *bakað *kastað; (Skattungb. i Orsa) *kastader* part. pl. : *kasta* part. sg., (Ore) *băkodär* part. pl. : *băko* part. sg.; Dalm. (Boda—Rättvik) *băksdum* 1. ps. pl., *kastsdi* 2. ps. pl. 'bakade, kastade' : *băks kasts* prät. sg., *băkå kasta* sup., (Boda) *marknadäm* dsgm. best. : *markna* sg. obest. 'marknad'; ÖUppl. *målade* part. sg. (!) o. pl. *málaðer etc. (44, 175) : *målą* sup. 'målat', Nyl. *målada* part. pl. : *måla* sup. (jfr 175); SGotl. *kasted(e)* pt. : *kaste* sup.; NGbr. (Dovre, Lom) *hŭgude* dat. *-ę* 'huvudet':

hŭgu 'huvud', *augade-ę* 'ögat' : *auga* 'öga', *märkjęde-ę* 'märket' : *märkję* 'märke', jfr *hu'se* 'huset', *kasta* 'kastat-ad' etc. Jfr härmed att Östnor i Mora, där frikativan eljest bevaras, har fått *d* i t. ex. *kastedum* (: *kunnað* 'kunnat') och att *ð också i starka taktdelar kan bevaras som *d* i kortstavighetsorden dvs. mellan två korta vokaler i många mål där det eljest faller efter vok.: Malung i VDal., VUppl. och angränsande trakter, Mell. och N. Härj., Jämtl., Ång., Västerb. (om *r* < ð i Norrb. se Pihl Sv. Lm. 1948, Rutberg ib. B. 28 s. 106), N. och Ö. Trondh., NGbr. (Dovre m. fl.), t. ex. VUppl. *lăda*, Selbu *lŭdu* 'lada', NGbr. (Dovre m. fl.) *spădå* 'spade' (jfr VUppl. etc. *kåa* 'kåda' *kuáða). Tydligen har *ð i dylika fall mellan korta vokaler, antagligen därför att det varit i någon grad mera distinkt artikulerat än eljest, skilt sig ut från *ð i andra lägen och i likhet med dentalen i de mycket frekventa, ofta enklitiska men också satsinledande pronominella orden *du*, *dem*, *där*, *då* etc. anslutit sig till det uddljudande *d* som ju i nordiska språk av gammalt varit en explosiva (28 f.). På motsvarande sätt förstås att sv. *både* (-*och*) flerestädes (t. ex. Vemd. 75) uttalas *băde* med *d* (och kort vokal), likaså säkerl. det allmänna sv. etc. *hăde* pt. 'hade' närmast ur *häðe (jfr fsv. hadhe c. 1385), i lexikaliskt uttal *hadde*. De mer ovanliga varianterna med *t* i Dalm.: *băkätum*, *kastet* etc. bero på den allmänna svårigheten att hålla i sär de tonande och tonlösa explosivorna 'i svagton' (jfr t. ex. flerestädes *på* l. *păde* 'både', *fotra'l*, *boka'l* för fodral, pokal, *hybete'k* 'hypotek', Östf. *båte* konj. 'både' etc.; Ericsson 111 f., 133, Gjerdman 1, 175, Hoff 236; jfr 223).

(Liksom det bevarade *d* mellan två korta vokaler på det nordliga bortfallsområdet t. ex. i Dalm. eller i Uppl. (*kastade* part.) förstås också den bevarade dentalen (< *ð) i delar av det sydliga 'konsonantområdet' i typen prät. *målade*: SVÖgl., Smål. (utom ytterst i NÖ. och NV.), Blek., (socknar i) ÖHall., NÖSkåne, Bornh., SVSkåne, Själl. och med ännu större utbredning part. *målader* med plur. och best. sg. *målade* o. d.: också Vgl. (med utlöpare till SNärke och SVärml. vid Vänern), SBoh., hela Hall. och Skåne (om *t* delvis för *d* t. ex. i Sunnerbo etc. se nedan). Här har *ð mellan korta vokaler substituerats med *d* som icke faller eller i varje fall har det bevarats som konsonant. Då *ð i Götal. delvis t. ex. i MVgl. (~ bortfall) är bevarat som *d* l. (se nedan) *t* också i subst. på *-naðr, härrör skärpningen likaledes ur former med *ð mellan korta vokaler, vilka i äldre tid voro flera och vanligare, jfr VBlek., Bornh. ännu *te* *hallnada* 'till hälften' *halfnaðar gsg. Att något motsvarande här söderut icke finnes i stamstavelser beror på att urspr. kort stamvokal i öppen stavelse så allmänt och tidigt har förlängts i SNorden. Särskilt bevisande för vår förklaring av det bevarade mellanvokaliska *ð i ändelser också

i SVÖgl.—Själl. äro målen i mera nordliga delar av området där *ð i änd. faller i slutljud och där vi alltså få motsättningar som SVÖgl., N. och ÖSmål. *målade, målader*, Vgl., SBoh., N. o. M. Hall. *målader* o. d. v. s. a (i alla de nämnda målen vanl.) *hära* o. d. 'härad', *markna* 'marknad' (jfr nedan; *målad* part. fem. och även mask., < *málað, behåller vanl. *ð i anslutning till trestaviga former av paradigmet). Prät. *målade* hör hemma i det utpräglade motståndsområdet mot apokopen i SÖSverige med Bornh., där slutvokalen i trestavingar i regel icke fallit, men också i det relativa motståndsområdet i SVSverige med Själl. I Vgl. —VSkåne har apokopen i *måla(de)* normaliserats och *ð har fallit i sandhi. Då part. *målader* har större utbredning än prät. *målade* beror det på att apokopen haft mindre att betyda i participet (154 f., 174 f.). — I ortnamnen på *-arp* av *-aðerp har den homorgana synkopen mellan *ð och *r* kommit i vägen för 'skärpningen' av *ð, jfr 180, 359.)

Andra säregna behandlingar inom bortfallsområdet äro: 1) *ð- förlust i änd. efter lång stamstavelse : kvarstående *d* efter kort (alltså 'konsonantbalans' jfr nedan): Maggås i Orsa *tắḷåd* 'talat' : *mōḷa* 'målat'; 2) bortfall av *ð i normalt och av gammalt trycklösa pro- och enklitikor (s. 20, 25): bevarat *ð i slutljudet på gamla fnord. tvåstavingar vilka normalt stå som huvudtakter: Silj. *mắ* präp. 'med', *gɤ'ḷve* 'golvet' *golf-eð etc. : *marknad* m. (*undra* '100' ur sandhi), *brȳ̀ned* 'brynet' *brýni-ð, *ö̀gad* *auga-ð. (En motsvarande äldre motsättning: *hu'se* : *augad* l. *augad* ligger tydligen bakom den faktiska motsättningen i Dovre, Lom (se 308 f.) *hu'se* : *au̇gade* etc., där i senare exemplet den vanliga bestämdhetsändelsen *-e* har sekundärt lagts till på nytt efter formsystemets krav, jfr i de strax nedan behandlade orden.)

Av särskild språkhistorisk betydelse äro en grupp undantag i det nordliga området, i vilka fnord. *t bevarats, delvis t. o. m. som *t*, i slutljud efter ä. fnord. vokal i ändelser. Hit hör framför allt ett antal bestämda sing.-former av enstaviga neutra med stam på lång vokal: fisl. *tré* sv. *trä* 'arbor, lignum' o. dyl. Det fornnordiska utgångsparadigmet bör ha varit *tré : *tré-ett — artikeln hade urspr. långt *t i neutrum: * tt < *-nt. Den genetiskt äldsta, fonetiskt regelbundna förändringen härav är en böjning *tré : *trétt l. *trett, utvecklingstypen 1), med hiatuskontraktion och ev. med förkortning av den långa vokalen framför *tt. Ex. saknas i de gamla hss., men typen kan i princip anses som allmännordisk, eftersom denna slags vokalförlust är allmän och redan förlitterär, ehuru icke urnordisk (54). Detta bestyrkes av att former med *tt* och bortfallen artikelvokal efter stamvokalen uppträda i ett flertal ålderdomliga och åtm. delvis från varandra isolerade mål. Så i Norge i paradigm som Sät. *trēi trēitti* och VTel. *trē tretti*, med tillagd nyare artikel *-i*, eller, med

'fastgrodd' gammal artikelform, Sät. *nēitt nēitti*, VTel. *nett netti* 'knä knäet', Halld. Hard. Voss Sogn Nfj. NHord. VAgd. *knett knette* o. d., Sät. *kjōutt kjōutti* o. d. 'lielår(et)' *þió nt. och i det sista exemplet även i YRog. *kjått*, Sfj. o. Nordl. (!) *kjött* l. *kjytt* samt NGbr. *sjott sjokt jått* 'id'. I mera ursprunglig funktion är typen bevarad i Sverige genom regelbundna paradigm i övre ÖDal. som Evetsb. i Älvd. *knī knītt*, Blyb. *ō ōtt* 'hö(et)', Våmh. *knī knĭtt, bū bŭtt* 'bo(et)', *ō ŏtt* (jfr V. *gūäv gūäve* 'golv(et)') samt i NVästerb. och SNorrb. (alt.) *trē trĕtt, knē knĕtt, strā strătt* 'strå(et)' (~*trē trēe*). — 2) Den näst äldsta utvecklingstypen är *trét, närmast ur ett *tréet som nybildats efter typen *hús-et sedan denna fått kort *t < *tt, varefter hiatuskontraktion på nytt har inträtt. Icke heller denna typ är med säkerhet belagd i isl. om icke möjligen genom Grág. c. 1250 *féét* 1 g., *feét* (sic!) 1 g. (eljest i G. vanl. *féet* l. *féit* o. d.). Typen representeras möjligen av sv. Stockh. *trät* och VSödml., NÖgl. *trät* (jfr ib. *huse* 'huset') men med säkerhet av Älvdalsmålets böjningstyp (Åsen) *knī knīt, trai trait, frīe frīet* 'frö fröet' etc. (jfr Åsen *aus auseð* 'hus(et)'), ett paradigm som med fastgrodd artikelkons. ligger till grund för Orsa (Hansjö) *ēt* 'hö' och 'höet' (dat. *ē'nẹ*), NVenj. *būt* 'bo(et)' dat. *bū'tẹ*, no. Hard. Agd. *kjōt* l. d. *þió (Aasen, Ross). Hit hör också fsv. *trät* : ob. *trä* t. ex. i VgL. — 3) Typen **tréð* av *tré-eð efter *hús-eð med försvagad kons. Denna typ uppträder i Dalm. först i de 'yngre' (sydligare) målen. I regelbunden artikelböjning finns den i Siljansnäs *knē knēd* etc. (dat. *knĕ'ni* pl. *knēr*) — jfr S. *hus huse*. En sådan böjning ligger bakom ett flertal på olika håll förekommande paradigm med delvis l. helt 'fast' slutkons.: i Dalm. t. ex. Östnor. (i Mora) *knið knið* (pl. *knin knine*), Bonäs (M.) *knid knid* (pl. *knid knịnị*) eller, med ytterligare 'ny' artikel tillfogad efter *hus huse*, Soll. *knid knide, stråd stråde* (pl. *knid knini, stråd stråni*), i Uppl. (sälls.), Södml. (Södertörn) och Finl. (t. ex. Nyl., Ål.) *stråd stråde*, Gotl. *strad strade*, jfr sv. rikssp. *träd trädet* 'arbor' och ä. nysv. *stråd, bod* 'bo' *strådet, bodet* och i Norge (Sunnm., Nordfj.) *tred trede, stråd -e, fred -e* 'frö' (även *treð* etc. i S.), också (Sunnm.) *kjöd -e* (Agd.) *kjod -e* *þió. Typen 3 är i sin urspr. form belagd i isl. i fisl. texter f. o. m. c. 1300 och i nyisl. med de fyra exemplen *trje trjeð, fje fjeð, hnje hnjeð* (*knje -ð*), *hlje hljeð* samt i y. fsv. och ä. nysv. med *trä trädh, frö frödh* etc. (Böjningen *knä knä, bo bo* med best. och obest. f. lika i Uppl.. N. och Ö. Södml. och i ett flertal (yngre) Dalm., i Finl. (~*knäe, boe*), SVVärml. (Kallst. 1927 s. 152) samt på enstaka håll i Norge (t. ex. i Rog. *fe fe, tre tre* : Hægstad 1915, 54) kommer trol. närmast ur ä. *trä *träð (*tré *tréð) o. d.; för ÖUppl. (Rosl.) och Finl. kan man möjl. också tänka sig *trä *träe med ung hiatuskontraktion i bestämda formen).

— De tre utvecklingstyperna *trétt, *trét och tréð kunna jämföras med de tre motsvarande typerna i en annan fonetiskt besläktad formkategori, part. nt. och sup. *spått*, *sett* (mfl.) av *spå*, *se* etc., urspr. *spáatt (*tt < *ðt), *séett (*tt < *nt): 1) *spátt *sétt, icke belagd i isl. men säkerligen bevarad i sv. riksspr. och dial. *spått*, *sett* l. *sitt*, *trott* etc., Dalm. (Älvd. etc.) *sitt* (Åsen *sītt*), no. *spått*, *sett* osv.; 2) *spát *sét, i fisl. från sl. 1100-t.; 3) spáð *séð, belagd i fisl. från b. 1200-t. (645 kv., 623 kv. Eddan, Cod. Ups. etc.), den enda i nyisl. bevarade typen: *spáð*, *sjeð* etc., f. ö. i fär. *spáð* (ä.), *sæð* (~ *spátt* l. *spáað*, resp. *sætt*), *trúð* etc. Det fonetiskt regelbundna är också i denna kategori kontraktion + *tt*: kontraktionen är äldre än konsonantförsvagningen. Liksom typerna 2) *trét* och 3) *tréð* bero på i tur och ordning nybildade *tréet och *tréeð måste också 2) *spát* och 3) *spáð* närmast återgå på nybildningar i två skilda etapper: *spáat och *spáað, tillkomna efter mönster av den stora mängden particip och supiner av verb med stam på kons. t. ex. *kallat* senare *kallað*, i vilka ändelseförsvagning av **tt* > **t*, senare > *ð regelbundet har inträtt. Kontraktionen är sekundär hiatuskontraktion. Liknande nybildningar u t a n kontraktion föreligga i fär. sup. *spáað* och inf. *spáa* (59). Samma förklaring måste också gälla för Dalmålets supinumformer i 4. sv. konj. i ÖvÖDal. och ÖvVDal. t. ex. *spåeð*, trol. närmast av *spåað (jfr sup. *kastað*) med en i detta fall mycket naturlig — i Dalm. eljest sällsynt (48) — försvagning av *a > *e* (i hiatusställning!) — eller möjl. ur ett nybildat *spåið efter en del urspr. s t a r k a part. och supiner som sekundärt förts till 4. svaga konj. t. ex. *sáið < *sáit — jfr ä. nysv. Bib. 1541 *såghet* 'sått' —, *snúið *snúit. Det 'regelbundna' representeras av Dalmålets allmänna sup. *sitt* (Åsen *sītt*) 'sett'. På liknande sätt som Dalm. *spåeð* förstås nyda. riksspr. *spaaet*, *naaet* etc. sup. (och nt. part.).

Också utanför de nu berörda typerna finnas på det nordliga området t. ex. efter stam på identisk eller homorgan konsonant s t r ö d d a e x e m p e l på i ändelser bevarad dental (eller på dental som smält ihop med stamkonsonanten) t. ex. isl. fno. *lítt*, ä. fär. *lítt*, Norge t. ex. Sogn, Hord., Ring., Västf., Östf. *litt* o. d., Dalm. (Älvd.) *līt* (proklitiskt) *lítit; fisl. fno. *sett* sup. o. nt. part., Norge, NSverige *sätt* 'satt' av *setit (genom en nynordisk, i c k e en urnordisk förändring, Omlj. 29), fisl. etc. *flutt* o. d. *flutit, *latt* *latit (till *flytia*, *letia*; Omlj. a. st.), SÖNorge, Dalm. (Älvd.?), Gotl. (Lau etc.) m. fl. *latt lätt* o. d. sup. 'låtit' *látit (till *láta 'sinere'); SÖNorge alt. *vätt vött vott*, Gotl. (Lau etc.) *vart* l. *vatt* (: Fårö *vari*) sup. 'varit'; Nge (YAgd., YÖstf.) *ant* o. d. 'annat' (jfr 103, 116, äv. 89, 108). Också i denna fonetiska typ kan i neutrala enstaviga subst. 'fast-

groning' av ändelsens dental förekomma t. ex. Södml. *ledd* bf. *ledde* 'led(et)' *hliðeð (Hess. i och y 1909, 43), nysv. *modd moddet* (nt., äv. *-en* m.) '(snö)sörja(n)' *moðeð (ä. nysv. *modh*, *måd* nt.), VSödml. *skott* nt. 'skott' (Tydén 1924, 86; även i Ögl., NÖSmål; efter best. *skotet > *skott — ob. f. *skot skulle i dessa mål ge **skōt*). — Om vissa fall med bevarat *t i Stockh. och i några gränstrakter till södra området, se straxt här nedanför.

Det sydliga konsonantområdet.

Det utmärkande och gemensamma för målen i konsonantområdet är strängt taget endast det att *t, *ð o f t a r e bevaras än i bortfallsområdet. Området är föga enhetligt. Olika kategorier behandlas delvis olika. De två dentalerna *t och *ð förändras långt ifrån överallt, som i regel i N., på samma sätt. Men skillnaden mellan de två områdena är dock kanske i grunden icke så särdeles stor.

I prokliser är det alls ingen skillnad. Lika litet vid enkliserna i förleder av vanliga komposita eller dipodiska takter. Former som sv. *mä* 'med', *ve* 'vid', *dä* l. *de* 'det', *va* 'hvad', *lite-gladare*, *mycke-gärna* äro spridda över hela Norden, jfr t. ex. Bornh.—Jyll. *de* 'det', SHall. (Hök) *lide-grånn* 'litet grand'. Älvd. *ùndra-krūäner* '100 kr.' : *ùndrað*, Mora *åvu-langn* 'huvudlagen' : *åvud* motsvaras av t. ex. Blek. *hànra-nèttan* : *hànrad-å-tì'e*, SHall. *hū'elā* o. d. : *hū'de* o. l. (SHall. Skåne *hu'ndra* o. d. är normaliserat ur ställningar framför kons.). Här har, åtm. urspr., svag taktdel + viss sandhi överallt verkat reduktion. Jfr Älvd.! Isl. har i förleder av detta slag normaliserat *ð-bortfallet i *hangikjöt* 'rökt kött' *hangið kiǫt, *í hittifyrra* 'i förfjol' *hitt hið fyrra. Beroendet av sandhipositionerna framträder tydligt i de varierande reflexerna av pron. *huat i texter från SÖSkåne (med grov beteckning!): 1) *ha*, ur frekventa upptaktslägen framför kons. t. ex. *ha vill du? ha sa du?*, 2) *hadd* (fonetiskt trol. mest = *hǎd*) ur ställningar framför vokal och paus (samt vissa kons.): *hadd e didd?* 'hvad är det', *tänkja hadd en vill* 'tänka vad man vill', *hadd menar du?*, 3) *hatt* i ex. som *ja, hatt didd e· · ·so inte ed non örad* 'ja vad det (än) är, så inte är det någon laxöring'; *hatt di skulle vara* 'vad de skulle föreställa', *les hatt der står* 'läs vad där står', *se hatt dä ä* 'se vad det är', *hatt du hörde, hatt du sae, didd får bö te hatt didd kan* 'det får bli till vad det kan' etc. (HWranér, OCappelin) — med *hatt* utlöst ur en gammal assimilation av *t + *þ (*ð, *d; — jfr delvis Lech 95) > *tt* liksom i SÖSkåne *'vittu* l. *'vitt du* 'vet du' (: men *ja vidd* 'jag vet'), jfr NHall. *vette* 'vill du', *skatte* 'skall du', Bornh. *vettu* 'vill du', NJyll. M. Slesv. *vēto skåto*, fisl. *viltu skaltu kan(n)tu* < *vilt þú etc.,

briöttu *briót þú (Noreen Gr[4] 311, 199). En form med *-t* av *huat finns också flerestädes i västnordiskan, inkl. SVSverige, t. ex. NBoh. Dalsl. SVVärml. Östf. *håt* l. *hått* o. d. (~ *hå* o. d.), MTel. *hạ̊t*, NVTel. (Ross), ÖvSät. (Aasen) *kạ̊t*, NHord. ä. *kvat* (Aasen), Fär. *kväat* ~ *kväa* (Hægstad 1916, 116) men i dessa belägg härstammar *t* säkerligen mest, åtm. i Tel. etc., ur ställningar framför vokal och motsvarar alltså *d* i SÖSkåne *'hadd* (icke *t* i *'hatt*): jfr Tel. *hạ̊te* 'hvad' trol. *huat er, Fär. *kväati* *huat ið (Anth. 2, 448), också Fär. *'so äat öll djil* *so at öll gil : *'so äa fölk o fäa väar glat* *so at fólk og fæ var glatt (ib. 451 f.)

I dessa fall är alltså gränsen Svealand—Götaland eller dess fortsättning åt V. mellan Götaland och Norge ingen språkgräns. Det är den inte heller i fråga om behandlingen av *ð. Som redan berörts har *ð i slutljud efter kort vok. liksom i norra området fallit också i 'konsonantområdet' i hela norra och mellersta Götal., åt söder t. o. m. MHall., SVgl., N. och hela Ö. Smål (Öl.?): *härа* l. *häre* 'härad', *markna* o. d. 'marknad', Vgl. Hall. *hāṇa* o. d. Ögl. *hāṇe* Smål. (ÖHärad, SMöre) *hālna* m. 'hälft' *halfnaðr (även SÖBlek. *'hallena*) — medan *t i samma område ofta står kvar (se nedan). Längre åt S. bevaras däremot *ð i samma ställning som kons.: i SHall., VBlek., Skåne och Bornh. som *d* (B. delvis ett »*d* > *ð*»), i SVSmål. och ÖBlek. som *t* (se nedan), på Själl. som *ð* eller som *ð* jämte bortfall i troligen satsfonetisk växling. Sydöarna och Fyn ha åter på nytt i regel bortfall. Halvön har längst i N. Vends. med *t* ~ bortfall efter vissa regler (109 f. och nedan), S. om Vends. ett bälte med *ð* i V., *ð* ~ o i mitten, *t* ~ *ð* (som i Vends. *t* ~ o) i Ö. åt kusten ned t. o. m. Djursl. (Nørre h. i D. dock *r*), därefter i N. VJyll. söder om Limfj. en trekant med basen mot Nordsjön och spetsen vid Viborg vilken har *r* ~ o, sydligare hela M. och S. Jyll. samt N. och M. Slesv. med *t*, SSlesv. på nytt med *r* och åt Ö. *r* ~ o. Om mellanvokaliskt *ð i Götal.—Själl. se ovan s. 309; på sydöarna, Fyn och halvön behandlas mellanvokaliskt *ð (efter apokope) lika som slutljudande. Exempel i SHall. etc.: *härad*, *-månad*, *kastad* part. f. (äv. m.) *kastað, VBlek. Bornh. *hallnad* 'häft', SVSmål. (Sunnerbo) etc. *sjellnat* (skillnad', da. *herred*, *maaned*, da. dial. *häreð häre häret* o. d., *tăkeð take(ð) take taker taket* o. d. 'tackad', sydöarna—SSlesv. även 'tackade' (alt. Själl. *takeð* 'ds'). — Om SHall., Skåne *hundra* '100' se s. 313.

Då *ð i ändelser vanligen faller i N. och M. Götaland är det i överensstämmelse med behandlingen av *ð i stamstavelser i samma område, där *ð — utom i vissa fall i ett begränsat område i NÖ. vid Östersjökusten som står i tydligt språkgeografiskt sammanhang med kustmålen i Östra Svealand (s. 308) — allmänt faller både i slutljud och mellan vokaler.

Förändringen i SGötaland f. o. m. SHall. etc. av *ð i slutljud efter kort vokal >*d* t. ex. i *härad* och i delar av Danmark i varje fall till en kons., som icke faller, erinrar om 'skärpningen' av *ð i pt. *målade* i det konservativa SÖSverige (med Bornh.) och om den säkerligen motsvarande skärpningen på det nordliga bortfallsområdet (308) i t. ex. Dalm. (Våmh.) *băkädum* 'vi bakade', Uppl. *målạde* part. '(båten är) målad 'etc. Den nordliga skärpningen härrörde ur ställningen 'mellan två korta vokaler' och hade en klar parallell i den nordliga behandlingen av *ð i stamstavelser i fall som *lădu* 'lada'. Orsaken till förändringen i SHall. etc. torde vara liknande men icke identisk. Också här i S. finns en parallell i stamstavelser, men efter en annan princip: *ð i stammen, som också här vanligen faller, kan motsvaras av bevarad kons. (*d*, *ð*, *j*) i slutljud efter vokal men icke i inljud mellan vokaler. Regeln framträder i växlande utformning — delvis blott efter urspr. korta (!) eller efter slutna vokaler (jfr Wigf. Ark. 34, 1918, 258 f.) — i Skåne (SSk., isht Skyttsh.) och Danmark (Bornh., Själl., delar av Jyll.), där den åtm. i materialet från Sejerö (Själl.) är genomförd med nästan fullständig konsekvens: S. *'blăð frĕð săð bŏð stăð brēð rōð trå̄ð så̄ð* *sáð *tĭð* *tíð : *lāe* 'lada' f. *frēe* v. *glāe* s. *brēe brēest* a. *klōe* *kløði *lōe* v. *lauða *trāe* 'träda (en tråd)', *så̄er* *sáðir osv., jfr SSk. *fridd* l. *frịd*, ÖJyll. *blăj* etc. För slutljudsställningen (urspr. l. sek.) kan man här anta förlust av stämtonen bl. a. framför paus: *ð > *þ, som håller sig och senare som t. ex. i sv. *lirka* *liþka, da. *ørk* *auþk(n) kan ge *r* i änd. (tonlöst r liknar þ) i NVFyn, NVJyll., SSlesv., liksom *t i slutljud ger *r*, förmodligen via þ, i både ändelser och i stammen på de två sistnämnda områdena. Att urspr. *t, en vida vanligare ändelsekonsonant än *ð, i t. ex. Skåne också kommit att representeras av *d* har naturligtvis starkt bidragit till att fixera det skånska *d* < *ð i ändelser.

I frågan om *t är gränsen mellan Svealand och Götaland, vad den tydligen icke är för *ð, en språkgräns mellan N. och S. (bortsett från Gotl. som helt hör till det nordliga området), nämligen såtillvida att den sydliga behandlingen, här det götiska *t* i flera kategorier, tar sin början vid eller i närheten av landsdelsgränsen. I en viss, låt vara mycket speciell mening, är denna gräns t. o. m. i nästan hela sin utsträckning språkgräns: götiskt *t* för enklitiskt 'det' och *t* som artikel i typen *trät* + *bröt* uppträda fullt genomförda och båda tillsammans S. om gränsen, gentemot nordligt bortfall N. om gränsen eller endera typen var för sig men i samband med den götiska förekomsten i vissa sydliga gränsområden av Svealand. Dessutom finnas båda, åtminstone numera, i språkön Stockholm. Delar av gränsen, i synnerhet

i dess mellersta sträckning, äro åtskiljande också i fråga om andra kategorier av götiskt *t* och svealändskt bortfall.

I Stockholm heter det *'ja ska tänka på't, fan tro't, han skall göra't, ta opp'et,* även *dom kallar't, gör't* 'gör det'. Detta var stockholmska åtminstone redan på 1700-talet, och redan före Bellman; närmast omgivande dialekter i Södml. och Uppl. ha *-e* alltid liksom i allmänhet NSverige och nästan hela Norge. Draget är klart götiskt: det tillhör Ögl. upp till gränsen i N. och i övrigt hela Götaland (med trol. hela Öl.), åt söder ned t. o. m. Blek., NÖ. hörnet av Skåne, Smål., en del av SHall. och åt väster M. och N.Hall., Boh. och Dalsl. med tillägg i NV. och N. om gränsen av Värml. (hela?) och i Norge Östf. med en liten del av Romerike. Det heter alltså t. ex. i Vgl. *på-t, ja så-t, får-t (fåt)* 'får det' : *tok-et* 'tog det', *upp-et* 'upp det'. (SSmål., Blek. och Göinge kunna också ha *-at,* vilket naturligtvis icke som Kock menade — ännu 1921 i Ljudh. 4,226 — kommer av ett nästan obefintligt fsv. þat och ännu mindre av got. jainata (så alt. Kock a. st., Noreen i Aschw. 394) utan är utlöst ur enkliser med i dessa a-mål mycket vanliga verbslut på *-a,* jfr om *-an* för enklitiskt *-en* *-(h)ann i samma mål s. 124 och om fisl. *an* för adv. *en(n)* 'än' s. 172.) En del av SHall. (vilken? — uppgift saknas hos Wigf.) och Skåne (utom i NÖ) ha *-d* l. *-ed,* Danmark *-ð, -r, -t, -e* (sic!; i bortfallsområden) l. *-eð, -er, -et, -e,* dvs. -'det' behandlas i regel som slutartikeln -'et' (men faller sällan helt bort, se nedan) och dess *t som *t(*ð) eljest i Skåne och Danmark.

En intressant mellantyp mellan nordskandinavisk och götisk behandling märkes i SSveal. i (ä. dial. i) Närke och VSödml. med *-t* efter vokaler och ofta efter *r* (också *l̦, n, s?*), i sht *r* i svagton : *-e* i regel efter andra (heterorgana) konsonanter: *på-t, ta-t, höra-t, hur han hadde-t, får-t* 'får det', *håller-t, ätter-t* 'efter det': *rykka o'pp-e, slår ikrin'g-e, tal̦a u'mm-e.* Växlingen är av samma slag som den mellan *-t* och *-et* för -'det' och för slutartikeln '-et' (96 f.) i Vgl. och Götaälvsområdet, och en växling *-t* : *-e* som i Närke och efter alldeles likartad princip återkommer i slutartikeln -et i Vgl:s närmaste grannmål åt V., Vendsyssel i Jyll. (110 f.). Då Vends. icke har -t efter stam på lång vokal beror det på att *t efter vokal faller i Vends. också i stark taktdel: V. *strö'e* 'strået' alltså av *strát > *strō' och därefter restitution av *-e* efter ord med annat stamslut. Likaså Vends. *frō'-e* 'från det' av *frá-t etc. (jfr nedan); för enklitiskt 'det' har V. alltid restitution.

En egendomlighet vid enklisen *-t, -et* av 'det' som knappt nog har uppmärksammats av den nyare språkforskningen är att dessa former i alla av gammalt svenska mål endast förekomma i objektsställning, medan 'nominativen' heter *-e* l. *-de,* alltså med en slags modern kasusböjning.

Draget annoterades 1871 av Gadd för Smål. och av Belfrage för Vgl. men har sedan veterligen icke omnämnts förrän i korthet 1950 av Landtmanson (s. 95) för Vgl. (utom delvis Mark). I Stockholm heter det t. ex. *ta-t! gör-t!* men *va ere, så gåre* eller *va e de, så går de,* i Vgl. *tok-et* men *va äde, så gål̦e* l. *gåre.* Samma sak gäller för SÖNorge att döma av ex. i Östf. som *jä veit-et, på-t, jä ska jära-t* men *de ēre.* (Liknande 'böjning' märks delvis också vid enklitiskt *-(h)ann t. ex. Stockh., Närke *vet-an* 'vet han' men *sitt-en* 'sett honom' av *-en *(h)ann. Förklaringen är att i nominativ de urspr. blott proklitiska formerna 'de' och 'han' införts också i enklisen.) I gamla danska mål kan däremot *-ð* l. *-t* etc. brukas både som subjekt och objekt t. ex. NSjäll. *gnī'-eð* 'gnid det', *kī'e ā'-əð* 'ked af det' liksom *vŏnen ā'-eð* 'hur är det', *så gō'-əð* 'så går det,' Bornh. *såstu-eð* 'såg du det' liksom *ē-ð* 'är det,' *vā-ð* 'var det' etc. Den danska regeln gäller för åtm. större delarna av Skåne och Hall. (med en del av Mark i Vgl.; SHall.? se ovan) och den gällde trol. på 1700-t. att döma av Bröll.-d. för SBoh. (Tjörn) och Blek. (kanske blott Lister); gränsen har alltså i huvudsak följt den gamla riksgränsen.— NSverige och Norge utom Östf. ha *-e* l. *-de* i båda fallen.

Den andra kategorin för götiskt *t* som också delvis uppträder norr om gränsen — men i mindre omfattning än den förra kategorin — är best. sg. av neutra på urspr. lång vokal i stamslut och här på samma gång sådana med vokal som en gång följts av *ð: *knät* + *bröt* *brauð-et. Typen finns som en framskjuten och isolerad utpost av götiskt språk i Stockholms stadsdialekt: *knät, bröt, trilla i spat* 'falla i sjön, »spadet»' etc. v. s. a. *huse, take* etc. men *knät* etc. har här först under 1800-t. avlöst äldre t-lösa former, överensstämmande med omgivande dialekter, t. ex. ännu i Bellmans talspråk *knä* 'knäet', *bo* 'boet', *titelbla(d)* '-bladet', *Turki*', *salpetersjuderi*'. Också V. och S. Södml. ha *knät, bröt* och även delvis Östf. i Norge (*tret,* (?)*bröt*), men icke Värml., Närke och ÖSödml. vilka i detta fall höra till bortfallsområdet, där *knä* övervägande (jfr ovan) och *brö* alltid ha former utan t i best. bet.: *knä* l. *knä'e* o. d., *brö* l. *brö'e* (Uppl. äv. *brö'de,* ÖUppl. mfl. *spa'de* till obest. f. *spad*) liksom i *ta'ke, hu'se.*

Förekomsterna i bortfallsområdet i gränstrakter mot söder av det götiska *t* i typerna *tro-t* 'tro det' och *knät* + *bröt* stå i ett påtagligt dialektgeografiskt sammanhang med den mera allmänna förekomsten av t i dessa typer och i andra typer t. ex. *taket, huset* på det sydliga konsonantområdet, från vilket de kunna betraktas som utlöpare, delvis tillkomna i relativt sen tid (*knät* + *bröt* i Stockh.). De stå därmed på ett helt annat plan än de förut berörda typerna med *t* också på det nordliga området : *knētt, knīt* etc. i avlägsna, ålderdomliga och delvis isolerade mål, *spått, sett* över nästan hela Norden, *lītt* *lítit o. d. och möjl. även *vart* 'varit' o. d

i strödda förekomster nästan var som helst i dialekterna (; *vart* förefaller dock ha en viss sydlig orientering). En språkgeografisk förbindelse finns naturligtvis också i fråga om dessa typer men det rör sig här tydligen om betydligt äldre, delvis mycket gamla och snarast allmännordiska sammanhang.

I konsonantområdet råder typen *knät* etc. — v. s. a. *knäet* o. d. — fullt genomförd i Götaland, mot norr upp till 'gränsen' i hela dess längd utom i ett litet hörn av Ögl. längst uppe i NÖ. med vacklan mellan *t* och bortfall, och åt söder ända tills den avlöses nere i SHall. och Skåne av *knäd* (*knäed*) och i Danmark av danska typer liksom i *taket, huset* (jfr nedan och om Vends. nyss förut).

I följande två typer överskrider det götiska *t* i regel icke gränsen till Svealand (däremot delvis gränsen till Norge).

1) Slutljudande *t* i best. f. av neutra (frånsett typen *trät* + *bröt*) når åtminstone som alternativ upp till gränsen i Vgl. (Vadsbo vacklar) och N. och Ö. Ögl. (mindre åt Ö.), dvs. Tiveden, Tylöskogen och Kolmården, och blir sedan allenarådande i Vgl. söder om Vadsbo och i Ögl. från omkring Motalaström särskilt åt väster: *taket, huset* o. d., *fåret* l. *fårt* o. d. *hemman(e)t, märket.* (Tvåstaviga neutra på vokal torde följa enstaviga neutra på kons. — någon klar och pålitlig motsättning kan icke konstateras. Stockh. har åtm. i lägre dial. ännu *ställe, bygge, ont i huve* liksom *lande* 'landet', jfr Bellman: *öra'* 'örat', *hvita linne' | hvita linne' | ögat lätt bedrog* liksom *gulle* 'gullet'. Nt. av adj. och part.: *mulet, bundet, kastat* förhåller sig ungefär som *taket* men gränsdragningen i norr blir mera obestämd, då *t*-formerna delvis finnas även N. om gränsen t. ex. i Stockh., dock ännu icke hos Bellman, och t. o. m. i delar av Finl. och Estl. — däremot icke i Norge — och äro vanliga på Öl., medan de å andra sidan i N. och Ö.Ögl. ha mindre utbredning än i *taket*; i resten av Götaland som *taket,* i Danmark som följ. typ, se nedan). I övrigt möter *t* i *taket* 'taket' etc. åt V. först i SDalsl. och omfattar vidare Boh. (längst i N. delvis bortfall) med en utlöpare i Norge i YÖstf., samt N. och M. Hall. ned till omkring Nissan. I mitten råder *t* i hela Smål., Blek. och NÖSkåne (ung. = Göinge). Längst i Ö. har Öland bortfall i N. och S. liksom Sveal. och Gotl., men mellersta Öl. har *t* som ÖSmål. Åt söder avlöses det götiska *t* i SHall. och Skåne av *d* i den skånska typen *taged, hused.* Bornh. stämmer med Sk. (*d* l. "*d* > *ð*"). Själl. har *ð* eller *ð* jämte bortfall troligen i satsfonetisk växling. Sydöarna och (i ä. dial.) ÖFyn ha åter på nytt allmänt bortfall. På MFyn (Flemløse, Norup) återkommer igen *t* i denna typ (liksom i *tro-t* och *trät* + *bröt* — som i ÖÖgl.). NVFyn har *r* där MFyn har *t*. Halvön: I Vends. växlar *t* med bortfall dvs. -*t* ~ -*e* ungefär som i Vgl. -*t* ~ -*et* (Vends. dock bortfall dvs. -*e* i *tro-t* och *trät* + *bröt,* jfr reglerna och ex. 96, 110 f., 316). Området ÖHimmerl.—Djursl. har *t* ~ *ð* dvs. -*t* ~ -*eð* ungefär som -*t* ~ -*et* i Vgl. (väl alltid -(*e*)*ð* motsvarande Vgl. *t* i *tro-t* och *trät, bröt*). M.ÖJyll. (Houlbjerg, Elsted etc.) har återigen som MFyn endast *t* dvs. en växling -*t* ~ -*et* som i princip stämmer med -*t* ~ -*et* i Vgl. (för MFyn jfr Norup *gul't* 'golvet': *he'met* 'hemmet') frånsett att det danska målet har -*t* i flera fall, där Vgl. har -*et,* sällan tvärtom, och f. ö. smärre olikheter; åtm. här också -*t* (l. -*et*) i t. ex. Elsted *i'-t* 'i det', Houlbj. *blå't* 'bladet' etc. — liksom (delvis) även i följ. typ, alltså helt som Vgl. (Granndial. bl. a. i S. synas ha -*et* överallt.) Jfr 96 f., 110 f. Halvön i övrigt behandlar *t i dessa typer — frånsett att slutartikel saknas i VJyll., S. ÖJyll. och Slesv. — alldeles som *ð i pt. part. m. *þakkað 'tackad' t. ex. *takeð take(ð) take taker taket,* former som här lika väl kunna komma av *þakkat eller av *þakkaði och betyda 'tackat' nt. part. o. sup. eller 'tackade' pt. (; också i part. m. o. nt. och i sup. finns delvis växling mellan -*t* ~ -*e*, -*t* ~ -*eð*, -*t* ~ -*et* av samma slag som i slutartikeln).

2) I supinum av starka verb och av svaga verb i 1. kl.: *bundit, takkat* når götiskt *t* endast i Vgl. upp till gränsen dvs. Tiveden, i Vadsbo och Kinne dock endast som alternativ. I övrigt uppträder *t* i supinum först långt sydligare, i V. i SBoh., Ö. om Vättern i VÖgl. söder om Boren och längre åt Ö. i de svaga verben (*takkat*) i a-målen i SKalml. och i de starka (*bunnet* o. d. 'bundit') först så långt söderut som i Blek. och icke ens där i några gränssocknar mot Kalml. liksom icke heller i Algutsboda och Långasjö i SÖ. hörnet av Kronobl. (alltså varken i st. eller sv. vb. i N., Mell. och Ö.Ögl., N. och Mell. Kalml. — utom några gränsmål i V. — och Öl.). Längre åt söder avlöses *t* som vanligt i SHall., Skåne (utom delar av Göinge o. Villand) och Bornh. av *d* med former som *bunned, takkad* etc. Behandlingen av *t sammanfaller alltså här med behandlingen av *t i föregående typer och även med den av *ð i *härad* och *takkad* (part. m.). Danmark (Såll. etc.) får som vanligt *ð, t, r* eller bortfall och behandlar *t i typen — frånsett att de urspr. *t-formerna i de starka verben genom morfologiska ombildningar delvis försvunnit särskilt i V. och mest på halvön — som *t i andra typer och även som *ð i både slutljud och mellan vokaler: *takeð taket taker take* 'tackat' — och även 'tackad' och 'tackade' (Själl. i pt. *takeð(e)*). Ex-vis N.VJyll. S. om Limfj. och SSlesv. ha alltså *taker,* delvis ~ *take* (i starka verb ha *t-formerna här vanl. försvunnit). En särställning intar MFyn (Flemløse) med bortfall i *take* 'tackat, tackad, tackade', *driw* 'drivit' (med sen apokope), *häre* 'härad' : *t* i *hūs(e)t, knaj't* 'knät', *på'-t* 'på det'. Flemløse stämmer här med ÖÖgl. i Sverige. Ensamstående i D. är också NVFyn (Brenderup): kons. (här *r*) som i Fleml. men också i *taker* 'tackat, tackad' (: *take* 'tackade'), *vimå'ler* 'hvitmålad' etc. Brenderup stämmer med t. ex. MHall., åtm. Fagered — frånsett att B. har *r* där F. har *t.*

Anm. I gränstrakter mellan svenskt *t* och skånskt (danskt) *d* har *t* genom överdriven svensk reaktion ej sällan införts också för *ð, så ofta i Sunnerbo i SVSmål.: *sjellnat* 'skillnad', *tonat* 'lingarn' *tónaðr och i Mell. och Ö.Blek. *sjellnat, månat* l. dyl.; hit hör också Sunnerbo, ÖBlek. *målate* pt. 'målade'; även Fagered i ÖHall. har delvis *målate* ~ *målade* l. vanl. *måla*. I två ord har sådant *t* slagit igenom även i VBlek. (Lister): *märkat* nt. 'marknad' *markað, *örat* m. 'laxöring' *örað. Jfr i samma trakter *k* för *g i t. ex. Lister *hanak*, Fagered *hənek* 'honung' *honag -ug, N. o. M.Hall. (Fag. m. fl.) *söteke* (~ *sötie*) m. 'sötma, sötighet' *søtugi, *sjwaleke* 'svalhet' *svalugi, Mårdaklev (i SVgl.) *matteke* 'mattighet' etc.: Lindroth Hall. Bygdekultur 1925, 68 f. (»naboopposition»); '*Väske* sn. 'Vessige' Vessicke 1577 jfr in Wäsöghe 1348 Wesighe 1369 Wäsie 1456 *Væs(h)augi. Större utbredning har *t* i part. och adj. på *-ater* (*-at*) t. ex. i (nästan hela) Vgl., Fagered, SVSmål., ÖBlek. mfl. *målater* o. d., *gråhårater* etc., i vilka dock även morfologisk uniformering, högsvensk överdriven reaktion mot dialektalt bortfall och inflytande från de i gränslandskapen mycket frekventa adjektiven på *-eter* av *-ótter t. ex. *kroketer* ha haft väsentlig betydelse. — Ett 'gränsfenomen' och reaktionsfenomen med liknande bakgrund är det norska *t* i stadsspråk (Oslo etc.) och delvis skriftspråk i t. ex. *levnet, ørret, 'månet, 'market, høyhalset* pl. *-ete* 'höghalsad', *kastet* pt. 'kastade' och *kastet* part. 'kastad'. —

Orienteringen för det bevarade *t* < *t i ovan berörda kategorier inom det sydliga konsonantområdet — det 'götiska *t*' och 'det danska *t*' (som delvis kommer av *ð) — är som framgick av uppgifterna västlig och särskilt sydvästlig, i mindre grad östlig och i särskilt ringa grad nordöstlig: alltså (endast delvis:) Dalsl., NBoh., Vends., N. ÖJyll., MFyn; (i alla typer — om de finnas:) Vgl., SBoh., N. och M. Hall., M. och S.Jyll., N. och M.Slesv., VSmål., Blek., SVÖgl.; (endast delvis och minst i NÖ:) ÖSmål., Öl., Ö. och N.Ögl.

Men även utanför de nämnda »*t*-målen», eller i delar av dem, vilka i vidkommande typ eljest ha bortfall eller annan behandling, förekomma på det sydliga området enstaka undantagsfall eller grupper av sådana med *t* av liknande slag som de förut omtalade 'strödda' undantagen på det nordliga bortfallsområdet s. 312 f.: Skåne *litt lett* o. d., da. *lidt*, Själl., Loll., N. VJyll. etc. *let* o. d. *lítit; SSkåne *bitt slitt brutt ēt* sup. *bitit *slitit *brutit *etit etc., da. *bidt, brudt, ædt* etc., da. dial. allm. *bit, et* o. d. etc. (105), MFyn (Fleml.) *råt e snä'rt bråt* 'ruttet är snart brutet'; N. Boh., ÖÖgl., Kalml., Bornh. (ä. dial.), Loll., ÖFyn, SSlesv. etc. *latt* o. d. 'låtit' sup. (hjälpv.), da. *ladt* 'ds.'; NDalsl., NBoh. *vutt* l. *vott* 'varit', ÖÖgl., Öl., ÖSmål. *vatt*, SHall. *vatt vāt*, Skåne (Gärds h.) *vatt* (Lech 55; jfr G. h. *butt* 'bort'), Själl. *vät*, Loll. (Radsted) *vårt våt vät*, NJyll. (Hanh.) *wät*, N.VJyll. (Fjends) *wot* etc. 'ds.'; (trol.) Loll. *bōwrt skōwrt* 'burit skurit'; NBoh. *ånt* (~ *ane*) 'annat', ÖÖgl. *ant*, Skåne *ånt* l. *ānt* (sälls.; 103). Loll. (R.) *ą̄nt*, Falster '*aant*, NVFyn (Brend.) *ą̄nt*, N.VJyll. (Fjends) *ant* etc. 'ds.' (helst i e-mål!); Loll. (R.) *fų̄nt spų̄nt vų̄nt bų̄nt* 'funnit spunnit vunnit bundit'; da. *hist* (~ *hisset*) adv. *hitsit; (trol.) SSkåne *ēt* nt. 'eget' *ei(i)t *eighit, N.VJyll. *īet* l. *it* 'ds.', jfr Fleml. *ēt* behandlat som *sē't* *seigt men med bevarad aks. 2, VBlek. *åit* (jfr i SkL eyt).

*

Diskussion. Vi erinra oss att *t och *ð på det nordliga bortfallsområdet i stort sett behandlas på samma sätt och i likhet med *ð, icke *t i stammen med resultat att båda ljuden vanligen falla bort. I norra delen av det sydliga konsonantområdet: N. och M. Götal., skilja sig de båda ljuden åt, i det att *ð också här som i det stora norra området i regel faller liksom *ð i stammen, medan *t i viss utsträckning står kvar som *t* och när det står kvar sker det i likhet med *t i stammen: Vgl. etc. *på-t, knät bröt, taket får(e)t, skrevet takkat* sup. (och nt. part.) : *fot* m. *fót(r), *ut* *út — dock icke i Boh., N. och M. Hall., VBlek. med Göinge, där *t i stammen har ersatts av *d*: *på-t knät taget får(e)t skrevet takkat* : *fod, ud*, jfr i hela N. och M. Götal. *bla* 'blad', *trå* 'tråd'. Endast VBlek. med Göinge har jämte de sistnämnda formerna också *härad, månad* etc. med *d* för *ð i slutljud av ändelse — dessutom *takkad* part. m. (som dock finnes flerestädes i MGötal.) — dvs. målet uppvisar ensamt bland alla nordiska dialekter det förhållandet att *t och *ð bevarats i ändelser och på samma gång försvagats i stammen, i båda fallen så att de ändå fortfarande äro åtskilda: *huset, skrevet* sup. (*takkat*) : *månad* (*takkad*) ~ *fod* : *trå* o. d. (om undantagen *märkat, örat* 320; om adj. på *óttr 299 f., 326). I SGötal. (SHall. och Skåne utom Göinge) och Danmark behandlas *t och *ð återigen båda på samma sätt (undantag MFyn och NVFyn) men här vanligen som *t, icke som *ð, i stammen, dvs. de stå kvar som *d, ð, t, r* eller falla, dock frånsett att *t på NVFyn blir *r* i ändelser men faller i stammen: *takker* : *fow*', och framför allt frånsett att både *t och *ð i ändelser ofta bli *t* särskilt på halvön, vilket aldrig inträffar med *t i stamstavelser (utom delvis i Fjolde i SSlesv.), och å andra sidan att *t, *ð i ändelser aldrig bli *j* som delvis är fallet med *t i stamstavelser i synnerhet på halvön (i Ning h. t. o. m. *γ*). Det vanligaste är dock: *t, *ð i änd. = *t i stamst. t. ex. *takkad takeð -er -e* 'tackat, tackad' = *fōd fō'ð fō'r fō'* o. d. 'fot'. (Kartbilderna för ändelser och stam sammanfalla i det hela väl, naturligtvis bortsett från de nämnda undantagen t. ex. att det vanliga *t* i änd. framför allt på halvön inkräktar på

områdena för *-eð -er -e* i änd., eller gör dem mindre enhetliga, i jämförelse med de motsvarande för stammens vidkommande, Kort 68, 50.)

I fråga om den ljudhistoriska förklaringen till behandlingen av *ð i hela nordiska området (bortsett från reflexen *t* i delar av Jyll. och Slesv.), försvagningen och bortfallet av *t i det nordliga 'bortfallsområdet', bortfallet av *t i delar av N. och M. Götal. samt den för hela Norden gemensamma behandlingen av både *t och *ð i prokliserna och i enkliserna av förlederna hänvisas till vad som framhållits i det föregående. Det åtm. alternativa bortfallet av de *ð*- och *r*-ljud, som i delar av Danmark uppträda för *t och *ð, är säkerligen väsentligen satsfonetiskt betingat liksom t. ex. bortfallet av *ð* i Älvd. och bortfallet av äldre *r mångenstädes; jfr att i delar av Slesv. ett dylikt *r* av dental höres »foran selvlyd i næste ord» men eljest har fallit (Kort s. 129). Reflexerna *d*, resp. *ð*, *r* < *t i SGötal., resp. delar av Danmark finnas också i stamst. efter vok.; likaså bortfallet av *t i delar av Danmark.

Det egentliga problemet är det som *t* bevarade *t i vanliga enkliser i så stora delar av det sydliga konsonantområdet och i en till synes svårförklarlig motsättning mot det vanliga bortfallet eller annan behandling av samma ljud på det nordliga området (och delvis även på det sydliga), icke minst i den mån som detta vanliga 'götiska' och 'danska' *t* står i motsats till 'försvagningar' av samma konsonant i slutljud av stamstavelser efter vokal som i SBoh., N. och M. Hall., MFyn och stora delar av Jyll. och Slesv. t. ex. SBoh. etc. *drukket* 'druckit' : *fod* 'fot'. (Samma motsats i fråga om *r* i NVFyn).

Det kunde synas som om *t* i ändelser i Vgl., SBoh., NHall. etc. enklast kunde förstås som ren arkaism och att saken därmed vore klar: målområdet vore en språkö där fnord. *t aldrig försvagats. Men dessa mål äro eljest allt annat än arkaistiska i fråga om konsonanterna och föga heller i andra saker. I SBoh., NHall. etc. har ju *t i stamslut blivit *d*. Och *ð faller överallt. (Kvarstående *n i vissa delar av SNorden — icke Vgl. etc. — har sin egen förklaring som icke kan tillämpas på *t, 120 jfr 117, 301f.). En hänvisning till, att *t* i de anförda exemplen en gång — före all nynordisk språkhistoria — har varit långt, faller, utom på sin egen dialektgeografiska oantaglighet, på den iakttagelsen att det *t som mest allmänt håller sig här söderut är *t i det enklitiska *-(e)t* 'det' som aldrig har varit långt (got. þata). Man har också tänkt sig en uteslutande morfologisk motivering: *t* har haft grammatisk betydelse, 'systemet' har nödvändiggjort dess kvarstående. Den morfologiska faktorn har säkerligen haft en del att betyda — bl. a. därför att språket alltid måste bli begripligt och dess formbyggnad helst inte alltför invecklad — men man saknar en förklaring varför den just här har haft så starka

verkningar och just dessa verkningar, medan den så föga har gjort sig märkbar på det nordliga området ifråga om vårt *t i ändelser.

En framkomlig väg finner man däremot, om man följer de anvisningar som de förut anmärkta u n d a n t a g e n med *t* på det stora nordliga bortfallsområdet ge vid handen, liksom också undantagen i en del målgrupper med partiellt bortfall eller försvagning på det sydliga området. Vi ha sett att *t* kan stå kvar mitt inne i det nordliga reduktionsområdet på flera håll och i ålderdomliga, delvis från varandra isolerade mål i typen *knĕtt*, *knēt* etc. och att den likaledes behålles där allmänt och f. ö. över nästan hela Norden i typen *spått* och i hela Norden — utom nyisl. — i sup. *sett*, *sēt* o. d. av *se*. Vidare ha vi funnit ett antal strödda exempel med *t* både på norra och södra området, som tydligen samtliga ha det gemensamt med de nyss anförda typerna att ändelsevokalen framför *t* har försvunnit m. l. m. tidigt genom hiatuskontraktion, resp. haplologisk eller homorgan synkope, varigenom *t omedelbart sammanförts med stamvokalen, ett läge där *t överallt står kvar på norra området och ofta även på södra (jfr *fot*), eller med stammens slutkonsonant till förbindelser som *tt*, *rt*, *nt*, *lt*, *st* (jfr ex. ovan), i vilka *t normalt håller sig i samtliga nordiska mål. Slutsatsen ligger nära till hands: O c k s å d e t g ö t i s k t-d a n s k a *t* b e r o r a v s y n k o p e n. Vi sågo att *t* är orienterat åt SV: Götaälvsområdet och norra Jylland. Också synkopen hade ett »kärnområde» omkring Götaälv, och på Jylland var den starkt förankrad. Förbindelsen Götaälv-Jylland är påtaglig.

Sambandet mellan vokalförlust och bevarat *t* framträder tydligt vid Närkes enklitiska -'det': *på-t før-t ätter-t* : *ta o'pp-e* och vid slutartikeln '-et' i Vendsyssel: *fǿl't*, *bå'nt*, *håst*, *fat* : *skā'be*, *be'ye*, alltså i Vends. synkope och *t* i homorgana och haplologiska omgivningar — alternativt också mellan *m, *ng och *t genom 'egentlig likvidasynkope' (75 anm. 2, 139): *lā'mt* 'lammet' ~ *lā'me*, *teng't* ~ *teng'e* 'tinget' — men regelbundet ingen synkope och *t*-bortfall i heterorgana omgivningar. I Vends. som är ett e-mål märkes sambandet också i änd. *-at (om Sverige se nedan): *bańńt* sup. o. nt. part. 'bannat', *bǿlt* 'bölat', *fommlt* 'fumlat', *rǻst* 'rasat', också *brommt* 'brummat', *stångt* 'stångat' : *bēye* 'beckat', *ābe* '(efter)apat', *prēke* 'predikat', *hope* 'hoppat', *ståmpe* 'stampat', och likaså i änd. *-að och *-aði därför att *ð efter *l, *n, *m, *v, *gh, *g, *b ersatts av explosivt *d (efter *s av *t l. möjl. också *d) som sedan, om det icke bortassimilerats eller fallit, i da. dial. (frånsett Bornh.) icke hålles isär från *t i samma förb. (*ændre* och *entre* uttalas lika): Vends. *månnt* 'månad', *bańńt* 'bannad, bannade', *bållt* 'bulnad (part.), bulnade', *stomphålt* 'stubbsvansad' : *bēye* 'beckad, beckade', *pūskjäbe* 'uppkäftad' (»posekæbet»).

Då synkopen med sitt åtföljande *t* har större utbredning i slutartikeln -et

än i sup. av starka verb beror det på att artikelvokalen tidigt var ett *e l. *ə som lätt förflyktigats, medan sup. urspr. hade ett *i i ändelsen som har bevarats som *i* eller distinkt *ę* fram till nutiden eller till relativt sen tid i t. ex. ÖÖgl., ÖSmål., NBoh. etc. (122 f., 242 f., 266, 275). — Att *t* i enklitiskt 'det' har större utbredning än *t* i artikeln beror åter på att 'begreppet det' gärna bör få ett uttryck (183 nederst) — varvid *-t* torde ha haft ett försteg framför *-e*, medan bestämdhetskategorin icke nödvändigtvis behöver få särskild språklig beteckning, såsom ett flertal fall både i dial. och riksspr. ge till känna, se flerestädes i det föreg. (På Sejerö försvinner dock enligt uppgift »det» efter föreg. *ð*: *tāeð* 'tagit det' av *tāeð-eð: här har språkkänslan blivit konfys inför de två *eð* och i villredan har den till sist låtit ett *eð* stå för två funktioner.)

En omständighet av stor vikt för frekvensen av *t* på det södra området i motsats mot det norra är olikheten i fråga om behandlingen av *ð i den föregående stamstavelsen. På båda hållen faller *ð vanl. i stammen men i N. i mindre utsträckning, resp. trol. senare om vokal följer än i slutljud, i S. oftare (315), resp. trol. tidigare framför vokal (åtm. *e*). Härigenom få vi motsättningar som Sveal. *bröde* (t. ex. Upps.) l. *bröe*, *på-de* l. *på-e*, *ridi ride rede ree* 'ridit' : Götal., med sekundär hiatuskontraktion, *bröt*, *på-t* och (ofta) *rêt rēt* (Skåne etc. *bröd* l. *bröed* o. d.) i likhet med den äldre typen *knät*, som tydligen — efter vad bl. a. samstämmigheten mellan Älvd. och Sät. visar — över så gott som hela Norden 'ljudlagsenligt' skall behålla dentalen (men som särskilt i N. ofta har fått bortfall efter mönster av ord med andra stamslut). På samma sätt vid en del andra stamkonsonanter: S. *tyge* : G. *tyt*, S. *tagi* o. d. : G. *tatt* l. *tat*. Så har på i stort sett hela det sydliga området *t* bevarats i ett stort antal fall, som sakna motsvarigheter i N. och som i S. starkt bidragit till att hålla *t* uppe också i andra fonetiska kategorier.

Vi se alltså att synkope (vokalförlust) och t-bortfall ömsesidigt utesluta varandra. Orsaken är de två förändringarnas relativa kronologi i målen och ordtyperna. Om den förra förändringen i något fall kommit före, uteblir den senare — eller tvärtom. I typen *spått* har vokalförlusten tydligen högst väsentligt kommit före.

I Vgl. och Götaälvsområdet har vokalförlusten med följande *t* fått en så stark ställning att den har slagit ut t-bortfallet t. o. m. i sådana positioner där man skulle vänta att det allra snarast hörde hemma: *knät bröt tyt fårt bent spjällt hust rânt bërt frûst* ha haft till verkan att *t konserverats (eller återställts?) också i fall med heterorgan omgivning där synkope saknas: *folket lammet bärjet drukket* (sup.) etc. Också i änd. *-at, som endast representeras av typen *takkat*, sup. och nt. part., och *annat* pron., står alltid *-t* trots överallt i dessa a-mål utebliven synkope

eller försvagning (frånsett *ânt*, 97, 100, 103, 195, 107, 141 m. fl.) av ändelsens vokal. (Här kan dock *t* närmast ha fixerats i nt. part. som ju ingår i vanliga adj.-paradigm med *t* i nt. sing., *d* (*t*) i övriga former: *målader*, *bränder* etc., och participet kan ha influerat på det liklydande och syntaktiskt ofta närstående supinet; *kallat* sup. i SKalml. v. s. a. *bunne*, starkt sup., är snarast en gränsföreteelse). Men man får å andra sidan inte förbise, att *t-bortfallet dock är sandhi-betingat och att det kan tänkas ställningar där *t i satsen bevarats också efter osynkoperad vok. t. ex. framför vokal i ett följande ord (och möjl. framför vissa kons.). Från Torsö i SVadsbo har uppgivits *han har slåppe* 'han har sluppit' men *han har slåppet-et* 'han har sluppit det' (Landtmanson 1947 s. 53), och i en textsamling från NVadsbo är *lået* 'ludet' och *litet* tydligt vanligare framför vok. än framför kons. där orden oftast skrivas *låe*, *lite* (SvLm. 7.4). — Snarast torde dock *t* i de osynkoperade exemplen bero på anslutning till de synkoperade formerna med ljudlagsenligt kvarstående *t*.

Väsentligen på samma ståndpunkt som Vgl. och Götaälvsområdet med *-t* ~ *-et* och av samma skäl som där stå N. och M. Hall. ned till Nissadalen med hiatuskontraktioner som överallt och med ex. på synkope efter *r*, *ḷ*, *l*, *n*, *s*, samt M. ÖJyll. (Houlbj. etc.) med samma slag av vokalförluster och därtill några som Vgl. och Hall. icke ha: efter diftong på *w* < (bl. a.) *v och *j* < (bl. a.) *dd, *t t. ex. Houlbj. (med aks. 1:) *trǟ't*[1] *bḷǻ't föḷ't bī'ent kjā't* 'kärret' (också *kja'rət*[1]) *hū'st bräw't* 'brevet' *ḷåj't* »loddet», *sköj't*[1] »skødet» *skautet; (med aks. 2:) *nōst* *nauthúset, *saḷst* *salhúset, *rēt* 'redet' *hreiði-t (*ańt* 'annat'; '*Brońt* 'Brundt' trol. *Brunnþueit l. *Bruna-, '*Ajjt* 'Aidt' trol. *Ak(r)þueit l. d.: ABjerrum). — men : *tay'et* 'taket', *skib'et* 'skeppet', *pluket* 'plockat -ad -ade', *håpet* 'hoppade -ad -at' (jfr Vends.!).

Vidare mellersta Götaland dvs. Jönköpings län och det med NJönkl. nära förbundna SVÖgl. Området visar dock numera och särskilt i S. och SÖ. osynkoperade former som *fåret*[2], *buret* 'burit', *stûlet* etc., tydligen i reaktion mot i N. ännu vanliga *fåt* 'fåret'[2], *bût* 'burit' — med *t* för urspr. *rt! —, *stûṭ* 'stulit etc. och som det synes delvis i samband med från S. inträngande bakre *r* för främre *r* och tunnt *l* för *ḷ*. Jfr i området synkoperingar som allm. *ânt* o. d. (~ *annet*) 'annat', Månsarp *ätte-t* 'efter det', *jôt* 'gjorde det', ÖHär. 1871 *vût* 'vulet', *sôt* 'visset, »söret»' etc. (också Månsarp '*Trânt* 'Tranhult', '*Rôst* 'Röshult' m. fl., ÖH. 1871 *rōbrust* (slutet *u*!) -*brúsóttr, NJönkl. *rånt* *randóttr etc.).

---

[1] Icke direkta reflexer av fornspråkets former.

[2] *Fåret* ~ *fåt* som i Houlbjerg *kja'ret* ~ *kjā't*. Jfr Jönkl. *stōt* 'stort', Houlbj. *twăt* 'tvärt'.

Kronobl. och Blek. ha liksom det övriga Götaland (se ovan) talrika exempel på tidiga konsonantupplösningar (-bortfall) i inljud med ty åtföljande bortfall av ändelsevokalen framför dentalen i slutljudet: (Lister) *lēt* 'lidit', *mōt* 'moget', *âit* 'eget' (jfr s. 321) etc. Synkope av *e mellan *r och *t synes vara vanlig i hela området men resultatet torde knappast kunna skiljas från det som uppstår av *-ret vid den i dessa trakter vanliga vokaliseringen av *r (*re) (JSwenning Sv. Lm. B. 36, GSjöstedt 1936). I VBlek. (Lister) kan *e falla »i löpande tal» (Swenning 117 f.) i ex. som *spe'l(e)t gre'n(e)t lå's(e)t igan(e)t* 'ekorren'. Synkope mellan två *t finns i VBlek. och annorstädes, se ex. (från Lister) s. 104. I övrigt synes dock synkopen här saknas eller vara sällsynt; märk dock ÖBlek. *tôst* o. d. 'tosig' *tōset, Lister *röbrust* (slutet *u*!) *-brūset. Då området allmänt (utom i prokliser, s. 313) behåller *t beror det på de nämnda vokalförlusterna, men det har säkert också varit av väsentlig betydelse att Kronobl. och Blek. utgöra ett g r ä n s o m r å d e och en s p r å k ö, omgiven i S. av mål med *d* < *t, i V. och N. av *t*, i Ö. (Kalml.) av *t* eller bortfall. Gränssituationen har ju haft till följd att *t* i stora delar av området (s. 320) har införts också för urspr. fnord. *ð t. ex. *sjellnat* 'skillnad', *målater* etc.

F n o r d. *ð o c h *t i e f t e r l e d e r a v k o m p o s i t a. Fn. *ð behandlas på det nordliga 'bortfallsområdet' och i N. och M. Götal. i det hela som *ð i starka taktdelar och därmed som *ð i ändelser dvs. det faller vanligen bort: sv. *gorå* jfr ä. sv. *godråd* 1807, *förklä* nt. ~ *förkläde*, *Siri* kvn. *Sigríð, Uppl. *Ulva* gn. *Ulfavað, ÖÖgl. '*Stēnsva* 'Stensvad,' YAgd. '*Sannva* 'Sandvad', Fär. '*kalve* m. 'helgeflundra' *kafliði, '*äirje* m. *aurriði. Bortfall i efterleder torde dock vara något vanligare än i starka taktdelar t. ex. i Finl., ÖUppl. där *ð i regel står kvar i stammen. Ex. på bevarat *ð mellan två korta vokaler som i ändelser finnas veterligen icke i efterleder. — Försvagning eller bortfall av *t finns på den stora del av nyssnämnda områden, som icke har *t > *d* i stammen, endast i få exempel. Bevisande exempel på försvagning mellan vokaler ha icke påvisats (jfr ovan om *k). Några fullt säkra fall med bevarat *t i samma ställning finnas visserligen heller icke ; sannolikt får man dock dit räkna *hälvete* som överallt bevarar *t* i området och likaså formerna med mellanvokaliskt *-t-* av adj. på *-óttr: *krokete* etc., vilka tidigt måste ha fått kort *t*: jfr fisl. *giorotr* *gøróttr Eddan, fär. *aldutur* 'starkt böljande' etc. Försvagningen tillhör primärt och sekundärt slutljud och ställningen framför vissa kons. (jfr om *k förut 302 ff. och om kons.-förb. nedan): Östf. '*Sjättve* l. '*Sjäddve* 'Skiptvet' Skygþveit Dipl. 1302 etc. RB., NDalsl. (Tössbo) *Grättve* *Grefþveit (*Gref- ?), Vgl. (NMark)

'*Hå'ven* 'Håven' Hadhwet 1397 *Hāðvetn(e) *Háþueitinni, Akh. '*Ålgå* 'Aalgaard' i Olgaton 1472 Algodt 1557 *Ǫlgot(u) (*Algata), '*Jöggå* 'Ljøgot' Lødgodh b. 1500-t. Liogaa 1595 Liøgot 1666 *Lióðgot(u) (*Lióðgata, jfr fn. þióðgata 'allfarväg'). (Ställning i urspr. mellanstavelse ger särskilda förutsättningar för (tidig) försvagning ; så kan förstås Södml. *Ludgo* Liuthguthuwi 1293, Närke *Luggavi* Ludhgudhwi 1310, MÖgl. *Alguvid* Algudawi 1272 <*Liúðgut(u) við etc. 'vid Allfarvägen' — med på arkaistiskt vis efterställd präp. *við* 'vid', jfr Hed. '*Kjä'rkjenĕr* gn. 'Kirkenær' [nära kyrkan], fisl. *brautu at, brautu nǽr* Eddan.) — I områdena med 'bløde konsonanter' i SRog., YAgd., Boh., N. och M. Hall. blir *t > *d* liksom i stammen och sådant *d* i efterleden (aldrig i stammen) kan falla liksom urspr. *ð i både stam och efterstavelse: SRog. '*Grāsveid* 'Grastveid' : SRog. '*Middbrö* '*Ystebrö* 'Midbrød Ystebrød' *Miðbraut *Ýztabraut, YAgd. (Spind) '*Farrbro* i Farbraut RB, (Otrenes) '*Belljo* kvn. *Bergliót, (trol.) Boh. (Sörb. mfl.) *arbē* nt. o. vb. NHall. (Bondeson) *arbaie arbaia* 'arbete arbeta' (behandlade som 'formella sammansättningar'). — I SGötal. f. o. m. SHall. och i Danmark få *ð och *t en tvåfaldig behandling, lika för båda ljuden. 1) Vid tidig förenkling av sammansättningen med förkortad urspr. lång vok., resp. aldrig förlängd urspr. kort vok. i efterleden, behandlas de i efterleden som i ändelser t. ex. i typen *månad* eller *takkat*, alltså väsentligen som urspr. *t i stammen dvs. > *d, t, ð, r, 0*. 2). Vid senare förenkling med åtm. till en början ännu lång, resp. oförsvagad vokal faller dentalen i efterleden alltid förr eller senare liksom oftast *ð i stammen i samma område. (Vid utebliven förenkling behandlas dentalen helt som *ð i stammen dvs. den faller också då oftast men kan också stå kvar som *d*, *ð* eller *j*.) Härav en motsättning som SHall. 1) *fälad* m. *félað : 2) *förkle törkle* o. d. *forklæði (se Wigforss 494). Likaså 1) Skåne (Luggude m. fl.) *fälad* da. *fælled* Jyll. '*fälet* '*fäler* '*fäleð* '*fäle* o. d., SHall. *hälede* o. d. 'hälvete' Jyll. '*hället* '*höllet* '*hölleð* '*hölle(r)*, Sk. (Åsbo mfl.) *āvrad* 'bete på skörden' *afrað, '*Troed* o. d. msn. *Þorgautr jfr ä. da. Thrugot, (Albo mfl.) *örad* 'laxöring', Jyll. '*bännet* '*bänner* 'benved', (Darum mfl.) '*bōyet* 'bohvete', SVSk. *åppled* 'överdel av särk' *upphlutr (tvetydigt), Bornh. '*Kåffeð* nom. pr. 'Kofod' (d:o), NSjäll. '*Väi'enbreð* 'Vejenbrød' -*braut, Jyll. (Viborg) *Neset* '*Nesst* 'Nisset' gn. *Nesiaþueit, (Vejle) '*Barrt* 'Barrit' Barwith 1333 *Barrvið, '*Brē't* 'Bret' *Breiðvið, '*Tińet* 'Tinned', SJyll. '*Lennt* 'Lindet' *Lindvið, '*Tīset* 'Tiset' *Tísvið, '*Kālet* 'Keldet' *Keld(u)við, '*Āset* 'Asset' *Askvið l. *Aspvið mfl. ~ 2) SHall. *grȳske* o. d. f. 'skopa' *grýtuskeið (78), *hāirvaia* (äv. *hāirvāida*) v. 'läxa upp' *heiðrveita (Wigf. 90,442), *arbe arbaia* o. d. 'arbete -a', '*Bäkkamō* (~ *-mōd*) 'Bäckamot', Skåne (Åsbo) '*Öva* gn. 'Övad', (Å. mfl.) *fårkle tårkle* o. d. nt., *ārbe arbaia* o. d.,

(Lugg.) *åplö'* 'överdel etc.' (med sekundär aksentflyttning) *upphlutr, (Bara mfl.) *'Jartre* 'Gertrud' *Geirþrúð, Jyll. (Vejle etc.) *'Brōvə* 'Brovad' *'Dȳve* (~ *'Dywaj'*) o. a. på -*vað, SJyll. *'Rengtve* 'Ringtved' o. a. på -*þueit. De urspr. sammansatta namnen på -*rýð -*ruð ha utan tvivel till större delen undergått tidig förenkling i SSverge och Danmark (196,183). Därmed ha efterlederna, som vi redan sett, försvagats i (delar av) Norge och N. och M. Götal. till ortnamnsändelsen *-re* (196,289). I SGötal. och Danmark, som här intressera oss, kan dentalen stå kvar som i *månad, härad* etc. Ö. SHall. har regelbundet *-red* (~ mindre vanliga *-rd, -ret, -rt,* och även *-re*), SVSmål. (Sunnerbo) *-r(e)t* o. d. t. ex. *'Wittat* (183) 'Hvittaryd' (jfr Sunnerbo *sjellnat* 'skillnad'), ÖSkåne (åtm. f. o. m. Gärds h. åt S.) normalt *-red* men även *-re* t. ex. i Albo h. *'lilla Äljared* : *'Äljare såkken* 'Eljaröd'. Ingers uppger för MFrosta h. *'Löbared* 'Löberöd' men i »genitiv»: *'Löbare.* Då V. SHall,, VSkåne (och delar av NSk.) normalt ha *'Berkere* 'Börkered', *'Vallare* 'Vallaröd' etc. förstås det som *hundra* *hundrað (313) och *kalla* 'kallade' (154 f., 310) i samma område dvs. dentallösa former ha normaliserats ur ställningar i satsen där kons. följer och ur förleder i sammansatta takter framför kons. i efterleden — vilket ingalunda kräver att räkneordet, verbformen eller ortnamnet, som ofta antagits, har stått i upptakt eller i s. k. svagton. NSjäll. har som ÖSkåne *-reð* men även *-re* t. ex. *'Hårsere(ð)* 'Horserød' och enstaka *-rð* (*'Skärð* 'Skærød' *Skeiðaruð) och *-r* (184). — Till någon del kunna dock namnen på *-re* i Hall. etc. möjl. vara att jämnställa med fall som SHall. *gryske, förkle,* se ovan, t. ex. S. VHall. *'Raure* 'Råryd'.

Anm. 1. Efter vokal som fallit genom penultimasynkope i trestaviga takter bevaras *ð, *t trol. i hela Norden — i den mån denna synkope har ägt rum. Jfr ex. i det föreg. s. 114, 162—166, 170. Så Fyn (Brend.) *örrte* 'laxöring' *örreðe (s. 114), Gästr. *Överhärde* i Häräde 1530, Uppl. *Valde* *Varðeiði, Gotl. *'Gairte* *Geirhuata(r), Ögl. *'Grönde* 'Grönede', Smål. *Kärda* *Kerrýða l. d., *Eckerda* *Eikirýða, VHall. *'Sǟ'rda* *Særýða, *'Harerda* *Hagrýða, sv. *Agda* kvn. säkerl. *Agaða, vanl. skr. Agatha i fsv. (I SÖgl. (Ydre) *'əpprēa* 'Opreda' och *'Ukkrēa* 'Ukreda', trol. *Upprýða, *Uk- l. *Aukrýða, har *ð fallit efter ännu osynkoperad alltjämt lång l. sekundärt förlängd vokal: jfr Ydre *kallade* *kallaði.) Märk motsvarande behandling av *k i t. ex. sv. *hvilken* (305). Detta är ännu ett fall av konsonantbehandlingens beroende av synkopen. Jfr också s. 183 om synkope + bevarad dental i red-namnen i SÖHall., SVSmål.

Anm. 2. Om efterstavelsens vokal föregås av *t* faller allmänt även i SGötal. och Danmark ändelsens *ð och *t genom dissimilation (i fråga om *t dock icke om det dessförinnan sammansmält med föreg. *t genom haplologi). Efterleden *-stad* i ortnamn uttalas i SGötal. *'-sta* l. *'-stā*; *-sted* i da. namn

vanligen *'-ste.* Hit höra trol. SHall., Åsbo etc. *hytti* 'ståt, högtid', *betti* 'bittida'. Jfr bekanta skrivningar med *dh* o. d. efter *t* i gamla handskrifter.

*

Sammanfattning. Den nu avslutade redogörelsen för behandlingen av *t, *ð i svaga taktdelar har visat att motsättningen mellan försvagning och bortfall av dessa kons. på det nordliga området och deras bevarande på det sydliga området icke beror på någon genomgående och allmän fonetiskt-ljudhistorisk olikhet mellan områdena m. h. t. konsonantbehandlingen som sådan. (De ovan berörda 'skärpningarna' av *ð, till *d, t* l. **þ*, i två olika ställningar : mellan två korta vokaler, framför paus efter kort vokal (308-10, 314 f.), visade blott partiell utbredning på båda huvudområdena eller inom ettdera av dem, den förstnämnda mest i norr och åt öster, den senare söderut i en del av det gamla danska målområdet.) I stället beror motsättningen i huvudsak på en olikhet i fråga om synkopen av den föregående ändelsevokalen, vilken i sin tur har sin orsak däri att den från Danmark (eller från norra Tyskland) utgående försvagningen av de två ändelsevokalerna *i och *u (delvis också *a) tidigare har slagit igenom på södra än på norra området. Motsättningen är alltså likartad med en annan bekant motsättning mellan de två områdena: den mellan den s. k. norrländska och norska förmjukningen av *k och *g i inljud och det sydliga bevarandet av *k* och *g* i samma ställning enligt den förklaring av denna motsättning som jag tidigare har framställt (Sveamålen 1905 s. 65 not 2), nämligen att den är en konsekvens av olikheten i behandlingen av ändelsevokalerna — i detta fall närmast den palatala ändelsevokalen (*i): i N. *nyttjil nykkjil nyttjẹl* o. d.: S. *nökəl nökkəl nögəl* o. d. *nykil, N. *myttji mykkji myttjẹ*: *S. mökə mökkə mögə* o. d. *mykit. Den dialektgeografiska gränsen mellan förmjukade *k, *g och bevarade *k, g* framför *i i ändelser går också i stort sett parallellt med de gränser mellan bortfall av *t och kvarstående *t* som vi i det föregående ha ansett oss kunna konstatera i det samlade materialet — naturligtvis bortsett från de områden där *k, g* behållas överallt dvs även i framljud framför främre vokaler. (Den sydskånska, delvis också danska, förmjukningen av *k, *gg, *sk t. ex. *ridj* 'rik', *ridje* 'rike', *äddj* 'ägg', *fissj* 'fisk' har ingenting gemensamt med den 'norrländska förmjukningen', med vilken den stundom har parallelliserats, då den 'skånska' företeelsen — som har motsvarigheter i engelsk och i kontinental ljudutveckling (*fish, Fisch*) — icke är beroende av något efterföljande vokaliskt ljud i ändelsen utan av en föregående vokal eller av vissa

föregående konsonanter. Också förmjukningen framför konsonantiskt *i̯ i t. ex. *kirkia, *bryggia bör hållas isär från förmjukningen framför sonantiskt *i, fastän dessa två förändringar givetvis äro besläktade och delvis löpa parallellt. Märk slutligen att samnord. frikativt *γ framför *i̯ och *i redan från äldsta tid behandlats på sitt eget sätt, artskilt från behandlingen av både *k och *g.)

Fornnordiskt *r. I satsfonetisk växling med kvarstående av *r förekommer bortfall av *r troligen överallt i Norden. Oftast har växlingen formen av bortfall framför konsonanter — åtminstone de flesta konsonanter — i satssammanhanget, bevarat *r framför vokal och som det synes även i satsslut (och framför paus inuti satsen?); se ovan 187 f. m. hänv. Också den satsrytmiska faktorn torde ha spelat in. M. h. t. Isl. jfr närmare SBergsveinsson 1941, för Fär. Jakobsen 1891, Hægstad 1917 s. 128 och Matras 1932 s. 50, för VTel. Liestøl-Moe 1920 passim, SÖNorge ORykkvin MoM 1946, 144 f., EHaugen MoM 1948, 118 f., för Dalm. Levander 1920, 1928, 75, Uppl. (Fast. och Stockh.) Tiselius 1902, 166 f., Gotl. H. Gustavson Gutam. 2, 1948, 201—206; o. s. v. Minst synes detta bortfall spåras längst österut, i Finl. och Estl. Bortfall även i satslut (liksom framför kons. i det inre av satsen) torde sannolikt förefinnas åtminstone i delar av Dalabergslagen (särskilt i V. t. ex. Sätertrakten), möjligen också på flera håll. Bortfallet gynnas ofta av att ett *r* går före i ordet, genom fonetisk dissimilation: NKalml. (alt.) *höre* *hørir, *yre* *ørir (: *möter*). Ändelse-*r* kan också, men i betydligt mindre utsträckning, falla efter starktonig vok.: *spå(r)* 'spår', *tä(r)* pl. 'tår'. Om bortfall av *r som urspr. stått omedelbart efter kons. se nedan.

I större utsträckning och (relativt) oberoende av satsfonetiken uppträder emellertid *r-bortfallet genom morfologisk normalisering i vissa grammatiska kategorier, men endast i delar av området (187 f.). I adjektivens starkt böjda pluralformer är bortfallet nästan allmänt nordiskt: *goda människor, varer svenske.* Undantagsområden i fråga om denna kategori, som kunna behålla *r* åtm. då adj. står predikativt framför vok. och i satsslut, äro, bortsett från Isl. och Fär., nästan blott OvSiljan (Älvd. etc.), Estl., Fårö, i enstaka fall Gotl. och Uppl. (och delar av Nordl. i Norge?); jfr 190. — I substantivens obest. plur. av typen *hästar har *r- förlusten vidsträckt utbredning. Den *r- lösa formen *hästa* o. d. träffas, som förut nämnts, dels i söder: i hela Danmark, i SSverige upp t. o. m. Ögl. (med Öl.), Vgl. och SBoh, och i Norge i N. och V. ÖAgder, VAgder och SRog. Norr däremot vidtager ett stort bälte med *hästar* o. d. — delvis i satsfonetisk växling med *hästa* o. d. — tvärs över språkområ-

och omfattande österifrån Gotl., Estl. och Finl., svenska Östersjökusten f. o. m. Södml. t. o. m. MHäls. och därifrån sträckande sig över Sveal., Dalsl. och NBoh. in i SÖNorge, där det i S. går ned till kusten f. o. m. Östf. t. o. m. SÖAgd. och i N. upp t. o. m. Tynset i NHed., Öyer och Gausd. i SGbr., Hedalen och Begndalen i SValdres, Ådalen i Busk., Mell. Numed., hela Tel. utom Tinn och Tudd., Hard. med Røldal och i V. avsmalnande ut till Atlantkusten f. o. m. NRog. t. o. m. sydligaste VHord. N. om de angivna gränserna råder återigen *hästa* o. d. i hela NNorge och NSverige. (Fär. och Isl. liksom OvSiljan i Dal. stå för sig med bevarad kasusböjning och nom. plur. normalt på *-ar* l. d.; om konsonantbalans på *r i N. se nedan).

Både i det nordliga och sydliga området återgå de nutida målens *r-lösa pluralformer (*hästa* o. d.) med all säkerhet i regel på y. fnord. *hestar; de enda säkra undantagen äro dels några enstaka ordformer (även ortnamn) på skilda håll t. ex. Sät., Sunnm. *dage* 'dagar', NGbr. etc. *päning* (151; jfr Larsen Ark. 1902, 85, Sogn 1926, 508 n.), dels framför allt NGbr:s (f. o. m. Ringebu i S.) normala mask. pluraler på *-e* enligt paradigmet *häst* mask., *häste* pl., i vilka vokalbehandlingen klart visar att de uppkommit ur fnord. ack. på *-a, medan t. ex. NGbr. *kjäringa* pl. fem. (ä. dial.), *kasta* präs., *te kvä'ńńa* gen. sg. 'till kvarns' regelrätt motsvara fnord. former på *-ar: *kerlingar, *kastar, *kuernar.

Bevarandet av *r* i *hästar* i 'mellanbältet' behöver icke med nödvändighet eller uteslutande antas bero på större fonetisk konservatism inom detta område. Märk att det satsfonetiska *r*-bortfallet är synnerligen väl belagt i flera dialekter inom 'bältet', t. ex. Fasterna i Uppl., Älvd. i Öv. Dal., även VTel. i Norge (*dotter* ~ *dotte mi*) — liksom f. ö. även i Fär. Väsentligen torde *hästar* bero på sekundär grammatisk reglering. Sådan reglering har även inom *hästa*-områdena delvis lett till normalformer på *-r*, nämligen i andra grammatiska grupper, t. ex. i SSverige *vēker*, da. *uger* 'veckor' *viku(r). Liksom å andra sidan reglering i motsatt riktning i vissa fall givit enbart *r*-lösa former i alla tre områdena, t. ex. i plur. av adjektiven. — Till en del får mellanområdets *hästar* säkerligen tillskrivas en sekundär restitution efter mönster av vissa fonetiskt relativt konservativa dialekter inom området, som ha betraktats som normgivande, t. ex. medeltida Stockholms- och Uppsalamål eller målen i Oslo, Hamar och Stavanger. Den äldre stockholmskans relativa konservatism i fråga om *r i änd. blir sannolik med tanke på de finlandssvenska målen.

Bortfallet av *r är tydligen icke på samma sätt nordligt orienterat som *n- och *t-bortfallen. En granskning av texterna från medeltiden visar att de *r*-lösa formerna äro flera i Ögl. och Smål. än i Södml. och flera i Södml. än i Uppl.; Skåne och Danmark överensstämma med Smål.—

Ögl. frånsett att r-formen här allmänt normaliserats i präs. sg. av 1. och 3. kl. svaga vb. (i Smål.—Ögl. blott delvis) i anslutning till de starka verbens präs. (och till präs. av verben med stam på lång vok.). Vgl. förhöll sig i gammal tid ungefär som Uppl. men det nutida Vgl. överensstämmer i fråga om *r-bortfall med Ögl. Det sannolika är att *r-bortfallet har sitt ursprung i Danmark—SSverige och därifrån spritt sig norrut i Sverige och över 'mellanbältet' till Norrland. Till Norge har det kommit från Sverige och från Danmark. I fda. och fsv. föll *r endast efter 'verklig vokal' t. ex. i *fiska(r)*, icke efter 'svarabakti-vokal' t. ex. *fisker*. Den sannolika orsaken är att *r-bortfallet i D. och SSv. var så gammalt att någon svarabakti-vokal då ännu inte hunnit utveckla sig: det hette *fiskr med postkonsonantiskt *-r. Vid den senare tidpunkt då *r-bortfallet nådde fram till Norrl. och Norge (och till delar av VSverige), hade i dessa områden en vokal redan inskjutits mellan kons. och slutlj. *r: resultatet blev därför här både *fiska* *fiskar och t. ex. NHäls. *bi'te*, ÖvNorrl. och (större delen av) Norge *bit* 'biter' *bīte(r) *bítr. Typiska motsättningar äro sv. *öster*, *väster*, *norr*, *söder* : no. *väst*, *aust*, *nōl*, *sō*, sv. *åter* : no. *att* *aptr, sv.-da. *sönder*, *sunder* o. d.: no. *sund*, *sunn* *sundr. 'Bredvid, därjämte' heter i Uppl. *återåt*, i Norge *attåt* *aptr-át; likaså U. *återåbak*: N. *attåbak* (Bjørnson) 'baklänges, på rygg' *aptr á bak, jfr ä. da. *atter paa bag*. NBoh. (Sörb.) har *atteve* *aptr-við : *atter-å-framm*.

Bortfall av *r av samma slag som i *att* *aptr, *sund* *sundr finns i alla no. dial. (liksom i SV. och N. Sverige). Överallt i Norge saknas *r i nom. sg. av starka mask.: *fi'ske* l. *fisk* o. d. *fisker *fiskr och i motsv. form av adj.: *ri'ke*, *rik*. Likaså vanligen i starkt präs. *bit* l. *bi'te*. Då sydöstra och större delen av 'mellanbältet' i Norge normalt har *bi'ter* (jfr dock Rykkvin o. Haugen a. a.) är det i likhet med de svaga verben i samma område (och med verb på lång stamslutande vokal) och i tydligt språkgeografiskt sammanhang med Sverige och Danmark. Ord med former på slutljudande *r växlande med former på antevokaliskt *r normalisera helt naturligt oftast *r-formen: *ti'mmer* *timber, jfr best. *timbr-et, dat. *timbri etc. Strödda ex. med bortfall också i sådana ord finnas dock flerstädes i Nge: Solør etc. *fing* 'finger', Sät., Tel. etc. *vete* l. *vet* 'vinter' *veter *vetr *vintr, Romsd. *Aak* gn. *Aker *Akr, *Sǣt* 'Sæt' *Setr, NSunnm. '*Sǣt* 'Sæter' *Setr, VNordm. *Møst* af Mynstre AB *Mynstr, Fjord. '*Jǫlst* 'Jølster' *Jǫl(m)str, Akh. '*Jång* 'Jong' i Jongre 1348 Jonger RB; dessutom ett stort antal sammansatta namn på *-ak* *-akk* *-åk* *-åkk* o. d. *-akr, *-akri, *-akra(r), *-ang* o. d. *-angr, *-set* (*-sät* *-sett* etc.) *-setr, *-setra(r) m. fl. i Norge och även i (delar av) N. och V. (sällan M.) Sverige. — Hit höra också pluralerna av kons.-stammarna i vissa mest yttre och nordliga delar av det stora eljest *r*-lösa området i NNorge och i större

delen av sv. Norrl., vilka behålla *-r i anslutning till släktskapsorden på -er (*fä'der etc.) och orden på stamslutande vokal t. ex. *tǽr 'tår' samt därför att deras best. pluraler här vanligen behålla *r 'framför vokal': ex. Verd., Vefsn, Norrb. *böker*, *händer* o. d. : Verd. *bökra* l. *bökern* (dat. alt. *bökeråm*!), Vefsn *bökern* < *bökren, Norrb. *bökren* < *bǿkr-enar. Utgångsformen för best. pl är i Nge eljest vanl. *bǿkr-nar som i fisl. (jfr fisl. sól-na, stað-num 171, 185). Så t. ex. i NGbr. *bök* : *böken*, VAgd. *böka* : *bökan* (*a* ursprungligen inskottsvokal). 'Mellanbältet' har obest. *bökker* o. d. med *r* liksom andra pluraler av substantiv.

Normaliseringen av *r*-formerna, resp. de *r*-lösa formerna i substantivböjningen f. ö. har redan förut berörts (184—191) särskilt i fråga om de bestämda trestaviga pluralformerma och m. h. t. förhållandet mellan *r-bortfallet och synkopen—apokopen samt vokalförsvagningen. Här kan tilläggas att de svaga fem. undantagsvis behålla *-r* i yttre NTrondh. och SHelg. t. ex. *visår*, *vekkår* o. d., här tydligen i anslutning till de fem. kons.-stammarna med bevarat *-r* i samma mål (möjligen också på grund av tidigare 'konsonantbalans' på *-r i området, jfr s. 338). — Vid förklaringen av finl.-sv. *tungåna* etc. best. pl. ur ä. *tungonar* etc. genom yngre sekundärt r-bortfall i trestaviga (icke i tvåstaviga) former (189 f.) kan nu hänvisas till HGustavsson Gutam. 2, s. 205, anm. 1, där det konstateras ett *r*-bortfall av alldeles samma slag i det allra yngsta Fårömålet: y. *kväjana*, *maskuna* 'kviarna, maskorna': ä. *kväjanar*, *maskunar* (~ *-a*) etc. — men i tvåstaviga former alltjämt *-r* (a. a. 203).

Av särskilt intresse är normaliseringen av *-r*, resp. bortfall i präsens av de svaga verben. I 'mellanbältet' i Norge följa präs. *kastar och *lýsir i det hela plur. av mask. subst., utom längst i V. i SVRog. och SHord. som vanl. ha *kasta* och *lyse* medan endast Røldal och Ullensvang i Hard. synas ha *r*-former också i präsens av de svaga verben. I Götal. och S. Sverige finns i viss utsträckning den *r*-lösa formen *kasta* 'kastar'. Men utbredningen är en annan än i plur. av mask. subst., som ha *r*-lös form t. ex. *hästa* i hela området. I verben heter det *kasta* i Ydre i SÖgl., hela Smål. utom längst i NÖ. och (?)NV., Blek., NÖSkåne, däremot *kastar* i resten av området, t. ex. i Vgl., Hall., N. och S. Skåne, m. a. o. det heter *kasta* i de mål där prät. heter *kastade*, *kastar* där prät. heter *kasta*. Det är tydligt att ett uttrycksbehov här spelat in: man har känt ett behov att formellt särskilja nutid från förfluten tid, då missförstånd eljest kunde uppstå. (Något behov att skilja mellan präs. eller prät. och inf. *kasta* märkes däremot ingenstädes.) Antagandet bekräftas av att t. ex. Åsbo i NÖSkåne och SHall., som ha *kastar* (: pt. *kasta*), ändå vanligen ha *r*-lös form i präsens av de svaga verben i tredje klassen t. ex. *glömme* *gløymir : jfr prät. *glömde*! (Att *glömme* som Billing (41) m. fl. förmodat

skulle bero på analogi från präs. konj. är alldeles osannolikt.) Men — vattnet verkar det icke, det måste vara ett gudsord också, med och när vattnet. I svenska Norrland och i Norge ha ett stort antal mål präs. *kasta* l. *kaste* alldeles likalydande med prät. *kasta* l. *kaste*. Så NHärj., S. och Ö.Jämtl., VMed., hela Ång., YTrondh., Nordm. och nästan hela Västlandet t. o. m. VAgder, fjällmål som Halld., Valdres och NGbr. (t. o. m. Sel i S.) etc. Grunden till olikheten är att -r i SSverige (*kastar*) har haft ett 'analogiskt' stöd i präs. av de starka verben (*biter*), något som det saknat i Norrland och Norge där starkt präsens heter *bit* l. *bite*. Strävan att hålla isär betydelsekategorier, den 'strukturala differentiationen' eller hur det skall heta i det nymodiga konstspråket, har i NHärj. etc. blivit verkningslös därför att den där icke haft några förut existerande formella analogier (i det egna målet eller i grannmålen) att stödja sig på. Jfr K.-H. Dahlstedt Sv. Lm. 1946 s. 156 med hänv. (bl. a. till Hermann Paul). Språket skapar sällan något nytt av intet. Präs. *kastar* i SSverige är alltså efter hävdvunnen god terminologi en analogibildning — eller en partiell analogibildning därför att en gammal fonetisk variant med -*r*, t. ex. framför vokal i ett följande ord, också kan ha spelat in — men det är en analogibildning som har slagit igenom därför att den tillgodosett ett uttrycksbehov. En liknande analogibildning, med samma effekt, är det då *kastar i SGbr. (f. o. m. Kvam i N.), SHärj., NHäls., N. och ÖTrondh. ersatts av *kaste* (Tr. också *kasti*) efter mönster av 3 kl. sv. vb. t. ex. *lyse*, resultatet alltså pr. *kaste* pt. *kasta*. — I andra fall kunna dylika analogibildningar genomföras utan att något uttrycksbehov föreligger t. ex. då *lýsir i NHärj. ersatts av *lysą* — pt. *lyste* — efter mönster av *kastą* — pt. *kastą* —, eller då *lýsir i SMöre heter *lyser* (pt. *lyste*), men *kastar i samma mål *kastą*, och då i hela Danmark med Bornh., som det synes från äldsta tid, både *kastar och *lýsir normaliserat *r*-forformen genom analogibildning efter de starka verben, fastän i flertalet mål präteritum ändå är tillräckligt karaktäriserat i förhållande till präsens.

Det anses att '*r-bortfallet' i Sverige och Danmark i äldsta tid träffat endast sådant *r, som uppstått av urspr. *s, en i ieur. tid mycket vanlig ändelsekonsonant, jfr t. ex. lat. *servus* 'slav'. Detta *r (vanligen tecknat *z l. *ʀ) var i urnord. tid ett frikativt r-ljud eller ett tonande, möjl. r-liknande s, fonetiskt skilt från urn. *r av urspr. ieur. *r t. ex. i fisl. *faðir*, lat. *pater*. (Hypotesen om bortfall endast av *ʀ i fornspr. är kanske icke fullt säker. Ex. med bevarat *r äro mindre bevisande då de kunna vara anslutna till närstående former med antevokaliskt eller postkonsonantiskt *r t. ex. *hamar* asg. till *hamarinn* best., ä. *ham(a)ri dat., *ham(a)raʀ pl. etc. Å andra sidan finnas enstaka ex. på bortfall av urspr. -*r i föstn. t. ex. *äpti* 'efter' < urg. *apteri, och

åtm. i vissa norska bygder är sådant bortfall alls icke ovanligt t. ex. Sät., Tel. *ånno* f. 'annan *ǫnnur, NGbr. *Iva* 'Ivar', vilket återigen kunde bero på att "r-bortfallet" i Norge är av senare datum. — Däremot synes det vara fullt säkert att den bekanta samnordiska förlitterära assimilationen av ett urn. "*r-ljud" med föreg. *l, *n, *s < *ll*, *nn*, *ss* endast drabbar *ʀ < urspr. *s, t. ex. opers. *mik kell* 'jag fryser' *kelʀ *kaliz.) — Om nu *r-bortfallet, eller kanske rättare *ʀ- eller *z-bortfallet, i Norden från början har uppstått i SSverige och Danmark, är det möjligt att det har kommit dit från västgermanska språk på kontinenten, i vilka bortfall av slutlj. *-z (*-s) — liksom i latinet och romanska språk — var en gammal och vitt utbredd företeelse: jfr ty. *Fische* < fht. *fiska* *fisköz. För urgermanskan och för gotiskan var detta bortfall främmande, och så är det alltjämt i t. ex. nyisl. och högsv., i varje fall har bortfallet i dessa genuint nordiska och gammalgermanska språkarter tills dato aldrig normaliserats.

På helt annat sätt förhålla sig, som förut berörts, slutljudande *n och *t (*d). Bortfallet av *n är urgermanskt, det upprepas i urnordisk tid (*gefa* *geban(a)), och i nynordiskan är det internt och nordskandinaviskt. Bortfallet, urspr. försvagningen, av *t (*d, *ð) är urgermanskt och nordskandinaviskt. Tendenserna till reduktion ha tidigt avstannat eller avbrutits i södra, resp. yttre Skandinavien och i de västgermanska språken, särskilt österut i norra Tyskland. Bortfallet av *n återkommer i mellersta och särskilt i södra Tyskland med Schweiz samt västerut i Frisland och i England (här tidigast i norr). Grunderna till reduktionens upphörande (eller försening) söder och väster om havet på kontinenten och i England kunna vara likartade med dem i södra Norden (se ovanför): synkoperingar och försvinnande av vokalernas nasalitet framför *n: ty. *habt* *habet, y. feng. och nyeng. vulg. *ast* 'frågade' *askd *asked, (delar av) Mell. Tyskl. *gewe* 'giva' : *hörn* 'höra', *varn* 'fara', jfr högty. *Gans*: sv. *gås* (eng. *goose*).

Anm. Kronologiskt och ljudhistoriskt, säkerligen också fonetiskt skild från det ovan behandlade bortfallet av *r i änd. är den 'vokalisering' av *r, som uppträder huvudsakligen söderut i Norden, nämligen i Sverige i ett stort sydöstligt område orienterat åt SKalml. och Blek., i Danmark särskilt i en del sydvästliga och västliga kustbygder i synnerhet i stadsmål och i städernas omgivningar. Företeelsen tillhör som man härav kan finna i stort sett områden, som i senare tid ha fått bakre r i stf. äldre tungspets-r, delvis, tyckes det, också områden där främre r är i färd med att ersättas av bakre r, eventuellt också gränsbygder till sådana områden (Öland). Se kartorna hos Sjöstedt, Studier över r-ljuden i sydskand. mål, Lund 1936. Vokaliseringen kan leda till bortfall av

r i ändelser, men vokalisering och bortfall inträda också ofta i slutljud efter starktryckig vokal, de kunna t. o. m. delvis träffa urspr. mellanvokaliskt r och likaså r i starktonigt inljud framför konsonant t. ex. i *svart, stark, skarp, arv.* Efter allt att döma ha vi här att göra med en tämligen sentida språkförändring, som har inkommit till södra Norden från kontinenten, där dylika företeelser i fråga om r äro mycket vanliga, icke minst i norra Tyskland. Som importhamn och spridningscentrum inom Sverige har säkerligen bl. a. Kalmar stad haft betydelse. Verkningarna av vokaliseringen äro i de nämnda områdena stundom icke lätta att hålla isär från verkningarna av det äldre r-bortfallet. Jfr ovan s. 105 anm., Swenning 371—373, 486 f., 536 f.

Fnord. konsonantförb. *ld, *nd och *ng förenklas till *l, n, ŋ*-ljud allmänt i sådana mål där de också i stamstavelser undergå assimilation, ofta även i sådana där de bevaras i stammen: sv. *apel, kärring*, Nordm. *'Dönniñ(ñ)* 'Dønnyn' *Dyniund f., men också: ÖUppl. *'U'pplan* o. d. 'Uppland' (jfr *strand* f.), S. SHord. *'Hålan(n)* (~ *'Håland*) 'Haaland' (jfr *sand* m.), N. SHord. *apal* o. d. (jfr *sild* 'sill'). I ä. fsv. behålles vanl. *nd* i stamstavelser men ex. på *n* för *nd* i efterleder träffas redan i några av de äldsta källorna: Ä. VgL *Kakin* 'Kåkind'. I en del sydsv. och da. mål med viss palatalisering av *nd, resp. med vokalisk upplösning av *nd, *ng träffas ex. på sammanfall av de två förb.: Skåne *Blegen* o. d. 'Bleking(e)' (107 f., andra ex. 168). I trestaviga ord kan ett *nd l. *ng i penultima sammansmälta med *m* i ultima > *m* och med *n* i ult. > *n*: Boh. *'Okklam* sn. 'Uklum' Auklanda k. RB *Auklandum, Tel. (Saude) *Leikvam* i Læikwanghum RB, Rog. *'Läkkvåm* 'Lekvam', Östf. *'Lekåm* 'Lekum' a Læikwonghum 1421 *Leikvangum *-vǫngum (jfr s. 301 m. hänv.), Västf. (två ex.) *'Kaupann* 'Kaupang' *Kaupanginn, Nordl. *'Läkkan(n)* 'Lekang' *Leikvanginn; genom dissimilation kan *ng bli *n* efter *ng* i föreg. stark taktdel: ÖAgd. *Langan(n)* 'Langang' *Langangr.

Genom reaktion mot försvagningen bevaras eller återinföres stundom, särskilt i ålderdomliga mål, de ursprungliga ljuden eller förbindelserna. Restitutionen kan leda till att t. ex. *nd, ld* insättas också för urspr. *n(n), l(l)*: t. ex. Vald. (Vang) *te åsand* *til ásanna, *bärgand imyljo* 'mellan bergen' *berganna, *(sova) te soland* 'till solens uppgång', jfr Sunnm. *(sova) te solanne* *sólar(in)nar, Hard. *måråndar* 'morgnar', SHord. *lakend* 'lakan', *tårvald* nt. 'trälist för torvtak' *tårvalda* vb. 'förse torvtak med trälister' jfr Aasen *torvvol* m. *torvvola* vb., NGbr. *tålvår* m., fvn. *torfvǫlr* m. *torfvala* vb.; *fiskjevelde(r) -völde(r) sjovelde(r) -völde(r)* plur. 'fiskredskap' *fiskivélir f. pl. etc.; Vald. (NAurd.) *'Svaneld* (~ *'Svanell*) 'Svanhelle' Sualhelle nom. 1307, *'Skavä'ldatn* (med sekundär aksentförskjutning, s. 150) 'Skaveldene' a Skafhellum 1341; Fjord. *'Askväld* 'Askvold' a Askuelle BK, *'Eimind* 'Eidmind' i Æidminni BK, *'Måråld* 'Myrold' i Myrarhol BK Myrol 1414 *Mýrarhól(l) l. *Mýrihól(l); NGbr. *fystånde* 'till att börja med' *í fyrstunni, Södml. *åtminstonde* 'åtminstone', Dalm. (Orsa) *nössend* 'någonsin' (andra ex. 150, 193; jfr 190 f.). De 'oriktiga' restitutionerna äro i resp. mål symptom på (åtminstone ansatser till) satsfonetisk reduktion av *nd, *ld i svaga taktdelar i slutljud (delvis också i inljud: 193); i starka taktdelar äro *nd, *ld i regel väl skilda från *n(n), *l(l) i samma mål. På liknande sätt tyda restitutioner med *-st* för *-s som t. ex NGbr. *dërest* (~ *dëres*) 'deras' *þeira-s, *kålest* (~ *kåles*) adv. 'huru' "korlei(de)s" o. d. på en eljest föga märkbar satsfonetisk reduktion av -*st i ändelser. — 'Oriktig' restitution av *r* i slutljud i Rog., Fär. etc. har berörts s. 68 an., av *r* och andra kons. i 'mellanstavelser' 75 anm. 3.

Konsonantbalans. I kortstavighetsmålen kan som förut har berörts den korta ändelsevokalen i de tvåstaviga orden med kort första stavelse efterföljas av två konsonanter, dvs. stavelsen får s. k. positionslängd, utan att därmed hela ordets rytmiska karaktär blir en annan än om vokalen står i slutljud eller följes av en ensam kort konsonant. I isländsk och latinsk metrik räknas ord av typen *kŏnungr, sĕnex* som pyrrhichier, dvs. ◡◡, likaväl som *tălă, lĕgĕ, căpŭt*, och kunna liksom *tălă* vikariera i versen för ett enstavigt långstavigt ord t. ex. *bók, rēx*. Den tvåstaviga typen *fiǫrsungr* eller *fiǫrsung* med lång första stavelse räknas däremot i isl. metrik alltid som två stavelser, varvid i varje fall den första stavelsen alltid räknas som lång och hela ordet alltså icke kan motsvara ett enstavigt långstavigt ord. Orsaken till kortstavingarnas särställning är möjligen att de två vokalerna uttalats med kontinuerlig exspirationsstyrka som en tryckstavelse (om också som två sonoritetsstavelser). Se Sievers Phonetik[5] § 515 ff. och jfr ovan 250 anm. 2.

Härav belyses att den allmänna, väsentligen satsfonetiska försvagningen av slutkonsonanterna i de tvåstaviga orden på sina håll kan få ett annat förlopp i sådana med kort första stavelse än i de långstaviga, så att den genomföres senare, resp. i mindre utsträckning (och delvis mera i likhet med slutkonsonanterna i stamstavelserna) i de förra än i de senare. Differentieringen bör givetvis ha inträtt på kortstavighetsstadiet, men spåren av den kunna stå kvar ännu i dial. som ha lämnat kortstavigheten bakom sig. (Urspr. långstaviga som sekundärt blivit kortstaviga, kap. 9, behandlas i balanshänseende vanl. som urspr. kortstaviga.)

I Estl. (Nuckö) kan *nd kvarstå efter kort stavelse men försvagas till *n* efter lång: *lăvand* '»levande», hushåll' : *äistlån(d)* 'Estland' *Nd* kan också stå i ord som tidigare slutat på *-n, näml. sådant *-n som icke deltagit i det i målet eljest vanliga bortfallet av kort *n i slutljud: *lăkand* nt. 'lakan', *ăisand* a. 'ensam'. Utvecklingen har troligen varit den att *nd* och *n* en gång ha växlat i talföljden efter olika ställningar (t. ex. följ. ords uddljud) i både kortstaviga och långstaviga ord; men frekvensen för *nd* har varit större i de kortstaviga och vid normaliseringen har *nd* fixerats i de kortstaviga (och i de sekundärt kortstaviga), *n* i de långstaviga. På liknande sätt böra bedömas ex. med *ld* : *l(d)* som Nuckö *ăpald* 'apel' *apaldr, *fărald* 'fjäril' *fieðraldr, *ŭsald* a. 'usel' *úsall, *ĭseld* f. 'sädesärla' *ísertla : *ăisel(d)* 'Ösel' trol. *Øysýsla. Jfr Estl. (Wichterpal) *gĭmond* prep. 'genom' *ginum, '*ăsand* 'ensam' — men även *nistand* nt. 'nystan'! (NGbr. (Sel, Dovre) har stundom *nd* för ä. *n(n) mellan vokaler särskilt i kortstaviga: *hănąndę* (l. *hănąnę*) 'hanarna', *vărąndę* best. nasg. f. 'vårbruket' *várǫnnin — men även *fystąndę* *fyrstunni.) Nuckö visar också balansen *ŋg* : *ŋ(g)* i t. ex. *stĭtiŋg* 'bakkälke' *styttingr : *bakniŋ(g)* 'bakning'. — I Dalm. (delar av Orsa) möter balansen *d* : o < *t (*ð) i t. ex. *tălåd* sup. 'talat', *lŭvåd* 'lovat' : *mōla* 'målat' *málat(*-að), s. 310. Konsonantbalans på *-r träffas i Våmhus och Mora (Oxberg) i OvSiljan: *rŏvir* 'rävar' *refir : *estä* 'hästar', men i större omfattning i ett sydnorrländskt område: Med., Härj. och åtm. delar av Ång. Ex. Härj. (t. ex. Lhärd.) *hąrąr* 'harar' : *hästą* 'hästar' (best. *hąrąn*, *hästąn*), Ång. *hąrąr* : *häste* och äv. *hästą*, *häster* (best. *hąrąra*, äv. *hąrąna*, *hąrąn* : *hästa*), Med. (t. ex. Torp m. fl.) *hąrąrer* : *häster* (best. *hąrąrąn* äv. *hąrąn* : *hästąn*). Härj. och (delvis) Ång. representera säkerligen ett äldre skikt: Med. *hąrąrer* är dubbelsuffigering. Den sydnorrländska *r-balansen *hărar : *hästa torde vara ett gränsfenomen mellan ännu sydligare *hărar : *hästar, nordligare *hăra : *hästa. En reliktartad utlöpare västerut i Norge är sannolikt SVTrondh. (Opdal) '*Hăkåran* gn. dat. '*Hăkåråm* 'Håkår' Hakar 1401 *Hakar pl. av haki m (jfr s. 333). Orked., Børsen, Melh. och Singsås i samma trakt ha enligt Am. B. Larsen konsonantbalans på *m i en motsättning som *bakkå* : *măgåm* dsgm. best. *bakkanum : *măganum. — Konsonantbalans på *n möter i NNorrl. i ett område f. o. m. Ång. (och NÖMed.) t. o. m. Piteå utmed kusten. Den framträder särskilt däri att de kortstaviga svaga femininerna behålla *n i best. f. medan de långstaviga förlora det: Ång. etc. *stugen* l. *stugun* (äv. *stugęn stugųn*) 'stugan', Piteå *găton* 'gatan' etc. : Ång. *tonga* 'tungan' etc. (Om n-balans i andra kategorier och i vissa namn med delvis större utbredning jfr ovan s. 265.) Området med balans på *n kan betraktas som ett övergångsområde mellan det stora nordsvenska, mellansvenska och norska bortfallsområdet och det finlandssvenska med (i huvudsak) kvarstående *n.

B. Konsonanter och konsonantförbindelser, som i fornnordiskan funnos i efterleder men icke — eller endast undantagsvis — i ändelser.

Fornnordiska, för de vanliga ändelserna främmande eller ovanliga kons. och kons.-förb. i efterleder av sammansättningar, vilka i nynordiskan förr eller senare förlora sin karaktär av sammansatta ord, försvagas eller bortfalla, resp. förenklas, särskilt i slutljud, varigenom efterstavelserna bringas till överensstämmelse med målens normala fonetik i ändelser av enkla ord (jfr huvudregeln s. 282). Endast i ett fåtal fall har genom efterledsförsvagning tillkommit en ny, för fnord. främmande konsonantism i ändelser (358 f.). Förenkling av kons.-förb. kan delvis också inträda mellan vokaler (i flerstaviga efterleder), varigenom anslutning uppnås till de av gammalt talrika enkla trestavingarna med ensam kort kons. mellan andra och tredje vokalen.

Fnord. *v (skr. f) faller i alla delar av Norden: *Gösta* msn. *Gautstafr (*Gustav* är skriftspråk, vFriesen NoB 1920); NGbr. *Synnę* kvn. *Sunnif(a-u); sv. no. dial. *Olą* *Ólafr; Danmark o. SVSkåne *Ole* *Ólaf l. Ólef; Nordl. '*Hīgra* gn. 'Higrav'; Värml. '*Langa* 'Långav' *Langafi-a, Södml. *Bogsta* sn. Bughastaf 1322, Västf. '*Auklę* 'Auklev' *Auða(r)kleif, *Svene* *Suínefia (148), Boh. '*Fäle* 'Färlev' *Fyri(r)leif, Skåne '*Äsle* 'Eslöv', SJyll. '*Tenglę* 'Tinglev' *þingaleif, Akh. '*Toso* 'Torshov'. I upptakter har *v fallit i sv. etc. '*å* präp. *af' *ha*, *ge* inf. *hav(a), *gev(a). — Säkra ex. på bortfall av *v mellan vokaler saknas som det förefaller.

Utom *v finnas i efterleder inga ensamma konsonanter, som inte också äro vanliga i ändelser. I övrigt rör det sig om förbindelser av konsonanter. Förändringarna av konsonantförbindelserna också i stamstavelser i starka taktdelar falla delvis under begreppet 'försvagning' (31), nämligen de som bestå i förenklingar och lättnader i ovanliga och svåruttalade sammanställningar med ytterligare en eller flera konsonanter (i samma ord eller i ett följande). Sådana ha föga beröring med konsonantförändringarna eljest i stamstavelser (mellan vokaler), däremot äro de besläktade med förändringarna i efterstavelser. Dessa två slag av försvagningar kunna ömsesidigt belysa varandra. De behandlas därför tillsammans i det följande (om kons.-förlusten mellan två kringstående konsonanter — trekonsonantism — märk dock s. 32). — I mån av anledning omtalas också försvagningen i upptaktsstavelser.

Fnord. kons.-förb. *rg, *rv, *lv, (*lg?) förenklas överallt till *r*, *l* sv. (mest ä.) *fingerborr* l. *-bår* < *-bör *-borg med ombildning till formell sammansättning (s. 286 f.), sv. dial. etc. *Imber Ymjer* o. l. kvn. *Ingibiǫrg,

härber härbre häbbar häbbare o. d. nt. 'visthusbod' *härbärge; NGbr. etc. *kḷäbber* o. d.'täljsten' *kléberg, NTrondh. *'Ebber* 'Eidberg', Rog. *'Säbbar* 'Sedberg', Opl. *'Kråper* 'Kråkeberg' *'Brappär* 'Bratberg' Värml. *'Sǫlbər* Ögl. *'Däkspär* 'Dagsberg' m. fl. på *-berg'; Uppl. *'Sjēdre* 'Skederid' *Skeiðharg d. *-hergi (palatalomljud); sv. *piggvar slätvar* *-huarfr l. *-huerfr (s. 287, jfr *fingerborr*), Smål.-Blek, *vitverra blåverra* o. d. 'vit- blåsippa' *-huirfa 'krans l. d.' jfr S.-B. *vitverva -virva blåverva* o. d. (do), Boh. *'Bäkkwar* Dalsl. *'Bäkevär* Östf. *'Bäkkevār* 'Bäckehvarv etc.' (do), Busk. *Sandsvær* *Sandshuerfi, Sogn *Mjelvær* *Miǫldahuerfi, Rog. *Gjeidesjær* Geitaskerf 1349, NGbr. *Brandsar* a Branzarfue 1326, MDal. *'Bängsärä* 'Bengtsarvet', Gotl. *'Säjksare* 'Sigsarve' *Sigleiksarfa; no. *Kjöståḷ Kjöstel* msn. *Þiós-tolfr, no. *Brynjuḷ* o. d. sv. *Bryngel* etc. *Bryniolfr, Uppl. *'Losjäḷ* 'Los-gärde' Loaskialf 1291, ä. da. *Bodell* o. d. msn. *Bótulfr. Försvagning i upptakt visar Sät., Rog. etc. *tar* 'behöver' *þarf.

Förb. *rð ger *r*, tydligen efter tidigt bortfall av *ð, också i mål som i stamstavelser alltid ha *ḷ* < *rð: *majer majjer* o. d. 'slags maträtt, kött-soppa l. d. (matlagning)' < *matgerð f. i ett stort område i VSverige (åtm. ä. dial.) och ÖNorge (jfr Västl. och Fär. *maddjēr maggjär* o. d.), NGbr. *ŏgobår* 'nederbörd' *ofanburðr, Ögl. *jūḷvār* (~ *-vāḷ*) 'hjulsprint' *-varðr m., Busk. (Hole) *'Hamnor* 'Havnor' a Hofnordum 1330 *-vǫrðum; möjl. sv. *gårdvar* (~ ä. *-val*) dial. *gåḷvār* (~ *-vāḷ*) *varðr m. (l. *-vari m.).

Förb. *ðr och *ðl förlora likaledes som man kan vänta *ð: allm. *'styffar* 'styvfader' o. d. *-fað(e)r, Hord. *'Santer* 'Sandtorr' i Sandtoðru BK, VAgd. *'Lȳ'stel* 'Listøl' *Hlíðarstǫðull. — I stamst. i stark taktdel framför ännu en (l. flera) kons. sker samma förändring (då association icke hindrar): allm. *'mŏrfar* o. d. *móð(e)rfað(e)r, fda. *Gormr* *Goð(o)rmr, sv. *Sörmland* (jfr s. 78, 89, 180,201 f.).

I förb. *ri̯, *ni̯, *vi̯ o. d., som endast funnos mellan vokaler i tresta-vingar, faller allmänt *i̯. Ex. s. 148.

Förb. *rl och *rn ge i efterleder *r* eller *l*, resp. *n*, utan synbar regel eller klar geografisk fördelning (*r* kanske mest i slutljud, *n* särskilt i V.; *l*, *n* behållna vid association). Ex. sv. *dālkār* (s. 286 f., jfr *fingerbår*) dial. *dāḷkär(e)* m. fl. på *-karl, sv. *stackar(e)* no. *stakkar* l. *stakar* *stafkarl, Östf. *skäukär* 'skogskarl' NGbr. *råsskār* 'fördräng', *lauskär*, Ål. *Kökar* Thiyckäkarl 1200-t. Tiokkakarl(ensis) 1472, Uppl. *'Moșkäre* 'Morkarla' ~ da. *stackel* no. *stakkal(l)* *stafkarl, Uppl. *Akalla* gn. Akarle 1375; — da. *Esper* Bornh. *Äzber* *Æsbiǫrn, Bornh. *Öbber* *Auðbiǫrn, sv. *ekorre* Smål. *ikkare* o. d. *íkorn(i), Värml. *blagger* 'blaggarn', Bornh. *uńńara* Smål. NHall. *'undar* (Rietz) *undorn; Uppl. *'Bäddarö* 'Bädarö' Bedarnum 1286, Västml. *Barkarö* Berkarna 1345, Södml. *'Häljare* 'Helgarö' Helgarna 1233 m. fl. i ÖSverige; Västf. *Tanger* þanghorn RB ~ da. *Espen Preben*

Torben msn. *-biǫrn, Uppl. ä. dial. *Tjällben* *Ketilbiǫrn, Smål. *ikkən* o. d. NÖÖgl. *ikkon* *íkorni, *bḷaggan* 'blaggarn', Bornh. *uńńarna* Vgl. Jyll. *'unnen* *'onnen* o. d. Jämtl. *'undun* *undorn, Vgl. *'Gå'șen* 'Gårdshorn' Östf. *Tasken* i Taskorn RB. *-horn (men Östf. *Kambo* säkerl. *Kambhún (s. 302) trots Kambhorn i RB. m. fl.), Vgl. *'Foksane* 'Fuxerna' Foxerni 1200-t. — I stark taktdel kan *r i *rn framför kons. allmänt och tidigt ha fallit spår-löst också i målformer där *rn i stamst. eljest (i slutljud och framför vok.) har bevarats, resp. ersatts av *dn*, *ń* (*ńń*) eller *ṇ* (*ṇṇ*): nyisl. *'fănt* nt. 'fornt' (: *'fădn* 'forn') fisl. *fontt* 623 qv. b. 1200-t., *Angrimr* Heiðr. s. c. 1400 *Arngrímr, Fär. *'find* 'fyrnd' f., *'hindur* 'hyrndur', *'bănbūrur* 'barn-burður', *'băns* 'barns' (: *'bădn* 'barn'), *Anfinnur* *Arnfinnr, fno. *Anfridh*, *Ankell*, *Anviðr*, *Anbiorn* o. d., nyno. *Anfri*, *Andri Andi*, *Anve*, *Ambjønn* *-bjødn* o. d., Dalsl. *Amfribyn*, Vgl. (Vart.) *'Angeștərp* 'Arngrimstorp' Arn-griimst. 1480, Dalsl. (Valbo) *Änkelsrud* *Ernk(et)ilsruð; Värml. *Angersby* Smål. (Tjust) † *Ångersrum* l. *Ångersum* 1500-t. 'Ankarsrum' *Arngeirs- (Modéer NoB. 1949, 1 f.), fsv. *Anbiorn*, *Anvast* *Arnfastr, fda. **Anfrith* f., *Anwor* *Arnvarðr; fsv. *Änbiorn*, *Änfast*, *Enfridh* l. *Emfridh* < *Ern- (jfr Modéer a. a.). V. s. a. r-bortfall uppträder givetvis n-förlust på van-ligt sätt mellan två kons., det är kanske i princip den äldsta, av asso-siationer mest ostörda behandlingen: fisl. *for(n)t* 677 qv. b. 1200-t., *ber(n)ska*, *Ar(n)móðr* (liksom *jar(l)s*, *kar(l)maðr*), nyisl. *bar(n)s* o. d. t. ex. *'băsbein* l. *barsbein* 'barnsben', da. *barsel*, fno. fsv. fda. *Ar(n)viðr* o. d. nysv. *Arvid*. — Förb. *rl i stark taktdel har i nästan alla dial. samman-fallit med *ll(*l). En tidig reduktion av *rl > *l kan därför icke lämna spår efter sig i senare språkperioder. Som säkert exempel på den nämnda reduktionen genom utstötande av *r som första kons. i en flerkonsonantisk förb. kan dock anföras åtm. runsv. runda. *þulfʀ þolfʀ*, jfr runda. *þurlf(ʀ)* (Hedeby), alltså *þo(r)lfr* < *þor(ul)fʀ (jfr 89 och delvis Kock Ark. 9, 154 f.).

Förb. *ln: Rog. *A'nndal* 'Alnedal' med l-bortfall 'framför kons.' säker-ligen delvis framkallat genom diss.; Stockh. ä. dial. (c. 1850) *'Malmsjins-gatan* 'Malmskillnadsgatan'; fisl. *ǫl(n)bogi*, fsv. *alboghe*, da. *albue* *alnbogi 'armbåge'. För behandlingen i efterleder saknas relevanta exempel.

Förb. *lm och *rm. I efterleder har den första konsonanten i *lm, trol. icke utan medverkan av diss., fallit i STr. *'Ösömmen* 'Ølsholm' af Olwis-holma AB., Jyll. *Middelsom Herred* Mæthelsum H. 1347 jfr Mæthælsholm-heret 1231, fsv. *flut humbär* 'flottholme' VmL, ä. sv. *Malkom* 'Malkolm', *Villem Velam* etc. 'Vilhelm', da. *Villem Villum* etc. I mellanled har *l fallit i ä Stockh. *'Sjäppsåmsbrōn* 'Skeppsholmsbron'. Vanligare är *m-bortfall: ä. Uppl. 1727 (*ätte*) *Ståckhåls wijs* '(efter) Stockholmsvis' etc. I stark taktdel före kons. möter bortfall av *l i fsv. *hämning* asg. *helm-ningr m. DaL, VmL, runsv. *humfriþr* f. *Holmfríðr, fsv. Humfridh 1335,

runda. (Skåne) _hunuiþ_ asg. *Holmviðr (?), fno. _Homstæin_ 1325 (Rom.), fsv. _Homsten_ *Holmsteinn, fsv. _Homger Hon- Hun-_ *Holmgeir, fno. _Homlaugh_ 1366 (Lom), nyno. _'Homfred_ (Trondh.) _'Humfred_ (Nordl.) *Holmfrøðr, Östf. _'Jänsägg_ 'Hjensegg' Hjalmsægh RB, Nordl. _Jensvold_ *Hjalmsvǫllr, _'Jämdal_ 'Hjelmdal', sv. no. _Amdal Amliden_ o. d. *Alm-, Östf. _Sambøl_ Sælmundarbøle RB *Salmundar-, MVgl. (Ås) _'Sjänsta_ 'Skänstad' i Skälmstadhuma 1416, NUppl. _Skämsta_ Skelmsta 1409; Sverigei ÖSmål. etc. _Ämten_ sjön. Västml. ÖSmål. _Änten_ Vgl. Nke _Anten_ »Svansjön» *Elmt- *Almt- (ANoreen NoB 1913), ÖSmål. _Ämtöholm Ämtö_ Värml. _Ämtervik Ämterud_, Ål. _'Änkarby_ 'Emkarby' Emptakarlby 1431, Österb. _Ämtö_ »Svanö»; sv. och da. dial.: Ögl. Vgl. SVSv. Vends. Själl. _hämte -er -or hänte -er -or_ 'agnar, slösäd' trol. < *helmti nt. (: SÖSmål. Jyll. Fyn _hälmter_ o. d.; se NLindqvist 1934). I flera ex. torde diss. ha medverkat. Jfr med förlust av *m: fvn. _Holsteinn_, fsv. _Holbiorn Holvast_, fda. _Holger_, _'Holbo_, NeTel. _Hjelset_ Hialmsætr RB., Östf. _Holsrud_ Holmsrud RB., Vgl. _'Hø̆'stərp_ Holmstorp, VBlek. ÖSk. Lål. Falst. Jyll. _(h)älter -or_ o. d. 'agnar'. (Om en annan behandling av vok. + *lm se nedan!) — *Rm: MMed. _jämta jänta_ Österb. _jämt jämter_ v. 'idissla' (: Norrb. _järmt_, Öb. _järmt järmter_ 'id.'), VÖgl. _'Jämnarp_ 'Germundarp' *Geirmunda(r)-, NSmål. _vămt_ 'varmt' (: _vărm_; hit?). Jfr Västerb. Ång. Jtl. NMed. _järt_ o. d. 'idissla' SÖMed. _jättre_; Rog. _'Kărtå_ bf. 'Karmøen' fvn. Kǫrmt f., g. Karmtar, Vgl. etc. _văt_ nt. a. 'varmt', Malung _väska_ f. 'värm(länd)ska', fno. _Or(m)snäs_ gn. etc. Goda ex. för reduktion av *rm i efterleder saknas?

Förb. *vn och *gn (*vn i fornspr. skr. *fn), också *mn, *ŋn (som vanl. sekundärt ha uppkommit av *vn, *gn i Sv. och ÖNge) äro om de stå inuti ordet framför kons., delvis också i slutljudet åtm. om vokal icke följer i början på ett ord närmast efter, relativt svaga stavelsebildare i förening med den föregående vokalen (55, 66, 74). De ersättas därför ofta i de nämnda lägena av andra ljudbilder, *vn och *mn oftast av _m_ (även *mv?) som kan bli _n_, *gn och *ŋn vanligen av _ŋ_ som kan bli _n_ l. _m_ (; _ŋ_ möjl. delvis via *gg genom 'metates' av *gn). Också förlust av endera kons. förekommer (och likaså givetvis inskott av hjälpvokal). Jfr 74, 32. Genom anslutning till sidoformer med förb. framför vokal återställes ofta det ursprungliga. Framför kons. inuti ordet, trol. även i slutljud om vok. icke följer, är substitutionen med _m_, _ŋ_ etc. allmän och redan fornspråklig. Förändringen kan inträda i stamstavelser i stark taktdel men ännu lättare genomföres den i efterleder vid rytmisk undanhållning (31). Ett typexempel med förb. i stark taktdel är Hord. (Voss) _'Rångs_ gn. i gen., av _'Rågne_ 'Rogne' skr. före 1400 Rongs 1343 Rongh (nasg.) 1338 1342 (~ Roghns 1 g., Roghn o. d. 3 g.): a, af Rog(h)ne 9 g. Både väst- och östnordisk är försvagningen av *gn > _ŋ_ l. _n_ i stammen

*gegn- (<*gagin-) i böjningar och i sammansättningar framför kons.: nyisl. _'geŋt_ l. _'geiŋt_ 'gegnt' adj. nt. och adv., fisl. _gent_ (Mork. s. 289), nyisl. _'ge(i)ŋdi_ pt. 'gegndi', Älvd. _gąiŋsŋ̄n_ a. 'genomskinlig' (jfr isl. gagnsær), Nordfj. _Gjengdalen_ *Gegn(ar)-; Rog. etc. _jennskjöyte_ o. d. nt. 'genväg', sv. _genskjuta, gengåvor, i gengäld_ etc., fsv. _gen- gin- gängärþ_ o. d. »gengärd», _gen- ginmäle, gensäghn_ etc., _gen- ginvärdhoger_ 'motsträvig etc.' no. dial. _'gjenverdug_ (Östf. _'jenn-_) nyisl. (?) _genverðugur_, fda. _genmælæ_ etc.; sv. dial. _jennt jinnt_ adj. nt. (o. adv.) vartill nybildat _jēn_ l. _jīn_ (_jinn_ etc.) adj. mf. — jfr nedan i kap. om vokalförkortning framför kons.-förb. — (; den vanligaste vokalismen _e_ l. _i_ i fsv. och nysv. beror tydligen på den urspr. ställningen mellan två palatala kons.; jfr även fisl. Älvd. _ei ąi_ framför pal. _ŋ_.) Andra ex. med *vn *gn i stamst.: fisl. _iamt iamft iamsaman, nemfdr_ (_mf_ flertydigt) Hom. (: _nefna_ etc.), _iamfgomol_ Rimb., _nanf þitt_ 623 qv. före 1250 (_nf_ flertydigt), nyisl. _'jamᵛt_ 'jafnt', _'hemd_ 'hefnd', _'nemdi_ 'nefndi' (: _'jabᵛn_ 'jafn' etc.); fisl. _gangs_ *gagns, _ganstǫþor_ Hom., _engdi_ *egnði SnE, _Ong_ älvn. *Ógn Herv. s., _Songsæ_ *Sogn- Ol. s. h., nyisl. _'ringdi_ pt. 'rigndi', _'engdi_, _'hengst_ sup. 'hegnst' (till _hegnast_ v.), y. fisl. _Rongualldur_ *Rǫgnvaldr; Fär. _'jamt_, _'nämdi_, _'hämd_, _'jamgoᵘur_ l. _'jag-_ 'javngóður', _'jandöᵉvur_ 'javndøgur', _'svŏnskarvur_ *suefnskarfr m. (fågel), _'Rănsdjil_ 'Ravnsgil', _'rånţjilsi_ m. (fågel) *hrognkelsi (: _javnur_, _svövnur_ etc.); Västl. t. ex. Sogn etc. _'jamt 'jamgammal 'nämde 'te gangs 'ringde_ (: _'jab'ne 'ăbne 'năbm 'găg(e)n_ etc.), Hord. _Gjemdal_ *Gefna- (68), _Nantveit_ *Nafna- (69), _Angskaar_ *Agnaskor, Rog. _'Fång_ ön. 'Fogn'; Nordl. _Tenstrand_ *þegnastrǫnd; Östl. t. ex. Opl. _'Bang_ *Bagn, Opl. Akh. _'Sång_ 'Sogn', Akh. _'Tåmm_ 'Tom' a þufn RB., Östf. _'Slang_ 'Slagn'; Vgl. (Ås) _'Ving_ 'Ving' in Wighne 1334; sv. _stam_ *stafn m., _stom, jämt_, _'nämd_ 'nämnd', sv. dial. _vang_ 'vagn' etc., fsv. _vang; äng_ *eign VgL; _gangh_ 1347 *gagn, _nämt, nämde, rängde rängbughi_ (: _jämn, nämna_ etc.); ä. fda. _iampt iæmt, stæmt, nempde_ (_mp_ flertydigt), _iæmlik, vong, frængdæ_ *fregndi; _eng_ *eign, _sængh_ *segn SkL, allm. _iamlingi iæmlængæ_ o. d. *iafnlangi m. 'år', _æmgother_ *efn- 'jämngod' o. d. (: fda. _iafn, nafn, næfnæ_ etc.; fåtaligheten av ex. i senare da. — utanför Sk. Hall. etc. — beror på att *v *g där tidigt bildat diftong med föreg. vok., varigenom anledning till substitutionen bortfallit). — Hithörande ex. i efterleder äro: fisl. _ǫmbun_, fno. _andbun_ *-bugn; Fär. _Saksun, Skopun_ *Saxhǫfn, *Skophǫfn (märk Fär. _-un_ < *um, s. 185, 301); VAgd. _'Usång_ 'Udsogn', Tel. _'Oksom_ 'Oksum' i Aakersemni 1461 *Akrsefni, Akh. _Björum_ Biarefni 1359, Trondh. Jämtl. _Landsem Landsom_ *Landsefni, fsv. _cristnam_ SödmL *-nafn, Uppl. _'Ekam_ 'Ekhamn' (vid Uppsala) Ekam Eckam 1164—1185, fsv. _masung_ 1461 'masugn', Dalm. (Gagnet) _bakung_ (: _ungen_ 'ugn'), östno. _ugang_ (: _gangn_); y. fno. _Farthen_ msn. 1531, jfr Farthænsson 1411, _a Fardingstadom_ AB,

fda. *Farthin* 1125—1150 < *Farþegn (jfr *Farþæghn* Jämtl. 1312). — Försvagning i upptakt av *gn > *n* i slutljud, resp. i inljud framför vok. är belagd från hela området, utom Isl. och Fär., i präpositionerna *gegn 'mot' och *gegnum 'genom': fsv. *gen* (*geen*, fg. *gin*) t. ex. *fult gen fullo*, fda. *gen* (*giæn*) t. ex. *arf gen arfe* (fno. blott *gegn*?), fsv. *ginum gönum gynum* o. d., y. *genom*, fda. *genum gønum* o. d., dial. sv. Älvd. *gąinum* < *gąignum < *gegnum (jfr *gąigsÿn* ovan) ~ *gĕnum*, Mora *gĕnum*, Nyl. etc. *gĭnum*, Uppl. etc. *jinnum jännåm jennåm jönum jönnum jynum* (i Nke) o. d., da. *gjenom gän'em gön'em* (*jemmel gäm'el jömel*) etc., no. NGbr. *jĕ'nåm*, Tinn *jă'nom*, Opl. *jŏ'nnom* o. d., Sogn etc. *jŏ'no* l. *jŏ'no* o. d., rspr. sv. *genom* no. da. *g(j)ennem*. Jfr nyisl. *gegn*, *í gegn*, Fär. *'djăgn* '(í)gegn' : *'djŏgnun* 'giøgnum' och fisl. *gegn*, *gegnum* (ä. fisl. *gǫgnum* *gagnum), fno. *gegn gægn giægn*, *gognum gagnum*, *gegnum gægnum*, *giegnum giægnum giagnum*, *gøgnum giognum*. (A n m. Formerna med *ø*, *ö* — varav sek. delvis *y* — i texter, resp. talspråk bero på u-omljud av *æ, *e, som uppstått genom i-omljud av *a. *Gie- giæ- giø-* etc. bero på palataliseringen av *g (*k) framför främre vokaler: Noreen Gr⁴ § 263, 37 an. 1, 39 an. 1. Fno. *giagnum* är en skrivarform framkallad av sammanfallet i uttal mellan fnord. *gæ- *ge- och fnord. *gia- > *gjä- efter palataliseringen av *g (*k) och efter det progressiva i-omljudet i fno. Fno. *giognum* är likaledes en skrivarform p. g. a. sammanfallet — både i fno. och y. fisl. — av *gø- och *giǫ- [liksom av *kø och *kiǫ-] till *gjö-, jfr fisl. fno. *giorsemi* *gørsemi etc. [fno. *kiortum* dat. < *kørtum till kerti nt., fisl. *kiomr* *kømr Heiðarv. s. etc.]. Om former med konsonantmetates, resp. vokalsynkope och kons.-assimilation i 'genom' se s. 57, 185,301.) — Präp. *gegn är bevarad i nunord. i adv. *igen*: utt. sv. riksspr. *ijä'nn* dial. *ijä'nn ijĕ'n* etc., da. *igä'n* etc., jfr fsv. *igen igän igeen*, fda. *igen igiæn*; no. *'igjen* (Östf. *ijä'nn* etc.). Försvagningen av *gn > *n* i **gegn* härrör mest från det äldre bruket av ordet som präp. — Om *vn, *gn i stamstavelser mellan vokaler se i det följande.

F ö r b. *v l, *v r, *g l, *g r. Jämförliga med *vn, *gn eller ännu svagare stavelsebildare (i slutljud) äro förb. av *v, *g och följande *l, *r. De ersättas stundom av de vanligare och mera syllabiska förb. *lv*, *lg* etc. (s. k. »metates») eller bortkasta endera kons., vanl. den första (; i *r-förb. inskjutes oftare en hjälpvokal). I efterleder finns ex. blott på *vl, *gl som där ofta bli *l*, så i regel i slutljud, medan *vl mellan vokaler vanl. ger *lv*: Akh. SOpl. Västf. *Hanval Haneval* *Hanavagl(i); Västf. *'Rævatąl* 'Rævetal' i Ræfuataghle RB, Smål. *'Räffle* 'Reftele' Repthigle 1389 Räftiliä 1401 *Reftegli, Nordl. *'Ha'ssel* 'Hadsel' a Hofdasegle 1321 (1430) *Hǫfðasegl(i), NGbr. Trondh *'Tyńńöl* 'Tynnøl' *Þunnyfli ~ Møre *Vannelven Sunnelven Søkkelven* *Vanyflir -iflir etc., sv. *inälvor* pl. t. fsv. *inälve* ntpl. fda. *innylfæ* o. d. y. fvn. *innylfi* jfr ä. fvn. innyfli -ifli fda. inyflæ — märk Jämtl. (Lit) *'inellän* bpl.! —; möjl. NGbr. *kaskålv* 'kastskovel' *kastskofl men *skålv* här också som enkelt ord. — Dylik behandling av *vl etc. förekommer också i stamst. i stark taktdel både i inljud framför kons. och i slutljud samt mellan vokaler. 'Metatesen' är dock icke säkert styrkt som ostörd talspråksförändring för ställningen framför kons. (lika litet som i slutlj. i efterleder): en skrivning som *nelgdar* part. pl. 'fastnaglade' *negldar (t. ex. Hauksb. c. 1300) kan vara ett korrektur i efterhand av skrivaren som hade en känsla av att ordet skulle innehålla ett g men satte in det i skriftbilden på fel plats ungefär som Jöns Budde en gång skrev (*hengde eller*) *stældge* (sic!, s. 50) 'hängda eller steglade' (*stegldir) med ett *g* som blev ännu mer felplacerat; skrivaren kunde också fatta *nelgdar* eller *silgde* 'seglade' *sigldi som ändå på något sätt språkriktiga former om han tänkte på t. ex. *suelgdi* eller *fylgdi* som han vanligen skrev så men uttalade utan *g* (*fyldi* ej sällan i hss.). Också nyisl. (uttal!) *'nelgdi 'silgdi* kan vara liknande etymologiska korrigeringar eller restitutioner — av den talande, jfr nyisl. *'fildi* l. *'filgdi* skr. *fylgdi* (eller på sitt sätt 'omvända uttal' — jfr termen 'omvänd skrivning' — liksom det enstaka nyisl. *'tegldi* [vartill även *tegla* inf. ~ *telgia*!] v. s. a. *'telgdi* och *'teldi* 'täljde' < fisl. telgði till telgia inf.). Talspråksbeläggen visa eljest allmänt förlust av första kons. som tydligen har skett i ett slag utan förmedling av metates liksom i talrika liknande fall (201). Ett allmännordiskt ex. är nyisl. *'fjöᵘrtaᵘn* skr. *fjórtán* '14' jfr y. fisl. fiogrtán ä. fiogortán (synkope enl. s. 192), nyfär. *'fjørtan* skr. *fjúrtan* jfr y. fno. fiugrtán, sv. *fjorton* jfr fsv. fiughurtan fiughertan fiurtan, o. s. v. Andra ex. äro: nyisl. *'selgădn* 'segelgarn' Fär. *'säldūkur* 'segelduk' *segl-, Fär. Sogn etc. *silde* pt. *sigldi, nyisl. *haldabak* nt. ~ *hagldabak* till nyisl. *högld* f. *hagldir* pl. '»Repbøyle»', Fär. *held* f. *hegld, no. dial. *'hold 'häld hä'lder 'helda* o. d. 'ds.' (äv. *'hogd, 'hegd, 'hegl* etc.), Jämtl. *Nälden* sjön. och byn. *Neglð, YSogn *'Fŭ'lsbŏn* 'Fugelsbøen' i Fughli BK., sv. dial. *'galbänk* 'gavelbänk' *gafl-, *'knälborrar* 'knävelborrar', Tel. *'Skålbö* 'Skavlbø', STrondh. *Kjølsøen* *Keflisøy, Hord. *Gralsæter* *Grafl(u)sætr; sv. etc. *lördag* dial. *'laurdag 'lŏrdag 'lurdag 'lårdag 'lŭ'da 'lŏ'la 'jorda* o. d. (delvis med tidig diftongförkortning framför 3 l. 2 kons.; synk. enl. 192 f. l. 161 f., möjl. delvis 132 f. jfr 77 anm.; *jo* < *ŏ l. *y̆ framför *rd*) m. fl. former, alla < *laug(a)rdagr; Västf. *'Lărvik Lardal* Tel. *Laardal* *Lagarvík *-dalr (jfr med *gr* mellan vokaler Västf. *'Lågreia* 'Laagerøen' *Lagarøy), Hord. *Lørvik* Västf. *Lørdal* *Laugarvík *-dalr, Ndm. *'Kărvåjiń* 'Kaarvaag' i Kogurwaghum 1332; STrondh. *'Öskåtten* 'Øverskot' *Øfraskot, Hed. *'Yrrby* 'Øverby' o. a. med *Øfra- i Nge och Sv., Värml. *'Lörben* 'Leverbyn', Västml. *Kärrbo* sn. Käfuer s. 1402 Käwerbo s. 1404, NVUppl.

Korbo Kofrabodhum 1409 m. fl. (i några fall kan diss. ha medverkat). Exemplen med förb. i stark taktdel i slutlj. och mellan vokaler visa endast 'metates', näml. av *vl och *vr, men endast i ett fall av *gr och av *gl icke i några säkra ex.[1] (jag bortser från fall med kons.-upplösning efter vissa vok.). Sådan metates är icke ovanlig på Västl. (mest i N.) och på Fär. (isht < *vl): Sunnfj. Sogn *närv* 'näver', Sogn *lirv* 'lever', Sunnm. *hyrve* nt. *hyfri, Fär. *karvingur* 'kavring', Sfj. *ga'lve* m. *gafl, Fär. *talv* nt. *tafl, Sunnm. Sogn etc. *kjölve* o. d. *kefli nt., Fär. *nalve* *nafli; Rog.-Sogn *harg* nt. 'grovt hästhår' *hagr. Sporadiska ex. med *lv* < *vl i slutlj. finnas också i andra mål t. ex. Gbr. Östf. (delvis) *skål̦v* 'skovel', Gbr. *sål̦v* 'sopkvast' *sófl (ó l. o?). — *V*-förlust i upptakt eller 'före kons' visa sv. etc. *har* pr. *hafr, *ger* *gefr; *ge'r-sig* *ge'fr-sik.

Förb. *sl, < fnord. *sl och (sekundärt i många dial.) < fnord. *tl, är också asyllabisk. Den ersättes i efterleder i svag taktdel allmänt av *ls*, först i slutljud, senare också mellan vokaler. Förb. *sls ger regelbundet och i alla ställningar *ls*. Det nya *ls* <*sl (liksom urspr. sådant) kan bli *s* genom bortfall av *l framför *s* (jfr s. 90 ff.). Mera vanligt är dock *l* (*ll*) < *sl, uppkommet dels sekundärt genom att *s* i *ls* uppfattats som genitiv-*s* och därför avlägsnats i huvudformen, dels direkt < *sl därför att denna förb. på många håll framför allt i slutljud kom att uttalas som (kort l. långt) tonlöst *l* (*ꝉ* l. norrut i Nge och Sv. också *ꝉ'* t. ex. i Nordfj., Sunnm. etc.) med eller utan frikativt biljud (se t. ex. Levander II 91 f., 94 f.)[2], vilken mer ovanliga ljudvariant senare kunde substitueras av tonande *l*. Paradigmet fn. *þorgísl* n. och a. *þorgísls* (?) g. *þorgísli* d. blev enligt vn. och sv. äldre och yngre källor först *þorgils þorgils þorgisli*, senare *þorgils -gils -gilsi*, också, men först sent, resp. sälls. (no.) *'Torgis Torgjus Tørres* o. d. l. *T(h)orgil Torgjul*, (sv.) *Torgies* 1568, *Thørgil* 1405 (i Da. avlöst av *Thrugils Truels* etc. med alltid bevarat *ls*). Andra ex.: Smål. *närelsa* Boh. *närilse* Vgl. *nâlse* o. d. (166) STrondh. *narill*, jfr Hord. Tel. *nårisla* Tel. *narisla* Halld. *nörisla* 'viss utslagssjukdom' *náhrísla (Omlj. 34) och med *ll* i slutljud Västf. *'Måsskvill* 'Mosekvisl' Mosakuisl Mosakuiils RB *Mosakuísl, VAgd. *'Austall 'Norall 'Meall* ~ y. *-'hassel*, äv. *'Norattle 'Meattle* 'Øst- Nord- Midhassel' a Midhalse 1476 *Austhasl(i) etc. — Förändringen av *sl* > *l* (*ll*)

[1] Fisl. *selg* 'segl' 2 g. (Sturl. 1, 228) är som uteslutande skrivform intet att bygga på. Märk däremot *selg-reiða* ib. med förb. framför kons. som har stöd i bättre styrkta ex. (se förut).

[2] Sådant uttal av *sl* bereder svårighet vid skriftligt återgivande, såsom framgår av det vacklande skrivsättet hos nyare upptecknare (även sådana som använda sig av ljudskrift). Också en stor del egendomliga skrivsätt i äldre hss. kunna bero på samma sak, t. ex. skrivningar med *s, lz, lsl, hl* eller blott *l*.

uppträder också i stamst. framför kons. (i ÖvVdal. också i slutlj. se nedan s. 351) t. ex. Hed. *Tylldalen* *þyslardalr, SOpl. *'Hallknippe* 'Hasselknippe' *Haslklippi, och allm. framför *s* t. ex. STrondh. *Tilset* af Tislasætre AB, Dalsl. *'Ti'llsko* 'Tisselskog' Thiislascoghär b. 1300-t. < *þislarskógr, SOpl. *Alsøt* *Asla- *Atla-, YFjord. *'Hallsät* 'Hatlesæter' i Haslasætre BK, Akh. *Skolsegg* Skotlandzægh RB *Skotlandsegg, Dalsl. *'Ällsko* 'Edsleskog' Etläscogh 1308. 'Metatesen' *sl > *ls* är icke säkert belagd i stamstavelser framför vokal i enkla tvåstaviga ord: det heter allmänt *Gisle* o. d. msn., *Hassle* gn., *hässle* nt., (sv.) *känsla* f., *hängsle* nt. etc. (Om *tl* allmänt för både *sl och *tl på Västl. i Norge se i det följ. — Medan fn. *tl i ÖNge övergår till *sl* som står kvar mellan vokaler, kan i sen tid uppkommet *tl (*ttl) få metates till *lt* i samma ställning: Akh. *Bylterød* Botildarud RB *Bøtla- *Bøtilda(r)-, Östf. *Molteberg* *Mǫttlaberg, jfr Boh. *Massleberg*; tl var i ÖNorge i motsats till sl en ovanlig förb.). — Den allmänna och redan i de äldsta texterna undantagslösa metatesen i suffixet *-else* < urspr. *-isli är säkert, i varje fall väsentligen, beroende på utomnordiska påverkningar. Orden på *-else* äro en tydligt kulturbetonad ordgrupp, med stark förankring i skriftspråk, högreståndsspråk och stadsspråk, mindre stark i folkmålen, särdeles norrut, och allra svagast på Fär. och Isl. Det utesluter icke att metatesen i en del tidiga lånord med nord. *-else* kan ha genomförts inom Norden — förutsatt nämligen att orden inlånats med den äldre suffixformen, varom vi dock ingenting kunna veta med bestämdhet ; och det hindrar icke heller att enstaka urspr. nordiska ord på *-sl* möjligen ha fått inhemsk metates i slutljud (jämte inskott av hjälpvokal framför *l*) och därefter ombildats till ord på *-else* efter mönster av de talrika och i de högre språkarterna vanliga lånorden (jfr delvis Seip, Festskr. Broch 1947), eller att nordiska riksspråk och till en del även dialekter givetvis också eljest ha kunnat göra självständiga nybildningar med detta inlånade suffix.

Förb. fnord. *tl, som icke blivit *sl, har i efterleder i slutljud och framför kons. (senare delvis också framför vok.) redan i fornspr. och tydligen över hela området försvagats till *l* (*ll*). Förändringen kan ha föregåtts av ett stadium *dl l. *ðl — på gr. av förväxling mellan närstående ljud i utsatta positioner (31); men antagandet är icke generellt nödvändigt (201 f.). Ex. ä. och y. fvn. *þorkel þorkil* o. d. fsv. fda. *þorkil* etc. y. fn. *þorkeli* dat., nyn. *Torkel Torkels Torkelsby* etc. < *þorket(e)l (89 an., 178) < *þorketil(l) (jfr ä. fvn. þorketill -ketils -katli, allm. þorkatla f.), no. *heggjel* *hégeitill (178), sv. dial. (norrut) *Ingalill* *-lítla, Vgl. *molla* 'mor lilla', Götal. *Västergylln Östergylln* o. d. *-götln (180). Förändringen *tl > *ll* (*l*) finns också i stamstavelser i stark taktdel, då än-

nu en kons. följer: Dalm. (Våmh.) *l̜illkullur* 'småflickor', sv. *Lillstina, lillgossen*; y. fno. *Kels* o. d. msn. i gen. sg., jfr *Ketls* 1400-t. < *Ketils, no. och sv. *Kjellsson* o. d., *Kjellbjörn* *Ketilbiǫrn, *Källstad* l. *Källsta* gn. *Ketils-. *Kjell* o. d. nasg. kan åtm. i ett flertal av målen utan vokalbalans ha uppstått ur *Ketl < *Ketil(l) inuti satsen utom när ett ord började på vokal har följt närmast efter — utvecklingen kräver i regel icke med nödvändighet äldre "svagton"! No. och västsv. (da.) dial. *kjêln* l. *kjêl* o. d. best. f. 'kaffepannan' (vartill sekundärt obest. *kjêl kjēle* l. *kjēl*) kommer av fn. *ketil-enn > *ketelenn l. *ketelinn > *ketlen > *ketln (202, 180); denna förändring kan ha inträtt även i balansmålen, då vokalbalans icke är något hinder för vok.-försvagning, resp. synkope enligt kap. 4, 192 ff. i andra stavelsen av enkla trestavingar, resp. mångstavingar med kort första stavelse, jfr *'fārin̄* (122 f.), *världen* < *vĕrulden (194), *kungen* *kŭnungen (201), fsv. t. ex. Cod. Bur. *faþeren* best. (alltid *-er-*!) : *faþir* obest. (~ *faþer*), Ox., Birg. *himenin himelin* (~ *-il-*) : *himin, himil*, Post. I *världin* : *värild*, resp. Bur. etc. *himerike* (46 f., 135 f.); Rimkr. 2 *kongen* 1 g. *kungens* 2 g. (~ *konungen* etc.) : *konung, konung Erik* etc. passim; den språkgeografiska orienteringen för *kjêln* etc. tyder på att impulserna till förkortningens normalisering kommit från SV. (kanske Jyll.). Upptakt torde vara huvudorsaken till *ll* < *tl i sv. *lilla-go'ssen* o. d. — I Göteborgstrakten, Hall., VBlek., Skåne och Danmark har *tl (icke *sl!) i stamstavelser givit *ll* (*l*) också mellan vokaler: da. *nælde* *netla (jfr da. *Hesle* gn. etc.).

Förb. *sn. I fråga om *sn i tillhörande ställningar är materialet mycket obetydligt. Texterna ha enstaka ex. på metates i slutljud av stamstavelse: fisl. *launs* *lausn Grág. c. 1250 m. fl.

Förb. *tr, *kr, *kl, *pl. I dessa finns i NSkand. veterligen inga exempel på reduktion av explosivorna i efterleder, troligen till följd av semologiska associationer, resp. formell anslutning till eller fasthållande av sammansättningstypen och den dipodiska rytmen. (Om behandlingen av likvidorna se förut.) I SSkand. och Danmark i områdena för *gdb* < *ktp träffas bortfall i SVAgd. *'Sveⁱnal* 'Svinagel' (trol. <) *Suínekla (*'Glåmså* 'Glomsaag' *Glúmsakr trol. närmast < *-ak), SHall. *'Slättara* 'Slättåkra' (SVgl. nära Hall. *'Ko'ngsära* 'Kungssäter'), Skåne *'Tjillare* 'Källåkra', *'Harrie* *Harðakra m. fl. och många ex. i Da.: SJyll. *'Långer* 'Langager', *Ieser* 'Egser' *Eikisakr, *'Rår* 'Roager' *Roðakr. — I stamstavelser i stark taktdel kan bortfall (ev. försvagning) av *t etc. i förb. *tr etc. förekomma i hela Norden i inljud framför kons. och i slutljud inuti satsen åtminstone om vokal icke följer. Om *bär* (*bäre*) 'bätter, bättre', *Pär* och *Pärsson* o. d. *Pétr(-), sv. etc. dial. *når* 'någon' *nokr- etc. se förut 302—305; jfr också om *tl ovan. Andra ex.: NHord. SOpl. *'verbraut*

om 'vintergatan' *vetrbraut (Aasen; Seip SvLm. 1949, 144); sv. *arton* '18' *atrtān l. *adrtān, jfr sv. *aderton* fsv. atertan aþertan, fg. atrtan, < äldre *áttar- (jfr s. 143; synkopen är homorgan synkope enligt s. 192) < ännu äldre *átta-; sv. etc. *Nils Nilsson* *Nikls(-) ev. *Nigls(-) (128, 194, 201), Finl. (Nyl.) *Mjölbolstad* Myklebolstad 1427 Mögelbolstad 1540 Mölbolstad o. d. 1547 etc. *Myklabólstaðr, NRog. *'Sji'llstrann* 'Skikelstrand' *Skekils- (synkope enl. kap. 4, 2B, s. 192 f.), NSmål. *Djursdala* Jurzdal 1422 *Jútrs- av sjön. *Juttern* *Jútr, *Skvagerfall* fsv. Sqwakrafall o. d., Värml. *Slärteg* Slettertegh 1544 *Sléttr- jfr fsv. slätter m. 'slåtter' (diss. kan ha inverkat). Regelbunden behandling av fno. *Kopphildarþueit (enligt NRJ. 4, 475) visar Hord. (Fjeld) *'Kålltveit*, skr. 'Kobbeltveit', med penultimasynkope i trestavig förled och ultima-försvagning av *a* > *e* i samma takttyp (169 f., 142), alltså > *Kopple-, därefter homorgan synkope av *e* som mellanvokal i sms. (68 f.) och slutligen bortfall av *p (ev. via *b) framför *lt*; 'Kobbel-' i skriftformen är snarast (danskfärgad) skrivaretymologi. Sv. etc. dial. *stērs* l. *stēs* o. d. 'stekarhus, kök' kan ha förlorat *k (ev. via *g) i en sekundär stamform *stekrs (ev. *stegrs) som har uppstått genom synkope (129 f., jfr 179, 292) i dat. sing. eller i best. form. (Andra ex. visa förlust av den 'instängda' likvidan och assimilation av explosivan med följ. kons.: Akh. *'Skåfäll* 'Skoklefall' *Skǫk(l)fall, *Skyset* *Skyt(r)set < *Skytru-, Tel. *'Heddal* 'Hitterdal' *Heit(r)dal < *Heitrar-, *Säbyggar* 'Sätersdalsbor' *Sǽt(r)b- m. fl.) — Liknande förändringar av *tr etc. föreligga också i upptaktsstavelser och där även mellan vokaler t. ex. sv. etc. *Karin* *Katri'n — medan *Karna* kan ha uppstått ur *Ka'trna också i 'stark-ton' och likaså Hord. *Kårtveit* och *Kårteig* av *Ka'tr(i)nar-. Ett ex. med förlust av *k (*g) i upptakt är sv. etc. *tar* pr. *tagr *takr, Älvd. *tār* : inf. *tăgå* (jfr ovan s. 304, 82, 44 f.), där dock förändringen också kan ha försiggått i stark taktdel framför kons. t. ex. i *ta'kr sik > *ta'r sig*. Jfr också om *nokr(-) s. 302 f.

Förb. *tn, *kn, *pn. Ännu mer asyllabiska än de förut nämnda äro förb. *tn, *kn, *pn. De behandlas väsentligen som *gn etc. eller *tr etc. 'Metates' är här relativt vanlig i slutljudet (liksom i andra germ. spr. t. ex. feng. *tācn* *tácn 'tecken') men väl att märka i handskrifterna, icke i levande talspråk eller dial., från vilka veterligen intet säkert fall av metates är bekant (utom möjl. det alldeles säregna *'Björkomp* *Birkikaup(u)ng, s. 180, där trol. viss association — folketymologi — har spelat in). Skrivsätten i hss. äro f. ö. mycket varierande; för *kn skrives (jämte det urspr.) ofta *nk* t. ex. *sonk* *sókn (*Fiskæimssonk, Botnæ kirkiu sonk* etc.) men också flera andra skripturer t. ex. *sonkgh sonkt sokt* eller *sonkn soknt sokng sokghn soghkn snok*, vidare *song songh songn*

soghn sogn(n) sogh och *sonn* l. *son*. Likaså *vant* etc., *bont buntn* *vatn, *botn. Också fisl. hss. ha sådant: *frøncleics* Mork., *byrndi*(!) Krokar. s. *bytndi pt. Förmodligen rör det sig om några egendomliga variantljud till *kn *tn (*pn) som voro svåra att analysera och återge i skrift, möjl. liknande dem som Buergel har iakttagit i nyisl. som varianter i efterstavelser till *gn*, *bn*, *dn* (där nasalen i nyisl. är tonlös i slutljud) eller vad B. kallar "tonlösa egentliga implosivor", i Imalf. -*'ŋ*, -*'m*, -*'n*, i vilka explosionen i mutan är bortfallen och implosionen består av en kort paus framför den tonlösa nasalen, alltså t. ex. *óge'ŋ* 'ógegn' ~*gegn* 'gegn' (SvLm 1908, 99 f.). Sådana kunna sekundärt lätt ersättas av vanliga tonande *ŋn* l. *ŋ* resp. *n*, jfr möjl. i hss. *-ngn -ng* l. *-n(n)*. Otänkbart är dock icke att i mål eller målskikt med icke stavelsebärande *n i dessa förb. en verklig metates > *nk, *nt i slutljud en gång har existerat. Hur det förhåller sig härmed, så är reduktion av *tn > *n* (ev. *dn*, *ðn?*) och *kn > *ŋn*, *ŋ*, *n*, även *gn* (*ɣn?*) i efterleder och i stamst. före kons. belagd i NSkandinavien i ä. och y. målarter: Närke *Tibon* NVgl. *Karbon Fillbon* sjön. < *-botn, Västl. (SHord. etc.) *'jūpsågn* och *'jūpsångssnöre* Nordl. *juksång jussång* l. *jussångel* 'rev med krok för fiske på djupt vatten' *diúpsókn jfr Fär. *sóknarongul* 'ds.' (Hægst. 1916 s. 188), fvn. *iartein -tegn -ten* 'järtecken' *-teikn, Västf. *'Nýkkersånn* 'Nykirke s.', *'Båtnesånn* 'Botne s.' *'Tanom sång* 'Tanum s.', SMBoh. *'-sang '-sångn* o. d. (: *sakken såkken*), VAgd. (Gyl.) *'Sannvann* gn. 'Sandvand' (: Gyl. *va'tn̥* 'vatten'). Eller i inlj. före kons.: nyisl. *'sịnt* a. nt. 'sýknt' (jfr 303), sv. *nånsin nånstans* etc. *nokn- (303), Sogn *'Sondal 'Sångdal* 'Sognedal' *Sókn(ar)dalr, SRog. *'Soggendal* 'Sogndal' Soknar- 1307 Sogne-Songne-1481 (: SMR. *so'kken* 'socken; dragg', *'Sokkn* 'Sokn'gn.), Östf. *Sentvet* *Setnaþueit (diss. kan ha inverkat), Fär. *'Văndalsā* 'Vatndalsá', *'Bănsbräkka* 'Botnsbrekka', SÖÖgl. *Kömnevik* *Kaupmannavík (170), Busk. (Sandsvær) *'Kåmmnes* 'Komnes' Kaupmanznes 1360 (133), SÖVärml. *Tånäs* Tatänäs 1352 *Tátanes (*Tånäs* restituerat av ä. *Tá(t)n(e)s l. *Tá(t)n(e)si dsg., 129, 164-166), sv. *dronning*, *Penningby*, *Vingåker* (201 f.); trol. NSmål. *Bunn* sjön., Österb. *Bånn* gn. < bf. *Butn(e)n *Botn(e)n liksom SDalsl. *'-vănt* '-vattnet' i ortn. ur *-vatn(e)t (delvis, jfr 96 f., 116; märk i "hela Dalsl." *va'ttn̥* l. *va'tten* 'vatten', GBergman, Ark. 49, 146).

Se också förut s. 302—305, 326 f. med ex. och jfr om *tl 347 f.

Anm. Exemplen ovan äro hämtade ur NSkand. mål med eljest i regel bevarade *tkp*. I sydnordiska mål, som allmänt ha försvagning av *tkp i slutljud efter vokal och i inljud mellan vokaler (åtm. i stamst.), är dylik försvagning vanlig också i förb. *tn etc. liksom också i *tr, *kl etc. Dock icke utan inskränkningar. Så t. ex. bevarar Boh. (och delvis NHall.) regelbundet den tonlösa kons. i alla hithörande förb. då de stå i stamst. mellan vokaler (*t dock som *s* i förb. *tl): *vättne* nt. 'vattningssälle' (: *vann van*

'vatten', *vattna* ~ *vanna* v.), *vakkna* 'vakna' (: *vagen* 'vaken'; *vaŋnhūs* *váknhús), *likkna* 'likna' (: *līg* a. 'lik'), *fräkkner* 'fräknar', *bättras* o. d. inf. (*nässla* f. *netla); *akkra(r)* pl., *äkkra* f. (: *ǟger* 'åker'); *vekkḷet* a. 'vinglig' *huiklóttr; *appla(r)* pl., *äpple* nt. (: *ābel* o. d. 'apel' sg.) etc. Av särskilt intresse är "den bløde kyststribe" i SNorge: yttre ÖAgd., yttre och västra VAgd., S. och M. Rog.; dessa mål låta *tkp bli *dgb* i förb. *tr *kr *kl *pr *pl (och *tį *kį *pį) dvs. i samma förbindelser framför vilka färöiskan i nutiden förlänger föreg. kort vokal, medan de bevara *tkp* i åtminstone de mellanvokaliska förb. *tl tn kn pn*, framför vilka fär. icke har vokalförlängning. Märk att också nyisl. har vokalförlängning ~ bevarad kort (l. förkortad) vokal framför samma förb. som fär. (frånsett att vok. synes vara kort i nyisl. framför *kl* och *pl*). Ex. SMRog. etc. *vidrast* v. *vitrask, *ōder* 'utter' m. *otr, *ĕgra* f. *ekra, *ågla* nt. *ǫkla, *hägla* *hekla, *drâbla* v. *dropla (*sĕdja* l. d. *setia inf.), *'Dÿbla* gn. 'Dyple' *Dypla(r), *'Vĕdrus* *Vetrhús, *'Mygglestöl*, *'Auglann 'Mygglann* etc. ~~ *båttn vattn sokkn* o. d. (S. o. M. Rog.[1]); *rắtna* v. (: *råden* a.), *nắtla* f. *nǫtla, *ắtla* v. *ǽtla, *'Båttna* gn. 'Botne', *'Vattne* 'Vatne', *'Stappnes*, *'Röiknes*, *'Vătnes* *Vǽtnes, *'Likknes* *Leiknes ; (Vanse vid kusten i sydv. VAgd.:) *'Bräkkne* l. *'Brăkne* 'Brekne a Bræknom 1292 etc. Jfr Fär. *'vētrar* pl. *vetrar, Isl. *'vītrast* v., F. *'äakrar* *akrar', *mīkla* adj., *ēpli*, *pīpra* v., I. *dēpra* v. förmörka', *ēkra* f. (F. I. *vītja* v. *vitia), ~~~ F. (I.) *vătn vătna*, *bătnar*, *văkna*, *fătla* v., *'ăpna* v. *opna (: *ɔɔpin* *opin), Isl. *ehkla* f. *ekla, *stihkla* f. *stikla 'stylta' etc. — SÖNorge hör till NSkand. med *tkp*; då appellativen 'botten', 'vatten' och 'socken' där — liksom delvis även i YAgder— ofta heta *bånn*, *vann*, *sångn* o. d. isht närmare kusten och omkring städerna och då dessa former delvis också finnas i efterleder av ortn. — med motsättningar som Akh. (Høland) *'Ydersbånn* 'Ydersbotn' (app. *bånn*, *vann*) : *'Båttnar* 'Botner', Västf. (Ramnes) *'Vassbånn* 'Vasbunden' : *'Båttn* 'Botn' — är det möjligt att de reducerade formerna ha uppstått autoktont i slutljudet och i sht i efterlederna (jfr de medeltida skrivningarna av *sókn); men orsaken till att de slagit igenom i de osammansatta appellativerna har säkerligen varit inflytandet från de danskfärgade stadsspråken. — En egendomlig språkö i NSkand. utgör ÖvVDal. (Lima, Transtr.) med *nn* för *tn, *ŋn* < *kn, *mn* < *pn och t. o. m., men kanske blott i slutljud, *ll* för både *sl och *tl, t. ex. *bɵnn* 'botten', *bḷɵnna* 'bli mjuk' *blotna, *vaŋna* 'vakna', *bḷeŋna* 'vissna' *blikna, *soŋn* 'socken' (så Lima, men Transtr. *somn* *sópn), *gɵmna* f. 'göpen' *gaupn, *sämner* 'sopor' *sǿpnir; *kvill* f. 'älvgren' *kuísl, *vɵll* f. (~ *vall* f.) 'bäck' *vǫtl (*kvill*, *vall* i ortn. också i nordligaste Värml.) — Om inskott av *t*, särskilt i M. ÖNorge och M. och S. Värml., i förb. *kn, *pn, *pl — förb. framför vilka nyisl. icke förlänger kort vok. — t. ex. Värml. *göftn* *gaupn etc. se i det följande; där också om vidareutveckling av *ktn etc., ev. direkta förändringar av *kn > *tn etc.

Förb. av likvida + *s. I förb. *ns och *ls faller som regel första kons. i efterleder av trokeiska ordformer: fsv. *Laures Lares* fda. *Lauris* Skåne *Lares* *Lafrens *Laurentius, Fär. *Larvas* *Lafrans, Gotl. *Simes*

[1] I SRog. *'Soggendal* *Sókna(r)- beror alltså försvagningen *kn > *gn på ställning framför kons. (efter den homorgana synkopen); *-e-* måste vara en sekundär inskottsvokal.

gn. *Símons (jfr Vgl. *Simmesgån*), no. *Torgis* etc. *þorgils (346). Många ex. finnas i mellanstavelser av sms., se kap. 3 o. 4 t. ex. s. 90—94. Också *rs *ngs *ms torde ha fått samma behandling, se anf. hänv. Jfr *ns > *s* även (i några få) ändelser: ä. sv. *i morros i aftos* ä. da. *morgis afftes* *morgons etc. I *ls kan första kons. falla också i stamst. framför kons., i den vanliga förb. *lstr dock kanske endast när hela förb. avslutar ordet och stavelsen, icke mellan vokaler i tvåstaviga ord: Västf. *Basberg* Baldzberg RB, Sunnm. *'Mösskredalen* 'Moldskreddalen', NTrondh. *Moksnes* i Molskonese 1336, Värml. (Kil, Fryksd.) *Hastersby* *Hallsteins- (antagandet att *s fallit mellan *l och *t i V. (Gillb.) *Haltersbol* kan icke vara riktigt); fsv. *haster* Gotl. *hāstar* 'halster'; no. *ister istervier*, sv. dial. *īster* o. d. *'juster*, fisl. *jostr jóstr* c. 1400 (SnE) 'Salix pentandra', jfr sv. dial. vanl. *jålster jälster* o. d., fisl. *iǫlstr* (Eddan) *ilstri* nt. c. 1400 (SnE); VAgd. *'fæstr* c. 1625 sv. dial. *fjäster* (~ *fjälster*) 'korvskinn' *fialstr, Gotl. *kvā'star* 'kvalster', *mā'star* 'träram kring kvarnstenar' *malstr (; mellan vokaler i MÖgl. *Göstring*, häradsn., fsv. Gilstring, och i NSjäll. *Snostrup* Snaldstorp 1290 Snostrvp 1495). Så möjl. också i *ns t. ex. Ndm. *Møst* i Mynstre AB *Mynstr m. fl. (I vissa mål faller *n i *ns mera allmänt liksom i regel i förlitterär fnord.) — Också förb. *rs synes även i stark taktdel tidigt ha förlorat likvidan då kons. omedelbart följer. Förändringen märkes i sådana mål som eljest i stamst. i regel behålla *rs* och i sådana där *rs allmänt har ersatts av *ṣṣ* (*ṣ*), men givetvis icke i dem där *rs blivit *ss* (*s*). I ä. fisl. skrivs enligt Noreen Gr.[4] 197 f. i vissa hss. *s* för *rs endast framför kons. t. ex. *vesna* *versna, *þoskr* *þorskr: *fors*; i fda. hss. står *s* "især antikonsonantisk": Br.-Nielsen Gr. 2,222: *føst* 'först', *tyster* 'törstig' *þyrstr. Vissa mål i Nordl. (Gimsøy, Senjen) ha möjl. liknande fördelning mellan *s* och *ṣ*: *stöst*: *håṣṣ* *hors (G.). Strödda ex. finnas flerestädes (men en del kunna bero på diss.): Vgl. *Laske härad* fsv. Laska häradh, säkerl. *Larfska av fsv. Larf sn., (Redväg) *'Fa'størp* 'Farstorp', Ögl. SHall. *Brostorp* *Bróðursþorp, SHall. *'Gø'stårp* 'Gårdstorp' Gormsthorp 1314(1494); sv. *faster, moster*.

Förb. *fs (*ps) och *ks (< ä. *fs, *vs, *ps, resp. ä. *ks, *gs) reduceras likaledes till *s* i motsvarande fall som *ns, *ls ersättas av *s*: Gotl. *'Jakes* gn. 'Jakobs', *'Bändes* 'Bendikts' *-dik(t)s, Hord. *'Tödles* 'Tolleshaug' *þorleifs-, Ång. *ti brølles* 'till bröllops'. Undantaget NBoh. *'Valeks* 'Valex' Valøxe RB ("Falkbranten") kan bero på att förb. förut stått framför (urspr. slutlj.) vokal eller därpå att appellativet *yksi nt. (*ypsi) länge varit levande i Boh. Många fall träffas i mellanst. framför kons. t. ex. Ång. *brøllesfølk*, Fär. *'tådlasmessa* *þorlaks-, VVgl. *'Uspaster* *Úspaksþorp, *'Kulvestørp* 'Kullbäckstorp' *Kulbekks-; flera ex. i kap.

3, 90—94 etc. I stamst. uteblir reduktionen mellan vokaler: no. etc. *'Ufsal* o. d. 'Upsala', *'Oksås* *Uks- l. *Ups-. En betecknande motsättning märkes i Tel. *'Ufsäl* 'Opsal' : *'Kä'lls-ussäl* 'Karls-Opsal' — med reduktion i senare exemplet i penultima av trestaving framför ultima på kons. (kap. 4, 192 f.). Framför kons. i stamst. är däremot reduktionen genom bortfall av *f, *k vanlig. Ex. (märk i flera medverkande dissimilation): Isl. (fisl. etc.) *gri(k)skr, lau(k)sk*, (nyisl.) *reykví(k)skr, hne(p)sla* f. 'knapphål' *kneppsla, *va(f)stur* 'besvär, bryderi' *vafstr, Fär. *Kli(f)sdalsá, Knú(k)sdalur*, Hord. *'Knäsko* i Knappskoghe BK, *'Röskar* 'Refsskar', *'Mössvödl* 'Myksvold' *Mikiáls-, Rog. *'Rä'ssbygdå* 'Repsbygden' *Hrepps-, Sunnm. *'Ŭskär* 'Oksskar', STrondh. *'Hässmo* 'Hafsmo' *Hafrsmóar, Östf. Boh. *'Lösgål* *'Løskāl* o. d. 'Losgaard Lössgård' *Loptsgarðr, Värml. (Nmark) *'Løspen* 'Lossbyn' Loftzbyn 1396, Vgl. *'Hössjön* 'Högsjön' Höcsyo os 1200-t., *'Sässjön* 'Sävsjön', Romsd. *'Rissjören* 'Riksfjord' af Rikisfiord AB, Vgl. *'Sko'ssjäl* 'Skogsgärde', ä. Stockh. *rissjäls*(-) l. *rissjels*(-) 'riksgälds(-)', Vgl. *'Stry'ssbo* 'Strixbol' *Striúgs-, *Stä'skøl* 'Stafskullen', Värml. *'Tö'ssmark* 'Töcksmark', Ögl. *Väsentorp* Wäxandathorp 1383, *'Brøssvīk* 'Broxvik' Broxthorp 1405, *'Sjässfall* 'Skäftesfall', NGbr. *'Dassgal* 'Dagsgaard' m. fl. ex. Ett generellt undantag bildas av de frekventa förb. *fst (*pst; icke *vst med bevarat *v!) och *kst, möjl. *fsl, *ksn o. d., vilka bevara *f* och *k* så vida icke ännu en kons. följer: *Löfstad, Skeppsta, Hacksta, Saxtorp*, *'Stiksta* 'Stiklestad' etc.: jfr Värml. (Älvd.) *'Lø'stran* 'Loffstrand' *Lopt-, Boh. (SInl.) *'Lø'str* o. d. 'Löstorp' i Lyfsuþorpe RB, (Inl. Torpe) *'Hastere* 'Hasteröd' af Hafsteinsriodre RB., där *f fallit i en ä. förled *Hafstn(s)- och där *-e-* är sekundär inskottsvokal. Men i förb. *fst och *fsl kan då i stället och tvärtom *s utstötas efter det homofona *f*, dvs. den tonlösa friktionen i *f* får göra tjänst också för *s eller förväxlas med *s framför dentalerna *t* och *l* — som det synes det enda 'fonetiskt' motiverade (av dissimilation oberoende) fallet av s-förlust i trekonsonantism (jfr 90, 31, 32): NHed *Often* *Uppstufunni dsg., Östf. *'Häflonn* 'Hafslund', *'Gräfli* 'Grefsli', Hord. Nordfj. *Hopland* jfr i Hofslande BK (i N.) *Hops- *Hofsland (p[s] västnorsk egenhet), Värml. *'Knafta* 'Knappstad', *'Hoftei* 'Hofsten', SÖDal. *'Āfta* 'Avesta', Nke *'Sjefta* 'Skeppsta', ÖÖgl. *'Grefte* 'Grefstad' *Greips-, VÖgl. *'Näfta* 'Näfstad' etc., Vgl. Värml. *löftöke* o. d. 'livstycke', Uppl. *tjöftas*(-) l. *tjöftas*(-) t. ex. *tjöftastÿg* 'tyg köpt i staden' *köpstads(-). (Anm. Reglerna gälla givetvis icke för mål i SNorden med mera allmän 'vokalisk' upplösning av *f, *k framför *s* och *t*.)

Förb. *ft (*pt) och *kt likna *fs etc. och reduceras i efterleder till *t*: sv. (ä. och dial.) *läret* o. d. 'lärft' *léript, Vgl. *'Ötott* 'Ödetoft', sv. etc. *dålit* 'dåligt' *-likt, *duktit* 'duktigt', Fär. *hailat* 'heligt'. Rog.

Lö'tåpp 'Løtoft' och *'Hü'ståpp* 'Hustoft' ha förlorat *-t genom diss. I stamst. falla *f och *k framför ännu en kons.: Isl. *attur* 'aptur', fsv. fda. *ater atter*, no. *att*, nysv. *åter* etc. *aptr; fsv. *doter* . . *taki slit sum moþir*, *slit kolder sum kolder* (VgL), *slit madär sum madär* (Biä.), *slit þe wilia* (DaL), *slit sum þet ier* (GutaL), fisl. *at eigi yrði slit þa tekit* (Ol. s.) *slíkt nt.: jfr t. ex. fsv. *slikt enum . . . sum aþrum* (VgL), *slikan* etc. allm. (; också ex. på t-förlust i sandhi framför kons. träffas i hss.: *slic sem var* Ol. s.); Östf. *'Skɔttvet* 'Skotvet' Skopþweyt 1405, SBusk. *'Ströttvet* 'Strötvet' Strykþueit RB. Ur upptakt (och enklis) härrör väsentligen det allmänna *t* (*tt*) i *eptir: Isl. Fär. *ehtir*, no. sv. *ätte(r)* o. d. präp. 'efter'. (Om *pt, *kt i vissa sydnordiska mål se anm. till *fs, *ks). — Förb. *ts (< *ts, *ðs, *þs) ger överallt *s* (*ss*).

Förb. *gð har tidigt förlorat *g (*γ) efter *u i fisl. *munuð munoð* f. *munhugð, *varuð*? l. *varúð* f. Bortfallet i exemplet *munuð* är kanske redan urnordiskt. Om *gð (*γð < *ggð) i efterleden *-bygð -bygd* se DPalm NoB 1927 s. 133 f.

Förb. *nt, *nk, *mp föranleda här ingen utförligare framställning. Jfr materialsamlingarna och utredningarna hos LMoberg 1944 (med tillägg av Sahlgren, NoB 1944). Förändringen av *nt etc. > *tt* (*t*) etc. är väsentligen förhistorisk. I västn. kan den — om man bortser från sekundära förskjutningar — anses i stort sett helt genomförd (även i stamst. — i västn. är den tydligen icke en vanlig 'försvagning'!); i östn. finnas i stort antal också oförändrade former. Som Moberg klart har visat äro dessa särskilt vanliga i Ögl. (utom längst i SV) och ÖSmål. I analogi med behandlingen av andra kons.-förb. synes det sannolikt att *n-förlusten (genom assimilation eller annan reduktion) där helst bör ha inträtt dels, som M. senast hävdat och med goda skäl styrkt, i upptakter och efterleder, men dels också, vilket M. förbisett, i stamst. i stark taktdel om förb. följes av ännu en kons. (i ordet eller ordfogningen), jfr ovan om *fs, ks, ls* etc. Härvid märkes dock att de frekventa förb. med följ. likvida l. *n* och *i̯*: *ntr, nkl, nkn, nki̯* etc. (jfr t. ex. *fst, kst*) förbli oreducerade i stamst. mellan vokaler, där dylika förb. äro lättuttalade och fonetiskt (syllabiskt) naturliga. Regelbundet alltså i ÖSvge: *hit, þykkia*, Gotl. *ainvittra* 'enårstacka' i 'svagton' (jfr *hint, dränkia* etc.) men också *hit malit* ÖgL, likaså *gakk i'nn statt u'pp* men även *ga'kþu sta'ttu*[1], fsv. *sta't ma'nnelika, o edhla swensk tw statt nw fast*; också *drakt* 2. sg. pt. men: *drank 1. 3. sg. pt. (~ *drakk u'r*), *drikker, sjukker* 2. 3. sg. pr. *drinkr — reduktionen är äldre än hjälpvokalen; i opersonliga

[1] I Eddans samtalsspråk är imp. 2 sg. med suffigerat *-þu*: *gakþu, segþu*, ojämförligt vanligare än ensam imperativ.

intrans. vb. är pr. 3 sg. en dominerande form, därför ej sällan *det sjukker, vattne sjukker, jola sjukker* 'minskar, avtager, sjunker undan' (vartill *sjukka* inf., 3. pl. 'minska'), jfr sv. *det spritter*, fsv. *slipper* 'glider undan' (Sdw. 2,431), men med personligt subjekt *han sjunker, de sjunka* —; vidare i adj.-stammar: *blakker* mnsg. 'black' *blankr, *blak(k)s* gsg. och framförallt *blakt* ntsg. *blankt (om ntsg. som dominantform i adj. i det följ.): *blank* f. *blankan -ir* etc., *skakker* 'sned' *skankr etc., jfr i ÖÖgl. *blakk ~ blank* och ortn. som *Blackstad* *Blanksstaðir, *Skacktorp* *Skank(u)þorp; slutligen i subst.: *klimp* av *klimpr nsg. *klimp asg. med ack. som dominerande form, *klint, skank, rumpa, rimpa, tanke, vante* etc. Härav förklaras förekomsten av nasalförlusten i dessa förb. i ÖSverige, vilken som materialet visar mest uppträder i verb och adjektiv, varvid i de förra dels undanhållning, dels 'en följande konsonant' varit avgörande, i de senare huvudsakligen den sistnämnda förutsättningen. Man förstår också varför även ett subst. som 'vinter' kan visa n-lösa former ~ n-former inom området (så på Gotl.): det regelbundna vore enligt ovanstående: *vittr* (*vitr*) nasg. och (vid kons.-stamsböjning) napl. gentemot *vintri* dsg. (*vintrar* gsg.), *vintra* gpl., *vintrum* dpl. och (vid a-stamsböjning) *vintrar -a* napl. samt i svag taktdel överallt *vit(t)r(-)*.

Förb. av *l och *r + *t, *k, *p. Ett anmärkningsvärt drag hos förb. av nasal och följande tenuis (tonlös explosiva), som skiljer dem från förb. med föregående tenuis, är att tenuis i de förra aldrig försvagas till tonande media eller frikativa, medan däremot reduktion genom kons.-förlust icke är ovanlig. Samma egenhet synes utmärka också förb. av likvida + tenuis: *lt *lk *lp *rt *rk *rp. I alla dessa förb. behandlas explosivan på samma sätt som urspr. långa explosivor: *tt, *kk etc., väl beroende på att den åtm. till att börja med också fonetiskt stått närmare dessa senare och icke lika nära associerats med de urspr. korta explosivorna efter vokaler. Några säkra ex. på försvagning av tenuis efter likvida finnas i varje fall icke. Det enda som anförts i litteraturen är *bål, bol, bole* o. d. 'bort, borta' i vissa mål (NeTel., Värml., ä. Nke, VDal.) med *l̦* < *rð, där *ð anses ha kommit ur t efter r i ä. *burt bort* (*burtu*), men bättre kan förklaras av postvokaliskt t i ännu tidigare *brot* (*brut*) < *braut(u) 'i väg' med försvagning före metatesen (i upptaktsställning). Helt isolerat och osäkert är Västf. *Bakskjul* Bakskyrti 1445 (trol. folketymologiskt). Vanligt är däremot rent bortfall av endera kons., dels på vanligt sätt i trekonsonantism av andra konsonanten (explosivan) t. ex. dial. *stärt* o. d. 'starkt', Hed. *Jerstad* *Jarpsstaðir, vilket icke behöver utförligt exemplifieras, dels också eljest. I stamst. kan likvidan på första platsen falla då explosivan står kvar och följes av ännu en kons. t. ex. Fär. *tákn* l. *tákna* f., ISogn etc. *tåk(k)en*

tǫken o. d. *tálkn pl. *tǫlkn 'gälar', fisl. *Tákna firði* 1418 (*lkn kan också bli *ltn*, där *l* håller sig bättre t. ex. YSogn *taltn̩* nyisl. *taᵘltn*; eller tillrättaläggas på ännu andra sätt, jfr Blönd.!), fisl. *landskiaptar* Eddan *-skialftar, MHall. *Eftra* sn. *Elptrá l. d., *Eftsjön* *Elpt(r)-; Hed. *Hekne* gn., ä. VAgd. *Heckne s.* 1500-t. (Hælkhna 1341) *Helknar l. *Hølknar, ISogn etc. *mattna* o. d. *marknaðr, Vgl. (sälls.) *mökkna* 'mörkna' (oftare *möttna* liksom *mattna* o. d. 'marknad' med *t* i Vgl. åtm. delvis < *t̜* < *rt), Nordm. '*Battn̩fjören* i Barknafirdi 1303, ÖÖgl. (Å) '*Skattn̩bärje* 'Skarpenberga' in Skarpobierghom 1281 (om *-n-* jfr 75), NHed. (Kvikne) '*Åkk̩la* (äv. '*Å*'-) älvn. *Orkla f., Solør *tøkl̩e* "tørklæde," *fökl̩e* 'förkläde', Boh. (ÖOrust) '*Suttnäs* 'Syltenäs'; (delvis med diss.:) Hord. '*Gattlann* 'Galteland' och Fär. *Hetland* *Heltland (Shetland). — I efterleder förekommer reduktion särskilt i namnen på -hult och -torp. Bortfall av de två slagen finns både i Norge, Sverige och Danmark i utbredningsområdena för dessa namn. Likvidaförlust (delvis gynnad av diss.) föreligger av *l i NSjäll. †*Æbloth* 1485 *Eblotz closther* 1492 'Æbelholt Kloster', †*Fjællot* 1541 'Fjælholt', Hall. †*Elmitt* 1580 *-idt* 1589 'Älmhult', Västf. *Læret* *Leirelta; av *r i Östf. '*Skråtåpp* 'Skraatorp', Hed. '*Kål̩topp* 'Kårtorp' Karaþorp 1337, Jyll. (Vejle) *Börkop* trol. närmast < *Börkorp < *Börkeðorp (180) < *Birkiþorp med relativt länge kvarstående *i efter *k (77), NSjäll. †*Blystop* 1386 'Blistrup'. I SHall. faller enligt Wigf. (488, 396) och Sahlgren (SOH, passim) *r åtm. fakultativt i namnen på -arp och -(t)orp: '*Äbbap* 'Ebbarp,' '*Värståp* 'Värestorp' etc. (så trol. flerest. i SSv.). Bortfall av tenuis visa t. ex. VAgd. *Bosoll* Bossholt 1501 trol. *Botnsholt, '*Flåttår* 'Flottorp' *Flǫtuþorp, SBoh. '*Ammels* 'Amhults' (gen.), '*Råhsls*(-) 'Råhults', MVgl. (Ås) '*Amnehəlsbärja* 'Amnehultsbergen', SHall. '*Faralsbygged* 'Farhultsbygget', NSjäll. ä. *Høffuel Schoufs wang* 1682 *Haugholts, *Spaanildshus* fda. Sponolt, Jyll. (Vib.) *Stenols marck* 1524 (1558) *Steinholts, SBoh. '*Hältərs* 'Hälltorps', Jyll. (Ribe) *Bordor march* c. 1300 'Bordrup mark' *Bordorp ä. trol. *Bordorpa, (Vejle) *Athærmark* 1300-t. *Áþorp(a), (Ringk.) fda. *Stubbær clostær* 1438 'Stubber(up) kloster', NSjäll. *Lyster* 1466 'Lystrup' jfr Lystorp 1460, Själl. *Baldorsbrun* 1335 'Baldersbrønde' *Baldorps-, *Slanges Marked* 'Slangerups marknad' *Slangorps (GKnudsen, Festskr. FJ. 1928, 463 f.). En del jyll. ortn. på -ild (utt. *-il̥*) t. ex. *Bøgild* (Vib.), *Hyvild*, *Skerrildgaard* (Vejle), *Birkild* (Ringk.) äro starkt misstänkta för att vara da. motsvarigheter till sv. *Bökhult*, *Höghult*, *Skärvhult* (?), *Björkhult*. I SBoh. NVVgl. SÖDalsl. ("Götaälvsområdet") har *p allmänt fallit i målens *-ter*, som där är en mycket vanlig form för -torp (äv. *-tər* förekommer): '*Gro'tter* 'Grottorp' *Gró(u)þorp, '*Hä'tter* 'Hälltorp' Hälghatorp 1412, '*Kvä'n̩ter* 'Kvarntorp', '*Bra'nster* 'Brandstorp', '*Pu'kter* 'Puketorp'

etc. (196). Det är tydligt att reduktionen genom bortfall av explosivan härrör ur ställningar framför "ännu en kons." i böjningsformer och i sandhi. Men endast i SBoh. etc. har språket auktoriserat de satsfonetiska reduktionsformerna i torp-namnen som normalformer (dvs. i talspråket, icke i skrift). I andra delar av Norden bevaras *p* i *-torp -arp -rup* etc. överallt i normalspråket. Motsättningen mellan SBoh. etc. och det övriga Norden kan givetvis icke vara av principiellt ljudhistorisk art: 'ljudlagen' har varit densamma överallt (såsom bl. a. ströformerna med bortfall i områdena med i allmänhet bevarat *-p* visa). I stället beror den dels av en morfologisk faktor, dels och framförallt av ett kronologiskt förhållande. Den förra består i att torp-namnen i SBoh. etc. ha bestämningsformer (genitiv) på *-s* t. ex. *Skottorps marker* o. d., längre österut och söderut i SSverige, liksom andra ortn. på vissa, isht hårda kons. (SLandtmanson 1950, 49), sådana på *-a* (*-e*) t. ex. MVgl. *Kattarpa sjö*, *Säfshultaån*, Skåne *Åstorpa gård* etc. Viktigare är kronologien. Som Sahlgren har visat, äro torp-namnen äldst i Danmark och ha därifrån spritt sig mot norr. Senast ha de kommit till Norge (mest i SØ) och till perifera delar av Sverige; här ha de i regel behållit sin karaktär av sammansättningar och associationen med grundordet har förhindrat reduktionen. I Danmark och i vissa delar av SSverige: Skåne, VBlek., Hall. (upp till Viskan), Ö. och inre Vgl., V. och N. Smål, S. och inre Ögl., har sammansmältningen av de ursprungliga ordfogningarna till sammansatta ord och förenklingen av dessa sammansättningar till vanliga enkla två- och trestaviga ord försiggått redan under ett äldre språkskede då torp hette *þorp* och då den normala fonetiken i den stora mängden av enkla ord krävde att *þ* endast stod i början av orden i stark taktdel men i inljud i både stark och svag taktdel ersattes av *ð* efter vokal och *r*, *d* efter vissa andra tonande kons., *t* efter *s*, *k* etc., ungefär som i fisl. c. 1300 (364). I Götaälvsområdet dit namnen kommo relativt tidigt har också förenkling ägt rum men först på en tidpunkt då *þorp redan allmänt hette *torp*. Vid normaliseringen av satsvarianterna i talspråket har då här den p-lösa formen föredragits framför den som innehöll en tonlös explosiva både i början och i slutet. Det är en dissimilatorisk tendens som gjort sig gällande liknande den som framträder i sv. dial. *tīd* l. *tī* 'dit' med försvagning av *t då *t* föregår, men *dīt* med bevarat *t* efter *d-* (< *þí(a)t), också i fsv. (MB 1) *fiätith gripith* (*th* = *ð*) : *budhit wädhrit*, fda. (PLaale) *flycketh* : *bidhet*, nda. '*slotəð* : *fä'ðət* 'slottet : fatet'. Jfr även gotiska konsonant-dissimilationer i ändelser som t. ex. *fastubni* : *waldufni*. En nära parallell till motsättningen SBoh. etc. *-ter*, *-tər* < *-tor(p) : SHall. etc. *-ðorp o. d. är också den likartade i Västf. mellan '*Isspjäll* 'Eidspjeld' *Espihol(t) : '*Hīmjält* 'Imjelt' *Elmiholt.

I SHall., Da. etc. där efterledsvokalen i flertalet torp-namn under ett visst skede föregicks av *ð* eller *d* — eller i nutiden delvis annan tonande kons. (*Spannarp* etc.) — var det tydligen icke samma anledning som i SBoh. etc. att normalisera reduktionsformen utan tonlös konsonant i slutet. — Reduktion av *rk* > *r* i ordet *kirkia träffas i förled i sv. etc. *körgård* o. d. (72 f.), i mellanleder i Västf. *'Ny'kkersånn* (91, 200), Bornh. *Bolskersen*, *Östermarkersen*, *Västermarkersen* (91) och normaliserad i slutleder i Bornh. *Åkker*, *Nyk(k)er*, *Larsker*, *Olsker*, *Klemensker* (91, 107). (Reduktionen > *ker* (*kər*) måste vara äldre än palataliseringen av *k framför *i* i *kirkia (Bornh. *k'ärk'a*, no. *kjörkje*), jfr om -köping s. 195.)

Anm. Likvidametatesen. En särskild art av efterledsreduktion som på annan väg än vid de förut behandlade bortfallen och försvagningarna leder till ett för nordisk ljudbyggnad i enkla ord normalt resultat: kort stavelse i ändelsen, består i en omkastning av ordningsföljden mellan efterledens vokal och en följande likvida (*r*, *l*) framför ännu en konsonant. 'Likvidametatesen' har paralleller i andra språk t. ex. feng. (*-þrop* för *-þorp*), lågty. (*nothdruft*) och i synnerhet i slaviska språk. I de nordiska språken inträder detta slags metates endast framför heterorgan kons.: exemplen ha *p*, *k*, *m* efter likvidan. Metatesen är särskilt bekant från de danska namnen på *þorp: *Stenstrup* etc., men den förekommer också i andra fall och även utanför Danmark. Namnet *Stockholm* hette i mellansv. dial. omkring 1700 allmänt *Ståkklåm* o. d., ett uttal som ANoreen uppgivit för Värml. (Fryksd.) ännu 1878 och CLarsson för By i SÖDal. 1920-39; genitiv av namnet var allmänt *Ståkkåls* o. d., där metatesen uteblivit framför det homorgana *s*, sedan *m* fallit. Liknande metates i efterleden -holm träffas i flera fall i Jylland t. ex. *'Krenglom* 'Kringlum' Cringholm 1291, *'Rislem* 'Rislum' *Hrísholmr (jfr om -lm 341 f.). Likartad är omkastningen i NSjäll. i ä. *'Tibrige* 'Tibirke' -*birki. Så också i da. *Stenstrup* etc. Huvudregeln är att likvidan flyttar sig från den följande heterorgana konsonanten — försåvitt denna håller sig!, se ovan — till närheten av den föregående konsonanten tillsammans med vilken den oftast bildar en frekvent, lätt uttalad (ofta homorgan) förbindelse. Vinsten är kort stavelse i ändelsen. Märk, att om konsonanten efter likvidan är en tonlös explosiva denna även efter omflyttningen behåller sin kvalitativa släktskap med de urspr. långa explosivorna och ljudhistoriskt skiljer sig från de gamla korta explosivorna efter vokal (jfr 355 och ä. skrivningar som Slangropp 1449, Tholstrupp 1466). I Danmark sker metatesen av -orp > -rop -rup (redan i fda. tid) efter vilken kons. som helst, och -rop (-rup) står kvar i synnerhet efter med *r* homorgana konsonanter t. ex. i -strup ; efter heterorgana kons. (delvis

också andra) inskjutes vanl. framför *r* en hjälpvokal, kanske omedelbart vid metatesen, i varje fall kort därefter, alltså -rop -rup > -erop -erup. Till heterorgana kons. räknas därvid också palatala *l̆* och *ń*, som i de flesta da. dial., trol. förr i alla, uppkommit av urspr. *ll, *nn och genom assimilation av ä. *ld, *nd både i ursprunglig och genom synkope av mellanvokal tillkommen sekundär förb. av *l, *n, *ll, *nn, *m, *ng, *rn + *ð (< *þ). I Jyll. finns -erup -erop endast efter *l̆* och *ń* t. ex. (i orig.-urk.) Vejle *'ŭl̆erop* 'Ullerup, Vgalthorp 1291 Vldrup 1394 Vldorp 1396 Vldropp 1436 Vlderup 1452 Wlleropp 1476 *Uggluþorp, *'Stăńerop* 'Stenderup' Stenthorp 1304 Stendorp 1448 Stendrop 1476 Stenderup 1512 *Steinþorp l. *Steina-?, *'Drăńerop* 'Drenderup' < *Dreng(ia)þorp (dessutom i några ex. efter *v* < *bb med dentalen utstött mellan labialen och *r* t. ex. *'Knăverop* 'Knabberup' jfr *Knabdrup* 1502 etc. < *Knabbaþorp : KHald). Eljest har Jyll. allmänt -rup (-'rop -'rep l. d.) men den föreg. konsonanten är då alltid *t* l. *d* (som väl i J. icke kunna åtskiljas?): *Stenstrup* *Steinsþorp, *Hostrup* *Horsaþorp, *Glattrup* *Glappa-, *Attrup* *Atta-, *Buktrup* *Bukka-, *Bierndrup* *Biarna(r)-, *Bramdrup* *Brama-. ÖDanmark (NSjäll. etc.) har som Jyll. vanl. -rup efter *t* (*d*), isht *st*, och -erup efter *l̆*, *ń* (i Själl. ofta sek. > *l*, *n*), men det kan ha -erup också efter andra heterorgana kons. än *l̆*, *ń* t. ex. *p*, *k*, *b*, *m*, *ng* samt i vissa fall efter *s* och *t* (*tt*): *Munkerup* *Munka-, *Bukkerup* *Bukka-, *Tømmerup* *Tumma-, *Boserup* *Bósa-, *Bøtterup*, *Slangerup* (l. *Slangrup*) *Slanga-, Skillnaden beror på att Jyll. i namnen med urspr. mellanvokal tidigt och allmänt synkoperat denna, i regel redan förlitterärt (åtm. i homorgan miljö) och trol. redan på sammansättningsstadiet, varefter þ i -þorp förändrats som i urspr. kons-förb., alltså *Bukkaþorp > *Bukkþorp > *Buktrup*. Ö. Da. (NSjäll. etc.) åter förhåller sig ungefär som SSv. (Skåne etc.): i ä. fornspr., på sammansättningsstadiet, bevaras i regel mellanvokalen, i Da. som *æ*, *e*, senare, efter förenklingen, blir þ > ð och i den enkla daktyliska trestavingen inträder homorgan ultimasynkope (180, 183), varefter *ð omedelbart faller i *ðrp (liksom i *ðrf i *morfar* etc.) och den mest sonora vokalen får överhand vid reduktionen, alltså i de sydsv. a-e-målen *a* i *-aðorp > *-arp*, i sv. a-e-mål stundom *o* i -*eðorp (< *uþorp) > *-orp* — som senare ofta utbytts mot *-arp* efter den vanligaste typen — och likaså i de sv. och da. e-målen *o* i *eðorp (<-*uþorp -*aþorp) > *-orp* l. dyl. (jfr Sahlgren NoB. 1922), säkerligen icke utan visst inflytande från det ännu ofta oförsvagade (-)*torp*. Härigenom uppstod i ÖDa. t. ex. i början på 1400-t. en mängd namn på -orp föregånget av ett flertal även 'heterorgana' kons. — utan motsvarigheter i Jyll. — och detta -orp blir sedan genom dansk metates > -rop -rup och, med hjälpvokal om sådan behöves, > erop -erup. Ex.

NSjäll. (Horn)[1] '*Löngeråp* 'Lyngerup' Liungæthorp 1355 Liungethorp 1364 Lywngorph 1464 Liwngrop 1469 -rup 1470 Lywngerop 1473 -rup s. å. Løngerop 1487 etc. < *Liungaþorp *Lyngua-. Jfr sv. *Ljungarp, Munkarp, Tommarp* (i a-e-mål), *Sibborp* '*Äbborp* (i e-mål). Märk att *o* ("ä") i vissa sv. e-mål är den normala 'svagtonsvokalen' framför *r*! ÖDa. (NSjäll.) liksom SSv. kan dock i vissa ex. relativt tidigt (på -ðorp-stadiet?) ha synkoperat mellanvokalen, särskilt vid haplologi (jfr Sahlgren) och i homorgan omgivning (utom mellan *s* och *ð; *tt*—*ð; *d* < *t—ð, se ovan). Behandlingen i ÖDa. blir då väsentligen som i Jyll.: NSjäll. '*Väl'eråp* 'Vellerup' Wethlæthorp 1100-1200-t. Wethelthorp 1403 Wellerop 1457 Weldrop 1460 Wellerup 1475 *Veðlaþorp, '*Knārdrop* 'Knardrup' Knarredorp 1329 Knardorp 1400 Knardropp 1451 Knarderop 1491 *Knarra(r)þorp, '*Mördrop* o. d. 'Mørdrup' Myrethorp 1340 (EB) Myrdorp 1437 Myrdrup 1466 Mørdrop 1490 Mørderup 1499 (EB) 1560 *Mýriþorp (trol.); trol. också Själl. *Svallerup* *Sual(u)þorp. Sv. ex. äro Sk. (Torna, a-mål) '*Bjä'llårp* 'Bjällerup' Bialthorp Biel- 1200-t. Biellrop 1494 Biellorp b. 1500-t.(?), liksom SJyll. *Bjolderup* (Byældrop sl. 1300-t.) < *Bialaþorp (Ingers 1939 s. 214, DSt. 4, 314), möjl. (Ljunits) '*Trå'ngårp* 'Trunderup', (Ingelst.) *Gyllerup* etc. — Efter enstavig förled på lång vok. eller med förb. av vok. + kons., som (i D.) tidigt upplösts till diftong (*aγ o. d. > *au o. d.), har *-þorp över hela området blivit *-ðorp varpå i D. metates till *-ðrop följer; i sådant *-ðrop faller vanl. *ð t. ex. efter *á men i förb. *-äðr o. *öðr har *ð i D. delvis vokaliserats till i̯: Jyll. *Aarup* *Aðorp skr. Athorp 1335 Aa- 1342 (th = ð) Adorp 1465 Attorp 1426 (1611: tt missuppfattning av ett th i or.) > *Áðrup skr. Attrup 1418 1427 (1611!) > Aarup 1524, (Vejle) '*Säj'rop* 'Sejrup' Sæthorp 1330-48 Seyrup 1664 *Sæðrop *Sǽðorp, (Vib.) *Serup* Sæthorp 1424 (1580) *Seyrop -up* 1508 1555, (Vejle) *Hørup* Høthorp 1439 Hothrup 1436 (avskr.) *Høyrup* 1664 etc., '*Höj'rop* Hødrup 1416 (1492), (Tønder) *Højrup* Høthorp 1330-48 Hødrup 1424 Høyrop 1454, (NSjäll.) *Hørup* Hødhrop 1460 Hørøp -up 1460 *Høyerup* 1688, (Fyn 2 g.) *Højrup* <*Høyþorp (; formerna med -j- o. d. i ÖJ., NSj. torde bevisa *or > *ro utan hjälpvokal efter *ð); Själl. *Davrup* *Dagðorp, Jyll. *Skovrup* *Skógðorp. Namnformer med -rup efter lång vok. finnas också i SSv. t. ex. i Skåne: *Årup, Sjörup*. Det synes dock ännu ovisst om och i vad mån metatesen finnes i Skåne: -rup i *Årup* etc. kan bero på restitution efter danskt mönster liksom med säkerhet -erup i herrgårdsnamnen t. ex. *Krapperup* som är en dansk form för den äktskånska '*Krapparp* (Sahlgren 1925, s. 139). I varje fall Hall. har ingen inhemsk metates. Här heter

[1] I originalurkunder.

det '*Morp* för skriftens 'Morup' Mothorp 1307, '*Kārp* l. '*Kârp* 'Karup', '*Korp* l. '*Kôrp* 'Korup', '*Tōrp* l. '*Tôrp* 'Torup' Thorthathorp 1288 Thororp 1402 (Halmstads h.), '*Jörp* 'Görup'. I *Nyrpe* (Faurås h.), förr Nyrop 1600 -rup 1612 < *Nýðorpe dsg., saknas omkastningen numera också i skriftformen. Likaså alltid i '-arp-namnen' utom i herrgårdsnamnet *Hällerup* v. s. a. bynamnet *Hällarp*. Hall. '*Morp* *Móðorp, '*Korp* l. '*Kôrp* *Kóðorp och '*Nyrpe* *Nýðorpe kunna bero på sekundär hiatuskontraktion, eftersom *ð i Hall. faller efter lång vok. i stark taktdel (62 ff.). Men man kan också räkna med homorgan penultimasynkope i böjda former t. ex. *Nýð(o)rpe med bortfall av *ð i förb. *ðrp (166, 180, 201, 359). '*Kārp*, om < *Kakaðorp, förstås snarast ur *Kag(ð)rpe -a (jfr *stērs* < *stegrs). *Tōrp* är säkerligen haplologiskt liksom Hall. *Hjälm* *Hialmem (104). Som Hall. '*Morp* *Móðorp etc. kan MVgl. (Ås) ä. *Siörp* 1555 ha uppstått ur *Sióðorp medan nuv. *Sjö'arp* är en yngre restitution; i MÖgl. (Göstring, Vifolka) *Sjögarp, Mogarp* har det inskjutna *g* < *w hindrat hiatuskontraktionen (61 f., 58 f.). — (Sammandragningar av samma slag som i Hall. finnas också i Da. särskilt i Ö. och liksom i H. nästan blott i uttalsformer, motsv. skriftformer på -rup (und. Vib. *Hvirp* trol. *Huirfðorp). Jyll. har även ett antal målformer på '*-erp* (delvis ~ '*-erop* o. d.) för skr. *-erup* (efter *ĺ ń*) t. ex. '*Hiĺerp* 'Hillerup' Hildorp 1291. NSjäll. '*Nȳ'rp* 'Nyrup' Nuthorp 1211 (EB) är säkert att förstå som Hall. *Nyrpe*, och möjl. också Jyll. (Vib.) '*Brō'rp* 'Braarup' Brothærthorp 1231 (ung.) som Hall. '*Tōrp* *Tor(ð)orp (104). I det hela synes dock materialet icke ge tillräcklig ledning för förståelsen av dessa sammandragna former i Jyll. och deras förhållande till de oförkortade varianterna i uttal och skrift. Mest sannolikt synes dock vara att de uppstått genom en senare jylländsk heterorgan synkope i ultima, dels i tvåstavingar t. ex. '*Sjörrp* < '*Sjörep* '*Sjörop*, dels i trestavingar t. ex. '*Gröńerp* 'Grynderup' < *'*Gröńerep* < *'*Gröńerop* (*Grundaðorp), se 113, resp. 180. (Så frestande det än kunde vara att t. ex. återföra '*Hiĺerp* direkt på fda. *Hildorp*.)

I genitivformen av *torp*-namnen, sedan *p* fallit mellan *r* och *s*, inträder ingenstädes någon metates av *or* > *ro* framför det med *r* homorgana *s*. Se de förut anförda exemplen. Motsättningen mellan ä. *Balrop* b. 1400-t. 'Ballerup' och *Baldorsbrun* o. d. 1335 etc. 'Baldersbrønde' är alldeles densamma som mellan *Ståkklåm* 'Stockholm' och *Ståkkåls stad* 'Stockholms stad'.

Överhuvud saknas i de nordiska språken (liksom i feng.) säkra exempel på metates av vokal + likvida framför en med likvidan homorgan kons. Däremot finns ex. på den motsatta omkastningen — av likvida

+ vokal — framför homorgan kons., nämligen i åtm. ett upptaktsord: *brot* *braut som allmänt blir *bort, burt* o. d. samt i förleder av några lånord med urspr. upptaktsbetoning t. ex. *Kirstin, Kerstin* av *Kristín Kristína*: likvidan ansluter sig till den besläktade konsonanten. (Ett särfall är *Birgitta* av *Brigitta*.) Den normala utvecklingen i efterleder av dylika ljudknippen är i stället försvagning och synkope av vokalen mellan likvidan och den homorgana kons., varefter likvidan blir stavelsebärande och en hjälpvokal uppstår f r a m f ö r likvidan: ex. Värml. (Näs) '*Grimmert* 'Grimbråten' *Grímbroti -a, Jyll.`*Horsens* *Hors(a)nes, sv. *Anders* *Andres (jfr ovan). Liknande i mellanleder: Östf. '*Askersby* 'Asgrimsby', Vgl. (Vart.) '*Angerstørp* 'Arngrimstorp' etc.

I efterleder kan alltså en förb. av en likvida och en heterorgan tenuis förändras på tre olika sätt: 1) bortfall av tenuis, 2) bortfall av likvidan, 3) metates: ex. 1) Boh. '*Pukter* 'Puketorp', 2) Hall. '*Äbbap* 'Ebbarp', 3) Da. *Stenstrup*. Förut ha vi sett att de två första förändringarna också kunna förekomma i stamst. i stark taktdel 'framför ännu en kons.'[1] Några nynorska exempel visa att också nr 3, metatesen, kan inträda under samma förutsättning. I "tørklæde" och 'förkläde' har Solør likvidaförlust: *tøkle, fökle*, men metates finns i Hord. '*frykle*, '*frykkel* (Aasen) < *fyrklǽði. SGbr. (Gausd. etc.) *trýstúgu, trýstu* 'torkstuga, bastu' går som vokalen visar tillbaka på *trykstugu *tyrkstugu med *y* < *ÿ regelbundet i Gbr. framför *rk*, och framför *k* bevarat genom anslutning till huvudglosan *tyrka* v. (varför k sedan fallit efter metatesen förblir dunkelt): jfr NGbr. *töstúgu*. Några intressanta norska ortnamn visa metates av *y + *l framför *ks* (i relativt sen tid uppkommet genom heterorgan synkope): SOpl. (VToten) '*Flíksau* 'Flikkeshaug' i Fylkishaughi 1362 och Busk. (Norderhov) '*Fläksau* 'Flekshaug', båda > *Fylkishaugr; likaså Hed. (Rings.) '*Flesaker* 'Flesaker' a Fylkishaugi 1344 1348 Fylkesager 1520 och Busk. (ÖvEiker) '*Flessåker* 'Flesaker' < *Fylkisakr, i vilka dock *k i *ks senare fallit efter metatesen genom dissimilation gentemot **k* i *-aker, ett moment som icke var förhanden i de två första namnen: jfr äldre skrivningar för namnet i Ringsaker: Filckisager[2] 1574—97 Flissager[2] 1669. Om namnens betydelse se MOlsen, Ættegård 1926, 264 f. Andra ex. i ortn. äro SOpl. (ÖToten) '*Fråktnsta* 'Froknestad' säkerl. *Forkunnarstaðir, Hord. '*Språkklann* 'Spurkeland' trol. *Spurksland (jfr Hord. *Hopland* *Hofsland, 353), Nordfj. '*Briksdä'lin* 'Brigsdal' i Birgisdale BK., Nordl. '*Strö'ksnes* 'Størkesnes' *Styrkarsnes. — Alla tre slagen av förändring äro beroende av 'ännu en kons.' i böjning eller

[1] Om metates av vokal och *r* i äldre fornda. framför antevokaliska *g* och *k* i stamstavelser se i det följ.

[2] Med danskt g för k!

sandhi dvs. trekonsonantism Den fonetiskt naturliga, mest 'normala' förändringen är kanske nr 1, tenuisförlusten. Då tenuis håller sig, trots trekonsonantism, kan det bero på flera skäl: association med huvudglosorna i förled eller efterled, relativ fonetisk bekvämlighet och därmed relativ frekvens i språket av den speciella förbindelsen (t. ex. *kl* eller *rkl* i *förkle*, **Spurkland*), relativt sen uppkomst av kombinationen med 'ännu en kons.' (*Fylk(i)shaugr, *Fork(u)nna(r)- etc.). I sådana fall utstötes i stället gärna likvidan. Metatesen kan anses som en variant av likvidaförlusten: likvidan avlägsnas ur den besvärliga förbindelsen men tack vare en relativt livlig föreställning om ordets gamla form behålles den på annan plats, och alla ljudelement i den traditionella ordbilden äro räddade. Ett vilkor för metatesen är tydligen en gynnsam 'föregående konsonant' t. ex. *f*, som *l* och *r* lätt förenas med i en frekvent förbindelse. I ett fall som *tá(l)kn* är den utvägen stängd: *tl* existerar inte i början på ord i nordiska språk. Nyisländskan med sin ojämförliga fasta tradition behåller enligt Blöndal alltid *l* i *tálkn* men i två av de fem olika uttalsvarianterna har den löst svårigheten genom att sätta *l* sist i ordet: *tauɡl'*, *taunl'* (31). Andra dialekter ha låtit *l* falla. Här minns jag ett ord av Otto v. Friesen: "Vad skall en stackars flicka göra?"— på tal om ett liknande fall i språkhistorien.

Exkurs: De begynnande konsonanterna i efterlederna.

Konsonanterna i efterledernas och andra efterstavelsers framljud, före vokalen, behandlas om association icke hindrar, liksom konsonanterna efter vokalen, överallt i anslutning till de enkla ordens normala fonetik, men i detta fall fonetiken i starka taktdelar, dels i inljudet mellan vokaler, dels — om efterleden synkoperats — i slutljudet efter vokal. Förändringarna tillhöra alltså strängt taget kapitlen om starka taktdelar (liksom vissa förut berörda förändringar i slutet av förlederna) men de sammanföras likväl redan här i en särskild exkurs då det synts lämpligt att behandla samtliga förändringar i (de ursprungliga) efterlederna i ett sammanhang.

I fråga om det normala ljudbeståndet i fornspråket i de enkla orden hänvisas till Inl. s. 28 f.

Som det där nämndes förekom konsonanten *h* endast i uddljud, aldrig i in- eller slutljud. I enlighet därmed faller överallt i nynordiskan *h i början av efterlederna: sv. '*Ståkkålm* 'Stockholm', fvn. *ǫlugi* l. *alugi* 'allvar' *alhugi, Vgl. (Mark) '*Hålt* 'Håhult'.

De tonlösa frikativorna *þ och *f, vilka liksom *h endast existerade som begynnelseljud i historisk nordiska, ombytas med andra ljud. I stället

för *þ inträder *ð* efter vokal och *r*[1]; *ð* varav senare vanl. *d* efter *v, γ*; *d* efter andra tonande kons.; *t* efter tonlösa kons. *s, t, k, p*: fvn. *Suíðióð*; *hiǫrðing, arfðegi, Sigðir* msn. *-þér, *Ber(g)ðórr* -*þórir — senare nyno. *Börå Bölo Baro* etc. —; da. *Aarup* *Áðrop *Áðorp *-þorp; — fda. *Stendorp* '(*nd > pal. *ń*) *Steinþorp, fvn. *Halldórr* *-þórir, fno. *Arndor* l. *Andor* *-þórir — assimilationen *nþ > *n* (*n*) i fisl. *Arnórr* är en tidigare företeelse och förutsätter förhistorisk inljudsfonetik — fda. **Daldorp* '(Jyll.) Dollerup' (*ll > pal. *ĺ*) *Dalþorp; nyisl. *gŭstuk* 'barmhärtighetsgärning' *Guðsþǫkk, da. *Jonstrup* *Jónsþorp, VVgl. '*Knu'ster* 'Knutstorp', Busk. '*Ströttvet* 'Strötvet' *Strykþueit; Vgl. (Mark) *Håvet* *Häðvet *Háþueit. Så behandlas urn. *þ också i pron. *þú, þat* etc. då de stå som enklitiska efterord, i fornspråken och ännu i yngre mål: fisl. *snúðu* 'vänd(du)!', *farðu, segðu, kenndu, rístu, gakktu* (imperativer!). Fnord. *f- ersättes av *v* efter vokaler och tonande ljud, kvarstår efter *p, t, k*: fvn. *tuévaldr* *tuéfaldr, fsv. *ovormaghi* 'omaga' *óformagi, *Ovagher* msn. *Ófagr jfr Ófeigr (376), Smål. *Våkstorp* *Ovaghs- l. *Uvaghs-, Östf. '*Säves* 'Sævis' i Sæfissi RB. *Sǽfyrsi, Hord. '*Håviskland* Hafiskaland BK.; fsv. *Vivaster Bovaster Þorvaster Kätilvaster* msn. *Vífastr etc., fno. *Þorvastr*, fda. *Arwast* *Ar(n)fastr, Bornh. *Väwest* msn. *Véfastr; SUppl. '*Jərveln* 'Görväln' fjärd och säteri i *Järfälla* sn. skr. de Gerfelli 1314 *Geirfell-, ÖAgd. '*Bărverkjilen* vikn. *Berufiarðar- vid '*Bårröja* 'Borǫen' *Ber(u)øy, SUppl. *Dävensö* *Degfinnsøy *Dagfinns- (Omlj. 38); sv. *styffar* *stiúpfaðir. Efter *s* ersättes *f- i äldsta tid — då f ännu var bilabialt? — av *p* (åtm. mellan *s* och *r*) i fsv. *husprea* ÄVgL, fg. (runsten) *husbroia*, fno. *húsprøyia* 'husmor', VNorge *hesprei* ä. 'husmor', y. 'åskan' *húsfrøyia; däremot senare av *v* — som i nynordisk fonetik normalt icke skiljes från *f* efter *s* jfr sv. *svär* = *sfär* — t. ex. ÖAgd. '*Bri'ngsvär* *Bringsfirði, Rog. '*Tў'svör* *Teitsfirði.

De tonande explosivorna *b, d, g* existerade enligt äldre samnordisk och förlitterär fonetik normalt endast i uddljudet och i in- och slutljud i förb. *bb, dd, gg, mb, ng* och de äldre (ursprungliga eller genom tidig synkope uppkomna) förb. *nd* och *ld*, senare enligt alltjämt samnordiska och delvis förlitterära inljudsregler också — frånsett vissa fall av *ð* på Island — i förb. *bd, gd, γd, vd, md* och i de yngre (genom senare synkope uppkomna) förb. *nd* och *ld*. I andra ställningar korrespondera med *b* etc. motsvarande tonande frikativor: *v* (< *ƀ), *ð* (*dh*), *γ* (*g, gh*) eller — i närheten av tonlösa kons. — *p, t, k*. I konsekvens härmed substitueras begynnande *b, *g i efterlederna av *v, γ* efter vok., *r* och *l*; *d av *ð* efter vok. och *r*; *b, *d, *g av *p, t, k* efter *s, p, t, k*. Eljest stå de kvar som *b, d, g*. Ex.: fsv. *Owradher* msn. *Óbráðr, fisl. *íðrótt* 'idrott etc.' *-drótt (Johannisson, Meij. ark. 5, 1943), Vgl. (Kind) '*Övrastərp* 'Öbrans-

[1] Till senare lokala förskjutningar tages här och i det följ. i allmänhet icke hänsyn.

torp' *Øybrands-, ÖÖgl. '*Övvembo* 'Öbbnebo' *Öb(b)ne- *Auðbiarna(r)-; former med *v* t. ex. *hǎvål hŏvol hŭvul -el* (jfr nedan) i Norge från Mjösentrakten till Romsd. och Trondh., i Sverige från ÖvDal. till Ång. och Jämtl. v. s. a. *b*-former t. ex. *hoball* l. *håball hau(g)ball* etc. i delar av (Trondh. och) S. och SV. Norge samt i VSverige från Boh. till Värml., allt hörande till Aasens '*haaball* 'midsommar, tiden mellan slåtter och skörd' < *hábaldi l. *hóbaldi m. (även *haug-), resp. *há- *hóbalda f.; Ndm. *Fevelen* ön. af Fiuola AB. jfr fisl. *Fíbuli -a* Gislas.; Jyll. (Feilb.) '*nĭwer* l. '*nўwer* (också '*nĕv'er*) adj. 'som nyss kalvat' (om ko; även om råmjölk efter kalvko) < *nýbǽr a. f.; — fno. 1200-t. *barðagi* m. 'strid' *-dagi, *árðegis* adv. 'tidigt på dagen'; Uppl. '*spōlag* Ögl. '*sporlaga* 'kännedom, spaning' *sporðagi -ar *spurdagi m. ('*spōlag* etc. möjl. med tunnt *l*; i så fall genom anslutning till *lag* s. nt.); Busk. (Ring.) *te hålås* l. d. 'till vardags', ÖKalix *wǎlas*, Häls. (Ljusd.) *vəlas*, Värml. (Dalby) *hǝ̄las*, SHall. (Knäred) *həureskläг* 'vardagskläder' *huarðags(-) *huar- *huerdags(-); Fyn *läwre* 'lördag', Värml. (Dalby) *lə'la*, Häls. (Ljusd.) '*løla(n)* (Bjur.) '*lelag*, Busk. (Ring.) *lə'la* o. d. *lau(ga)rðagr *-dagr; Fär. '*boeriskur* 'borðiskur', Sunnm. '*borosk* l. '*borsk* (öppet o!), SHord. *borisk* 'trätallrik etc.' *borðiskr *borðdiskr; — SMöre *valvramäss* Ögl. *valvermäss(a)* '30 april' *Valborgar-, SJyll. '*Fyĺveng* 'Fyldbing'; Vgl. (Mark) '*Aljesbu* 'Algutsbo'; — sv. *rospigg* m. *róðrsbyggi, Uppl. etc. *huspon -en* 'husbonde(n)', *jäspə -e* nt. 'bröllop (gästbud)', Ögl. etc. *jä'skål* o. d. 'gärdesgård', Smål *bŏstel* m. 'hemföljd, del i boet', Uppl. *Ortala* gn. *Ulfsdala (Sahlgren); fno. *þuattagr* (sälls.) 'lördag' *þuáttdagr, Agd. SRog. *mitting* o. d. 'gödselhög, mødding' *mykdyngia; fno. *Mørtalr* *Myrkdalr; Östf. '*Åkkälen* 'Opgaarden', Hed. SOpl. '*Okkal* 'Oppegard'; ÖÖgl. '*Vippolandet* 'Vikbolandet'; fisl. *Pappýli* *Pap(a)býli, Hed. '*Krappel* 'Krattebøl', Värml. '*Mompel* 'Munkebol', Finl. (Nagu) '*Ampul* 'Antböle', SJyll. *Vippel* *Vipubóli; SOpl. '*Brappär* 'Bratberg', '*Gröppär* 'Grøtberg' *Griótberg, Jämtl. '*Äppar* 'Ekeberg'; Uppl. etc. *Gryppy* o. d. 'Grytby', '*Yppy* o. d. 'Ekeby'. Vid association av efterleden med samma efterled i andra sms. och med det enkla ordet kunna *b, *d, *g bevaras, t. o. m. delvis efter *p, t, k*, och assimilera då ofta med sig förledens slutkons.: Bornh. *Äzber* 'Esbern', *frözzbeddiń* 'frostbiten', *hūzbōne* 'husbonde'; da. *mødding* *mygdyng(ia) *myk-; Fär. etc. *maddjēer majjär -er* o. d. 'matlagning m. m.' (340) i ett stort område från Fär. över Östl. till Värml. Dal. Jämtl. Häls. < *madgerð *matgerð f., Älvd. 1622 '*maggiärde* pt. 'lagade mat'; fno. *Fladdal* *Flatdalr, Hord. *Guddal* *Gautdalr, NRog. '*Ståggdal* 'Stokdal', Hord. '*Uggdal* Busk. '*Uvvdäl* 'Opdal', Romsd. '*Obbdöl* *Updøla, '*Uggaren* 'Utgaarden', STrondh. '*Kläbbu* 'Klæbu' *Kleppabú; Uppl. Dal. *Tibble* o. d. *Þykbýli; Uppl. etc. *Ubby* 'Utby', *Viby* l. *Viggby* *Víkbý, *Gribby* *Griútby. Jfr Lindroth NoB 3,

1915, 37 f. o. anf. lit. I Uppl. och Västml. har -by, åtm. i skriftformerna, i några fall tillagts på nytt till redan förut regelbundet assimilerade former med *pp* etc.: *Bäppeby Grippeby Vippeby Väppeby Värpeby* < *Bekkbý, *Griútbý, *Víkbý, Vætbý l. *Vetbý (Sahlgren NoB 1947), *Verkbý l. *Verpbý, jfr ä. skrivningar som *Bäbby Bäppi, Värpy* etc. och ännu existerande uttalsformer som *'Bäppi* l. *'Bäppe* etc. — *B, d, g* som kvarstått enligt huvudregeln (efter *n, m, l* etc.) fördunklas vid tillfälle genom sekundära assimilationer: ÖAgd. *'Ly̤gger* 'Lyngør' *Limgarðr, Värml. *'Hoggasvīk* 'Hungarsvik' *Hulmgarðsvík, *Angersby* *Arngeirs-, Dalsl. *Hängelsrud* *Heimgeirsruð; Skåne *sönna* l. *sönne* 'söndag', Danmark (Als, Samsø) *'bræmer* 'Rubusarter' av *brind-? och *ber 'bär'.

Uddljudande *v- i efterleder faller i stor utsträckning alltifrån sent urnordisk tid liksom i vanligt inljud i sht efter lång stavelse på kons. samt före och efter *o* och *u*: fno. *Þóraldr* l. *Þoraldr* *Þórvaldr, *Noregr* *Nor(ð)vegr, Nordl. *'Gullså* 'Gulsvaag' *Guðleifsvágr, Sogn *'Aspikadn* 'Aspvik', Östf. *Fŭruärp* 'Furuvarp', NTrondh. *'Buarp* 'Buvarp'; Nordfj. etc. (Ross) *'rjøppe ropa rjøp røp* v. s. a. Nordfj. *rjøvippe* Hord. Rog. *joovippa* f. 'liten kvast, viska' *hrióðvippa; Hord. *'Brök* 'Bruvik' *Brú(n)vík, Romsd. *Mek* *Miðvík, Västf. *'Virrik* *Vervíkar, Gästr. *Bärreck* *Bergvík, Häls. *'Hudik* 'Hudiksvall' *Hǫfuðvík, Ål. *Gästerby* Gästrikaby 1397 *Gest(a)r-(v)ík; SJyll. *Tiset* *Tísviðr och andra da. ortnamn på *-viðr 'skog'. Många ex. i vin-namnen. — Uddljudande *i̯ (*j) i efterstavelser är sällsynt. Bortfall föreligger i nyisl. (»pop.») *'altint* 'altjamt, altjent [!]'; NHord. Voss *'bjønnserv* (äv. lösgjort *'erv?*) 'järv' (: NBerg. Trondh. Nordl. etc. *'jarv, 'jerv*; allt enligt Aasen) < *biǫrnsiarfr (jfr Omlj. 48, 52); sv. dial. *a* 'jag' i sht efter *r* t. ex. Vgl. *har-a* 'har jag', Jyll. allm. *a* l. *ä* 'jag' (Omlj. 56). Bortfall av *j < *g framför (urspr.) främre vok. i Vgl. (Veden etc.) *'Sōḷāṭ* 'Solgärdet', *'Långāṭ* 'Långgärdet', SÖNorge *ha-hötṭ-iti* l. *-itti* o. d. 'hört omtalas' *jiti *getit (jfr SÖNge *i*, präs. *ir* 'ge, ger', *ikk* 'gick', sv. dial. flst. *ikk ekk*, tydligen ur enkliser).

Övriga konsonanter: *k, l, m, n, p, r, s, t* (delvis även *j*), som äro m. l. m. vanliga i nordiskt inljud, bevaras i regel, men kunna förlora sin egenart genom sekundära assimilationer; ex. sv. *hāṇāḷ* 'hårnål', *vāṣågōd* 'var så god', *össjöte* 'östgöte', Skåne (Åsbo) *rīksjäls* 'riksgälds' (jfr ä. Stockh. *ri'ssjäls*, 353), *dāsjus* 'dagsljus', Uppl. *Andesjā'ns* 'Anders Janssons', Sk. *'Tröl Sjinssen* 'Truls Jenssen', MUppl. *'Oksjäl(l)a* 'Oxkällan', Vgl. *'Grässjärr* 'Gräskärr', Rog. *'Rissjäll* *Hrískelda, VAgd. *'Myddann* 'Myrland', VAgd. Tel. *'foddog* '»føderaad»; undantag' *forlǫg. — Genom assimilation eller genom sammanstötning av två identiska kons. uppkomna långa konsonanter ersättas omedelbart av korta kons. efter föreg. kons. och efter vok. i svag taktdel: fisl. *verkkaup* (~ *verkaup*) nt. 'arbetslön' (senare, genom skrivaretymologi, nyisl. *verðkaup*) < urspr. *verk-; jfr 32, 92 med exempel.

Undantag:

1) I dialekter med tjockt *ḷ* i inljud efter vokal och efter icke-dentala konsonanter kan urspr. uddljudande *l- utbytes mot *ḷ* i de nämnda ställningarna: Uppl. etc. *dåḷi roḷi* 'dålig rolig', Uppl. *'Åḷand, åppḷänning* 'upplänning', *åḷöpe* nt. 'avloppsdike', Ögl. *bāḳḷänges* adv., SBoh. (Tjörn, NInl.) *'Brån̩* 'Bråland' *-land, Tel. (Tinn) *trīvḷe* adj., *ŭvḷē* m. 'handled' *ulfliðr, *ŏgḷöite* nt. *augleiti, *stăvḷsus* 'utan stav', Akh. *'Langḷan* gn. 'Langeland', *'Tēuḷn̩* 'Taugland' *-lund (129), Opl. Hed. *'Bāḳḷi* 'Bakli', *Hăv-ḷan* 'Hovland' etc. — På grund av association eller av andra skäl kvarstår ej sällan *l* t. ex. Uppl. *orīmli* (~ *orīmḷi*) 'orimlig', *'Småland* etc. Märk att de nyare dial. i viss utsträckniug kunna ha tunnt *l* i samma fonetiska lägen som *ḷ* bl. a. i talrika lånord: *smal, klar* osv.

2) I språkarter med övergång av *t, k, p* > *d, g, b*, resp. *ð* etc. efter vokal kan utbyte ske av *t > *d* etc.: Boh. *fådī* s. 'sällsam händelse': *'dä'nte åfta fådi sjer, fådisamm* a. 'nyfiken, tankspridd', *fådia* v. 'vara försjunken i tankar' jfr Vgl. Dalsl. *fåtier fåtisam*, no. *'fåtid* s. o. adj., fisl. *fátíðr*; Boh. 1700-t. *fadej*, VAgd. 1600-t. *'faddig* (trol. = *'fădig*) 'fattig' *fātök *fátǿkr; Rog. *'Nå'då* Natwn 1514—21 *Nóatún; da. *'trăðve* Bornh. *träddua träddeva* '30' *þrǽtugu *þriát(i)ǫgu. I da. rspr. i vårdat tal *fŏretȳve* 'fyrretyve' står alltjämt *t* kvar på grund av association (och möjl. även därmed sammanhängande dipodisk rytm: ◡ ◡ ⏊ ◡).

3) I ortnamnen på -rud, -rum och (sälls.) *-rim faller *r ofta efter *s* föregånget av *r* och *ḷ* samt efter *ḷ* (särskilt *ḷ* med kons. före) i Norge på Östl. i sht i de nedre bygderna och i ännu större utsträckning i V. och S. Sverige (Skåne o. Blek.?) i den mån dessa namntyper förekomma: Östf. *'Närrsö* 'Nærsrød' *Neriðsruð, *'Kă'ḷṣu* 'Kalsrud' *Kalfs-, Västf. *'Gunnäṣe* 'Gunnersrød' *Gunnars-, Akh. (Fet) *'Eṣu* 'Ersrud' *Eiríks-, (Asker) *'Inguḷsu* 'Ingelsrud' *Ingulfs-, Hed. *'Ā'ḷṣu* 'Aarsrud' *Orms-, SOpl. *'Skuḷu* 'Skulerud' *Skúla- (jfr NBoh. *kåḷöd* 'kålrot'), Akh. *'Fugglu* 'Fuglerud', Värml. *'O'ṣe* 'Olserud' *Ólafs-, *'Kɞḷe* 'Kålerud' *Kola(ra)-; Ögl. *'Fɞgeṣum* 'Fågelsrum', Öl. *'Aḷjeṣum* 'Algutsrum'; Vgl. (Kind) *Uṣṣum* 'Ölsremma' Ylwisrym 1351 *-rim. Danmark har åtm. två ex.: Fyn *'Gundersø* 'Gundesrud', Loll. *'Troelse* 'Troelsrud'. — I sådana fall då *r* bevarats inskjutes på i nord. spr. vanligt sätt ofta ett *t* mellan *s* och *r* eller ett *d* mellan *n, l* (*ḷ*) och *r*, så särskilt i de övre bygderna på Östl. i Norge: ÖvNum. *'Bjö'nstru 'Ka'lstru 'Kvändru 'Jörändru 'Häldru 'Tŏ'ṣtru* (*Þóris-), Halld. *'Töllestru* *Þorleifsruð, Tel. *'Ingustru* *Ingulfs-; även Östf. *'Smeströ* 'Smedsrød', Akh. *'Åḷdrö* 'Aalerød', Skåne *Lemmeströ* Lemmesrydh 1400-t.

Konsonantförbindelser i början på efterlederna förlora stundom sin första kons. i trekonsonantism enligt vanliga inljudsregler: fisl. *Sigríðr* *Sigfríðr, NTrondh. *'Hassjoḷ* 'Hasfjord' (345), VAgd. *'Bringsjōr* 'Bringsfjord', Rog. *'Jässjädl* 'Gjeisfjeld', Hord. *'Ramjōr* 'Rambjør' *Hrafnabiǫrg, Härj. *Ymjär* *Ingibiǫrg; NÖsterd. *'Q'fta* 'Often' *Uppstufun(a), Värml. etc. *l̄iftyttj* 'lifstycke' och flera dylika (s. 353) samt, med inskott av *t*, sv. etc. *hustru* *húsfrúva, no. *Astri* fno. *Ástríðr* *Ásfríðr. I förb. av kons. *+ j, *v (*i̯*, *u̯*) ha dock vanligen och i första hand de senare ljuden fallit: Jämtl. etc. *Imbär -er* *Ingibiǫrg, sv. da. *Torben* 'Torbjörn', Nordl. *Ramberg* gn. *Hrafnabiǫrg, SDal. etc. *Bjursen Tansen Hinsen* etc. sjön. *Bjursiönn *Bjúrsiór etc., NOpl. NBusk. etc. *Ettensen Fullsen* mfl. *Etnusiór etc. (trol. icke *-sǽr), Ögl. *träfōḷ* 'träfjöl', Ögl. Smål. *råmmespankāke* o. d. 'råmjölkspannkaka', Smål. (ÖHär.) *'Åmmeskabo* 'Åmjölkesboda', sv. *antingen* da. *enten* *annattueggia o. d., Tel. *'Utingsru* *Úþueginsruð, Vgl. (Vart.) *'Utingstørp* 'Utvängstorp' *Úþuegins-, VSjäll. *Kongsted* Conigstved 1400 *Bjergsted* Byerstveth 1370 och många andra danska namn på *-ted* av *-þueit.

Också förlust eller förändring av begynnelsekonsonanter på grund av progressiv fjärrdissimilation eller metates kan förekomma: Norge *Langrann* 'Langland' (Rygh Indl. 21), Östf. *'Gråḷe* 'Graarød', Gotl. (Färö) *grōulāka* 'glödraka', Ögl. *fäḷkre* 'förkläde'. (Vanligare är regressiv fjärrdissimilation men den vidkommer icke efterlederna.) I no. *Randi* *Ragnfríðr har *f fallit mellan *n och *r och *r har genom fjärrdiss. med *r-* i början och närassimilation med föreg. ljud ersatts med *d*, jfr fno. skrivformer som Ragnriðr Ragnrið Rangdið Rangdidh etc. (om *gn s. 342 f.). Liknande i no. *Andri Andi* *Arnfríðr.

Konsonantförlusten i fall som Opl. *'Välsn̥* l. d. 'Dvergsten' (129), Rog. *Tåssn̥* 'Torsten' (126), Västml. *'Bjōn̥da* 'Björunda' *Bior(nl)nda *Biornlunda, da. *Taasinge* *Þors(l)nd *Þórsland mfl. (112 f.), Jyll. (Vejle) *Assendrup* *Asm(u)nd(ar)þorp beror på ställning i trekonsonantism som uppkommit genom synkope av efterledens (mellanledens) vokal.

— Ingen av de här ovan i exkursen berörda ljudförändringarna kräver för sin förklaring något antagande att orden eller ordformerna ha stått i upptakt, enklis eller 'svagton'. De kunna samtliga ha genomförts i starka taktdelar och i huvudtakter. Jfr även anm. s. 378.

Kap. 8. Kort tillbakablick på förhistorien.

Redogörelsen för den nynordiska ordförkortningen och ordförenklingen genom ljudförluster och ljudändringar i efterstavelser är med ovanstående avslutad efter behandlingen av vokalbortfallet och stavelseförlusten (kap.

1—4), de bevarade vokalernas förändringar och växlingar (5, 6), konsonanternas bortfall och förändringar (7).

Förändringarna under den förhistoriska perioden i ändelser och f. d. efterleder ha varit likartade med de nynordiska. Men det rör sig där om ett från början större antal ljud redan i ändelser (icke blott i efterleder), särskilt ett större antal vokalljud, däribland även långa vokaler.

V o k a l e r n a. För den äldre urnordiskan kan man räkna med de korta *a e i u* och de långa *ō ū ē ǣ* och *å̄*. Tidigare ha funnits också *ŏ* och *ā* som blivit *ă*, resp. *ō*. De urspr. diftongerna *ai* och *au* ha kontraherats till *ē* och *å̄*, delvis tidigt, delvis kanske senare vid en icke närmare bestämbar tid: *ē* av dift. *ai* sammanföll med *ē* av urg. $\bar{e}^2$; *ǣ* hade uppstått ur urg. $\bar{e}^1$. (Här räknas alltså icke med diftonger i urnord. efterstavelser.) Denna relativt rika uppsättning reduceras småningom genom att utsättas för förkortningar och andra förändringar som (till sist) innebära sammanfall med endera av de tre vokalerna *a i u*, men också för bortfall, som i regel får till resultat ordförkortning genom vokalförlust. Jfr den korta översikten förut s. 28 ff. och s. 33 ff., vilken här fullständigas och preciseras. Framställningen vilar, som alltid då det gäller förhistoriska förhållanden, till väsentlig del och med viss nödvändighet på k o n s t r u k t i o n.

A. V o k a l b o r t f a l l e t o c h s t a v e l s e f ö r l u s t e n; g å n g e n a v o r d f ö r k o r t n i n g e n. Ett avsevärt antal urspr. tvåstavingar och ett stort antal trestavingar förkortas så småningom (kap. 2 o. f.) till enstavingar, resp. tvåstavingar. (Om fyrstavingar etc. gäller att exemplen äro få och till stor del flertydiga.) 1) Redan förgermanskt, resp. förnordiskt förkortades: a) urspr. tvåstavingar, resp. trestavingar med urspr. korta *a, o, e* i urspr. öppen ultimastavelse till enstavingar, resp. tvåstavingar genom ultima-apokope av nämnda vokaler: fisl. *veit* 'vet' ieur. *u̯oida -e. Denna förändring är den enda som redan så tidigt träffade också tvåstavingar. b) Urspr. trestavingar med urspr. kort vok., vilken som helst (om *a, o, e* se a) — utom möjl. *i* (*u?*) efter kort antepenultima — i urspr. kort, öppen eller sluten, ultima förkortades till tvåstavingar genom ultima-apokope, resp. ultima-synkope av den korta vokalen: *verða* inf. *u̯erþan *u̯erþana^n ieur. *u̯ertonom, *hana* npl. (vanl. fn. *hanar*) *hanan(n) *hananiʀ ieur. *-ones, *fylli* f. *fullīni(ʀ).

A n m. Genom analogi från urspr. tvåstavingar återställdes ändelsen i en del trestavingar, varigenom yngre, icke ursprungliga trestavingar uppkommo: *heriann* nsgm. *hari̯anaʀ, *herian* asgm. *hari̯ana^n *-onom.

2) Särnordiskt fortgick efterhand under hela den urnordiska perioden förkortningen och förenklingen av tvåstavingarna och trestavingarna, och den kom vid periodens slut, före ingången av den litterära fornnordiska perioden, fram till en relativ avslutning. a) Ursprungliga, efter 1) mom. a) kvar-

stående tvåstavingar och urspr. enligt 1) anm. restituerade trestavingar förkortades genom ultima-apokope eller ultima-synkope i olika etapper till en-, resp. tvåstavingar, om de urspr. haft kort, öppen eller sluten ultima, även sådan med kort vok. framför urspr. *n och *m och med ĭ, ŭ < ä. ĭ, ŭ eller < ä. ī, ō (ū), vilka tidigt förkortats i urspr. slutljud: *dagr* *dagaʀ, *fǿtr* pl. *fǫtiʀ[1], *barn* *barnaⁿ *-om, *gest* dsgm. *gasti *gastī *-eji, *giǫf* *gebu *gebū *-ō *-ā, *hamar* asg. *hamaraⁿ *-om. — b) Urspr. tvåstavingar med lång ultima, 'naturâ' eller 'positione' (utom sådana med ursp. ī, ō, ū i slutljud) och enligt 1) och 2 a) nyuppkommna tvåstavingar med åtm. till en början (närmast efter slutljudsreduktionen) lång ultima (av äldre penultima) förbli tvåstaviga fram till fnord.: *dagar* *dagōʀ, *daga* apl. *dagan(n) *dagans, *binda* 3 pl. *bindan(n) *bindand, *giafa* gpl. *gebōⁿ, *arme* dsg. *armē *-ai, *unir* pr. 2 sg. *u̯unēʀ *u̯unēzi, *hana* gsg. *hanan(n) *hananiʀ *-ones, *kerling* f. karlingu. — c) Sekundära tvåstavingar som enligt 1 a) och b) hade uppstått av trestavingar genom apokope och efter reduktionen hade kort sluten ultima förkortades till enstavingar genom ultima-synkope, utom om ultima-vokalen följdes av (bortfallande) *n *m (och möjl. även urspr. r < *r) jfr 115 f., 168, 50, 88: *ferr* pr. 2 sg. *fariʀ *-izi ieur. *-esi, *í fiǫrð* 'i fjol' *feruð jfr gr. *peruti* : *hana* dsg. *hanaⁿ *hanani, (*eptir* adv. *aptiri *-teri). — d) Urspr. trestavingar med lång ultima (naturâ l. positione) förkortades i regel efter hand till tvåstavingar, vilka bevarades som sådana i fnord., genom penultimasynkope av vilken som helst kort eller lång vokal framför ensam kort kons. och framför *st* och *sk*, dock med undantag av *a* < ä. *ō (ieur. *ā l. *ō) framför en mindre sonor vokal än *a* i ultiman (161 f., 167 f., 192 f., Vnord. st. 1913, s. 16): *katli* dsg. *katilē, *dǿmdi* pt. *dōmiðǣ, *þagði* *þagēðǣ, *dǿmdar* part. plf. *dōmiðōʀ, *langra* adj. gpl. *langērōⁿ, *tungna* gpl. *tungana *tungōnōⁿ, *vegligstir* sup. nplm. *-līkōstēʀ, *danska* apl. *daniskan(n) *-ans : *kallaðir* part. pl. *kallōðēʀ, *kallaði* pt. 3 sg. *kallōðǣ, *fróðari* komp. nsgm. *frōþōʀǣⁿ (i anslutning till dessa också *kallaða* 1 sg., *fróðara* gdasgm.). — e) Trestavingar med tung penultima, d. v. s. med vokal + lång kons. eller kons.-förb. (annan än *st*, *sk*), framför lång ultima (utom på urspr. slutlj. *ī, *ō *(ū) se nedan) förbli i regel oförkortade: *kerlingar* pl.

Anm. 1: till mom. 2, a och 2, d. Allmänt antages att bortfallet av *a är tidigare än av *i och *u. Därmed överensstämmer den nynordiska behandlingen av *a etc. i flera ålderdomliga, nordligt och östligt orienterade mål, men däremot icke behandlingen i t. ex. SSverige med Bornh. eller på Västlandet i Norge (36, 136 f., 138, 255 ff.). En del förhållanden vid bryt-

[1] Ett *i* l. *u* i petit under en vokal betyder en av i l. u i änd. påverkad vokal.

ningen tyda på att *a fallit tidigare utan att efterlämna brytning (eller åtm. att bortfallet varit tidigare normaliserat) 1) i slutet av förleder i komposita: *He(l)tland*, *erðgróinn*, *Bergþórr* (Omlj. 51 f.), 2) efter stam på likvida, i sht muta + likvida: *segl*, *setr*, *meldr*, *merðr*, även (åtm. i västn.) *þel*, *selr*, *melr*, *der*, *gerr* a. Jfr paralleller ur nynordiskan till 1) s. 67 f., 81 f. (76), till 2) ur nynordiskan och ur andra språk 29 f., 75, 83 f., 139 f., 122, 153 f., 161 f. (I Omlj. 55 f., 80 f. har jag i anslutning till Vnord. st. 1912, 38 f. antagit att bortfallet *a överhuvud icke har verkat brytning på *e i kort stamst. i västn., men väl i östn. (vartill a. a. 56 en fonetisk förklaring har föreslagits). Jag har därvid särskilt tryckt på ex. *set*, *fet*, *met* med (äldre) plur. *siǫt*, *-fiǫt*, *miǫt*. Dessa paradigm bero dock kanske snarare på morfologiska ombildningar av samma slag som dem, vilka även i neutra med lång stamst. och med annan slutkons. än *l*, *r* ha givit sekundära böjningar med *e* i sing., *iǫ* i plur.: *berg* : *biǫrg* etc., jfr Omlj. 85 och 82 f.).

—Utan tvivel har (försvagningen och) bortfallet enligt 2 a och 2 d åtminstone av vokalen ĭ, troligen också ŭ och väl även andra vokaler — som allmänt antages — till en början inträtt endast efter lång stavelse och först under en sen period av urnordiskans historia också efter kort stavelse (»vokalbalans», se ovan), alltså först motsättningar som: *fǫðr* dsgm. *faðri, *gestr* *gastiʀ, *vǫndr* *u̯anduʀ : *mari(-)* nt. 'hav', *hnuti* dsgf. 'nöt', *batiʀ* komp. adv.; *dǿmðǣ* pt. 3 sg. *dōmiðǣ : *valiðǣ* 'valde', slutligen dock, före litterär tid, med allmän ordförkortning: *feðr*, *gestr*, *vǫndr*, *mar* asgm., *hnut*, *betr*, *dǿmði*, *valði*. Förkortningen genom penultima-synkope i trestavingar med lång ultima (2 d) var tidigare då vokalen i penultima var kort än då den var lång, tidigare i *dǿmðir* part. nplm. *dōmīðēʀ än i *gullnir* adj. nplm. *gulþīnēʀ. — Om betydelsen av dessa förhållanden för genomförandet av omljudet se nedan och Omlj. 1 f., 25 f.

Anm. 2. Trestavingar på urspr. slutljudande *ō (*ū; *ī?) > *u (i?) fingo till en början dels ultima-apokope, dels penultima-synkope, det förra i regel om stamstavelsen var kort eller om penultima var en 'tung' stavelse, det senare om stamstavelsen var lång och penultima en 'lätt' stavelse; slutligen allmän apokope. Ex. *alin* f. 'aln' *ālīnu ieur. suff. *-enā, *kerling* f. *karlingu, *dýpþu* f. *diūpiþu suff. *-etā, slutligen *dýpþ* *dýpt*. Vnord. st. 2, 1913.

Anm. 3. Genom tidig hiatuskontraktion kunde åtm. i tvåstavingar ett urspr. absolut slutljudande *ō räddas som *u* fram till litterär fnord. och ända in i nutida mål: *þriú*, *tuau*, *þau*, NGbr. *bau tvau* 'båda två (om man och kvinna)'. Se ovan 55 och jfr 36 samt första meningen s. 34 (som tydligen blivit alltför generellt formulerad).

B. Regler för de enskilda vokalerna frånsett bortfallen (särskilt bortfallen enligt 1 a).

Kort *a* bevarades i regel som *a* men blev *u* i sekundär ultima (urspr. penultima) framför *m(m)* och framför ett *u* i urspr. ultima (genom tidigt u-omljud): *hamarr, daga, dǫgum* dpl. *dagum(m) ieur. *-omes, *bróður* asg. *brōþaruⁿ (men *hana* asg. *hanan(n) *hanan(u)n genom tidig haplologisk ultimasynkope).

Kort *e* blev från äldsta tid > *i* i varje urspr. (senare alltid synkoperad) ultima framför kons. (utom möjl. *r*?). I urspr. penultima (senare ofta > ultima) utsättes *e* för regressiva vokalassimilationer (omljud) och blev > *a* framför *r* + *a*; kvarstod som *e* framför kons. (utom *r*) + *a* fram till ev. synkope eller om synkope uteblev till litterär fornnord. där det uppträder som *i* (*e*); blev > *i* framför kons. (även *r*) + *i*, > *i* framför kons. (utom *r*) + *u*, > *u* framför *r* + *u*; efter *k, g*, möjl. i olika etapper, > *i*. Ex. i ultima: *merkr* gsg. *markiʀ *-is ieur.*-es, *føtr* pl. *fōtiʀ ieur.-es, *hana* npl. (fisl. *hanar*) *hananiʀ ieur. -ones. I penultima: *annarr* m. *anþaraʀ *anþeraʀ ieur. suffix *-tero, *huaðarr* m. gr. póteros, *yðuarr okkarr ykkarr várr* (*óarr *unnara-, 56) suff. *-ero; *farnar brotnar opnar* etc. part. adj. plf. *farenāʀ, *farinn brotinn opinn* sgm. *farenaʀ; *Vinðr* pl. 'Vender' *ṷeniðiʀ ieur. *ṷenetes: *Venða* gpl. *ṷeneðōⁿ (vFriesen, Rö-st. 146), *ferr* pr. 3 sg. *fariʀi *-esi, *eptir yfir* *aptiri *ubiri *apteri *uferi; *ypin* f. (~ *opin*) 'öppen' *upinu *-enō : *opinn* m. *openaʀ; *nøkkuið* f. 'naken' : fno. *nǫkkuiðr* m. fsv. *nakkuidher* < *nakkuiðu : *nakkueðaʀ ieur. *noguedhā : -os (fisl. *nøkkuiðr* m. med *i*-omljud efter fem.); *dýpþ dýpt* f. *diupiþu *-ō ieur. suff. *-etā; *ǫnnur* f. *anþuru *anþerō, *fǫður* asg. *faðeruⁿ; *tekinn* 'tagen' *takinaʀ *takenaʀ, *feginn* a. *faginaʀ. — Suffixet *-ela- m. *-elō f. (ieur. *-elo- *-elā), om det funnits i urnord. (urg.), har tidigt utbytts mot det mera frekventa *-ila- (*-ilō).

Kort *i* i urspr. ultima, öppen eller sluten, höll sig som *i* i trestavingar fram till *i*-omljudet av *ĕ* > *i*, i tvåstavingar fram till omljudet av bakre vokaler eller ännu längre: *ferr* *farizi *-esi (men: *hana* dsg. *hanani), *feðr* dsg. *faðri, *gestr* *gastiʀ (jfr *e* som föll redan förgermanskt i urspr. öppen ultima och som i urspr. sluten ultima sammanföll med *i* > *i*: *batt* pt. 3 sg. ieur. *bhondhe — jfr *band* subst. nt. *bhondhom — *farið* pr. 2 pl. *fareþe, *feðr* pl. *faðriʀ *-es). Med all sannolikhet var det ett *i*-ljud som utstöttes vid apokopen, resp. synkopen i *feðr, gestr*, se 48, jfr ASommerfelt Festskr. Falk 1927, 43. Om *i* i urspr. ultima efter kort stamstavelse se nedan. I sekundär ultima, som uppstått ur äldre penultima framför synkoperad eller apokoperad kort urspr. ultima, kvarstod

i fram till fnord. *i* (*e*): *ketill* *katilʀ *katilaʀ, *bendill* *bandilaʀ, *kuǽði* *kuāðiiaⁿ, *kerling* *karlingu *-ō. — M. h. t. till penultima som synkoperades framför kvarstående urspr. lång ultima enligt 2 d (370) framgår förloppet av omljudsbehandlingen. Efter lång stamstavelse var behandlingen densamma som i urspr. ultima: vokalen utstöttes vid första stavelsereduktionen och kvaliteten var *i*. Omljud som vanligt: *bendlar* pl., *dǿmði*. Under den jämförelsevis långa period som förflöt mellan stavelseförlusten efter lång stamstavelse och förlusten efter kort — säkerligen några århundraden, jfr feng.! — och kanske i ett tämligen sent skede av denna period ersattes *i i den nämnda ställningen av *e* (trol. *ę* (l. *e*), icke *ə*): katilē > *katelē (fisl. *katli*), *valiðǣ pt. 3 sg. > *valeðǣ (*valði*), *batiztan > *batęstan* (*baztan*). Vokalen sammanföll i och därmed med det *e* som under perioden måste ha existerat eller utvecklats i penultima i flera andra typer nämligen dels urspr. *ĕ* efter kort stamst. t. ex. **farĕnāʀ* part. pl. (*farnar*), dels ett *ĕ* som uppstått genom förkortning av äldre *ē, ǣ* (även delvis *ō*) efter både lång och kort stamstavelse (se 375 (370)) i t. ex. **þagenāʀ* gsg. 'tigandets' < *þagēnōʀ (*þagnar*), **þageðǣ* pt. *þagēðǣ (*þagði*), **langerā* gpl. (*langra*), *-*līkestēʀ* pl. m. *-līkōstēʀ (-*ligstir*; jfr feng. *sealfedon* *salbōdōn, *tungena* *-ōnōⁿ). Också det förkortade urspr. långa *ī* i t. ex. *gulþīnōʀ f. pl. (370) måste förr eller senare ha anslutit sig till *e* i de nämnda typerna: **gulþenāʀ* (fisl. *gullnar*). Med dessa *e* i penultima sammanföll under perioden också ä. *i* i urspr. öppen ultima efter kort stamstavelse t. ex. **marę* dasg. (nt.) < mari (fisl. *mar* 'hav'), **hnutę* dsg. *hnuti jfr äldre feng. *hnyti* (fisl. *hnut*), **staðę* dsg. < staði < *-ī (fisl. *stað*) — medan det t. v. kvarstod som *i* (efter kort st.) i sluten ultima t. ex. **batiʀ* (fisl. *betr*). 'Försvagning' av *i > *e* (i ålderdomliga mål *ę*) i öppen stavelse, ultima eller penultima, men icke i sluten, var som vi ha sett i det föregående (kap. 5) en mycket vanlig företeelse i nynordiska dialekter och äldre texter; den var den vidast utbredda och utan tvivel den tidigast uppkomna av de nynordiska förändringarna av *i* i efterstavelser — som t. o. m. på sina håll (t. ex. i Södml. o. Uppl., 229, 266) upprepas i senare etapper. Det är därför — visserligen en hypotes — men en rimlig hypotes att vårt urnordiska *i* någon gång under den långa mellanperioden rönte samma förändring, i all synnerhet som språket redan förut hade ett antal *e*-ljud i liknande ställningar — det blir knappast en 'försvagning' utan ett naturligt sammanfall eller substitution. Man bör lägga märke till att de nämnda ordtyperna med *i* efter kort stavelse voro de enda under ett visst skede (möjl. jämte en del med *ĭ* av äldre *ī* i penultima) i språket existerande med kort ändelse-*i* i öppen stavelse: *i* i **kuāði*

(*kuǽði*) och *i* i *ǫlþi* f. *alþīⁿ (*elli*) m. fl. måste ha varit långa eller halvlånga eftersom de stodo kvar som *i* till historisk tid, och i typerna *ketill*, *bendill* etc. hade *i* efter (den första) synkopen kommit i sluten stavelse. — Framför de nyuppkomna *ę* (*e*) neutraliserades verkningarna av *i*-omljudet i det att de labila (= av det följande *i* beroende) *i*-haltiga stamvokalerna förlorade sin *i*-färg framför *ę* — resultat: *katli*, *valði*, *baztan*, *gullner*, *mar*, *hnut*, *stað* — medan omljudet fullföljdes framför det t. v. kvarstående *i* i *bǫtiʀ > *betr* och framför det fasta *i* i **kǫtill* > *ketill* etc. Paralleller till dylik avvikelse i omljudets fortgång framför förändrad vokal i ändelsen finnas i nyare dialekter (Omlj. 13 f.). I *fella* *fallian, *gestr* *gastiʀ, *fylla* *fullian, *fell* imp., *eng* f. t. ex. hade stamvokalerna tidigt, troligen omedelbart efter (den första) stavelsereduktionen stabiliserats eller fixerats till icke-labila, 'normala' *e*- l. *ä*-, *y*-vokaler etc., vilka icke längre, åtminstone icke t. v., märkbart påverkades av ändelsevokalerna — lika litet som t. ex. vokalen *e* (*ä*) i *suelta* st. v., *drepa* etc. med vilken *e* (*ä*) i *fella* tidigt (Noreen Gr. 106), i varje fall i större delen av Norden, sammanföll. (Se Inl. 20 f. och jfr om stabiliseringen av *u*-omljudsvokalen av *a i fisl. Omljud 9 f. och (delvis) 17 f.)

Anm. 1. Allmänt undantag: *i* stod kvar — eller uppstod på nytt av *e*, se ovan — i penultima framför *i* och *u* i ultima: **bǫtiʀīⁿ* nsgf. (*betri*), **tǫliðīʀ* pt. konj. 2 sg. (*telðir*); *eptir*, *ypin*. Omlj. 13, 73 f.

Anm. 2. Kort (nasalerat) *i* framför urspr. slutljudande *n* (*m*) torde tidigt åtm. i en del av Norden, ha blivit *e* (*ę*): *burð* asgf. *burðę *burðiⁿ ieur. änd. *-im, *stað* asgm. *staðę *staðiⁿ, lat. statim. Jfr 240, Omlj. 31 f.

Anm. 3. Den urnordiska förändringen av *i* > *ę* i öppen stavelse efter kort stamstavelse uteblev i forngutniskan. Jfr Omlj. 30.

Anm. 4. Urnordiskt *i* som uppstod genom vokalisering av *i̯* i ljudföljder som *i̯a* etc. vid apokopen, deltog icke i förändringen till *ę*: **nǫti* < *natiaⁿ (fisl. *net*). Orsaken är snarast av fonetisk art. Jfr Omlj. 13—14. En morfologisk förklaring till det fullföljda omljudet i t. ex. fisl. *net* är dock också tänkbar. —

Kort *u* kvarstod som det synes fram till ev. apokope-synkope, eljest om det bevaras till fornnordiskt *u*: *sunr* *sunuʀ, *konungr*. Möjligen försvagades *u*, liksom säkerligen *i*, efter kort stamstavelse före det slutliga bortfallet, men några kvarstående spår till sådan försvagning av *u* finnas icke, så vitt det f. n. kan ses, i det fornnordiska materialet. (Jfr om nynord. dial. Omlj. 18 och ovan.)

De urspr. långa slutna vokalerna *ō* (*ū*), *ī* förkortades i urspr. öppen ultima tidigt till *u*, *i* och följde sedan de urspr. korta *u*, *i*: *giǫf* f. *gebu

*-ō, *fǫr* pr. 1 sg. (fisl. *fer*) < *faru *-ō, *døm* imp. *dōmī. Om trestavingar med sådant *u* < *ō* i ultima se 371. Om *u* < *ō* vid hiatus ib. — De urspr. långa mera öppna ändelsevokalerna *ē* (< *ai*, resp. urg. *ē*² < ä. *ēi*), *ǣ* (< urg. *ē*¹ ieur. *ē*), resp. *ā̆* (< *au*) stodo däremot kvar till litterär fnord. tid i urspr. öppen ultima sedan de förkortats och till sist sammanfallit med *i* etc. > fnord. *i*, resp. med *ō* i sluten ultima > fnord. *a*: *armi* dsgm. *armē, *orti* pt. 3 sg. *u̯urtǣ, *átta* r. '8' *ahtā̆ got. ahtau, *fara* pr. konj. 1 sg. *farā̆ *farau. Efter *g*, *k* palataliserades *ē*, *ǣ* i både öppen och sluten ultima, trol. i tämligen sen tid, > *i*, såsom synes av palatalomljudet (jfr om *ĕ* > *i* ovan): *degi* dsgm. *dagē (jfr *arme*), *þegi* imp. *þagē, *syrgir* pr. 2 sg. *surgēʀ *-ēzi, *dreki* m. 'drake' *drakǣⁿ (: *hani*).

I urspr. sluten ultima framför en eller flera kons. och i urspr. penultima (senare ultima) framför kort urspr. ultima bevarades alla långa vokaler, sedan de förkortats (om långa vok. i penultima framför lång ultima, se förut). M. h. t. kvaliteten gällde därvid:

Förkortat *ō* förändrades > *a* (attraherades av *a*) vanligen, men > *u* framför *u* i ultima och framför urn. *-m*(*m*) (med kvarstående *m*) < ä. **mʀ* *mes l. mis, samt framför urn. *-*n*(*n*) (med slutligen fallet *n) < *nʀ *nes l. < *nm̥, resp. *nn̥s: *dagar* pt. *dagōʀ, *arma* gpl. *armōⁿ, *tunga* nsgf. *tungōⁿ, *orta* pt. 1 sg. *u̯urtōⁿ, *kalla* pr. 1 sg. *kallōᵐ ieur. -*āmi, *auga* dsg. *augōn(i), *mánaðr* gsg., napl. *mānōþiʀ *-es, *kallaðr* part. m. *kallōþaʀ : *kǫlluð* f. *kallōþu *-ō, *fǫgnuðr* nsgm. *-ōþuʀ, *augu* naplnt. *augōnu, *giǫfum* dpl. *gebōm(m) *-ōmis, *kǫllum* pr. 1 pl. *kallōm(m) *-ōmes, *tungu* gsgf. *tungōn(n) *-ōnes, *tungu* asgf. *tungōn(n) *-ōnm̥, **tungu* naplf. (fisl. *tungur*) *tungōn(n) *-ōnes, resp. *-ōnn̥s.

Förkortat *ī* > *i*: *gestir* pl. *gastīʀ, *byndir* pt. konj. 2 sg. *bundīʀ, *elli* f. *alþīⁿ, *sendinn* a. 'sandig' *sandīnaʀ.

Förkortat *ā̆* (< *au*) i sluten ultima följde med förkortat *ō* > *a* att döma av gen. sg. av u-stammarna: *sunar* *sunā̆ʀ got. sunaus ieur. *sunou̯es.

Förkortade *ē* och *ǣ* i urspr. sluten ultima (liksom i öppen, se förut) sammanföllo till kvarstående *e* (l. *ä*?), varav fnord. *i* (*e*): *farir* pr. konj. 2 sg. *farēʀ *-ais ieur. *-ois, *hani* nsgm. *hanǣⁿ, *faðir* nsg. *faðǣr, *ortir* pt. ind. 2 sg. *u̯urtǣʀ. (Om *ē*, *ǣ* efter *k*, *g* i ultima, även öppen ultima, se ovan.) I urspr. penultima (som senare ofta blev ultima) sammanföllo likaså *ē* och *ǣ* — så långt man kan döma av exemplen — i en kort vokal *e* l. (*ä*?) som genom regressiva assimilationer (omljud) blev > *a* framför kons. + *a* (kanske icke *m* + *a*, Omlj. 37), > *e* (*ä*?), varav fnord. *i* (*e*), framför kons. + *i* och *e*, > *u* (*o*), varav fnord. *u* (*o*), framför kons + *u*.

Exempel: *vitaðr* part. 'anvisad' *u̯itǣðaʀ *u̯itēðaʀ ä. *u̯itē- l. *u̯itǣ-,

sagaðr part. *sagĕ̄ðaR, *forað* nt. 'fördärv, undergång' *-ĕ̄þa^{n} ä. -aiþa^{n} till roten *ei̯ *oi̯ i grek. *eĩmi* '(jag) går', *herað* nt. möjl. *-rĕ̄ða^{n} < ä. *-raiða^{n}, *nafarr* m. *nafrar* pl. 'borr, borrar' *naƀ(γ)ĕ̄RaR (378) < ä. *naƀaγairaR, resp. *-(γ)ĕ̄RŌR etc., *Þórarr* m. fl. msn. på *-arr* *-(γ)ĕ̄RaR *-γairaR, *Ólafr þorlakr Áslakr* etc. (~ *Óleifr Þorleikr Ásleikr* etc.) *-lăƀaR *-lĕ̄ƀaR *-laiƀaR, *-lăkaR *-lĕ̄kaR *-laikaR (om ljudändringarna vis à vis traditionen i sammansättningar, särskilt i tvåledade personnamn ovan kap. 6, avd. I, Omlj. 37 f.); *var-at* 'var icke' ä. *-ainat(a), nt. av *ainaR 'en, fisl. *einn*'; fvn. *er-ann* . . 'då han . . ' (Vinje-inskr. c. 1200) fsv. *bindr-an(n)* 'binder han (l. honom)' < *-ănaR *-ĕ̄naR *(j)ainaR = got. jains (jfr delvis Kock (vFriesen) Ark. 24; vokalen var normalt kort i fnord. i pron. *han, hon, hun* liksom i nutiden, jfr Hultman, Häls. 1908, 51); fsv. *Qwätagh* ortn. *Wätagh Suntagh Etagh* 1300-t. *Baltagh sokn* 1408 etc., nu Vgl. (Vart.) *Kvättak Vättak Suntak Ettak Baltak* (utt. '*Kvättāk* gen. '*Kvättăks* etc. genom folketymologisk omformning efter Vgl. *sånntāk* 'sandtag, sandtäkt', *tɞrvtāk* 'torvtäkt' m. fl.) < *-tăγaR *-tĕ̄γaR *-taiγaR, jfr fvn. *teigr* 'teg'; fsv. *Onas* msn. jfr fisl. *óneiss* adj., *Owagher* msn. jfr fisl. *ófeigr* adj. Vissa skrivningar i texterna med *á*, i det hela sällsynta, t. ex. *Oláfr* I g. i Ordf., äro restitutioner, väsentligen skriftspråkliga eller högrespråkliga, av samma slag som de förut berörda i nyare språkarter (t. ex. sv. *piggvār*, Vgl. *Kvättāk*, 286 f.), delvis tillkomna i viss erinran om de gamla formerna med lång kvantitet i efterstavelsen, som ju stundom alltjämt levde kvar i sidoformer; märk att samtliga exempelorden med *á* ha en för enkla ord ovanlig ljudform, med ändelser på *-f*, *-k*!; också feng. *-láf*, *-lák* kan ha inverkat på skrivsättet. Det ensamstående nyisl. *þorlákur* kan ha upptagits ur äldre skrift (eller efter feng.) och fixerats i denna form för att undgå associationen med nyisl. *lakr* adj. 'dålig'. Som exempel på »övergången ai > á i semifortis» duga icke dessa former. Det fnord. normalt korta *a* bevisas av reflexerna i nyare talspråk och munarter, vilka samtliga (utom isl. *þorlákur*) visa tillbaka på *ă: isl. fär. *Ólăvur*, fär. *Aslăkur*, nyno. *Aslak Tollak Taddak Gullak Villak*, sv. *Ola*, Gotl., SVSk., Da. *Ole*, Älvd. *Ŭḷåv* (med vokalbalans), också *Kvättak* etc. Och av genomgående *a* även i texterna i orden med mindre ovanlig ljudbyggnad: *herað härad, forað, vitaðr, sagaðr sagat, lifat, nafarr, þórarr* etc. — Ex. på urnord. *ē* l. *ǣ* > fn. *e(i)* framför kons. + *i* l. *e* äro *unir* pr. ind. 2 sg. *u̯unĕ̄R l. u̯unǣ̆R ä. urnord. *u̯unēzi l. *u̯unǣzi < *-ēi- l. *-ē- och fl. dyl. former i 4 sv. konj.; möjl. fsv. *Etäghi* dat. 1271 *Eteghi* 1289 *Baldtähi* 1236 *Suntäghi* 1312 *-tege *-taγrē (i dessa kan dock vok. i mellanstavelsen också bero på palatal-omljud av *ă*); jfr också fvn. *erfeði erfiði* nt. 'arbete' *arƀeðia^{n} *arƀaiðia^{n}. Framför kons. + urnord. *u* inträder vokalassimilation, dvs. u-omljud av *e* (< *ĕ̄ < *ai l. *ē, *ǣ) > *u*, *o* framför *u* i ändelsen;

så förstås enklast *Ólof Óluf* kvn., dat. *Ólofu Ólufu*, *luƀu *-leƀu *-laiƀu etc., fno. *Þollof* fsv. *Thorlof* f.; fisl. *vitoð* part. f. (Om behandlingen av urspr. *ai, ä. *ē, *ǣ i nynordisk tid i efterleder, vilka undgått de urnordiska förändringarna, se kap. 6 s. 295 f.; där även om sv. riksspr. *Olov Olof* m. fl.) Jfr om urspr. kort *e* i efterstavelser 372 f.

En växling *a* ~ *e* ~ *o* av äldre *ĕ*, urspr. *ai* i penultima av en tvåstavig svag taktföljd beroende på vokalen i ultima fanns i gammal tid också i pronominet 'någon, något': fisl. (Ordförrådets hss.): *nakkuat* (sällan *nekkuat*), *nakkuarr* nsgm. *nakkuarn* asgm. : *nekkuerr nekkuern* m., *nekkuer* nsgf. ntpl. *nekkueria nekkuerri nekkuerium* etc., *nekkui* dsgnt. : *nokkuor* ntpl. *nokkorum* dsgm. (*o* i penultima sällsynt liksom *o* i ultima) < *neu̯aitekhuat -huari̯aR -huí etc. l. snarare *neu̯aithuat etc. (I Ordf. *a—a* 44 g. : *e—a* 12 g., *e—e* 113 g. : *a—e* 3 g. Nt. *nakkuat* 41 g. : *nekkuat* 11 g.) V s. a. av *a* ~ *e* ~ *o* finns i Ordf. *ø*, i senare hss. även *ǫ*, vokaler vilka måste ha uppstått i huvudtakter genom u̯- l. u-omljud och som senare, inkomna i svaga takter, båda, liksom även ä. *a*, *e*, *o*, bli > *o* l. dialektiskt även *u* framför det i y. fisl. vanliga *u* (*o*) i andra stavelsen; därav i y. fisl. vanl. *nokkurr -ur -ut* o. d. — icke som hos Noreen och Wimmer *nǫkkurr* etc. —, i nyisl. > *nokkur -ur -urt* l. *-uð*, i fno. och fsv. ofta > *nokor nokot -ur -ut*, *noghor* etc., fda. *nokor* l. vanl. *nokær nogher* etc.(; vok. *ɞ* i sv. dial. < ä. *ŏ*; i några dial. t. ex. Ögl. Nke *å* < *ŏ* framför *g* (*gh) av ä. *k(k), jfr i dial. ofta *ståkk* 'stock' etc.; *a* i några få dial. < ä. *ă* jfr fisl. *nakkuarr*). Vokalen *e < *ai i första stavelsen av 'någon' behandlades alltså i upptakter och eftertakter i (åtm.) isländskan c. 1200 som *e < *ai i första stavelsen av tvåstaviga ändelser och efterleder i urnordiskan. Adverbet *neu̯aithuar 'någonstädes' hette i fisl. *nakkuar*, y. fisl. *nokkor -ur* (*nökkur?*). — Stamvokalen *e* liksom *a*, *o*, *ø*, *ǫ* i 'någon' etc. var med säkerhet alltid kort i fornspråket.

Konsonanterna. Ieur. *t* och *d* (ev. *th*, *dh*) föllo förnordiskt i urspr. ultima, bevarades fram till nynordisk tid som *ð* (*d*) i urspr. penultima (delvis > sekundär ultima): *ǫl* nt. 'öl, dryckeslag' *alu < ieur. *alut : (fno.) *ǫlda* gpl., *vili* pr. konj. 3 sg. jfr lat. velit : *berið* pr. ind. 2 pl. < ieur. *bhérete, jfr gr. phérete. Ieur. *s* bevarades som *z*, senare *ʀ* fram till sen urnord. tid då det sammanföll med ieur. *r* > nynord. *r*: *gestr* ieur. *ghostis lat. hostis. Jfr ovan 334 f. Ieur. *n* och *m* föllo (sedan *m* först blivit *n*) förnordiskt i urspr. ultima: *stein* asgm. *staina^{n} jfr lat. seruom ack.; i sekundär ultima (av äldre penultima) föll urspr. kort *n* (trol. också *m*) i urnordisk tid: *hana* dsgm. < y. urn. *hana^{n} < ä. urn. *hanan(i), *kalla* pr. ind. I sg. *kallōmi (?); likaså *n* < ä. *nn < *nR, *nn̥, *nþ (nð?): *daga* apl. < y. urn. *daga^{n} ä. urn. *dagan(n) ieur. *-ons, *hana* gsg. *-n(n) ieur. *-ones, *vitu* pr. 3 pl. *-un(n) *-unþ ieur. *-n̥t l. *-n̥ti jfr gr. *i'sasi*

< ieur. *u̯idn̥ti; däremot bevarades i sekundär ultima urn. *m(m) < mʀ, ieur. *-mis *-mes, fram till nynord. *m*: *dǫgum* dpl., *bindum* pr. ind. 1 pl. (se ovan). Ieur. *r* stod kvar: *faðir* ieur. *patēr, *hamarr* *hamarаʀ etc. (se förut). — Förb. *ðl* ombyttes till *ld* i urspr. penultima liksom i stark taktdel: *heimuld -old* jfr got. haimōþli. — Efterleder. Postvokaliska kons. förhålla sig som i ändelser: *þórarr* etc. Antevokaliska kons. behandlas som postvokaliska i stark taktdel enligt de vanliga inljudsreglerna i urnordiskan. Förändringarna äro i det hela parallella med de nynordiska. Dock assimileras *þ* med föreg. *n* (trol. äv. *l*) > *nn* (*ll*): *Arnórr* msn. *Arnþórr. I övrigt föll *h* i (senare) urnord. generellt som i nynord. t. ex. *Siγaður *Sighaður, *Gunnarr* suff. *-haria- etc.; likaså *u̯* efter kons. (utom möjl. kort kons. föreg. av kort vok. samt *k*, *g*, *ng* efter annan vok. än *u*) och efter labiala vok. t. ex. *Steinarr* *Stain(a)u̯ariaʀ, *þóraldr* *þóru̯ald-, *Hróaldr* *Hró(ð)u̯ald-, *leiðindi* nt. 'motvilja' etc. *laiðu̯andia- o. s. v. Förlusten av urspr. *γ* (eller av *γ* < *g*) framför främre vokal i *Aðisl* *Aðγislaʀ, *væringi, foringi, lausingi* m., *hamingia* < *u̯ārγengian- *forγengian- etc. var säkerligen av samma slag som bortfallet av *j*, *i̯* i nynord. i motsvarande ställning enligt s. 366; så också i *nafarr, þórarr* < *naƀγeʀaʀ etc. se s. 376.

Anm. Förändringarna av de ursprungliga efterledernas begynnelsekonsonant eller -konsonanter ha här som i det föregående betraktats som förändringar i stark taktdel, i det samtliga konsonanter efter förledens vokal ha räknats till den starka taktdelen. Bestämmandet av antalet stavelser i en rytmisk enhet sker i allmänhet utan svårighet med tillhjälp av vokalerna och av »konsonanter» som tjänstgöra som vokaler, men bestämmandet av var gränsen går mellan två stavelser är ur ljudhistorisk synpunkt ren mystik. Termen stavelsegräns användes ej i detta arbete. (Jfr bl. a. Jespersen, Fonetik 1897—99, s. 247 med not[1].)